

STAFÉTA [6] ■ 2021

Előszó /3/

■ GAZDASÁGTUDOMÁNY

FARKAS CSILLA-BRIGITTA: Gazdasági elit Romániában /5/

PÁSZTÓ VIVIEN: A kulturális sokszínűség kutatása

a szervezeti életben /35/

LÁSZLÓ BEÁTA: Hegyköz és Várad-környék magyar népességű

önkormányzatainak társadalmi és gazdasági állapota /51/

TRIPO JOHANNA: A devizaárfolyam volatilitásának hatása

a gabona kereskedelmére /79/

BADON DÁVID: Értékteremtő folyamatok menedzsmentje

szállítmányozási börzék esetén /101/

■ MŰVÉSZET

ANGYAL OLÍVIA: Kortárs meseillusztrációk a Partiumban,

a nagyváradai gyermekkönyvek alapján /119/

LENGYEL EMESE: Thema des Operettentanzes

in der Zeitschrift Dance Art zwischen 1952 und 1956 /129/

TESZLER MÁRIA MÓNICA: A mi zenénk – a zene szerepe

az interakciós készségek fejlesztésében /145/

■ NEVELÉSTUDOMÁNY

JANECSKÓ LILIÁNA LENKE: A komplex természettudományos oktatás

attitűdvizsgálata tanárok és tanárjelöltek körében /169/

PREISENDÖRFER TÍMEA: Ahány agy, annyi út.

Tanulói többszörös intelligenciák megjelenése az alsó tagozatos angol

nyelvelsajátítási folyamatban Magyarországon /183/

SOÓS EVELIN: Változó családok, intergenerációs kapcsolatok /197/

BACK ANNAMÁRIA: Logikus gondolkodás mérése a matematikában

használt vizuális reprezentációk segítségével /211/

SZTRETYE [STRETEA] RENÁTA MÓNICA: Hallgatói lemorzsolódás

kutatása öt közép-és kelet-európai ország magyar tannyelvű

felsőoktatási intézményében /233/

■ NYELV- ÉS IRODALOMTUDOMÁNY

PRÉM MÓNICA: Veszteségnarratívák a kortárs erdélyi prózában.

Létformák és peremhatárok Vida Gábor, Dragomán György,

Tompá Andrea és Papp Sándor Zsigmond műveiben /241/

SZABÓ KRISZTINA: Hasonlóságok és különbségek

az erdélyi magyar disztópiákban /253/

■ TÁRSADALOMTUDOMÁNY

HUNYADI IRÉN IMOLA: Okoseszköz-használat idős személyek körében
a romániai Bihar megyében /265/

RANCZ TAMÁS: Inszomnia és életmód a koronavírus-járvány idején
orvosok és asszisztensek körében /283/

RUPARCSICS CSILLA: Sportolási szokásaink – vázlat a sportról,
testmozgásról és arról, hogyan látjuk az iskolai testnevelést /293/

TÓTH DALMA: Nyírpilisi roma nők családtervezése /311/

■ TÖRTÉNELEMTUDOMÁNY

BARNA ANITA: Hajdúnánás-Tedej településrész fejlődéstörténete /331/

ÉLIÁS JÁNOS: Nagykunsági diákok a debreceni, sárospataki és pápai
református kollégiumokban a 16. századtól a 18. század első feléig /345/

VARGA IMRE SOLT: Az 1419-es török hadjárat társadalmi vonatkozásai /359/

■ KIVONATOK /376/

■ ABSTRACTS /386/

ELŐSZÓ

A neves olasz író, irodalmár, filozófus Umberto Eco *Hogyan írjunk szakdolgozatot?* című munkája lebilincselő, humoros és könnyed esszé, amelyet olasz egyetemisták számára írt a hetvenes években, és amely mindmáig rendkívül jól használható mű hallgatók számára, főleg attól izgalmas, hogy a szerző a szellemi munka technikája szemszögéből tekint a dolgozatírást.

„...szeretném tisztázni, hogy ez a könyv nem azt kívánja elmagyarázni, hogyan kell tudományos kutatást végezni, s nem is a tanulás értékéről szóló elméleti-kritikai eszmefuttatásnak készült. Csupán észrevételeket közöl arra vonatkozóan, hogyan juthatunk el a vizsgabizottságig egy törvény által előírt, meghatározott számú gépelt oldalt tartalmazó fizikai objektummal, amelynek feltételezhetően van némi köze ahhoz a tudományághoz, amelyből diplomát kapunk, s amely nem taszítja bírálónkat a fájdalmas elképedés állapotába” – írja könyvének bevezetőjében.

Finom humor szövi át a könyvet, még arra is tanácsot ad, miként lehet a legolcsóbban „megúszni” a szakdolgozat készítését. A könnyed stílus ellenére, megszívlelendő, élvezetes munka.

Nyilván fontos, hogy miként kell előkészíteni egy kutatómunkát, hogy hogyan kell formába önteni a végeredményét. Megtanulható, hogyan kell anyagot gyűjteni, feldolgozni, kivonatolni, azaz létrehozni egy igényes tudományos munkát.

Biztosan nagyon fontos a folyamat. A kutatási módszertan. A szabályok, a formai és tartalmi követelmények. A naprakész szakirodalom. Meg az, hogy időben kész legyünk vele. Ezek mindegyike elengedhetetlenül szükséges, nélkülözhetetlen ahhoz, hogy színvonalas munkát végezzünk.

De nem beszéltünk még a lényegről: a szenvedélyről, ami mindvégig hajt, a ránk szabott, éppen nekünk való téma, problémakör megtalálásáról, annak viszontagságairól, a problémánk belső érdekességének megtalálásáról, a kitartásunkról, a sok munkáról, a lelkességünk fenntartásának nehézségeiről, az ambícióink fogytáról, az elakadásainkról.

Pavlov egyik kísérletében azt tanította a kutyáknak, hogyha egy kör jelenik meg előttük, azt táplálék követi, ha **ellipszis** jelenik meg, azt nem követi táplálék. A kutyák gyorsan megtanultak különbséget tenni: a kör látványára beindult a nyáladás, az ellipszis látványára viszont nem. Ezután a két alakzatot az átmérő értékének közelítésével hasonlóvá tették. Ekkor a kutyák ugattak és féltek, mert nem tudták, mi vár rájuk.

Az elmúlt több, mint egy évben számtalanszor éreztük ezt, hogy nem tudtuk, hogy kört vagy ellipszist látunk, hogy bizonytalanság és szorongás kerített a hatalmába. Azt gondolom, ezzel nem vagyunk egyedül. A Covidnak köszönhetően bezáródtunk az otthonainkba, kevésbé mozgultunk ki. Ez a folyamat tanulást, tudást és digitális fejlődést hozott. Persze lehetőségeket is. Próbáljuk, elkezdjük keresni a jó oldalát is.

De megszenvedjük a találkozások hiányát, az inspiráló beszélgetéseket, hiányolnunk kell barátaink társaságát, családtagjainkét, sok mindent, ami impulzusokat adhat. Hiányoljuk egymást. Megerősödik bennünk, hogy az erősen digitalizált világ mellett mekkora szükségünk van a fizikai térre, a fizikai jelenlétre, egymásra.

Mint a mesében, amikor a király egy szép napon sziklát gördített az útra, majd elrejtőzött. Sorban jöttek a gazdag kereskedők és udvaroncok, szidták a királyt, hogy nem képes megtisztíttatni az utakat. Nemsokára egy szegény ember érkezik a helyszínre, leteszi terhét, és megmozdítja a sziklát. Jó ideig erőlködik, nyomja, taszítja, mígnem sikerül odébb tolnia. A szikla helyén észrevesz egy erszényt, benne az aranypénzek mellett egy levél is volt a király üzenetével: *aki elmozdítja a sziklát, annak jár az arany*. Ebből megértette a szegény ember, hogy minden akadály egyben lehetőség arra, hogy jobba tegyük az életünket.

Hiszem, hogy ez a szikla, ami az utunkba lett gördítve, talán közelebb visz ahhoz, hogy megtaláljuk, amit igazán szeretünk csinálni, amiben ki tudunk teljesedni, amivel kapcsolatban úgy érezzük, hogy egy nagyszerű dolgot hajtunk végre. Addig keress, amíg megtalálsz!

Hiszem, hogy a szívvel-lélekkel végzett munka megtérül.

Hiszem, hogy a megmérettetések után is tudunk őszintén örülni egymás sikerének, meg tudjuk ünnepelni a tisztességgel elvégzett feladatot.

Hiszem, hogy egy közösséghez tartozunk, ez ad erőt a feladatainkhoz, hogy a továbbiakban is önzetlenül tudjunk segíteni egymásnak.

GAZDASÁGI ELIT ROMÁNIÁBAN

■ FARKAS CSILLA-BRIGITTA ■ csillafarkas95@gmail.com

Partiumi Keresztény Egyetem, Gazdaság- és Társadalomtudományi Kar, Vállalkozások fejlesztésének menedzsmentje, I. év

■ Témavezető: DR. GÁL KATALIN, egyetemi adjunktus
Partiumi Keresztény Egyetem, Gazdaság- és Társadalomtudományi Kar

BEVEZETÉS

A *Capital* című folyóirat *A 300 leggazdagabb romániai c.* melléklete érdekesebbnél érdekesebb sikertörténeteket tár elénk, melyeket nem csak különálló elbeszéléseként értelmezhetünk, hanem nagyon sok mindent elárulnak az aktuális gazdasági elitről. Ez a felismerés indította el a kutatás folyamatát.

A hétköznapi ember boldogulása kitartó munkát feltételez, egy jó ötlet önmagában nem elég, ha mögötte nincs ott a kellő erőfeszítés. Ugyanakkor sokan úgy tartják, a kapcsolatok többet érnek, mint egy eredeti ötlet, akár különösebb megerőltetés nélkül is be lehet jutni a gazdasági elit csoportjába. Ennek a gondolatnak a forrása minden bizonnyal a rendszerváltás utáni átmenet eseményeire vezethető vissza, amikor megtörtént a tervgazdaságról a piacgazdaságra való áttérés. Az átváltás időszakában a politikai kapcsolatok értékes erőforrásokként jelentek meg a gazdaság színterén. Sok esetben a politikai életben betöltött pozíció hatalmas előnyt jelentett a civil szféra magánvállalkozóival szemben.

Az említett folyamatok, jelenségek megismerése az elméleti megalapozás szerves részét képezik. A szocializmus, a rendszerváltás, az ezt követő válság [gazdasági, politikai és társadalmi téren], a kapitalizmus, a privatizáció, a gazdasági gondolkodás – mind olyan témák, amelyek megismerése előfeltételként jelentkezik a mindenkori gazdasági elit kialakulásának megértése tekintetében.

Jelen kutatás és elemzés a 2019. decemberében kiadott *Capital* folyóirat *A 300 leggazdagabb romániai c.* mellékletére épül. Definíci-

ónk szerint ebben a kutatásban a gazdasági elit csoportjába tartoznak mindazok, akik vagyona eléri a 21–22 millió eurót és szerepelnek ebben a kiadványban. Ennek kiegészítésekképpen meg kell jegyezni, hogy a Capital kiadványa a gazdasági elit látható részét tárja elénk, ugyanis a listára önkéntes alapon lehetett felkerülni. Az elemzés során a 2019-es kiadásban közölt adatok, történetek, információk alapján létrehoztunk egy adatbázist, amely gazdasági profilok meghatározását és jellemzését teszi lehetővé bizonyos változók mentén. Az adatbázis elkészítéséhez egy statisztikai programot hívtunk segítségül. A tanulmány a 2020-as évre való kitekintéssel zárul, amelynek segítségével összehasonlítás is történik a 2019-es trendekkel.

Az elemzés eredményeként gazdasági profilok rajzolódnak majd ki, melyeket az adott változók mentén lehet jellemezni. Voltaképpen a tanulmány végén egy képet kapunk a jelenlegi romániai gazdasági elitről.

1. A gazdasági elit vizsgálatának elméleti alapjai

A gazdasági elit vizsgálata 2021-ben is elképzelhetetlen Romániában anélkül, hogy a rendszerváltásra reflektálnánk, hiszen 1989-ig, piacgazdaság hiányában, nem is beszélhetünk gazdasági elitről. Ma is kíváncsiak vagyunk arra, hogy a jelenlegi gazdasági elitnek milyen kapcsolódásai érhetőek tetten az előző rendszer politikai elitjével.

Az elméleti megalapozás tekintetében magyarországi és romániai szakirodalom feldolgozása is szükséges. Ebben a fejezetben reflektálni fogunk a rendszerváltás közép-kelet-európai, magyarországi és romániai aspektusaira is.

1.1. A rendszerváltás és az elitek kapcsolata Közép-Kelet-Európában

Az elitek és a rendszerváltás kapcsolatát egyértelműen alátámasztja az a tény, hogy számos tudós szerint a demokráciára való átmenet elitvezérelt folyamat volt [Bozóki, 2003]. Az alábbiakban – a teljesség igénye nélkül – összefoglalunk néhány fontosabb tudományos megítélést az elitek rendszerváltó magatartásával kapcsolatban.

Közép-Kelet-Európában évtizedekig diktatúra uralkodott, ehhez az időszakhoz köthető a két osztály és egy réteg modelle. A modell szemléletében a társadalomban jelen volt a munkásosztály [mely az állami tulajdonon keresztül részesült a termelőeszközök tulajdonában], a ter-

melőszövetkezeti parasztság osztálya [mely a szövetkezeti tulajdonon keresztül részesült a termelőeszközök tulajdonában], valamint egy értelmiségi réteg [Bozóki, 2003].

Hankiss Elemér megfogalmazta, hogy a hatalmon lévő elit nem adja fel önkényesen pozícióját, kivéve akkor, ha jelen van valamilyen speciális körülmény, mely a kilépést ösztönzi. A kilépéssel azonban nem ér véget a folyamat, ugyanis a hatalom átkonvertálásának lehetősége adott. Mindennek fényében elmondható, hogy amikor a kommunista elit felismerte a hanyatlás esélyét, az elittagok érdeke a hatalom átkonvertálására, átmentésére irányult [Hankiss, 1990; 1991, idézi Bozóki, 2003]. Ezen a ponton felcsillan a politikai érdekek kérdése, mely nem csak a politikai elit csoportjában és intézményi keretek között nyer értelmet, hanem kapcsolódik a gazdasági, illetve kulturális szférához is.

1.2. A rendszerváltás és az elitek kapcsolata Magyarországon

A rendszerváltás az egypártrendszer megszűnését, a kollektív tulajdon és a redisztribúció kardinális szerepének megváltozását jelenti [Lengyel, 2005], de nem lehet ennyiben összefoglalni ezt a rendkívül komplex folyamatot. Rendszerváltásról csak akkor beszélhetünk, ha az nem csak politikai, hanem piaci átalakulást is jelent. Mind a rendszerváltás, mind az elitváltás kérdése az intézményi és a társadalmi feltételek változását mutatja be [Lengyel, 2005].

Lengyel György megfogalmazása szerint az elit a társadalmi újratelepítési folyamatait személyes döntésekkel és véleményekkel érdemben befolyásolni tudó személyek csoportja, mely nem csak a politikai vezetőket foglalja magába. Ki kell hangsúlyozni, hogy az elit egységessége intézményi stabilitást, míg az elit osztottsága intézményi instabilitást eredményezhet. A cél az intézményi stabilitás, amikor a felkelés és az államcsíny esélye minimális [Lengyel, 2005]. Ilonszki és Lengyel szerint a magyarországi politikai rendszer válsága a demokratikus intézmények elégtelen működésére és az elitek magatartásában bekövetkező zavarokra vezethető vissza [Ilonszki és Lengyel, 2009, idézi Kovács *et al*, 2011].

A kilencvenes évek sok változást hoztak, Közép- és Kelet-Európa országaiban új intézmények, ideológiák és elitek jelentek meg. Az állami tulajdon országunként változó mértékben csökkent, a párthegeónia megszűnt, jelentősen megnövekedett a vállalkozói kedv, hajlandóság, teret hódítottak a piaci mechanizmusok és ezzel együtt a szolgáltatói

szektor is [Kuczi *et al*, 1991; Lengyel, Róna, Tas, 1997, idézi Lengyel, 2005]. A kilencvenes években tehát új korszak kezdődött politikai, gazdasági és társadalmi téren egyaránt.

A polgárosodás, valamint a gazdasági átalakulás kontextusában Benda Gyula úgy vélte a polgárosodás bizonyos aspektusai megjelenhetnek, mint például az individualizáció, a vállalkozók és vállalkozások nagy száma, de a polgárság nem jelenik meg a magyar társadalomban [Benda, 1991, idézi Kovách, 1997]. A polgárosodást vitató diskurzusokban kiemeltté vált az elit kérdése is. Hankiss Elemér a régi politikai elit burzsoáziává válását tartotta valószínűnek [Hankiss 1989; 1997, idézi Kovách, 1997], Szalai Erzsébet a nagyvállalatok menedzsereit ítélte a legesélyesebbeknek a privatizációs folyamat megnyerésére. Később, kutatások révén beigazolódtott, hogy az 1993-as gazdasági elit több, mint 80%-a menedzseri pozíciót töltött be már 1988-ban [Szalai 1990a; 1990b; 1994; 1995, idézi Kovách, 1997].

Szelényi Iván is a menedzserek dominanciája mellett állt, meglátásait elitvizsgálatokra alapozta. Szelényi menedzserizmusként határozta meg a kilencvenes évek magyar gazdaságát, ugyanis szerinte a vegyes tulajdonú vállalatok esetén a gazdasági vagyon feletti rendelkezés nem a tulajdonosok, hanem az elit menedzserek kezében összpontosul [Szelényi, Eyal és Townsley, 1996, idézi Kovách, 1997]. A menedzserek rendelkeznek a kontrollhoz szükséges technikai és kulturális tőkével. A menedzserek közül a „pénzügyi menedzserek” [bankárok, beruházási alapok menedzserei, pénzügyi szervezetek tanácsadói] rendelkeznek igazán hegemon hatalommal [Szelényi, 1995, idézi Lengyel, 2005].

A politikai és a gazdasági elit kapcsolata rendkívül összetett, ám a politikai elitnek nincs akkora hatalma a gazdasági elit felett, mint azt megannyi írásban feltételezték, sokkal inkább a Lengyel-Bartha nézőpont szimpatikus, mely szerint a gazdasági elit csoportjai egymást kontrollálják [Kovách, 1997]. Az ágazatok tekintetében a mezőgazdaság kiemelkedő, ugyanis a nemzetgazdaságok szintjén itt ment végbe leggyorsabban a privatizáció. Ez nem csak Magyarországon történt így, mivel az agrárprivatizáció egész Kelet-Európában megelőzte a többi gazdasági ágazat privatizációját [Kovách, 1997] – kivéve Romániában, ahol a rendszerváltást megelőzően nem volt tapasztalható semmilyen „lazított” államszocializmus forma, abban az értelemben, ahogy pl. Magyarországon lazultak a keretek.

1.3. A rendszerváltás és az elitek kapcsolata Romániában

Szakirodalom tekintetében a romániai elitkutatások közép-európai szinten nem olyan gazdagok, mint például a magyarországiak vagy a lengyelországiak, ahol meglehetősen bőséges anyaga van a témának [Papp Z., 2011]. Romániában a létező akadémiai kutatások csupán a társadalom fölötti politikai kontrollt erősítették meg, így nem voltak jelen szisztematikus elitkutatások [Vajda, 2006; Posa, 2008 idézi Papp Z., 2011] – gyakorlatilag a romániai társadalomtudományok tematikái is erős kontroll alatt álltak a rendszerváltást megelőző időszakban, elitkutatásról egyáltalán nem beszélhetünk Romániában.

A közép-európai országokban az elitkutatás a rendszerváltás részeként tekinthető, vagy legalábbis rögtön reagált rá. Romániában a szociális és politikai újbóli intézményesülés feladata önmagában hatalmas kihívást jelentett, így az elitkutatás háttérbe szorult, illetve jelentős fáziskéséssel került csak a téma napirendre. Az intézményesülés mellett a felsőoktatási kapcsolatok nemzetköziesedése is meghatározó tényező, mindezek jelenléte pozitív elmozdulást eredményezett az elitkutatás terén [Papp Z., 2011].

Románia esetén kétlépcsős politikai átmenetről beszélhetünk. Az első szakasz, a reprodukció, 1990 után ment végbe, mikor az elitek az államszocializmus káderéiből álltak össze. A káderek valamilyen módon képesek voltak a felhalmozott tudásukat, illetve kapcsolati tőkéjüket az új feltételek mellett is hasznosítani. A második szakasz, az elitcirkuláció, 1996 után már érvényesült, mikor az új politikai viszonyok és az új generációk is kedveztek az új elitek létrejöttének [Papp Z., 2011].

A romániai kommunizmus alapja a sztálini modellen nyugszik, egy merev, irányító és ultracentralizált rendszerként jellemezhető, melyben tervgazdaság uralkodott. A kommunizmus egyfajta elnyomást jelent, mivel nem volt lehetőség több párt közül választani, nem volt szabad véleményt formálni. A rendszer mégis azt sugallta, hogy a politika a nép javát szolgálja, s így reformokra sem volt szükség [Cerna, 2012].

Romániában nem volt olyan közgazdász, aki az uralkodó hatalom ellen mert volna felszólalni írásaiban, s nemzetközi szinten jelen lett volna, ellentétben például a magyarországi Kornai Jánossal [Aligică, 2004, idézi Cerna, 2012]. Nem volt szakemberek által megfogalmazott kritikája annak a rendszernek, mely, ha csak gazdasági szempontból emelünk ki néhány égbekiáltó problémát, az erőforrásokat elpazarolta, egyáltalán nem volt hatékony, s mely skatulyába zárta a román gazdaságot.

Ahhoz, hogy Romániában is elterjedjenek az új megközelítések, szükséges volt a különböző intézmények között létrejövő kapcsolatok kiépítésére nemzetközi szinten, a külföldön tanulás lehetőségére, különböző tanulmányok, könyvek lefordítására és publikálására, gazdasági újságok megjelenésére stb. [Cerna, 2012].

A rendszerváltás utáni kezdeti időszakban a reformok nem jelentettek prioritást Romániában, a hatóságok sokáig hezitáltak, s így a piacgazdaságra való áttérés is váratott még magára. A reformok 1999 után lettek fontosak az ország életében, mivel ekkor vette fel az Európai Tanács Romániát az EU-hoz csatlakozni kívánó országok közé. Az Európai Tanács bár elismerte az fejlődést, az ország piacgazdaságra történő áttérésének sikerességét csak 2004-ben erősítette meg [Ghallagher, 2010, idézi Cerna, 2012].

A privatizáció óriási méreteket öltött nyugati szakemberek szerint is, akiknek volt már előzetes tapasztalatuk a témában. Pasti egy régebbi tanulmányában a privatizációt nagy elosztásnak nevezte. Románia esetén ez azt jelentette, hogy elosztásra kerülnek az addig állami tulajdonban lévő épületek, utak, vállalatok, síkságok és hegyek, erdők és művelhető területek, kikötők, vasutak, repülőterek, egyéb természeti erőforrások stb. [Pasti, 2006b]. Persze nem került elosztásra az állam egész tulajdona.

Romániában is a mezőgazdaság biztosította a privatizáció próbájának színterét, s a folyamat visszaszármaztatás útján valósult meg. A reform, mely nagy társadalmi és gazdasági következményeket hozott, 1991-ben lett bevezetve, amikor a kollektívizmus idején elvett földeket visszaosztották a vidékieknek. A reform értelmében a parasztok visszakapták földjeiket, már az ő tulajdonukat képezték, de a megtermelt javak feletti kontroll továbbra is az állami adminisztráció és a román ipari vezetők kezében volt [Pasti, 2006b].

Hatalmas társadalmi problémát jelentett, hogy a jövedelmek az odaítélt földterületek méretétől függtek, így nagy különbségek alakultak ki a vidékiek között. Ezt a problémát szemléltette a vidéki „felsőosztály” megjelenése, mely a háztartások csupán 6%-át ölelte fel, viszont a mezőgazdasági területek 24%-át birtokolta [Pasti, 2006b]. Végso soron a mezőgazdasági privatizáció a parasztság újraéledését hozta el, de gyenge termelékenység, gyenge piaci kapcsolatok és alacsony jövedelem jellemezte a földhöz jutott vidéki gazdálkodókat [Pasti, 2006b].

Az új román kaptalisták rögtön a kommunizmus bukása után megjelentek, ahogy megtalálták a piaci réseket, tehát nem a privatizációs

folyamat eredményeként csöppentek bele a gazdasági életbe. A kapitalistáról az a kép él, hogy a semmiből indult, nagy erőfeszítéseket tett az eredmények érdekében, ügyes és kitartó, kapcsolatokkal rendelkező személy, aki képes felismerni a piacban rejlő lehetőségeket. A sikeres kapitalista feltalálja magát a pénzügyi és technológiai megoldásokat illetően is [Pasti, 2006a].

Az 1989-es nagy változások után sok kis és közepes vállalkozás jelent meg. A vállalkozók Schumpeter szerint a kapitalizmus eszenciáját és motorjait jelentik [Schumpeter, 1963, idézi Pasti, 2006a]. A forradalom utáni néhány napban már megjelentek a piac új szereplői, kiknek szabályozására csak hosszú idő elteltével születtek új törvények. A legeredményesebbek azok voltak, akik importtal kezdtek el foglalkozni [az adók alacsonyok voltak, vagy egyáltalán nem is léteztek]. Az importnak köszönhetően nagy népszerűségnek örvendtek a következő termékek: televíziók, autók, ruházati cikkek, telefonok. Néhány év után már nem csak a termékek piaca futott fel, hanem a szolgáltatásoké is, ugyanis már utazásra is sokan áldoztak [Pasti, 2006a].

Az 1990-es év maga volt a kiskereskedelem aranykora, ám az év végére kialakult a román történelem legnagyobb gazdasági válsága, mely első sorban a közzsférát rázta meg. A privát szektor folytatta felfelé irányuló pályáját, számokban kifejezve döbbenetes a siker. Az összes értékesített áru 22%-a érkezett kiskereskedelemből 1991-ben, ez az arány 1992-ben 46%-ra, 1993-ban 64%-ra, majd 1994-ben 71%-ra ugrott [Anuarul Statistic, 1995, idézi Pasti, 2006a].

A kisvállalatok megjelenése nem volt jó szemmel nézve a nagy szocialista vállalatok által, ugyanis veszélyben érezték a közpénzekből nekik járó összegeket. A szocialista vállalatok dolgozhattak veszteségesen, az állam mindig támogatta őket, viszont ez nem mondható el a kisvállalkozásokról [Pasti, 2006a].

A nyugati tőkebefektetők rendelkeztek know-how, szervezeti és menedzseri tudással, mely a román kapitalistákról nem mondható el. A román kapitalisták viszont jól ismerték a helyi kultúrát és társadalmat, így ez volt a nettó előnyük. A külföldi tőke erőforrásnak volt tekintve, de nem vehette át az uralmat, ezt tükrözi a forradalom után olyan sokszor elhangzott „Nu ne vindem țara! / Nem adjuk el az országunkat!” mondat is [Pasti, 2006a].

A nép megtakarításai bankba kerültek, ám jelentős felhalmozott tőke maradt a háztartásokban. E két megtakarítási forma mellett 1991-

ben megjelent a privatizáció is, mely egyfajta ingyen kiosztást jelentett. A román társadalom számára kecsegtető volt a munka nélküli jövedelem lehetősége, ilyen volt a központi elosztás és a különböző szerencsésjátékok tárháza. A pénz összegyűjtésének rendszer szintű szervezéséhez hozzájárultak a kezdetben csak bódéként jelenlevő pénzváltók, jelzálogházak, de még az uzsora informális rendszere is. Azok profitáltak igazán, akik vállalkozást építettek a nép által elfogadott gondolatra, mely szerint munka nélkül is meg lehet gazdagodni [Pasti, 2006a].

Annak ellenére, hogy a kapitalizmus arany szabályaként az jelentkezik, hogy „bani cu bani se fac / pénzt pénzzel lehet csinálni”, Romániában a banki hitel másodlagos mechanizmusként szerepelt. A kilencvenes évek végén csupán a GDP 11%-a képviselte a banki hiteleket, míg ez a szám más országokban, mint például Csehországban és Szlovákiában meghaladta a GDP kétharmadát [EBRD, 2000, idézi Pasti, 2006a].

A magánhitel fejlődését szemléleti az a növekedés, mely 1995-ben vette kezdetét, így 1997-re megháromszorozódott a privát szektort célzó hitelek száma, 1999-ben pedig már elérte az összes odaítélt hitel 80%-át. Ez a folyamat együtt járt a nem teljesítő hitelek számának növekedésével is, mely 1999-ben az összes hitel 35,4%-át tette ki [Pasti, 2006a].

2. A gazdasági elit kutatás módszertani kerete és hipotézisei

Jelen kutatás és elemzés a 2019 decemberében kiadott Capital folyóirat *A 300 leggazdagabb romániai* c. mellékletére épül. Fontos leszögezni mit is tekintünk gazdasági elitnek ebben a tanulmányban. Definíciónk szerint ebben a kutatásban a gazdasági elit csoportjába tartoznak mindazok, akik vagyona eléri a 21–22 millió eurót és szerepelnek ebben a kiadványban. Ennek kiegészítéseképpen meg kell jegyezni, hogy a Capital kiadványa a gazdasági elit látható részét tárja elénk, ugyanis a listára önkéntes alapon lehetett felkerülni.

Az elemzés során a 2019-es kiadásban közölt adatok, történetek, információk alapján létrehoztunk egy adatbázist, amely gazdasági profilok meghatározását és jellemzését teszi lehetővé bizonyos változók mentén. Az adatbázis elkészítéséhez egy statisztikai programot hívtunk segítségül [PSPP]. A tanulmány a 2020-as évre való kitekintéssel zárul, amelynek segítségével összehasonlítás is történik a 2019-es jellemzőkkel.

Az adatok, információk összegyűjtése a Capital folyóirat révén valósult meg, ez azt jelenti, hogy jelen tanulmányban másodlagos [sze-

kunder] adatokat használtunk fel. A szekunder adatokat más gyűjtötte össze, nem a kutató gyűjtőmunkájának eredménye [Kovács, 2013]. A tanulmány érdekessége abban rejlik, hogy a begyűjtött adatok újszerű értelmezése valósul meg, ez merőben eltér a folyóiratban közölt adathalmaztól. Az elemzés során lerántjuk a leplet néhány lényeges összefüggésről.

Az adatbázis a következő főbb változókat veszi figyelembe: helyezés, vagyon, nem, kor, nemzetiség, lakhely, tevékenységi kategória. A következő főbb kategóriák jelennek meg a Capital elemzett kiadásában: termelői, szolgáltatói, kereskedelmi, építkezési, kommunikációs és IT, turisztikai, mezőgazdasági, állattenyésztési, illetve sport tevékenységek.

Fontos megjegyezni, hogy a Capital gazdasági elitéről szóló melléklete nem egységes információkból épül fel, ez annak tudható be, hogy a kiadvány szerkesztői nem ugyanazokat a szempontokat tartották fontosnak, illetve a 300 üzletember is más-más aspektusokat emelt ki karrierje szempontjából.

A vállalkozások pénzforgalma és nettó profitja több esetben megjelenik, ám ezek sok esetben nem az egész vállalkozás működését tükrözik, hanem csak résztevékenységekre vonatkoznak. Találhatunk 2018-as és 2019-es évi adatokat is [utóbbi esetben természetesen nem álltak rendelkezésre az éves adatok, hiszen a melléklet 2019 decemberében lett kiadva]. Mi a 2018-as adatokat vittük be adatbázisunkba, hiszen ezek már egész éves eredményt tükröznek, illetve sokkal több esetben szerepelnek a kiadványban. Mivel a fent említett két mutató gazdasági szempontból rendkívül meghatározó, igyekeztünk egységesen feltüntetni őket annak érdekében, hogy elemzésünk során fel tudjuk használni a kinyert adatokat. A 2020-as évre vonatkozó kitekintésünkben azonban már nem térünk ki részletesen ezekre a mutatókra.

Mindezek ellenére az elemzés számos kérdést megválaszol majd. Milyen arányban vannak jelen azok az elittagok, akik pályájukat feltehetően a kilencvenes évek elején kezdték? A gazdasági elit csoportján belül milyen arányban képviseltetik magukat a nők és a férfiak? Mely korosztályhoz tartoznak a legtöbben? Románia mely területei a legnépszerűbbek az elittagok körében? Melyek a kimagaslóan sok elittagot felölelő tevékenységi területek? Mennyire kapcsolódik össze a gazdasági és a politikai élet az elittagok esetén?

Az elemzés eredményeként gazdasági profilok rajzolódnak majd ki, melyeket az adott változók mentén lehet jellemezni. Voltaképpen a ta-

nulmány végén egy képet kapunk a jelenlegi romániai gazdasági elitről.

Hipotéziseink, melyeket kutatásunk során szem előtt tartunk, a következők:

- H1: A nők nagyobb arányban képviseltetik magukat a 2019-es listán, mint a 2003-as válogatásban és kevésbé vagyonosak, mint a férfiak.
- H2: A 300 vállalkozó közül a legtöbben az 51–65 év közöttiek kategóriájába esnek és többnyire self-made-manek.
- H3: A kereskedelem továbbra is vezet a fővállalkozások területén.
- H4: A vagyon és a kor között szoros összefüggés figyelhető meg, az idősebb vállalkozók vagyonosabbak, mint a fiatal üzletemberek.

3. A gazdasági elit vizsgálata

Mielőtt áttérnénk a Capital folyóirat alapján készült elemzésünkre, célszerűnek tartjuk egy romániai elitkutatás eredményeinek számbavételét. Kiemelt fontosságú a Gál – Ruszuly szerzőpáros 2004-ben született munkája, mely szintén a Capital folyóirat hasábjait vette alapul.

Az elit kialakulásának tettenérésére a Gál – Ruszuly [2004] szerzőpáros a Silviu Brucan által megfogalmazott hat folyosót alkalmazza, mely már az adatbázis létrehozásakor, illetve később, az elemzés során is kitüntetett figyelmet kap. A hat folyosó vagy módozat a következő:

1. A direktokrácia fogalmának értelmében egy állami tulajdonú és egy magánvállalat vezetését ugyanaz a személy végzi. Fontos kiemelni, hogy ebben az esetben az állami vállalat szárnyai alá veszi a magánvállalatot [az állami vállalat átvállalja a költségek jelentős részét, így a magánvállalat jelentős profitot ér el]. Az ilyen típusú vezetők számára könnyű és gyors volt a piacgazdaságra való átmenet.

2. A CEPEX folyosó a Román Kommunista Párt Politikai Végrehajtott Bizottságának [Comitetul Politic Executiv] elitbe vezető útját jelöli. A tagok nem folytathattak profitorientált gazdasági tevékenységet, ugyanis ezt a szocialista rendszer nem támogatta. Esetükben a vagyon felhalmozását indirekt módon lehetett megvalósítani, a szűkebb család közreműködésével. A felhalmozás eredménye csak a rendszerváltás után vált láthatóvá.

3. Az export-import [impex] folyosó azoknak a vezetőknek az útját jelöli, akik már a rendszerváltás előtt is olyan vállalatnál töltöttek be fontos pozíciót, mely export-import tevékenységre specializálódott, és monopol helyzetben volt. Ezek a vezetők a rendszerváltás után is kama-

toztatni tudták meglévő kapcsolatrendszerüket, s így saját vállalkozás indításába fogtak. Nagy részüknek sikerült fenntartani a monopol helyzetet.

4. A diaszpóra azoknak a folyosóját jelenti, akik a rendszerváltás előtt nyugatra vándoroltak, ott vagyona tettek szert, majd a rendszer-váltás után itthon kezdtek vállalkozói karriert építeni.

5. A self-made-man kategória azokat a vállalkozókat jelöli, akik kezdetekben kevés tőkével rendelkeztek, de önerőből sikeres üzletemberekké váltak. Ők kiválóan kamatoztatták tudásukat, tehetségüket, jó üzleti érzéküket, kitartóan küzdöttek a kitűzött cél elérése érdekében.

6. A bankárok kategóriája azokat a vezetőket jelöli, akik már a szocializmusban is pénzügyi vezetők voltak. Ők nem rendelkeztek elegendő tőkével ahhoz, hogy pénzügyi intézményeket hozzanak létre, ám az állam segítségével mégis utat törtek maguknak a sikerhez.

A hat kategória szinte soha nem jelenik meg tisztán, hanem keverednek, szorosan kapcsolódnak egymáshoz [Gál és Ruszuly, 2004]. A kategóriák mentén tehát be lehet azonosítani melyik utat választotta egy-egy elittag, avagy melyik folyosó vezette őt a Capitalban szereplő gazdasági elit csoportjába. Ez a tipológia szerves részét képezi a tanulmány adatbázisának, illetve elemzésének.

Eredményeink bemutatása több módon valósul meg, az első fontos módzat a különböző változók mentén nyert információk leíró statisztika segítségével történő értelmezése, mely kiegészül még különböző összehasonlításokkal. Kezdetben egy-egy változóra vagy ismértve összpontosítunk, melyet majd a különböző összefüggések követnek. Ahol lehetséges összehasonlítást végzünk a 2003-as kiadvány alapján nyert eredményekkel. Mivel a vállalkozók nem adtak meg egységesen minden adatot, a legtöbb változónál hiányoznak értékek, ezért az érvényes százalékokat vesszük figyelembe.

Az első néhány lényeges változó, mely szerepel az adatbázisunkban, a nemzetiség megoszlását hivatott feltárni. Ezen a szinten beszélhetünk hazai nemzetiségűekről és külföldiekről. A hazai nemzetiségűek tovább osztályozhatóak, így megjelenik a román, a magyar, illetve az egyéb hazai nemzetiség is. Mivel néhány személy nem nyilatkozott nemzetiségét illetően, valamint neve alapján sem lehetett biztosan beazonosítani, ezért az érvényes százalékokkal dolgoztunk.

Az eredményeink és 2003-as kiadvány alapján született eredményeket összevetve elmondható, hogy kis mértékben változott a meg-

oszlás, hiszen 2003-ban 96,7% volt a hazaiak aránya, elemzésünkben pedig 97,63%, a külföldiek aránya pedig 3,3%-ról 2,37%-ra módosult. A románok aránya viszont 89,3%-ról 97,5%-ra emelkedett, a magyarok aránya 3,3%-ról 2,5%-ra csökkent, illetve jelen kutatásban nem jelennek meg más nemzetiségű, ám hazai üzletemberek, kiknek aránya 2003-ban 3,3% volt [Gál és Ruszuly, 2004]. A külföldiek Irán, Líbia, Olaszország, Szudán, vagy Törökország területéről származnak.

A nemek tekintetében megjelenik a férfi és a női kategória mellett a házaspár, a testvérpár és a család is. Néhány vállalkozópáros esetén nem derül ki, hogy milyen kapcsolatban állnak egymással [3], így itt is az érvényes százalékok kapnak szerepet. A következő eredmény rajzolódott ki:

1. ábra: Nemek szerinti megoszlás [%]

N=297

Forrás: saját szerkesztés a Capital című folyóirat 2019-ben megjelent melléklete alapján

Az 1. ábra és a 2003-as kiadványnak megfelelő eredmények összehasonításából kitűnik, hogy ezen a téren jelentős változás ment végbe. A férfiak aránya 85%-ról [255] 62,96%-ra [187] csökkent, ezzel szemben a nők aránya 2,7%-ról [8] 4,04%-ra [12] növekedett [Gál és Ruszuly, 2004]. Továbbá 4,38% [13] a házaspárok, 4,71% [14] a testvérpárok és 23,91% [71] a családok aránya. A családok kategóriájába azok tartoznak, akik gyermekeikkel együtt vesznek részt az üzleti életben. Találunk

olyan családot is, ahol anya és fia dolgozik együtt, olyat is, ahol apa és fia, sőt olyan is akad, ahol több gyermek is hozzátesz a sikeres vállalkozás működéséhez. Ezen a ponton részben be is igazolódtott az első hipotézisünk miszerint „*A nők nagyobb arányban képviseltetik magukat a 2019-es listán, mint a 2003-as válogatásban.*”, mivel arányuk 2,7%-ról [8 személy] 4,04%-ra [12 személy] emelkedett. A vagyoni kérdésére később térünk ki és részletesebben is foglalkozunk a nők gazdasági elitben elfoglalt helyével.

Ami az életkort illeti, célszerűnek láttuk három intervallum létrehozását az áttekinthetőség kedvéért. Ennek értelmében beszélhetünk 21–50 év közöttiekről, 51–65 év közöttiekről és 66–88 év közöttiekről. Az adatok vizsgálta értelmében 57,5 év az átlagéletkor. A lista 210 tagja árulta el életkorát, esetünkben tehát ez a szám jelenti a 100%-ot. A hiányzó adatok döntő többsége a családoknál fordul elő.

Az életkorok vizsgálatánál, mielőtt a kategóriákat kialakítottuk volna, láthatóvá vált, hogy a legfiatalabb tag 21, míg a legidősebb 88 éves. A minta 20,95%-a [44] 21–50 év közötti, 59,52%-a [125] 51–65 év közötti, illetve 19,52%-a [41] 66–88 év közötti. Mindezek alapján beigazolódnak látszik a második hipotézisünk, miszerint „*A 300 vállalkozó közül a legtöbb esetben az 51–65 év közöttiek kategóriájába esnek és többnyire self-made-man-ek.*”, mivel arányuk elérte az 59,52%-ot [125].

Az eredmény alapján arra is következtethetünk, hogy a Capitalban ismertetett gazdagok nagy része valószínűleg a rendszerváltás táján kezdte karrierjét, valamint többnyire a self-made-man karrierút jellemzi pályafutásukat. Feltehetően vannak olyan listatagok is, akik megöröklték a vállalkozásokat, illetve az is előfordulhat, hogy az örökség a self-made-man karrierút gyümölcse. Meglehet, hogy a szerkesztők számára nem volt fontos ez a szempont, illetve az is előfordulhat, hogy a gazdagok nem tartották fontosnak. A legtöbb esetben a legnagyobb sikert hozó üzlet jelenti a prioritást, a kezdetekhez nagyon ritkán kanyarodnak vissza a vállalkozók. A 2003-as kiadványhoz képest ez nagy változást jelent. Annait viszont érdemes megjegyezni, hogy a tisztázott karrierutak többsége esetünkben is a self-made-manek javára billenti a mérleget. A listavezető testvérpár erre a legjobb példa, ugyanis Dragoş és Adrian Pavăi is ezt a kategóriát képviseli.

A Capital hasábjait olvasva nem kapunk részletes tájékoztatást a karrierrek kezdetéről, így a karrier-utak feltárása ebben a kutatásban nem valósulhatott meg, csak elképzeléseink vannak az életkor és a szak-

irodalmi tapasztalatok alapján. Mindezek teljes bizonyosságot további vizsgálódások révén nyerhetnek.

Lényeges kérdésnek tartjuk az országon belüli megoszlást is, így ezt a változót is betettük adatbázisunkba. A „Hol él?” kérdésre változatos válaszokat kaptunk. Néhány gazdag lakhelyékét szerepel például London, Chicago, Los Angeles, Seattle, Palo Alto, Milano, Dubaj, Palma de Mallorca, Silicon Valley [Szilícium-völgy]. Mi azokat az elnevezéseket emeljük ki, melyek elsődleges lakhelyként szerepelnek és az országon belül találhatóak. Az eredmények alapján felállítható egy TOP 10-es lista is a megyék tekintetében:

1. táblázat: TOP 10 megye

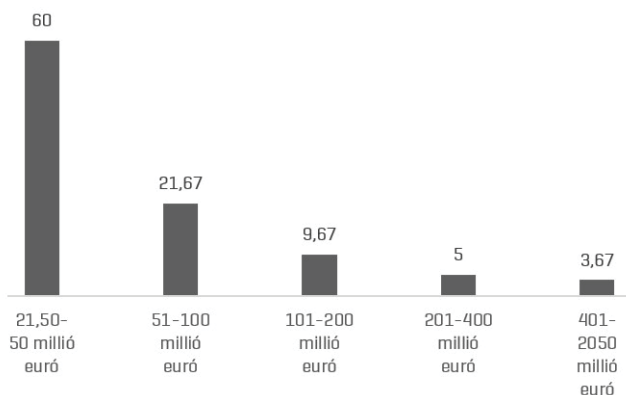
Sorszám	Megye	Gyakoriság	Százalék
1	Ilfov – Bukarest	120	39,66%
2	Kolozs (Cluj)	17	5,67%
3	Konstanca (Constanța)	17	5,67%
4	Bákó (Bacău)	11	3,67%
5	Temes (Timiș)	11	3,67%
6	Arad	10	3,33%
7	Argyas (Argeș)	9	3%
8	Fehér (Alba)	9	3%
9	Brassó (Brașov)	8	2,67%
10	Bihar (Bihor)	7	2,33%

Forrás: saját számítás a Capital című folyóirat 2019-ben megjelent melléklete alapján

A 300 gazdag vizsgálatában természetesen szerepet kap a vagyon kérdése is, annál is inkább, mert ez az a jellemző, ami alapján létrejött a rangsor.

2. ábrán látható, hogy a legalacsonyabb vagyon 21,50 millió euró [a 2003-as kiadványban az alsó határ átszámolva 4,25 millió euró volt], a legmagasabb pedig 2050 millió, azaz több, mint 2 milliárd euró [a 2003-as kiadványban a felső határ átszámolva 722,50 millió euró volt] [Gál és Ruszuly, 2004]. A 2018-as listára fel lehetett kerülni 21 millió euróval, de ez a 2019-es szerepléshez nem volt elég. A 2018-as kiadvány leg-gazdagabb emberének vagyona 1,95 milliárd euró, míg a 2019-es lista vezető pozíciójához több, mint 2 milliárd eurós vagyon szükségeltetett. Az átlagvagyon 95,26 millió euró, a szórás 202,57 millió euró. Érdekes

2. ábra: A 2019-es kiadványban szereplő vagyon [%]

N=300

Forrás: saját szerkesztés a Capital című folyóirat 2019-ben megjelent melléklete alapján

megjegyezni, hogy a 300 gazdag összvagyonja nem kevesebb, mint 28,58 milliárd euró, amely a GDP 14,03%-át jelenti.

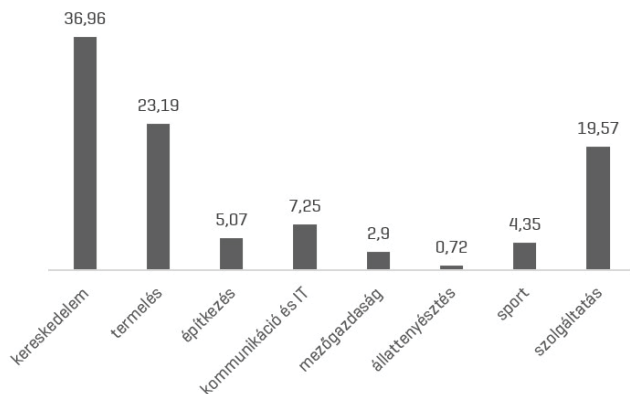
A vállalkozók valamennyivel kevesebb, mint felénél derült ki, hogy milyen területen kezdődött vállalkozói pályafutása. Az induló vállalkozások vizsgálata során az alábbi kategóriák jelennek meg: kereskedelem, termelés, építkezés, kommunikáció és IT, mezőgazdaság, állattenyésztés, sport, egyéb szolgáltatások.

A 3. ábráról leolvasható, hogy a kereskedelem vezeti a listát 36,96%-kal [51], ezt követi a termelés 23,19%-os [32] aránnyal és a szolgáltatások 19,57%-os [27] aránnyal. A sorban a kommunikáció és IT következik, majd ezt követi az építkezés, a sport, a mezőgazdaság és az állattenyésztés.

A kereskedelem kategóriáján belül rendkívül színes a skála, néhány példát érdemes kiemelni arra vonatkozóan, hogy konkrétan mivel kereskednek az érintett üzletemberek. Megtalálhatjuk tehát a következő alkategóriákat: autók és alkatrészek, bútorok, elektronikus eszközök, építőanyagok, élelmiszerek, gyógyszerek, ingatlanok stb.

A kezdeti vállalkozás indításának időpontja is érdekes kérdés. A fentebb elemzett vállalkozások néhányánál nem derült ki pontosan az indítás éve, ám a legtöbb esetben mégis a kilencvenes évekre tehető a vállalkozói karrier kezdete.

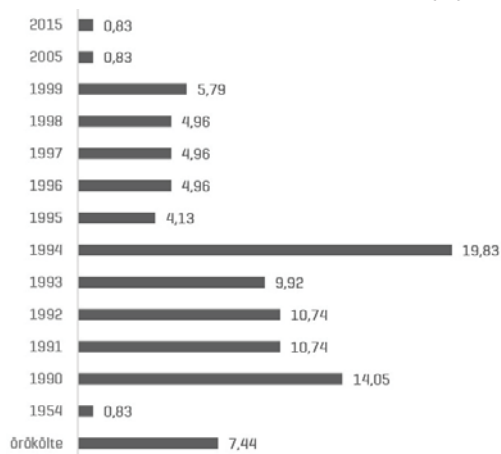
3. ábra: Induló vállalkozás profilja [%]

N=138

Forrás: saját szerkesztés a Capital című folyóirat 2019-ben megjelent melléklete alapján

4. ábra: Vállalkozás indításának időpontja [%]

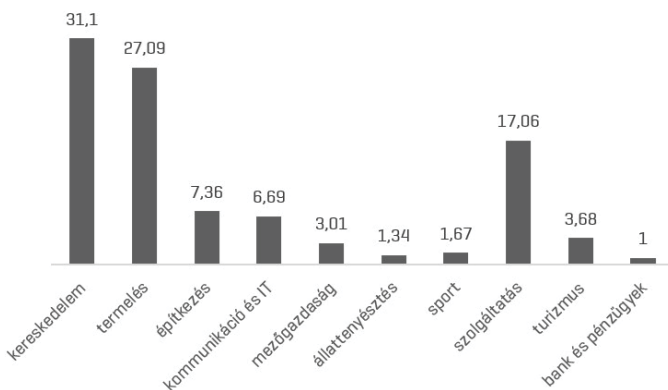
N=121

Forrás: saját szerkesztés a Capital című folyóirat 2019-ben megjelent melléklete alapján

Ahogy a 4. ábrán is láthatjuk, az 1994-es év kiemelkedően népszerűnek bizonyult, ugyanis 19,83%-kal [24] előretör a többi évhez képest. Érdekes megfigyelni, hogy a második helyen az 1990-es év áll, mely 14,05%-kal [17] követi a vezető évet. 1990 mint a rendszerváltást követő első év fontos számunkra. Viszonylag magas aránya azt mutatja, hogy a vállalkozók nem csekély része kapva kapott az alkalmon, s mikor a piacgazdaság kezdett kibontakozni el is indította karrierjét.

Fővállalkozás tekintetében az alábbi kategóriák jelennek meg: kereskedelem, termelés, építkezés, kommunikáció és IT, mezőgazdaság, állattenyésztés, sport, turizmus, bank és pénzügyek. Ebben a kategóriában minden listatag tevékenysége szerepel, kivéve a Királyi családé, kiknek tevékenysége nem piaci alapokon nyugszik, ám vagyonuk, illetve ingatlanjaik miatt mégis felkerültek a 300 leggazdagabb romániai listájára. Az alábbi megoszlás rajzolódott ki az érvényes százalékok alapján:

5. ábra: Fővállalkozás profilja [%]

N=299

Forrás: saját szerkesztés a Capital című folyóirat 2019-ben megjelent melléklete alapján

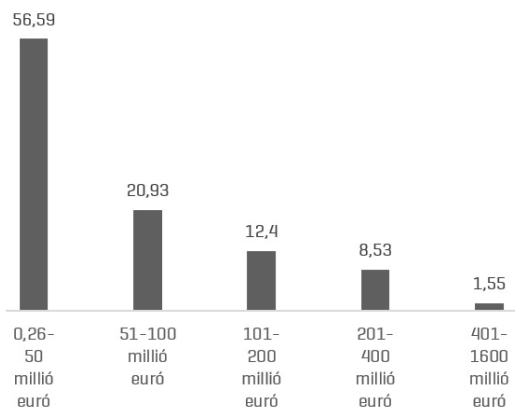
Az 5. ábráról leolvasható, hogy a kereskedelem vezeti a listát 31,1%-kal [93], ezt követi a termelés 27,09%-os [81] aránya és a szolgáltatások 17,06%-os [51] aránya. A sorban az építkezés következik 7,36%-kal

[22], a kommunikáció és IT 6,69%-kal [20], majd ezt követi a turizmus [11], a mezőgazdaság [9], a sport [5], az állattenyésztés [4], illetve a bank és pénzügyek [3]. A fővállalkozások területén megjelenik a turizmus és a bank és pénzügyek kategóriája, melyek az induló vállalkozások esetén még nem voltak reprezentálva.

Jelen kutatásban is a kereskedelem jelenti a húzóerőt, melyet a termelés követ [Gál és Ruszuly, 2004]. Mindezek fényében, ha visszatérünk a harmadik hipotézisünkre, megállapíthatjuk, hogy jelen adatok alátámasztják azt, tehát *„A kereskedelem továbbra is vezet a fővállalkozások területén.”*, ugyanis a gazdagok csaknem egyharmada ezen a területen tevékenykedik.

A pénzforgalom is releváns kérdés, mely a pénz mozgását hivatott számszerűsítve bemutatni. Az üzletemberek valamennyivel kevesebb, mint fele számolt be vállalkozásának pénzforgalmáról. Általánosságban elmondható, hogy leginkább a főtevékenység során bonyolított pénzforgalom szerepel a kiadványban. Az alábbi kép állt össze:

6. ábra: 2018-as pénzforgalom [%]

N=129

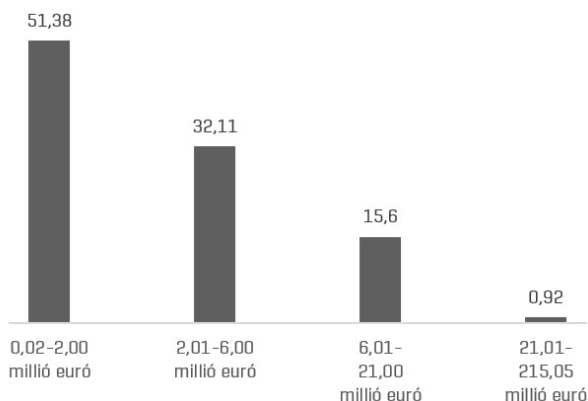
Forrás: saját szerkesztés a Capital című folyóirat 2019-ben megjelent melléklete alapján

A 6. ábrán látszik, hogy a legtöbb esetben 0,26-50 millió eurós pénzforgalomról beszélhetünk, ez a vizsgált esetek 56,59%-át [73] tük-

rözi. Továbbá 51–100 millió eurós pénzforgalommal rendelkezik a vállalkozók 20,93%-a [27], 101–200 millió eurós pénzmozgásról számolt be az üzletemberek 12,4%-a [16]. Megjelenik még a 201–400 és a 401–1600 millió eurós pénzforgalom kategóriája is, mely kevésbé jellemző a vállalkozók körére, arányuk csupán 8,53% [11], illetve 1,55% [2].

Egy vállalkozás életében kritikus fontosságú a profit kérdése, hiszen csak akkor képes megmaradni hosszú távon a piacon, ha profitot termel. A profit maximalizálása, a költségek csökkentése célként fogalmazódik meg a vállalatok esetén. Persze mindezt úgy kell elérjék, hogy minőségi termékekkel és szolgáltatásokkal legyenek jelen a piacokon, kielégítve a mindenkori vevői igényeket. Általánosságban elmondható, hogy leginkább a főtevékenység során realizált nettó profit szerepel a kiadványban. A profitot illetően az alábbi megoszlás tapasztalható a vállalkozók több, mint egyharmadának eredményei alapján:

7. ábra: 2018-as nettó profit [%]

N=109

Forrás: saját szerkesztés a Capital című folyóirat 2019-ben megjelent melléklete alapján

A 7. ábra alapján elmondható, hogy a legtöbb vállalkozó 0.02–2,00 millió eurós profitról számolt be, egészen pontosan 51,38%-ban [56] jellemezhető ezzel a vállalati eredménnyel a vizsgált üzletemberek köre. 32,11%-ban [35] vannak jelen azok az üzletemberek, kiknek tevékeny-

sége 2,01–6,00 millió euró profitot eredményezett, továbbá 15,6%-ban [17] vannak jelen azok a gazdagok, kiknek vállalata 6,01–21,00 millió euróval zárta a 2018-as évet. Jelen van még a 21,01–215,05 millió eurós kategória, mely 0,92%-ban [1] jellemző a vizsgált esetekre.

A fővállalkozás tanulmányozásával nem ért véget a tevékenységek vizsgálta, hiszen a vállalkozók egy meghatározott köre nem csak egy szektorban van jelen. Az egyéb vállalat osztályába azok az üzletek tartoznak, amelyek esetleg a fővállalkozás mellett még megtalálhatók, ezáltal is gazdagítva a portfóliót. A listatagok több, mint kétharmada rendelkezik legalább egy olyan vállalattal, melynek tevékenysége eltért a fővállalkozás profiljától.

A piac kérdése is meghatározó az üzleti életben. Ezen a téren három esetet különböztettünk meg: hazai, külföldi és vegyes piac [itt is az érvényes százalékokkal dolgoztunk]. Eredményeink alapján egyértelművé válik, hogy kizárólag külföldi aktivitásról nem számolt be egyik gazdag sem. A hazai piacon jelenlevők aránya 68,9% [206], míg a külföldön is gazdasági tevékenységet űzők aránya 31,1% [93]. Meg kell jegyezni, hogy elképzelhető, hogy a vizsgált gazdasági elittagok nagyobb számban is jelen vannak a külföldi piacokon, csupán nem emelték ki rövid beszámolójukban ezt a dimenziót.

A partnereket tekintve szintén három kategóriáról beszélhetünk, ugyanis van olyan gazdag, aki csak hazai partnerekkel üzemel, akad olyan, aki kizárólag a külföldi partnerekben látja a lehetőséget, illetve meg lehetne sok olyan vagyonost találunk, aki mind hazai, mind külföldi partnerekkel egyaránt együttműködik tevékenysége során. A vállalkozók több, mint felénél rajzolódott ki partnerségi viszony.

Az eredmények alapján elmondható, hogy erőteljesen jelen vannak azok, akik mind hazai, mind pedig külföldi partnerekkel együtt dolgoznak, arányuk 53,25% [90]. Ezen felül 38,46%-ban vannak jelen azok, akik hazai partnerekkel működnek együtt [65], illetve 8,28%-ban [14] azok, akik külföldi partnerekkel üzemelnek. Előfordulhat az is, hogy néhány üzletember, aki hazai partnereire reflektált, ugyancsak együttműködik külföldiekkel, illetve néhány gazdag, aki külföldi partnereiről számolt be, rendelkezik hazai partnerséggel is. Mindezek fényében lehetséges, hogy magasabb azok száma, akik hazaiakkal és külföldiekkel is dolgoznak.

Érdemes még megjegyezni, hogy viszonylag nagy számban vannak jelen azok, akik egy társval közösen tulajdonolnak egy vállalatot, tehát részt vesznek vállalkozói társulásban. Arányuk eléri a 22,33 %-ot [67] az egész mintához viszonyítva.

A vegyes kapcsolatok elemzése során a varianciaanalízis megmutatja, hogy a csoportosító minőségi változó a mennyiségi változó szóródását milyen mértékben idézi elő, valamint milyen mértékben magyarázza azt [Debrenti, 2017]. A vizsgált esetben a vagyon a függő változó, mely a nemek mentén csoportosul, amennyiben van közöttük kapcsolat. A két változó tekintetében az alábbi eredmények születtek:

2. táblázat: Leíró statisztika [vagyon és nem]

		N	Mintaátlag	Szórás	Std. hiba	95%-os konfidencia intervallum a mintaátlagra		Minimum	Maximum
						Alsó korlát	Felső határ		
vagyon (millió euró)	férfi	187	94,71	187,93	13,74	67,6	121,83	21,5	1950
	nő	12	172,54	302,32	87,27	-19,54	364,63	24,5	1050
	házaspár	13	88,42	87,1	24,16	35,79	141,06	23	290
	testvérpár	14	259,21	524,78	140,25	-43,79	562,21	22	2050
	család	71	54,82	80,16	9,51	35,85	73,8	21,5	675
	Összesen	297	95,8	203,52	11,81	72,56	119,04	21,5	2050

Forrás: saját számítás a Capital című folyóirat 2019-ben megjelent melléklete alapján

A 2. táblázatban megjelenik nemek tekintetében az elemek száma, majd millió euróban kifejezve a mintaátlag, a szórás, a standard hiba [a függő változó megfigyelt értékei és a becsült érték közötti eltérés], a konfidenciaintervallum [a becslés alsó és felső határa], a minimum és a maximum vagyon. Az eredmények alapján elmondható, hogy átlagban a testvérpárok rendelkeznek a legnagyobb vagyonnal (259,21 millió euró), akiket a női listatagok követnek. Ezen a ponton érdemes visszatekintnünk az első hipotézisünkre, miszerint „A nők nagyobb arányban képviseltetik magukat a 2019-es listán, mint a 2003-as válogatásban és kevésbé vagyonosak, mint a férfiak.”. Az átlagokat tekintve kitűnik, hogy a nők vagyona 172,54 millió euró, míg a férfiaké csupán 94,71 millió euró. Az első hipotézisünk vagyonra vonatkozó része tehát nem igazolódott be, hiszen a nők rendelkeznek magasabb vagyonnal az átlagok tekintetében, nem pedig a férfiak. Hozzá kell tennünk ugyanakkor, hogy a nők aránya jóval a férfiak aránya alatt van a mintában.

A varianciaanalízis a következő eredménnyel zárult a vagyon és a nem vizsgálatát illetően:

3. táblázat: ANOVA [vagyon és nem]

		Négyzetösszeg	df	Középérték négyzete	F	Szign.
vagyon (millió euró)	Csoportok közt	564669,95	4	141167,49	3,52	0,008
	Csoportokon belül	11695574,42	292	40053,34		
	Összesen	12260244,37	296			

Forrás: saját számítás a Capital című folyóirat 2019-ben megjelent melléklete alapján

A 3. táblázat azt mutatja, hogy meghatározó eredményeink születtek, mivel a szignifikanciaszint kisebb, mint 0,05. A varianciaanalízis tehát azt az eredmény adta, hogy a csoportosító minőségi változó és a mennyiségi változó szóródása között szignifikáns kapcsolat áll fenn.

Szintén varianciaanalízis segítségével megnéztük milyen összefüggés áll fenn a kor és a karrier között. Az eredményeink a következők:

4. táblázat: Leíró statisztika [életkor és karrierút]

		N	Mintaátlag	Szórás	Szt.d. hiba	95%-os konfidencia intervallum a mintaátlagra		Minimum	Maximum
						Alsó korlát	Felső határ		
az egyén életkora	direktokrácia	2	69,5	9,19	6,5	-13,09	152,09	63	76
	impex	1	48					48	48
	diaszpóra	3	67	11,27	6,51	39,01	94,99	60	80
	self-made-man	10	55,2	6,03	1,91	50,88	59,52	49	66
	bankár	1	68					68	68
	Összesen	17	59,29	9,43	2,29	54,44	64,14	48	80

Forrás: saját számítás a Capital című folyóirat 2019-ben megjelent melléklete alapján

Sajnos elég kevés esetben derült ki a karrierút, így ebben a vizsgálatban a minta csupán 17 személyből áll. Ami viszont lényeges kutatásunk szempontjából, az a self-made-man karrierút kérdése, mely a 4. táblázat alapján listavezető. A már említett 17 személy közül, 10-en a self-made-man stratégiát választották karrierjük elején. A második hipotézisünk, miszerint „A 300 vállalkozó közül a legtöbben az 51–65 év közöttiek kategóriájába esnek és többnyire self-made-man-ek.” újabb megerősítést nyert. A kijelentést alátámasztja az, hogy a már említett self-made-manek átlagéletkora 55,2 év, mely beletartozik a hipotézisben megfogalmazott korosztályba.

A varianciaanalízis a következő képet festi a kor és a karrierút tekintetében:

5. táblázat: ANOVA [életkor és karrierút]

		Négyzetösszeg	df	Középérték négyzete	F	Szig.
az egyén életkora	Csoportok közt	757,43	4	189,36	3,41	0,044
	Csoportokon belül	666,1	12	55,51		
	Összesen	1423,53	16			

Forrás: saját számítás a Capital című folyóirat 2019-ben megjelent melléklete alapján

Az 5. táblázat azt mutatja, hogy van kapcsolat a csoportosító minőségi változó és a mennyiségi változó szórása között, mivel a szignifikanciaszint kisebb, mint 0,05, ám nem sokkal kisebb a kritikus értéknél. Az F-próba értéke kissé meghaladja a kritikus értéket. A kevés rendelkezésre álló adatra való tekintettel további vizsgálatok szükségeseek arra vonatkozóan, hogy miként kezdték karrierjüket a gazdagok, majd ezt követően újra el lehet végezni egy ANOVA vizsgálatot.

Szintén ANOVA teszttel megvizsgáltuk a vagyon és a korosztály viszonyát. A következő eredmény született:

6. táblázat: Leíró statisztika [vagyon és korosztály]

		N	Mintaátlag	Szórás	Std. hiba	95%-os konfidencia intervallum a mintaátlagra		Minimum	Maximum
						Alsó korlát	Felső határ		
vagyon (millió euró)	21-50 év között	44	122,04	217,14	32,74	56,02	188,05	21,5	1250
	51-65 év között	125	112,46	219,61	19,64	73,58	151,34	21,5	2050
	66-88 év között	41	116,84	311,2	48,6	18,61	215,07	23	1950
	Összesen	210	115,32	238,46	16,46	82,88	147,76	21,5	2050

Forrás: saját számítás a Capital című folyóirat 2019-ben megjelent melléklete alapján

A 6. táblázatban megjelenik korosztályok szerint az elemek száma, majd millió euróban kifejezve a mintaátlag, a szórás, a standard hiba, a konfidenciaintervallum, a minimum és a maximum vagyon. A 21–50 év közötti korosztályhoz kapcsolódik a legmagasabb átlag [122,04 millió euró], míg a 66–88 év közöttiekhez rendelhető a legmagasabb maximum érték [1950 millió euró].

A varianciaanalízis eredményét a következő táblázat tartalmazza:

7. táblázat: ANOVA [vagyon és korosztály]

		Négyzetösszeg	df	Középérték négyzete	F	Szign.
vagyon (millió euró)	Csoportok közt	3100,93	2	1550,47	0,03	0,973
	Csoportokon belül	11881778,86	207	57399,9		
	Összesen	11884879,79	209			

Forrás: saját számítás a Capital című folyóirat 2019-ben megjelent melléklete alapján

A 7. táblázat eredménye azt mutatja, hogy nincs kapcsolat a két vizsgált változó között, mivel a szignifikanciaszint nem kisebb, mint 0,05. Másképp fogalmazva, a csoportosító minőségi változó és a mennyiségi változó szóródása között nincs kapcsolat, a korosztály nem határozza meg a vagyon szórását.

A továbbiakban egy Khí-négyzet-próbát végeztünk. A két változó mélyebb elemzése érdekében elkészítettünk egy kereszttáblát is. Kezdetnek tekintsük meg a két választott minőségi változót, mely a kereszttáblában figyelhető meg:

8. táblázat: Kereszttábla [az egyén neve és a fővállalkozás profílja]

az egyén neve	kereskedelem	termelés	építkezés	kommunikáció és IT	mezőgazdaság	állattenyésztés	sport	szolgáltatás	turizmus	bank és pénzügyek	összesen
férfi	54	52	15	12	3	4	4	33	7	3	187
	18,24%	17,57%	5,07%	4,05%	1,01%	1,35%	1,35%	11,15%	2,36%	1,01%	63,18%
nő	5	2	0	1	1	0	1	2	0	0	12
	1,69%	0,68%	0,00%	0,34%	0,34%	0,00%	0,34%	0,68%	0,00%	0,00%	4,05%
házaspár	6	3	1	1	0	0	0	2	0	0	13
	2,03%	1,01%	0,34%	0,34%	0,00%	0,00%	0,00%	0,68%	0,00%	0,00%	4,39%
testvérpár	6	4	2	0	0	0	0	1	1	0	14
	2,03%	1,35%	0,68%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,34%	0,34%	0,00%	4,73%
család	21	19	4	5	5	0	0	13	3	0	70
	7,09%	6,42%	1,35%	1,69%	1,69%	0,00%	0,00%	4,39%	1,01%	0,00%	23,65%
összesen	92	80	22	19	9	4	5	51	11	3	296
	31,08%	27,03%	7,43%	6,42%	3,04%	1,35%	1,69%	17,23%	3,72%	1,01%	100,00%

Forrás: saját számítás a Capital című folyóirat 2019-ben megjelent melléklete alapján

A 8. táblázat alapján elmondható, hogy a kereskedelem jelenti a húzóágazatot, hiszen a férfiak, a nők, a házaspárok, a testvérpárok és a családok esetén is ez a legnépszerűbb kategória. Második legnépszerűbb kategóriaként a termelés szerepel, mely a nők esetén holtversenyben van a szolgáltatásokkal. A 8. táblázat szintén alátámasztja a kereskedelem elsőprő sikerét, melyet a harmadik hipotézisünkben is megfogalmaztunk. A hipotézis szerint „A kereskedelem továbbra is vezet a fővállalkozások területén.”

Miután áttekintettük a két minőségi változót és azok értékeit, vizsgáljuk meg, hogy van-e kapcsolat köztük. Ezt a következő táblázat árulja el:

9. táblázat: Khí-négyzet [az egyén neve és a fővállalkozás profilja]

Pearson-féle Khí-négyzet	Érték	df	Aszimp. szig. (2-farkú)
	24,7	36	0,923

Forrás: saját számítás a Capital című folyóirat 2019-ben megjelent melléklete alapján

A 9. táblázat alapján elmondható, hogy nincs kapcsolat az egyén neve és a fővállalkozás profilja között, mivel a szignifikanciaszint nem kisebb, mint 0,05. A df a szabadságfokot jelöli ($df=n-2$, ahol n a megfigyelt esetek számát jelöli), mely alapján ki lehet keresni a Khí négyzet kritikus értékét. Ha a kapott érték magasabb, mint a kritikus érték, akkor szignifikáns a kapcsolat [Debrenti, 2017], ám esetünkben ez nem áll fenn.

A gazdagok vizsgálatát korrelációs próbával folytattuk. A korrelációszámítás mennyiségi változók közötti sztochasztikus kapcsolat feltárására és számszerű jellemzésére szolgál [Debrenti, 2017]. Megvizsgáltuk az egyén életkorát és a 2019-es kiadványban szereplő vagyont, az alábbi eredmény született:

10. táblázat: Korreláció [az életkor és a 2019-es vagyon]

Pearson korreláció	0,04
Szig. (2-farkú)	0,598
N	210

Forrás: saját számítás a Capital című folyóirat 2019-ben megjelent melléklete alapján

A 10. táblázat eredményeinek értelmében nincs kapcsolat a két mennyiségi változó között, mivel a szignifikanciaszint nem kisebb, mint 0,05. Az r értéke is a kapcsolat hiányát mutatja. Az eredmény értelmében a negyedik hipotézisünk nem állta meg a helyét. Az állítás, miszerint „A vagyon és a kor között szoros összefüggés áll, így az idősebb vállalkozók

vagyonosabbak, mint a fiatal üzletemberek.” nem nyert bizonyosságot, mivel nincs kapcsolat a két mennyiségi változó között.

Az alábbiakban egy kereszt tábla segítségével betekintést nyerhetünk a vagyonok életkori megoszlásába:

11. táblázat: Kereszt tábla [korosztály és vagyon]

korosztály	2019-es vagyon					összesen
	21-50 millió euró	51-100 millió euró	101-200 millió euró	201-400 millió euró	401-2050 millió euró	
21-50 év között	25	8	5	3	3	44
	11,90%	3,81%	2,38%	1,43%	1,43%	20,95%
51-65 év között	66	29	12	12	6	125
	31,43%	13,81%	5,71%	5,71%	2,86%	59,52%
66-88 év között	23	13	3	0	2	41
	10,95%	6,19%	1,43%	0,00%	0,95%	19,52%
összesen	114	50	20	15	11	210
	54,29%	23,81%	9,52%	7,14%	5,24%	100,00%

Forrás: saját számítás a Capital című folyóirat 2019-ben megjelent melléklete alapján

Ahogy a 11. táblázat is mutatja, minden vagyoni kategóriában az 51-65 év közöttiek vannak jelen a legnagyobb arányban, valamint az is kitűnik, hogy ők vannak a legnagyobb százalékban jelen a gazdagok között.

A 2019-es Capital melléklete alapján sikerült egy meglehetősen részletes képet festeni a gazdasági elitről. Nem szabad azonban figyelmen kívül hagyni azt, hogy az elit állandó átalakulásban van, így a 2020-as kiadvány listájára is érdemes kitérni.

Természetesen a listatagok továbbra is önkéntes alapon kerültek a 2020-as gazdagok lajstromába. Célszerűnek láttuk az első 10 listatag összevetését, a 12. táblázatban látható eredmény született.

A 12. táblázat alapján elmondható, hogy voltak változások az első 10 tagot illetően. A 2019-es és a 2020-as év toplistáját összevetve arra a következtetésre juthatunk, hogy az elittagok helyezését, az elittagok vagyonát illetően is voltak változások, illetve egy új taggal is bővült a kör, Vasile Didilă személyében, aki Gruia Stoica testvére [korábban is együtt tevékenykedtek a vasúti szállítás világában].

Rövid összehasonlításunk eredményeképpen az is tisztázódott, hogy érdemes évről évre visszatérni az elitek kérdéséhez, azonban, ha nagy változásokat szeretnénk bemutatni, még várunk kell néhány évet. A 2020-as évben kitört világjárvány megrendítette az egész világot, így az elittagok és vállalkozásaik is minden bizonnyal rosszabb évet zártak,

12. táblázat: A 2019-es és a 2020-as kiadás első 10 gazdagja

Helyezés	2019-es Capital		Helyezés	2020-as Capital	
	Név	Vagyon (millió euró)		Név	Vagyon (millió euró)
1.	Dragoș és Adrian Pavăl	2000 - 2100	1.	Dragoș és Adrian Pavăl	2100 - 2200
2.	Ion Țiriac	1900 - 2000	2.	Ion Țiriac	1900 - 2000
3.	Daniel Dines	1200 - 1300	3.	Daniel Dines	1200 - 1300
4.	Anastasia Soare	1000 - 1100	4.	Teszári Zoltán	690 - 750
5.	Voiculescu család	650 - 700	5.	Voiculescu család	675 - 725
6.	Teszári Zoltán	640 - 660	6.	Anastasia Soare	550 - 650
7.	Gruia Stoica	520 - 560	7.	Iulian Dascălu	600 - 640
8.	Iulian Dascălu	510 - 560	8.	Gruia Stoica és Vasile Didilă	460 - 500
9.	Radu Dimofte	440 - 460	9.	Anca Vlad	460 - 480
10.	Anca Vlad	420 - 440	10.	Radu Dimofte	450 - 470

Forrás: saját szerkesztés a Capital című folyóirat 2019-ben és 2020-ban megjelent mellékletei alapján [Năstase, 2020]

de e változás majd a 2021-es mellékletben érhető tetten. 2021-ben sem sokkal másabb a helyzet, nem tudjuk még mi vár ránk. A 2021-es év 300-as listája minden bizonnyal érdekes olvasmány lesz ebben a kontextusban.

Nyilvánvalóan a Capital kiadvány legnagyobb gyengesége, hogy a 300 leggazdagabb romániai listája önkéntes alapon alakul. Ennek tükrében minden bizonnyal kimaradnak belőle fontos gazdasági szereplők – azonban mindenképpen kapunk egy látetelet a gazdasági elitről, annak szerkezetéről, nyomon követhető a generációváltás alakulása a rendszerváltást követően stb. A jövőre nézve mindenképpen további kutatásra érdemes a terület, amelyet mindenképpen folytatni szeretnénk.

KÖVETKEZTETÉSEK ÉS JAVASLATOK

Jelen kutatás és elemzés a 2019 decemberében kiadott Capital folyóirat A 300 leggazdagabb romániai c. mellékletére épül, a kutatás céljaként a gazdasági elit vizsgálata szerepelt, illetve profilok elkészítése, melyek különböző változók mentén jellemezhetők, illetve összehasonlíthatók egymással. Definíciónk szerint ebben a kutatásban a gazdasági elit csoportjába tartoznak mindazok, akik vagyona eléri a 21–22 millió eurót, és szerepelnek a Capital folyóirat mellékletében.

A piacra lépés kezdeteit vizsgálva a 1994-es év kiemelkedően népszerűnek bizonyult az üzletemberek körében, sokan ekkor alapították első vállalkozásukat. A második helyen az 1990-es év áll. 1990 mint a rendszerváltást követő első év fontos számunkra, mivel jelenléte azt mutatja, hogy a vállalkozók nem csekély része kapva kapott az alkalmon, s mikor a piacgazdaság kezdett kibontakozni el is indította vállalkozói karrierjét.

A nemek tekintetében a férfiak aránya 62,96% [187], ezzel szemben a nők aránya csupán 4,04% [12]. Továbbá 4,38% [13] a házaspárok, 4,71% [14] a testvérpárok és 23,91% [71] a családok aránya. A családok kategóriájába azok tartoznak, akik gyermekeikkel együtt vesznek részt az üzleti életben. Ezen a ponton be is igazolódott az első hipotézisünk miszerint „*A nők nagyobb arányban képviseltetik magukat a 2019-es listán, mint a 2003-as válogatásban.*”, mivel arányuk 2,7%-ról [8 személy] 4,04%-ra [12 személy] emelkedett. Az átlagokat tekintve kitűnik, hogy a nők vagyona 172,54 millió euró, míg a férfiaké csupán 94,71 millió euró [ANOVA-teszt alapján]. Az első hipotézisünk vagyonra vonatkozó része tehát nem igazolódott be, hiszen a nők rendelkeznek magasabb vagyonnal az átlagok tekintetében, nem pedig a férfiak.

Az életkorok vizsgálatánál, a megoszlás alapján beigazolódni látszik a második hipotézisünk, miszerint „*A 300 vállalkozó közül a legtöbben az 51–65 év közöttiek kategóriájába esnek és többnyire self-made-man-ek.*”, mivel arányuk elérte az 59,52%-ot [125]. A kijelentést alátámasztja az is, hogy a már említett self-made-man-ek [10 személy a teljes mintából] átlagéletkora 55,2 év, mely beletartozik a hipotézisben megfogalmazott korosztályba [ANOVA-teszt alapján].

Az eredmény alapján arra is következtethetünk, hogy a Capitalban ismertetett gazdagok nagy része valószínűleg a rendszerváltás táján kezdte karrierjét, valamint többnyire a self-made-man karrierút jellemzi pályafutásukat. Feltehetően vannak olyan listatagok is, akik megőrkölték a vállalkozásokat, illetve az is előfordulhat, hogy az örökség a self-made-man karrierút gyümölcse. Mindezek teljes bizonyosságot további vizsgálódások révén nyerhetnek. A Capital hasábjait olvasva nem kapunk részletes tájékoztatást a karrierek kezdetéről, így a karrierutak feltárása komoly kutatási feladatként jelentkezik a jövőre nézve.

Akárcsak a 2003 kiadvány alapján végzett elemzés esetén, jelen kutatásban is a kereskedelem jelenti a húzóerőt, melyet a termelés követ. Mindezek fényében, ha visszatekintünk a harmadik hipotézisünkre, megállapíthatjuk, hogy jelen adatok alátámasztják azt, tehát „*A kereskede-*

lem továbbra is vezet a fővállalkozások területén.”, ugyanis a gazdagok csaknem egyharmada ezen a területen tevékenykedik. Az elemzés során elkészített keresztábla is a kereskedelem népszerűségét mutatja.

A negyedik hipotézisünk nem állta meg a helyét. Az állítás, miszerint „*A vagyon és a kor között szoros összefüggés áll, így az idősebb vállalkozók vagyontosabbak, mint a fiatal üzletemberek.*” nem nyert bizonyosságot, mivel nincs kapcsolat a két mennyiségi változó között [korreláció alapján].

Kíváncsiak lettünk volna olyan jellemzőkre is, mint például a családi helyzet, a gyerekek száma, az iskolai végzettség, a beszélt idegen nyelvek, a teljes karrierút, a politikai szerepvállalás, a karitatív tevékenységek, ám ezek csak nagyon kevés esetben derültek ki, így messzemenő következtetéseket nem vonhatunk le belőlük. Mindezek értelmében nem sikerült megválaszolni azt a kérdést, hogy mennyire kapcsolódik össze a gazdasági és a politikai élet az elittagok esetén.

Fontos megjegyezni, hogy a Capital gazdasági elitről szóló melléklete nem egységes információkból épül fel, ez annak tudható be, hogy a kiadvány szerkesztői nem ugyanazokat a szempontokat tartották fontosnak, illetve a 300 üzletember is más-más aspektusokat emelt ki karrierje szempontjából. Így a gazdasági elit mélyebb megismerése érdekében célszerű lehet egyéb forrás bevonása is. Ugyanakkor nagyon magas szintű oknyomozói tevékenységet szükségeltetne még több információ begyűjtéséhez, hiszen 300 üzletember gazdasági tevékenységét kívánjuk megismerni.

A Capital mellékletének további kritikája lehet az is, hogy csak a gazdasági elit látható részét tárja elénk, ugyanis önkéntes alapon készült a gazdagok listája. Kérdéses a bevallott vagyon hitelessége is, továbbá nem jelenik meg a letétbe helyezett vagyon, illetve a családtagok vagyona sem, így a gazdagokról festett kép hiányosnak bizonyul.

Mindezek ellenére sikerült egy meglehetősen átfogó képet kialakítani az aktuális gazdasági elitről, melyet a Capital 2019-es mellékletének megfelelően értelmeztünk. A kutatás záróakkordjaként kitekintést tettünk a 2020-as melléklet első 10 tagjára. A 2019-es és a 2020-as év toplistáját összevetve arra a következtetésre juthatunk, hogy az elittagok helyezését, az elittagok vagyonát illetően is voltak változások.

Jelen kutatás folytatása több módon is elképzelhető, például több éven keresztül vizsgálva ugyanezen változókat különböző tendenciák megállapítása válna lehetővé, esetleg jelen kutatást a gazdasági folyamatok nyomon követésével lehetne kiegészíteni.

- Capital, melléklet, 2019. december: „300 cei mai bogați români”.
- Bozóki, A., [2003], Theoretical Interpretation of Elite Change in East Central Europe, in Dogan, M. [Ed.] *Elite Configuration at the Apex of Power*, Brill Publishers, Leiden, pp. 215–248.
- Cerna, S., [2012], Gândirea economică românească în perioada postcomunistă, *OEconomica* [2].
- Debrenti, E., [2017], *Statisztika*, Státus Kiadó, Csíkszereda.
- Gál, K., Ruszuly, E., [2004], „Gazdagjaink?” Elemzési kísérlet a romániai gazdasági elit profiljáról, *Web*, 7 [12], pp. 49–53.
http://web.adatbank.transindex.ro/pdfdok/web12_08_gal_ruszuly.pdf [Letöltve: 2019. december 19.]
- Kovács, I., [1997], Posztszocializmus és polgárosodás, *Szociológiai Szemle*, 1997 [4], pp. 19–47.
- Kovács, K., [2013], Az empirikus kutatás, in *Kutatási és publikálási kézikönyv nem csak közgazdászoknak*, Akadémiai Kiadó, Budapest, pp 243–245.
- Lengyel, Gy., [2005], Vázlat a rendszerváltás, az elitváltás és a piaci átalakulás kapcsolatáról, *Erdélyi Társadalom*, 3 [2].
- Năstase, A. [2020], Top 300 Capital. Cine sunt cei mai bogați români în 2020. Avere de 5,5 miliarde euro pentru primii trei oameni de afaceri
<https://www.fanatik.ro/top-300-capital-cine-este-cel-mai-bogat-roman-din-2020-avere-de-55-miliarde-euro-19389368> [Letöltve: 2021. április 7.]
- Papp Z., A., [2011], Az 1989 utáni romániai, illetve romániai magyar elitek tipológiai és értelmezései, in Kovács, I. [Szerk.] *Eliték a válság korában*, Argumentum Kiadó, Budapest, pp.100–124.
- Pasti, V., [2006a], Noua clasă a capitaliștilor români, in *Noul capitalism românesc*, Editura Polirom, Iași, pp. 214–293.
- Pasti, V., [2006b], Privatizarea sau “calea regală” a capitalului postcomunist, in *Noul capitalism românesc*, Editura Polirom, Iași, pp. 294–315.
- SPSS ABC
<https://spssabc.hu/ketvaltozos-elemzes/korrelacio/> [Letöltve: 2020. június 28.]

A KULTURÁLIS SOKSZÍNŰSÉG KUTATÁSA A SZERVEZETI ÉLETBEN

■ PÁSZTÓ VIVIEN ■ vivien.pasztoova97@gmail.com

Selye János Egyetem, Gazdaságtudományi és Informatikai Kar, Ökónómia és Menedzsment, II. év

■ Témavezető: DR. HABIL. KARÁCSONY PÉTER, egyetemi tanár
Selye János Egyetem

BEVEZETÉS

A változó társadalmi és gazdasági folyamatok révén a mindennapi és üzleti élet során szinte elkerülhetetlen az emberek közti kölcsönhatáson alapuló viszony létrejötte. Pontosan ezen oknál fogva az eltérő kulturális közösségek képviselői közti kooperáció elől nem lehet kitérni, és szükségszerű elemezni. Noha az alkalmazkodás nem mindig akadálymentes, ennek dacára mindenki saját adottságaihoz mérten a lehető legjobb indulattal igyekszik kezelni és szövetségre lépni másokkal.

A tanulmányozni kívánt téma napjainkban világszinten rendkívül szembeötlő kérdéskör. A kutatás kapcsán szerettük volna megismerni az esetlegesen más kultúrákőzi térben dolgozó és rutint szerző munkaválalók benyomásait, valamint így szerzett pozitív és negatív tapasztalatait egyaránt.

1. IRODALMI ÁTTEKINTÉS

A hétköznapi élet során egyetemlegesen használt „kultúra” kifejezés számtalan jelentéssel bír. A kultúra a művészetek összevonását és a személyek intellektuális értékeinek megmutatkozását jelenti [Chanan, 2017]. Kivételes és páratlan szellemi energiát testesít meg, amely olyan egyedi sajátosságokban mutatkozik meg, mint: az emberiség materiális kreációi, az egyéni magatartás társadalmi-kulturális koordinálásai, elgondolások, kommunikáció, cselekvések [Šenšelová, 2014]. Tulajdon-

képpen a lét különféle komplikációira kínált választási megoldások tágas soraként is értelmezhető, vagyis a létezés egy konkrét formája [Torgyik & Karlovitz, 2006].

Tanulmányozásai végeláthatatlan időkre nyúlnak vissza, a bölcsellettudomány, az embertan és a társadalomtudomány teoretikus magját képezi. Ősidők óta körülményes meghatározás, megannyi opcionális felvetéssel és szemléletmóddal, hogy mit is jelent valójában és miként lehetne körülírni [Gallagher, 2016]. A kultúravizsgálat a vezetéstan biblíográfiának is kedvelt és népszerű tematikája, ennek apropóján jó néhány neves kultúraközi kapcsolatokkal foglalkozó tudós vette górcső alá az említett témakört [Poór, 2013].

Jól ismert és teljes körben akceptált definíció Hofstede nevéhez fűződik, amely kimondja, hogy a kultúra a tudat csoportos fejlesztése, amely különbséget tesz némely kollektívák között [Abridah, 2012]. Hofstede munkássága látványosan részletezi, hogy nemcsak az emberek észjárására, magatartására és teljesítőképességére vannak hatással a kulturális értékek, hanem arra is, hogy milyen magatartást tanúsítanak a munka világában [Török, 2012]. Véleménye szerint a kulturális eltérésekből fakadó hatások nem csupán a vezetés számára lényegesek, hanem az adott ország bármilyen jellegű szociális és szervezeti létesítménye számára is [Chanlat, Davel & Dupuit, 2013].

A kultúra egy bonyolult és szerteágazó egységként fogható fel, amely lefedi a szakértelmet, a belső meggyőződést, az etikát és morált, szabályszerűségeket és művészeteket, nem utolsósorban pedig az egyének által, a közösség részeként átvett különféle viselkedésformákat és kompetenciákat. Láthatóvá válik a kollektívák sztenderdjeiben, koordinálja annak szociális cselekvéseit, vonatkozásait, ennek ellenére önmagában hektikus és változó, nincs stabil üzenete [Tolnai, 2008].

A globalizáció hatására a világegyetem egyre inkább összeolvadt formát ölt és fáradhatatlanul esélyt kínál az intézmények számára az internacionális bővítésre. Az egyre elhatalmasodó népvándorlás és mozgékonyság kifejti hatását a műszaki tudományok evolúciójára, az ismeretek megosztására, ugyanakkor az intellektuális és kulturális bőség cseréjének esélyeire [Kriglerová & Kadlečíková et al. 2009].

Az univerzális gazdaság gyarapításával a nemzetközi vállalkozások egyre több eklektikus munkaerőre tesznek szert. A szervezeteknek nyitottnak kell lenniük, és hozzá kell igazodniuk a másfajta üzleti közegehez, így rendszeresen korszerűsíteniük kell stratégiájukat a keresletváltozás-

nak megfelelően. Az egyetemleges nézőpont kiépítésekor fontos megérteni az emberek és a körülöttük lévő miliő összefüggéseit, ebből kifolyólag a kultúra elemi tényező, amire fókuszálni kell [Eriksson & Hägg, 2016; Poór & Farkas, 2001].

A kevert műveltség, azaz a multikulturalizmus, mint olyan az elmúlt évtizedekben mérhetetlenül széles sávot érintő felismerést tudhat magáénak [Vékony, 2017].

A sokrétűségmenedzsment fogalmát leginkább úgy lehetne definiálni mint a vállalati közeg megteremtéséhez nélkülözhetetlen, széles körű menedzseri sajátosságok működtetésének, vezetésének, lebonyolításának és eltervezésének az ügymenete, amelyben a beosztottak különböző sokasága szorgosan és effektíven vesz részt a vállalati sikerek elérésében. Gyakorlatilag a vásárlói bázis hatásosabb identifikálása biztosítható ezáltal, mindemellett az eklektikus közeg segít eredményesen helytállni és hozzáigazodni a folyamatosan hullámzó piachoz. A variabilitás fokozza az újítások kezdeményezését és felébreszti az alkotóképességet, ráadásul a döntések minőségén is korrigál [Anjorin & Janzari, 2018; Dike, 2013].

Annak érdekében, hogy egy vállalat gyümölcsöző munkát végezzen és megőrizze stabilitását a konkurenciával szemben, kellőképpen figyelmet kell szentelnie a munkahelyi sokszínűség megfelelő alkalmazására [Mecheo, 2016]. A sokoldalúság eredményes együttműködése elvárja a diverzitás helytálló és korrekt tudatosítását mindenki részéről [Sami, 2009].

A szervezeti kultúrára nem létezik egy generikusan jóváhagyott meghatározás, noha a rengeteg értelmezés közt számos esetben vehető észre hasonlóság. A kultúra egy önálló gondolkodáson alapuló fenomén, amely megmagyarázza a szereplők vállalati kompatibilitását [Ludányi & Pacsuta, 2013].

A szervezeti kultúra felöleli az erényeket, a téveszméket, a viselkedési mintákat, ezenkívül a vállalat vízióját és humán kapacitásait, így módon egy holisztikus kultúrát szemléltet. Mondhatni a szervezet jellemeként írható le, ezenkívül előmozdítja azt a metódust, amellyel a vállalat kezeli a beosztottakat, a vásárlói bázist és saját adásvételi cselekvését [Chidiac, 2015]. Valójában a vállalat együttesének pszichológiai és kognitív összeköttetései és azok formálására érvényes előírások összessége [Guzman, 2014]. A köznyelvben afféle ragasztóanyagként értelmezhető, amely összefogja a vállalat egészét [Pirger, 2015].

A beosztottakban munkakörüktől eltekintve a valahová tartozás érzését ébreszti és állandóságot érzékeltet. Küldetése az ambivalens ér-

tétkrendek közötti egészséges balansz megteremtése, a kollektív elmélkedés, valamint a harmónia és a jó csapatmunka elérése [Matkó, 2013].

A vállalati kultúra a vállalat egészét átszövi és külső közegét is befolyásolja, viselői maguk az egyének, akik kölcsönös viszonyaiban mutatkozik meg. Formálásában jelentős szerepet tölt be a vezető, keletkezése időigényes, elenyésző, konkrét, megfogható alkotórésze van [Mikulás, 2011].

2. A KUTATÁS CÉLJA

A kutatás célja a szervezeti életben aktívan jelenlévő munkaerő kulturális sokszínűségének kutatása, illetve annak előnyeinek és hátrányainak feltárása és összevetése, mindemellett annak a vizsgálata, hogy milyen mértékben befolyásolja az egyén és a szervezeti csoportok teljesítményét és hatékonyságát a munkaerőpiacon lévő kulturális sokszínűségből eredő eltérő kulturális identitások hatása. A kutatási célok kitűzése mellett a témához fűződő hipotéziseinket is megalkottuk, melyeket a vizsgálat empirikus szakaszában igazolni vagy cáfolni kívántunk.

Céltörekvéseink realizálása érdekében javarészt olyan munkavállalók lekérdezését vettük célirányba, akiknek már sikerült tapasztalatot szerezniük valamilyen kulturálisan eklektikus munkahelyi környezetben. Végcélunk egy összefoglaló ismeret nyújtása volt, mely kapcsán áttekintést adunk a munkaerőpiacon lévő, munkaerőt érintő diverzitásmenedzsment hatásairól és a kultúra szervezetekre és munkavállalókra birt befolyásáról.

3. A KUTATÁS MÓDSZERTANA

A kutatás megalapozásához a másodlagos információk különféle nemzetközi szakirodalomból származtak, ugyanakkor munkánk elméleti háttérének megírására túlnyomó többségben angol nyelvű tudományos értekezés magyar nyelvre történő fordítását vettük alapul.

Az általunk végzett primer kutatás lebonyolítására a kérdőíves eljárásmodot választottuk, ami a kvantitatív kutatási módszer egyik típusa. Olyan sztemerd adatszerzési technika, amely a potenciális válaszadóval ismerteti a vizsgálat célját, és egy hivatalos kérdőív kapcsán gyűjti be a kitöltők válaszait.

A felmérés kapcsán minden válaszadó anonimitását biztosítottuk. A válaszadók sokasága relatíve változatos mintát jelentett meg.

A begyűjtött adatokat rendszereztük, és egy adatbázisba foglaltuk, majd a PSPP elnevezésű statisztikai elemzésekre alkalmazható program és a Microsoft Excel táblázatkezelő tervezet segítségével készítettük el a kérdőív kiértékelését.

4. A KUTATÁS EREDMÉNYEI

A demográfiai adatokat felbecsülő kérdések kapcsán megtudhatjuk, hogy a kérdéssort 53,8 százalékos formában nők, míg 46,2 százalékban férfiak töltötték ki, valamint a kitöltéshez leginkább a 25–30-ig terjedő korosztály járult hozzá. Válaszadóink 69,8 százaléka egyetemi diplomával büszkélkedik. A nemzetiségi hovatartozást felmérő kérdés kapcsán teljes mértékben egyöntetű válasz született, hiszen minden válaszadónk a magyar nemzetiséget tudhatja magáénak. A kitöltők legtöbb esetben, 75,5 százalékban alkalmazotti pozíciót töltöttek be, valamint 38,7 százalékuk a szolgáltatásnyújtásban jeleskedik.

A válaszadók karrierépítésére a lehető legnagyobb mértékben saját maguk gyakorolnak hatást, de nagyrészen a család is szerepet vállal ebben.

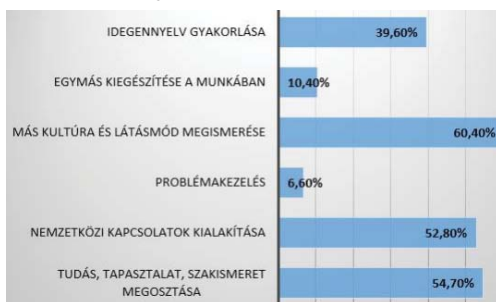
A vizsgálatban jelenlévők produktivitását a megadott tevékenységek közül a legnagyobb mértékben a személyes fejlődés lehetősége, a rugalmas időbeosztás, a stresszes munkakörülmények és a túlterhelés befolyásolja.

A véglegesített adatok alapján kiderült, hogy a megkérdezettek 59,4 százalékos megoszlásban vélekedtek úgy, hogy munkavégzésük és pályafutásuk során határozottan tudják, mit szeretnének elérni, illetve 51,9 százalékban teljesítmény- és sikerorientáltak.

A kérdőíves kutatásban résztvevők 45,3 százaléka számára fontos a vállalat sikere, melynél dolgoznak, azonban leginkább sajátos sikereiket helyezik előtérbe.

Továbbiakban szerettük volna meghatározni, miért szolgálhat előnyökkel az eltérő kultúrát képviselő egyének közötti együttműködés. A kimenetelt az 1. ábrán szemlélteti, sávdigramot alkalmazva. Túlnyomóan, 60,4 százalékban a más kultúra és látásmód megismerése mellett tették le voksukat válaszadóink, amit 54,7 százalékban a tudás, tapasztalat, szakismeret megosztása követett. Fontosnak tartották a nemzetközi kapcsolatok kialakításának hangsúlyozását is. Az egymás kiegészítése a munkában csupán 10,4 százalékot tett ki, ezenkívül legkevesebben a problémakezelés esélyét jegyezték meg, ami 6,6 százaléka a válaszoknak.

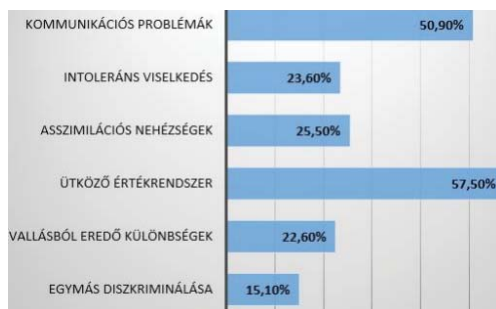
1. ábra: Miért lehet előnyös az eltérő kultúrából származó egyének együttműködése? [Maximum 2 lehetőséget jelöljön meg!]

Forrás: Kérdőíves kutatás alapján, saját szerkesztés

Konstatálni véltük a mutatkozó előnyök mellett, az eltérő kultúrába tartozó egyének együttműködéséből fakadó hátrányokat is. A végértéket sávdigramba foglalva a 2. ábra magyarázza. A válaszadók zöme úgy érzi, hogy az elsődrendű problémaforrás nem más, mint 57,50 százalékban az ütköző értékrendszer, ezt követve pedig 50,90 százalékban a kommunikációs problémák. Az asszimilációs nehézségek, a vallásból eredő különbségek és az intoleráns viselkedés kapcsán a százalékos megoszlásban nem látható magasabb kiugrás. Az egymás diszkriminálása relatíve alacsony százalékot ért el, azaz 15,10 százalékot.

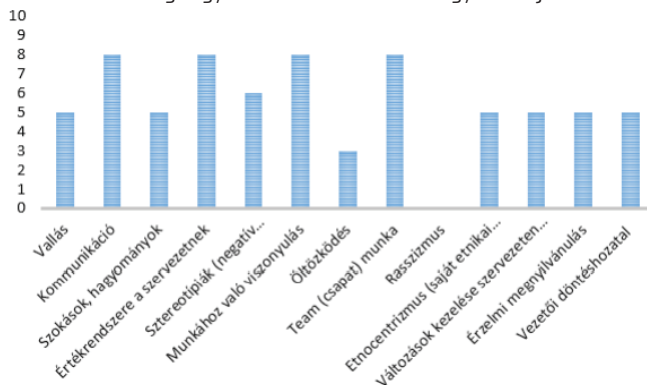
2. ábra: Miért lehet hátrányos az eltérő kultúrából származó egyének együttműködése? [Maximum 2 lehetőséget jelöljön meg!]

Forrás: Kérdőíves kutatás alapján, saját szerkesztés

Az eltérő kultúrák közti együttműködésből származó előnyöket és hátrányokat fejtegető kérdések kapcsán lehetőségünk adódott korreláció-elemzés elvégzésére, ami két vagy több változó közti kapcsolat és annak szorosságát feltáró elemzési típus. A korrelációs együtttható -1 és 1 közötti értéket vehet fel. Számításaink alapján a korrelációs együtttható szignifikáns, mivel értéke -0,544. A nemzetközi kooperációból eredő előnyök és hátrányok közti kapcsolat a közepesnél parányival erősebb, negatív fordított arányú kapcsolatot indikált.

3. ábra: Milyen mértékben gyakorolnak hatást a multikulturális környezetben dolgozókra az alábbiakban felsorolt tényezők? [1 – Legkevesbé hatást gyakorol, 10 – Legnagyobb mértékben hatást gyakorol]

Forrás: Kérdőíves kutatás alapján, saját szerkesztés

A megkérdezettek 1-től 10-ig bővülő Likert-skálán rangsorolhatták a multikulturális munkakörnyezetben a munkavállalókat befolyásoló tényezőket, ahol az 1 a legkevesbé hatást gyakorol, míg a 10 a legnagyobb mértékben hatást gyakorol alternatívákat rejtette. A végeredményt a 3. ábra mutatja be. Az oszlopdiagram elénk vetítette, hogy a munka végrehajtóját befolyásoló tényezőnek a kommunikációt, a szervezet értékrendszerét, a munkához való viszonyulást és a teammunkát tekintették, amelyre a válaszadók átlagban a 8-as értékelést adták. Ezután a 6-os számmal illeték a stereotípiákat, vagyis a negatív megkülönböztetést, ami a közepesnél nagyobb mértékben gyakorol hatást a beosztottakra egy eklektikus munkaközegben. Az összes többi szempont egybehangzó 5-ös minősítést ka-

pott, ami azt jelenti, hogy közepes manipuláló szereppel bírnak. Azonban a rasszizmus mint a munkavégzőket befolyásoló faktor esetében 14,2 százalékos eloszlásban adtak két esetben is hasonló bírálatot, ebből következik, hogy a 3 nincs hatással és az 5-ös közepesen van hatással opciók azonos mennyiségben jelentek meg. Továbbiakban a grafikonon ezt nem tudtuk prezentálni, így a rasszizmusról alkotott osztályzatot kinulláztuk.

Felbecsültük azt is, hogy a kérdőívünket megválaszolók milyen szinten beszél idegen nyelven. A válaszadóknak három állítás közül kellett kiválasztaniuk a rájuk megfelelőt. A kitöltők majdnem fele, azaz 47,2 százaléka azt állította, hogy kiválóan beszél egy idegen nyelven, miközben 44,3 százalékban megértetik magukat valamilyen szinten. Meglehetősen kevesen nem beszélnek semmilyen idegen nyelven, pontosabban 9 fő, ami 8,5 százalékot tesz ki.

1. táblázat: K-közép klaszteranalízis az idegennyelv-ismeret és életkor függvényében

Végző klaszterközéppontok					
	Klaszter				
	1	2	3	4	5
Életkora	26	32	41	52	60
Idegennyelv	1	1	2	2	2

Esetek száma az egyes klaszterekben	
Klaszter	Számosság
1	32
2	22
3	30
4	14
5	8
Érvényes	106

Forrás: PSPP adatbázis

Az idegennyelv-ismeret kapcsán az életkorhoz viszonyítva K-közép klaszteranalízist bonyolítottunk le. A klaszteranalízis egy olyan eljárás, mely során adattömböket tudunk homogén csoportokba szedni, azaz klasszifikálni. Az egyes csoportokon belül található adatok rendkívüli módon hasonlítanak egymásra, azonban a csoporton kívüliek jelentősen eltérnek egymástól. Jelen esetben, az 1. kimutatásban öt klasztert alakítottunk ki az idegennyelv-ismeret és az életkor vonatkozásában. Az életkor tekintetében az egyes klasztereken belül a középérték figyelhető meg, valamint az idegennyelv-ismereten belül pedig az általunk kódolt állítások száma, tehát ebben az esetben az 1-es a kiválóan beszélek op-

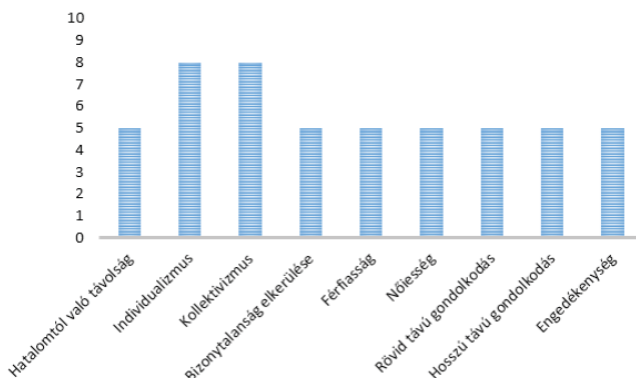
ció, míg a 2 megértetem magam valamilyen szinten opció jelenik meg. Nehézség nélkül kiolvasható, hogy nagyjából a 20-tól 35-ig húzódó korosztály kiválóan beszél egy idegen nyelven, miközben az ennél idősebbek megértetik magukat valamilyen szinten.

Továbbá a legtöbb munkaadó a csapatépítő lehetőségek közül a beosztottak számára a céges szakmai rendezvényeken való részvételt preferálja, ami 48,1 százalékot tett ki a visszajelzések között. A tanfolyamok és különféle személyiségfejlesztő programok is népszerűek az egyes cégek körében, azaz előfordulásuk 44,3 százalékra becsülhető, míg 40,6 százalékban az alkalmazottak számára megrendezett kirándulásokat is sok foglalkoztató szponzorálja.

5. ábra: Ön szerint milyen mértékben befolyásolják a nemzeti kultúra dimenziók az emberek munkához való viszonyulását, valamint teljesítményét?

[1 – Egyáltalán nem befolyásolja, 10 – Teljes mértékben befolyásolja]

Forrás: Kérdőíves kutatás alapján, saját szerkesztés

G. Hofstede holland szociálpszichológus, nevezetes nemzeti kultúra modelljének tényezőit is górcső alá vettük. A két tagú tényezők esetében külön-külön az egyes tagokat, tehát a sémát alkotó hat tényező helyett, kilencet sorakoztattunk fel egymás után. A modell hozzájárulásával az emberek munkához való viszonyulását szeretnénk volna feltérképezni, mégpedig úgy, hogy tényezőnként rangsorolnak a megadott 1-től 10-ig húzódó skálán. Jelen esetben is az induló érték 1, ami az egyáltalán nem befolyásolja opció, míg a befejező a 10, ami a teljes mértékben befolyásolja lehetőséget szimbolizálja. Az eredmények az 5. ábrán azt tükrözik,

hogy az individualizmus és kollektívizmus tényezők vannak leginkább hatással az egyének munkakultuszára, tehát a két tényező a legtöbb esetben a 8-as értékelésben részesült. Az individualizmus jellemzője, hogy az egyéni érdekek dominálnak, míg a kollektívizmus sajátossága, hogy a csoportnak tulajdonított a nagyobb lojalitás. Az összes többi a gyakoriság szempontjából az 5-ös értékelést kapta, tehát úgy vélik, hogy pusztán közepes hatással bírnak az egyének munkakultúrájára.

4.1. Hipotézisvizsgálat

A hipotézisek vizsgálata során szeretnénk volna megállapítani, hogy a multikulturális szakmai pályafutás és szervezeti kreativitás között milyen kapcsolat áll fenn. Ennek fényében a hipotézisünket a következő módon foglaltuk szavakba:

- *H0: A multikulturális szakmai pályafutás nincs hatással a szervezeti kreativitásra.*
- *H1: A multikulturális szakmai pályafutás hatással van a szervezeti kreativitásra.*

A hipotézis ellenőrzésére a Regresszió-analízist alkalmaztuk, amely során megtudjuk, hogy az egyes változó milyen erősségű hatással bír a másik változóra. A mi esetünkben függő változóként a szervezeti kreativitást adtuk meg, míg függetlennek a szakmai pályafutást. Mindkét változó mérési skálája az arány skálán volt kivitelezhető. A 2. táblázatban látható, hogy az $R=0,27$, ami gyenge kapcsolatra vall. Tehát a multikulturális háttérű szakmai pályafutás nincs kifejezetten hatással a szervezeti kreativitásra, így a H1 hipotézist elvetettük, és a H0-at fogadtuk el.

2. táblázat: H0 és H1 hipotézis vizsgálata a szakmai pályafutás és szervezeti kreativitás függvényében

Modell összefoglaló (Kreativitás)			
R	R négyzet	Igazított R négyzet	A becslés sztenderd hibája
,27	,07	,06	2,35

Forrás: PSPP adatbázis

Következő hipotézisünk során arra szeretnénk választ kapni, hogy egy idegen nyelv ismerete és a multikulturális közegben elért szakmai

pályafutás között milyen kapcsolat fedezhető fel. Ennek tükrében az alábbi hipotézist fogalmaztuk meg:

- *H0: Egy idegen nyelv ismerete nem befolyásolja az egyén szakmai pályafutását egy kulturálisan sokszínű közegben.*
- *H2: Egy idegen nyelv ismerete befolyásolja az egyén szakmai pályafutását egy kulturálisan sokszínű közegben.*

A H2 hipotézis tesztelésére a Pearson-féle Korreláció-elemzést vetjük igénybe, amely elemzési típus választ ad arra, hogy van-e kapcsolat két változó között, ha igen milyen intenzitású. Jelen esetben függő változónak az idegennyelv-ismeretet jelöltük meg, függetlennek pedig a szakmai pályafutást. A 3. táblázatból kiolvasható, hogy a korrelációs együttható értéke $-0,075$, tehát laza és fordított irányú kapcsolat mutatkozik a két változó között, mivel az érték negatív előjelet vett fel. Ebből az következik, hogy a H0 hipotézist igazoltuk, és a H2 hipotézist elutasítottuk.

3. táblázat: H0 és H2 hipotézis vizsgálata az idegennyelv-ismeret és szakmai pályafutás függvényében

Korrelációk		Idegennyelv	Szakmpaly
Idegennyelv	Pearson korreláció	1,000	-,075
	Szig. (2-farkú)		,448
	N	106	104
Szakmpaly	Pearson korreláció	-,075	1,000
	Szig. (2-farkú)	,448	
	N	104	104

Forrás: PSPP adatbázis

A H0 hipotézis tesztelésére a statisztikában gyakori Pearson-féle Khí-négyzet próbát alkalmaztuk, amely alapján ellenőrizhető, hogy a változók függetlenek egymástól. A minta a 106 fő helyett, 104 főt tartalmaz, tehát két hiányzó érték van. A Pearson-féle Khí-négyzet próba szerint a két változó szignifikáns, mivel a Khí-négyzet értéke 21,13, míg a szabadságfok (df) 18. A kapcsolat erőssége a Phi alapján 0,45 a Cramer-féle V szerint 0,32, miatt a Kontingencia-együttható 0,41, tehát a szimmetrikus mutatók mind szignifikánsak, mert érvényesül a szignifikancia feltétel [$<0,05$]. A Lambda szignifikancia szintje 0,016 kisebb, mint 0,05. A változók értékei nem egyformák, tehát a két változó nem azonos mértékben van egymásra hatással.

Az utolsó hipotézisünk során azt szerettük volna megfejteni, hogy a nemek tekintetében, milyen kapcsolat észlelhető a vállalati sikerhez. Ez alapján az alábbi hipotézist vetettük fel:

- *H0: A nőknek és a férfiaknak nem egyformán fontos a vállalati siker.*
- *H3: A nőknek és a férfiaknak egyformán fontos a vállalati siker.*

A hipotézis vizsgálatára varianciaelemzést használtunk, mivel a nemek mérése nominális skálán, miközben a vállalati siker mérése arány skálán történt. A varianciaelemzésre a PSPP-ben használatos Egytényezős Anova analízist alkalmaztuk. A 4. táblázat azt tükrözi, hogy a szignifikancia szint majdnem 1, pontosabban 0,935, amiből az következik, hogy a nők és a férfiak számára szinte egyformán fontos a vállalati siker. A H0 hipotézist elvetettük és a H3-at fogadtuk el a kapott eredmény alapján.

4. táblázat: H0 és H3 hipotézis vizsgálata a nemek és a vállalati siker függvényében

ANOVA					
	Négyzetösszeg	df	Középérték négyzetet	F	Szig.
Siker Csoportok közt	,00	1	,00	,01	,935
Csoportokon belül	63,93	104	,61		
Összesen	63,93	105			

Forrás: PSPP adatbázis

5. KÖVETKEZTETÉSEK

A demográfiai adatok feljegyzése kapcsán megtudhattuk, hogy a kitöltők háromnegyede alkalmazotti beosztásban dolgozik, valamint a legtöbb esetben a szolgáltatásnyújtásban jeleskedik, ami azt sejteti, hogy munkájuk során nagy valószínűséggel gyakran kerülnek másokkal interakcióba. Az, hogy valaki milyen ágazatban és azon belül is milyen beosztásban dolgozik nincs egymásra hatással, amit a Pearson-féle Korreláció-elemzés során kinyert eredmény támasztott alá nekünk.

Továbbiakban a munkavállalók benyomásai azt tükrözik, hogy a többség a kulturális sokszínűség üzleti életre gyakorolt bizakodó hatásairól számolt be. Tisztázásra került, hogy a válaszadók szerint a mul-

tikulturális háttér egyáltalán nincs hatással az egyén professzionális életútjára, azonban az Egytényezős Anova elemzést alkalmazva megbesültünk azzal, hogy az iskolai végzettség nagy fokú hatással bír az egyén karrierjére.

A válaszadók megosztott tapasztalataiból kiindulva tudomásunkra jutott, hogy a legkörülményesebb és komplikáltabb együttműködés a közel-, és távolkeleti országokból származó kollégákkal történik, amit főként a szélsőséges vallási identitás árnyékol be.

A kérdőívre adott válaszok alapján kijelenthető, hogy manapság már az emberek egy multikulturális közegen belül javarészt befogadók, viszont némely esetben magatartásuk még mindig megkérdőjelezhető, és több kétséget von maga után. A mások felé irányuló nyitottság főként egyéni személyiségvonásokhoz kötött, megelőző nevelés kérdése és a bizalomhiány leküzdésén múlik.

A megkérdezettek körének zöme a megértő, emberséges viselkedés irányába kalauzolná az embereket, és felszámolná a kommunikációs nehézségeket, valamint a kreatív csapatépítésben látnak lehetőséget.

BEFEJEZÉS

A társadalom minden egyes szegmensében találkozhatunk a sajátunktól eltérő értékrendszerrel, vallási felfogással rendelkező egyénekkel, akik más nyelven beszélnek, más hagyományokat képviselnek, más törvényszerűségeket tisztelnek és követnek, melyek a szubjektív kultúrájuk számára elfogadottak. Az egyes etnikumok és különféle kulturális csoportosulások alkalmazkodási műveletei korántsem zajlanak problémamentesen és kötetlenül, azonban minden egyes érintett fél számára még ha egy kicsit is, fontos az egymás közti harmonikus és békés atmoszféra megteremtése.

Hipotéziseink tesztelése során Regresszió-analízist alkalmazva megtudhattuk, hogy az egyéni multikulturális szakmai pályafutás nincs hatással a szervezeti kreativitásra. Továbbá, Pearson-féle korrelációt és Khí-négyzet próbát használva tisztáztuk, hogy egy idegennyelv ismerete nem befolyásolja az egyén szakmai életútját egy kulturálisan sokrétű környezetben. Végezetül Egytényezős Anova analízissel kimutattuk, hogy a nők és a férfiak számára egyformán fontos a vállalat sikere, amelynél dolgoznak.

Mindent összevetve megállapítható, hogy a kérdőíves felmérés kapcsán begyűjtött adatok összesítésével olyan végkifejlet tárult elénk, miszerint a diverzitásmenedzsment pozitív hozadéakai diadalmaskodnak a velejáró előnytelenégei felett. Ezenkívül a sokszínűségmenedzsment jelentős mértékben fejti ki hatását a szervezeti kreativitásra.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Abridah, A. [2012]. The Influence of National and Organisational Culture on Creativity in Libyan Work Environments: doctoral thesis. University of Huddersfield. pp. 23–148.
- Anjorin, R. A. & Janzari, A. [2018]. Managing Cultural Diversity at Workplace: bachelor thesis. Jönköping University. pp. 5–12.
- Chanan, R. [2017]. An exploration of the impact of Cultural Diversity from an international employee perspective in Pharmaceutical Organizations in Ireland: research students declaration. National College of Ireland. pp. 10–19.
- Chanlat, J.-F. et al. [2013]. *Cross-Cultural Management Culture and management across the world*. CPI Group [UK] Ltd, Croydon, CR0 4YY.
- Chidiac, E. [2015]. A study of the strategic management of ethnic and cultural diversity in Australian settings: a multiple case study: DBA thesis. Southern Cross University. pp. 15–52.
- Dike, P. [2013]. The impact of workplace diversity on organisations: degree thesis. pp. 12–24.
- Eriksson, S. & Hägg, [2016]. C. Cultural Diversity: How to Manage a Cross-Cultural Workforce in a Global Organization- A study between India and Sweden: bachelor thesis, Mälardalens Högskola Eskilstuna Västerås. pp. 4–28.
- Gallagher, S. E. [2016]. A cross-cultural exploration of online community newcomer behaviour: doctoral thesis. Trinity College Dublin pp. 17–32.
- Guzman, S. [2014]. An Investigation into the Influence of Cultural Diversity in SME Organisations in Dublin: dissertation, National College of Ireland. pp. 11–24.
- Krigelová, G. E. & Kadlečíková, J. et al. [2009]. *Kultúrna rozmanitosť a jej vnímanie žiakmi základných škôl na Slovensku*. Bratislava: Open Society Foundation.

- Ludányi, Á. & Pacsuta, I. [2013]. Vezetési ismeretek, szervezetfejlesztés. Eger: Eszterházy Károly Főiskola. o. 103.
- Matkó, A. E. [2013]. A szervezeti kultúra és a vezetési tulajdonságok szerepe a regionális versenyképességben az észak-alföldi régió önkormányzatainál. Debrecen: Debreceni Egyetem.
- Mecheo, K. N [2016]. The effect of employee cultural diversity on organizational performance: A case study of Oilybia-Kenya: degree thesis. United States International University-Africa pp. 1–17.
- Mikulás, G. [2011]. Versenyképességi kulturális orientációk azonosítása vezetői narrációkban: PhD-értekezés. Szent István Egyetem. o. 4–6.
- Pirger, T. [2015]. A rendvédelmi szervek szervezeti-kultúra-vizsgálata: doktori értekezés. Sopron: Nyugat-magyarországi Egyetem. o. 3–15.
- Poór, J. & Farkas, F. [2001]. *Nemzetközi menedzsment*. Budapest: KJK-KERSZÖV Jogi és Üzleti Kiadó Kft.
- Poór, J. [2013]. *Nemzetköziesedés és globalizáció az emberi erőforrás tekintetében*. Budapest: Complex Kiadó Jogi és Üzleti Tartalomsgátlató Kft.
- Sami, I. [2009]. Kulturelle Diversität in der Arbeit Entwicklung eines Messinstruments zur Erhebung der Attributionen über die kulturbedingte Heterogenität in Teams: Inaugural Dissertation. Ludwig-Maximilians Universität, München. pp. 18–52.
- Šenšelová, I. [2014]. *Multikultúrna výchova v predprimárnom vzdelávaní*. Bratislava: Metodicko-pedagogické centrum.
- Tolnai, Á. [2008]. A multikulturalizmus elméleti és gyakorlati kérdései Ausztrália esetében: PhD-értekezés. Budapest Corvinus Egyetem. 40–78.
- Torgyik, J. & Karlovitz, J. T. [2006]. *Multikulturális nevelés*. Budapest: Bölcsész Konzorcium.
- Török, J. [2012]. Kultúrák a szervezeti történetek tükrében: kultúraösszehansolító kutatás. Budapest: Pécsi Tudományegyetem. 9–16.
- Vékony, D. [2017]. Emlékek, mások és emlékmások: A kollektív emlékezet mint multikulturális kormányzati eszköz a brit többségi társadalom és a muszlim kisebbségi csoportok közötti társadalmi koherencia növelésében: doktori értekezés. Budapest Corvinus Egyetem.

HEGYKÖZ ÉS VÁRAD KÖRNYÉK MAGYAR NÉPESSÉGŰ ÖNKORMÁNYZATAINAK TÁRSADALMI ÉS GAZDASÁGI ÁLLAPOTA

■ LÁSZLÓ BEÁTA ■ lbeata96@gmail.com

PKE, Gazdasági és Társadalomtudományi Kar, Vállalkozások fejlesztésének menedzsmentje, MA, II. év

■ Témavezetők: DR. SZILÁGYI FERENC, egyetemi docens

DR. DEBRENTI EDITH, egyetemi adjunktus

Partiumi Keresztény Egyetem, Gazdasági és Társadalomtudományi Kar

A dolgozatom témája Hegyköz és Nagyvárad környék magyar népességű önkormányzatainak gazdasági és társadalmi elemzése. Célom, hogy feltérképezzem Hegyköz településeinek gazdasági és társadalmi helyzetét megvizsgálva, hogy miként alakultak az évek során a különböző gazdasági és társadalmi mutatók.

Úgy gondolom, az átfogó elemzéshez szükséges feltérképezni az általam elemzett települések demográfiai adatait, a térségi kapcsolatokat és fejlesztéseket a helyi társadalom és gazdaság állapotát. A vizsgált területet két alkörzetre osztottam. Törzs területnek a magyar többségű önkormányzatokat, Puffer területnek nevezzük azokat az önkormányzatokat, ahol a magyar népesség aránya 10%–50% között mozog. A vizsgált önkormányzatok közül a törzsterülethez tartozik: Bihar, Bors, Hegyközcsatár, Hegyközpályi, Paptamási, Szalárd és Szentjobb. Puffer területhez pedig Alsólugas, Fugyivásárhely, Körösgyéres, Köröskisjenő, Mezőtelegd és Nagyvárad.

Az alkalmazott módszertant tekintve egy szekunder kutatást végeztem, amely során a romániai Nemzeti Statisztikai Intézet, illetve Varga Árpád adatait elemeztem. A felhasznált módszerek közül kvantitatív módszer az adatgyűjtés és -elemzés, amelyet kvalitatív módszerrel, interjúval egészítettünk ki.

1. SZAKIRODALMI ÖSSZEFOGLALÓ

A Partium történelmi régió, amely Kárpát-medence északkeleti részén található. A Kárpát-medence két részmedencéjének határterületén található, és a Pannon-medence peremi részét képezi. Az elnevezés a „partium” latin szóból ered, amelynek jelentése: részek.

A Partium régió elnevezéséről a 16. századtól beszélhetünk, Magyarország három részre szakadásával jött létre. A Patiumot eredetileg 5 vármegye alkotta: Bihar, Közép-Szolnok, Kraszna, Máramaros és Zaránd, illetve Kóvár vidéke, ezenkívül pedig a karánsebesi és a lugosi kerület tartozott hozzá. Napjainkban Partium területéhez tartozónak Románia északnyugati megyéit tekintjük: Bihar, Szatmár, Szilágy, Máramaros és részben Arad megye területét [Szilágyi, 2019].

Bihar megye Románia északnyugati részén, Magyarországgal határos, a Sebes-Körös, Fekete-Körös és a Berettyó folyók medencéiben található megye. Területe 7544 km² [Ghinea, 2018]. Bihar megye területének fontosabb tájegységei a Báródság, Bihari-sík, Bihari-Hegyköz, Bihari-mezőség, Érmellék, Sebes- és Fekete-Körös völgye, illetve Rézalja. A megye nyugati része síkvidék, ezt „alacsony-Biharnak” nevezzük, kelet fele pedig emelkedik, részben hegyek borítják, ezért ezt a részt „magas-Biharnak” tekintjük [Matula és Szilágyi, 2014].

Hegyköz térségének elnevezésének eredete a középkorba nyúlik vissza. A Sárrét, Sebes-Körös, Kis-Körös és Berettyó által körül ölelt falvak neve Kiskalota volt, amelynek folytatása a Kis-Köröstől keletre a Berettyó és Sebes-Körös között található Középkalota, Kolozs megyében pedig Kalota, mai nevén Kalotaszeg. Jakó Zsigmond arról ír, hogy Középkalota egy része a Hegyköz nevet kapta [Dukrét, 2005]. Délről a Körös-vidék, nyugati oldalon a Bihari-síkság, északról Érmellék, keletről pedig Rézalja tájegységei határolják. A térség két részre osztható: Alsó- és Felső-Hegyközre. Alsó-Hegyközt a Bihar-Margitta főútvonal mentén található települések alkotják. Ezek a következők: Hegyközkovácsi, Szalárd, Hegyközszentimre, Jákóhodos, Biharvajda, Berettyófarnos, Fegyvernek, Tótfalu, Berettyócsohaj, Szentjobb, Hegyközszentmiklós, Csanálos, Sárszeg, Poklostelek, Vámosláz, Micske, Szentlázár, Berettyókirályi, Tóti, Bisztraterebes. Felső-Hegyközt a Bihar-hágón átvezető Nagyvárad–Szalárd útvonal mentél található települések alkotják: Hegyközpályi, Hegyközújlak, Hegyközcsatár, Hegyköztóttelek, Sítér, Sítervölgy, Hegyközszáldobágy [Szendrei, 2013].

Nagyvárad [Oradea, Grosswardein] Románia nyugati részén, a Sebes-Körös mindkét partján, a határtól 8 km-re található, Bihar megye

székhelye. A város Erdély nyugati kapujaként is nevezhető, hiszen itt halad át az Erdély fele vezető legfontosabb nemzetközi út, amely összeköti Közép-Európát Délkelet-Európával, valamint az északról dél irányába haladó országút is [Dukrét és Péter, 2006].

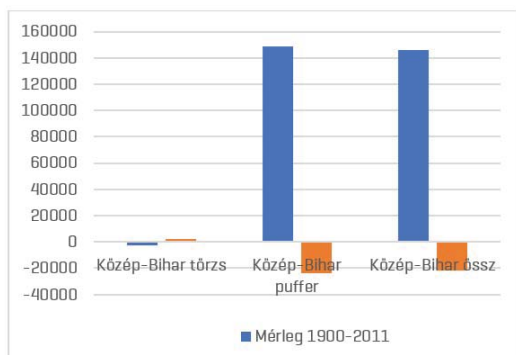
2. DEMOGRÁFIAI ADATOK

A vizsgált térség népességfejlődésének elemzéséhez az 1900–2011 közötti népszámlálási adatokat használtuk. A terület jellegéből fakadóan meglehetősen aránytalan a vizsgált törzs- és pufferterület részesedése az össznépességből, hiszen a vizsgált időszak kezdetén a jelenleg is magyar többségű önkormányzatok még a népességszám mintegy negyedét foglalták magukba, addig az időszak végén népességi részarányuk 10% alá csökkent. A pufferterület ilyen mértékű túlsúlya a Partiumban egyetlen más megyében sem jelenik meg, aminek okai elsősorban a bihari megyeszékhely méretében keresendő, illetve abban a tényben, hogy több, jelenleg a puffer részét képező önkormányzatban megfordult az etnikai arány a 20. században.

A 111 éves népesedési mérlegben a teljes körzet szintjén természetesen Nagyvárad jelenléte a meghatározó, a népesedési mérleg erőteljesen pozitív, hiszen az időintervallum két végpontja között közel 146 000 fős népességszám-többlet jelenik meg, ebből viszont több, mint 142000 fő Nagyváradnak köszönhető. Ha a két alkörzetet Nagyvárad nélkül vizsgáljuk, még mindig pozitív mérleget találunk, 3658 fő, ez viszont csak mindössze 8%-os népességszám többletet jelent. A törzsterület és a puffer a népesedési mérleg szempontjából erőteljesen különbözik, hiszen a pufferben 6600 fős többlet jelentkezik, ami 26%-os növekedést jelent, míg a törzsterület magyar többségű önkormányzataiban 14%-os csökkenés tapasztalható [mínusz 2959 fő].

A rendszerváltást követő mérleg a teljes terület szintjén negatív, hiszen 1992 és 2011 között 21725 fővel csökkent a népességszám, természetesen ezen belül is Nagyvárad a jelenség generátora, ahol 26 347 fős csökkenés jelenik meg. Ezúttal mindkét vidéki alkörzet pozitív jellegű a szuburbanizációs jelenség miatt, a nagyváradai csökkenés egy-ötöde mutatható ki növekedésként a terület vidéki önkormányzataiban. A törzsterületen 2156 fős, a pufferben 2493 fős növekedés jelenik meg.

1. ábra: Népesedési mérleg alkörzetenként 1900–2011; 1992–2011

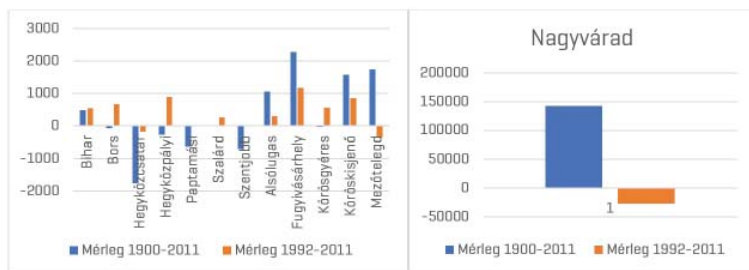

A vidéki önkormányzatok szintjén teljesen eltér a törzsterület és a puffer, a törzsterület önkormányzataiból csak Bihar 11 éves mérlege tekinthető pozitívnak, Bors és Szalárd stagnáló, a többi önkormányzat mérlege negatív, Hegyközsátár község pl. 111 év alatt a népességének 45%-át veszítette el. Ezzel szemben a pufferben Körösgyéres az egyetlen stagnáló, a négy további önkormányzat erősen pozitív mérleggel rendelkezik: Alsólugas, Fugyivásárhely, Köröskisjenő és Mezőtelegd.

A rendszerváltást követő népesedési mérleg a törzsterületen négy esetben pozitív: Hegyközpályi (ahol a népességszám egyharmadával növekedett), továbbá Bors, Bihar, Szalárd, két esetben stagnáló: Paptamási és Szentjobb, és egyetlen esetben csökkenő: Hegyközsátár esetében.

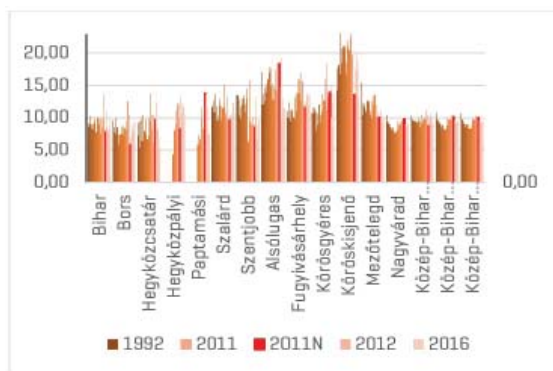
A pufferben szintén egy csökkenő mérlegű önkormányzat található (Mezőtelegd), négy esetben viszont pozitív a mérleg: legjobban az erősen szuburbanizálódó Fugyivásárhelyen.

2. ábra: Népesedési mérleg önkormányzatonként 1900–2011; 1992–2011

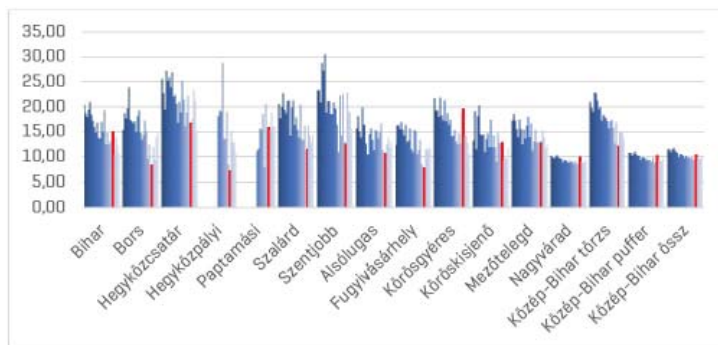
Demográfiai adatok 1992-től állnak rendelkezésre. A születések száma a vizsgált terület szintjén 2200 és 3000 között ingadozik, a mélypontot 2200 körüli értékekkel 2001 és 2003 között éri el. A születési arányszámok ugyanakkor közeli értékeket mutatnak a két alkörzet szintjén. A vizsgált években a pufferben 12 és 17 ezrelék között ingadozik a születési arányszám, 2007-es csúcsponttal, addig a törzsterületen ez az intervallum 8 és 12 ezrelék közötti. Ha önkormányzatok szintjén vizsgáljuk, a törzsterületen belül Hegyközsátár és Bors értékei a legaggasztóbbak, bizonyos években 6 ezrelékig csökkenve. A legmagasabb értékek Szentjebbon, és Paptamásiban mutatkoznak, időnként 14 ezrelékig emelkedve. A pufferen belül nem jellemzők a 10 ezrelék alatti értékek, sőt két önkormányzatban kiugró adatok is megfigyelhetők.

3. ábra: Születési arányszám

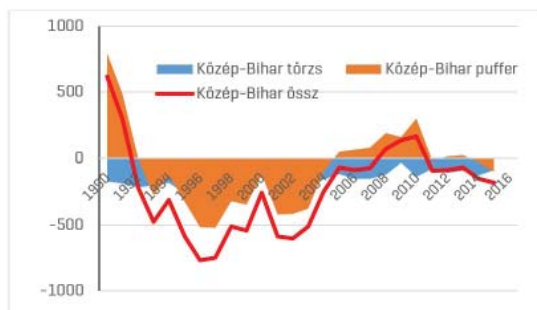
A halálozási arányszám Nagyvárádon mérsékeltnak mondható, csak 1992-ben lépi át a 10 ezreléket. 2011-ig 9 ezrelék alá csökkent, azóta viszont enyhén emelkedett. A vidéki önkormányzatokban sokkal magasabb értékek jellemzők, bár a trendek erősen csökkenők. A két alkörzet között egyértelműen a törzsterület adata a rosszabb, a vizsgált évek közül egyedül a 2009-es évben volt a puffernek magasabb halálozási arányszáma a törzsterületnél.

4. ábra: Halálozási arányszám 1992–2017

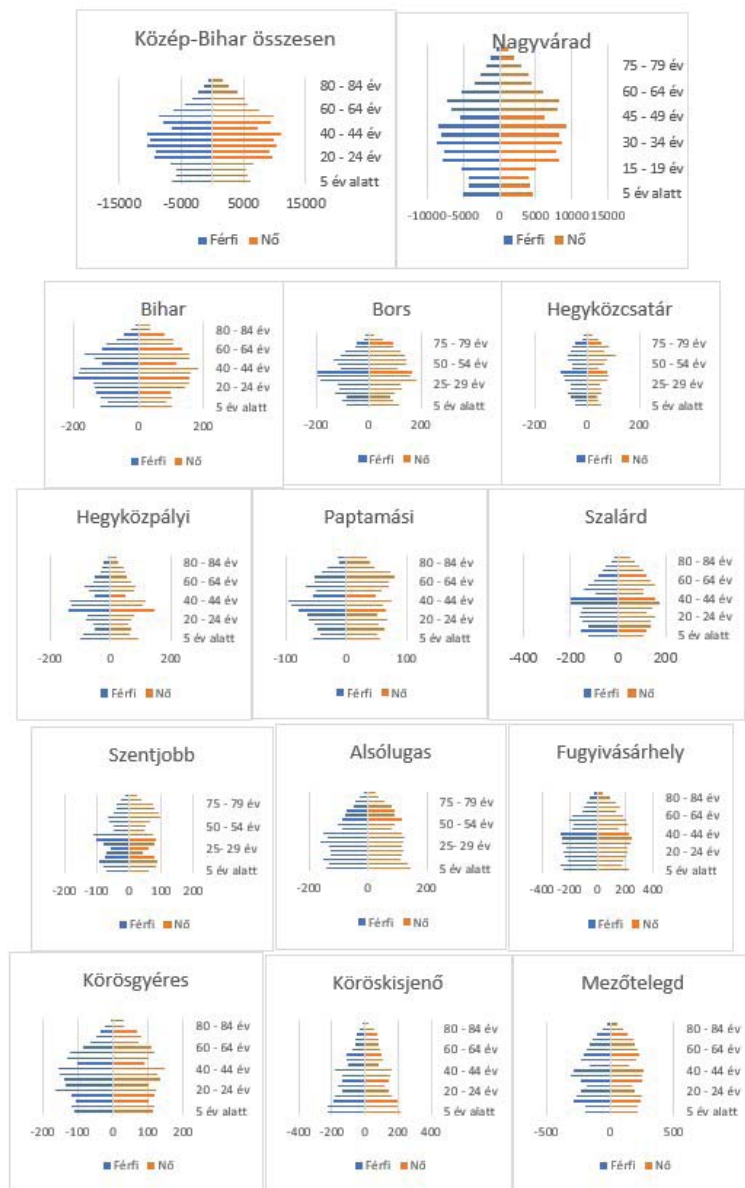
A vizsgált övezetben 2007-ig természetes fogyás jelenik meg, 2007 és 2011 között azonban egy rövid ideig természetes szaporodás mutatható ki, amit egy újabb fogyási időszak követ.

5. ábra: Természetes népmozgalom 1990–2017

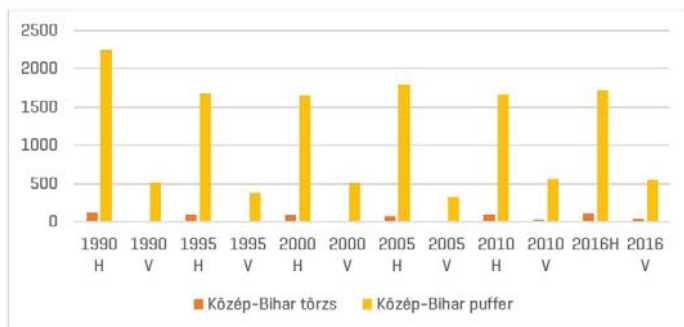
Korszerkezeti adatok 2011-re állnak rendelkezésre. A teljes körzet korfáját a nagyváradi korszerkezet határozza meg. Jellemző a felnőtt korosztályok magas aránya. A vidéki önkormányzatok esetében összességében a munkaképes korúak aránya a legmagasabb [59%], az idősek aránya pedig a legalacsonyabb [15,3%]. A törzsterület korfái esetében megfigyelhetők az elöregedés jelei, egyedül Hegyközpályi korfája tér el a többitől, ahol a fiatalok száma növekvő tendenciát mutat. A pufferterület önkormányzatai közül Köröskisjenő rendelkezik a legjellegzetesebb korfával, amelyben a legfiatalabb korosztályok a legszélesebbek.

6. ábra: Nagyváradi és környékének törzsterületének és a puffernek a korfája 2011-ben

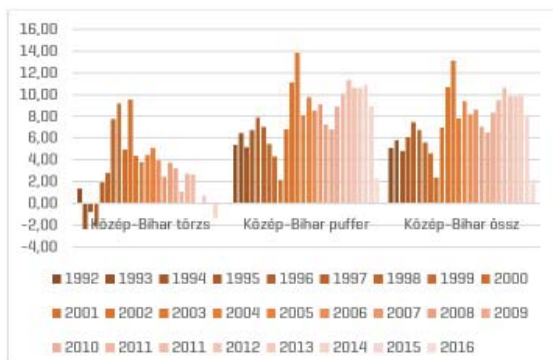
A teljes körzet szintjén összességében elmondható a házasságok számának a visszaesése, a válások száma pedig ingadozó, a trendjüket tekintve enyhén emelkedő értéket mutatnak.

7. ábra: Házasságok és válások száma Nagyváradon és környékén 1990–2016

A hivatalos migrációs mérleg a teljes terület esetében minden vizsgált évben pozitív, több évben pedig a 10 ezreléket is eléri. A törzsterület migrációs mérlege a vizsgált időszak elején kifejezetten negatív volt. A legrosszabb migrációs mérleggel Szentjobb, Alsólugas és Köröskisjenő rendelkeznek. Meg kell jegyezni ugyanakkor a körzet migrációs mérlegét fenntartásokkal kell kezelni, mert a hivatalos migrációs statisztikák tulajdonképpen csak a töredékét tartalmazzák a tényleges mozgásoknak.

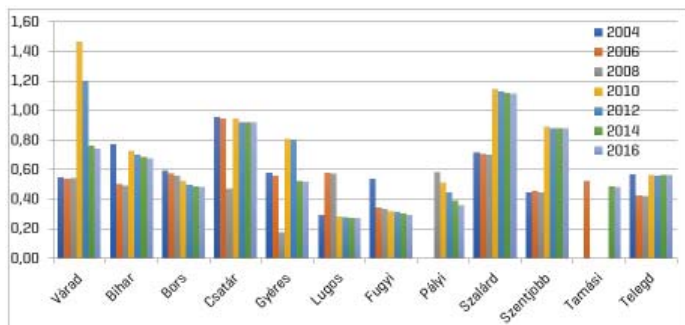
8. ábra: Nagyvárad környékének és a környék önkormányzatainak vándorlási mérlege 1990–2016

3. A HELYI TÁRSADALOM ÁLLAPOTA

A helyi társadalom állapotát vizsgálva először a térségben működő egészségügyi ellátást elemeztük. A körzet törzsterületén egészségügyi intézmény nem működik, de Nagyvárad a megyehatárokon is túlsugárzó egészségügyi központ, hiszen a Bihar megyében található állami és 2 magánkórház közül 7 Nagyváradon található. A háziorvosi ellátás mind a 13 község területén megoldott. Az 1000 főre jutó háziorvosok száma a térség önkormányzataiban rendszerint 0,2 és 1 közötti.

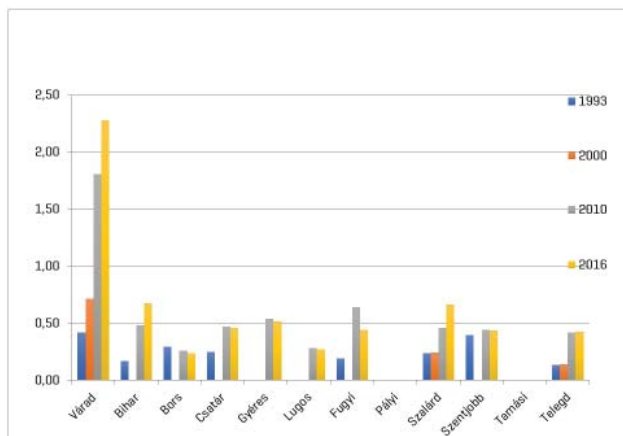
9. ábra: Háziorvosok száma 1000 főre [2004–2016]

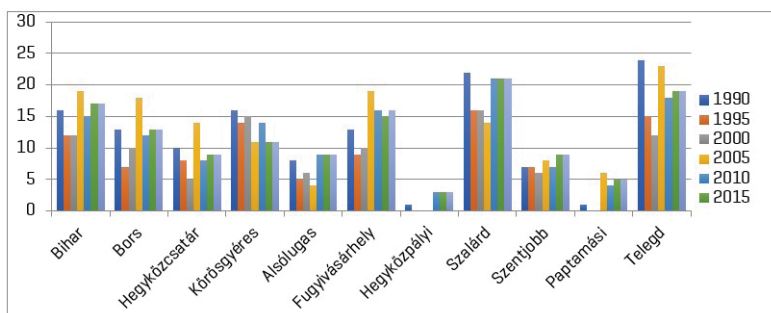
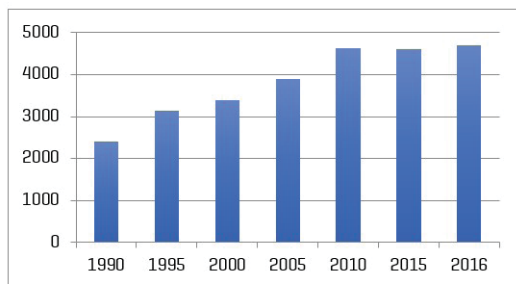
Fogorvosi ellátás tekintetében két olyan község van az általam vizsgáltak közül, amelyben a szolgáltatás nem megoldott: Hegyközpályi és Paptamási. Az ezer főre jutó fogorvosi praxisok száma szinte mindenhol számbeli előrelépést mutat. A legnagyobb fejlődés Nagyváradon mérhető, ahol az 1993-as 0,4-es értékkel szemben 2016-ban már közel 2,3 fogorvos jutott ezer lakosra.

Az orvosok és az egészségügyi személyzet létszáma a megyeszékhelyen kiemelkedő értékű, a megyében működő orvosoknak több, mint háromnegyede, az egészségügyi asszisztenseknek több, mint 60%-a Nagyváradon tevékenykedett 2016-ban. A vidéki települések esetében a legkisebb létszámról Paptamási és Hegyközpályi esetén beszélhetünk, a legtöbb orvos és egészségügyi személyzet pedig Szalárdon és Mezőtelegden jellemző.

10. ábra: Fogorvosok száma 1000 főre [1993, 2000, 2010, 2016]

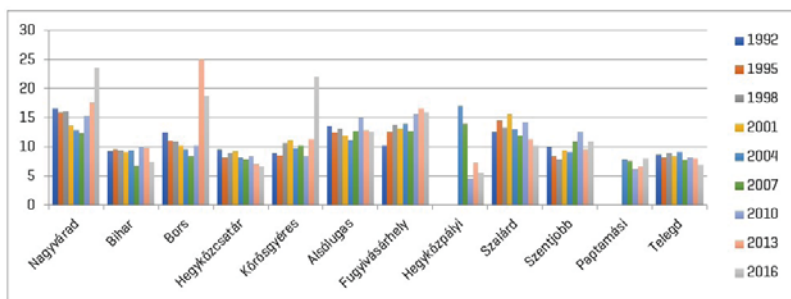
11. ábra: Orvosok és egészségügyi személyzet foglalkozás- és tulajdonformák szerint Nagyváradon és a vidéki településeken [1990–2016]

Nagyvárad, a megyeszékhely, nemcsak Biharnak, hanem Észak-Nyugat Romániának egyik fontos iskolavárosa és felsőoktatási központja. Nagyváradon jelenleg négy egyetem és 21 középiskola működik. Közülük magyar nyelvű képzést az Ady Endre Elméleti Líceum, a Lorántffy Zsuzsanna Református Líceum, illetve a Szent László Római Katolikus Líceum, biztosít, magyar és román nyelvű képzést biztosít a Mihai Eminescu Főgimnázium, a Művészeti Líceum, a Iosif Vulcan Főgimnázium és a Traian Vuia Műszaki Líceum. A vidéki települések közül Borson működik középiskola, a Tamási Áron Mezőgazdasági Líceum, a többi településen csak általános iskola található.

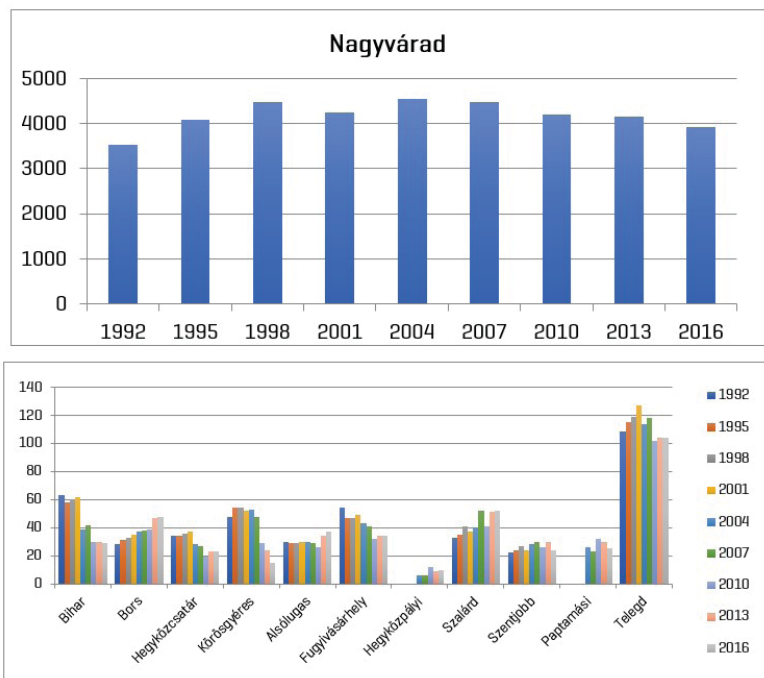
Az egy pedagógusra jutó tanulók száma általában 5 és 15 közötti és hagyományosan csökkenő tendenciát mutat a gyermeklétszám csökkenése miatt. Az elmúlt években, néhány önkormányzatban már ezzel ellentétes ugrásszerű növekedés mutatható ki, pl. Nagyváradon, Borson, és Körösgyéresen. Ennek oka valószínűleg a létszámcsökkenések által indokolt szervezeti átalakításokban, iskolaösszevonásokban és osztályszám csökkenésben keresendő, ami természetesen a pedagóguslétszámra is hatással van. Az említett három község mellett még Fugyvásrá hely említhető meg, ahol 2016-ra az egy pedagógusra jutó tanulók száma meghaladta a 15-öt.

12. ábra: Egy pedagógusra jutó általános és középiskolai tanulók száma [beleértve a speciális oktatásban részesülőket] [tanulók / tanárok 1992–2013]

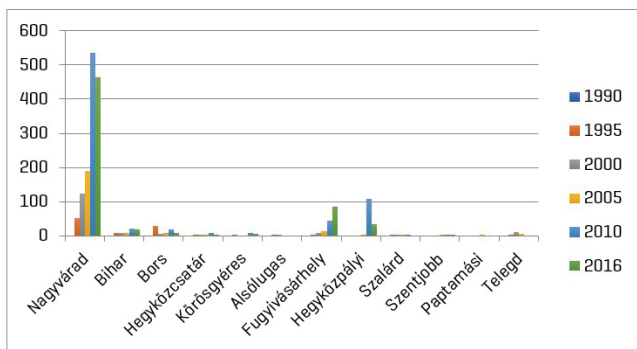
Az iskolai dolgozók száma szorosan követi a tanulólétszám ingadozásait. Nagyváradon ebben a tekintetben is 2004 a csúcspont, 4552 fő, azóta visszaesés következett be, 2016-ban 3928 fő. A vidéki települések közül egyedül Mezőtelegden haladja meg a létszám a 100 főt.

13. ábra: Iskolai dolgozók száma, oktatási szintenként Nagyvárad és a vidéki települések esetében [1992–2016]

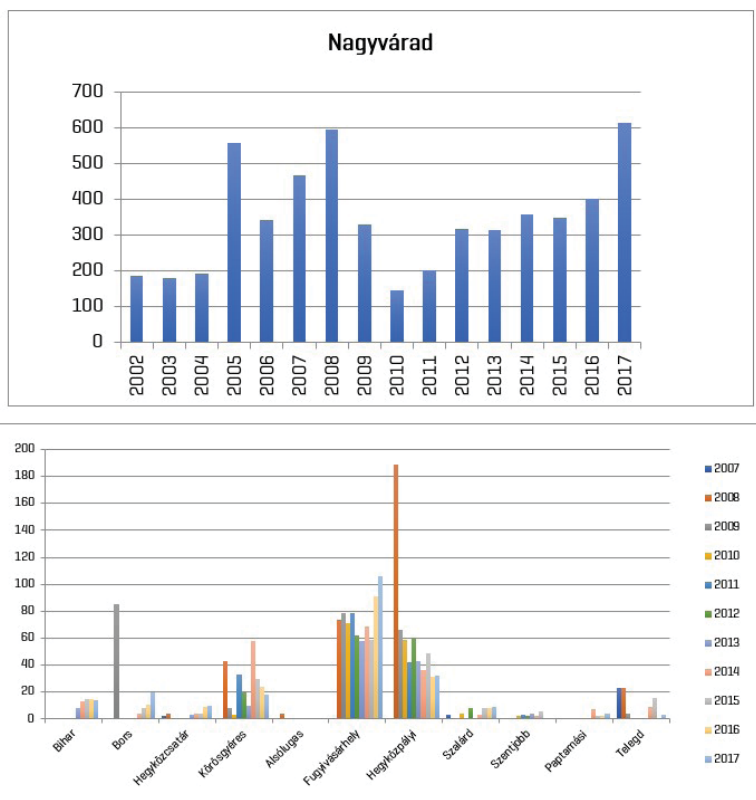
A magántőke felhasználásával magvalósuló ingatlanberuházások tekintetében a megyeszékhely értékei a legmagasabbak, és exponenciális jellegű növekedés mellett jutottak el közel a nulláról 1990-ben az 536-os maximumhoz 2010-ben. Azóta a beruházások száma kissé visszaesett és stabilizálódott. 2016-ban Nagyváradon 465 ingatlant adtak át. A vidéki önkormányzatok közül e tekintetben Hegyközpályi, Fugyivásárhely, Bihar és Bors mutat magas értékeket.

14. ábra: Az adott évben befejezett magántőke felhasználásával épített kész lakások száma [1990, 1995, 2000, 2005, 2010, 2016]

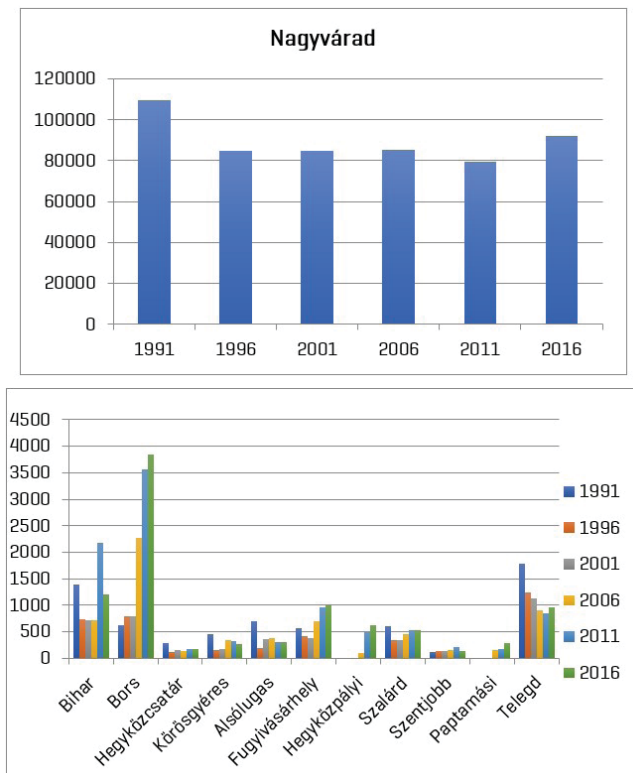
A kiadott építkezési engedélyek száma Nagyvárádon, a vizsgált 2002–2017-es időszakra két csúcspontot is mutat. Először a gazdasági válság időpontjára, 2008-ra esett a csúcspont, 596 engedéllyel, ami után hatalmas visszaesés következett (2010-ben 145 engedély). Ezt követően előbb lassú, majd gyorsuló növekedés mellett 2017-ben következett az újabb csúcspont 613 engedéllyel. Az elmúlt néhány évben a nagyváradi ingatlanberuházások új lendületet kaptak, a város számos pontján szinte a szocialista kori városfejlesztést idéző lakótelepépítés folyik. Az engedélyek számának tekintetében szintén a szuburbán közösségek említethetők kiemelkedő értékekkel. Fugyivásárhelyen például 2008 és 2017 között szinte minden évben meghaladta a 60-at a kiadott engedélyek száma, sőt a vizsgálat utolsó évében a 100-at is meghaladta ez az érték. Ezzel szemben Hegyközpályiban, ahol az építkezések a szuburbanizáció egy korábbi szakaszában valósultak meg, napjainkban csökkenő tendenciát mutatnak. 2008-ban 189 építkezési engedélyt bocsájtottak ki az 1500 lakosú községben, addig 2017-ben ez a szám már csak 32. Ez még mindig kiemelkedő értéket jelent, hiszen az önkormányzatok többségében rendszerint 10–20 alatt marad az évente kibocsájtott engedélyek száma.

15. ábra: Kiadott építkezési engedélyek száma a vidéki települések esetében [2007-2017]

Az alkalmazottak számát vizsgálva az értékek csökkentek ugyan, de nem drasztikus mértékben. A fejlődés dinamikájában a legtöbb vizsgált önkormányzat esetében egy kezdeti gyors leépülésről, egy ezredforduló környéki mélypontról és egy 2010 utáni növekedési időszakról beszélhetünk. Bizonyos esetekben, pl. Nagyváradon két mélypont is létezik a 2008-as gazdasági válság hatásaképpen.

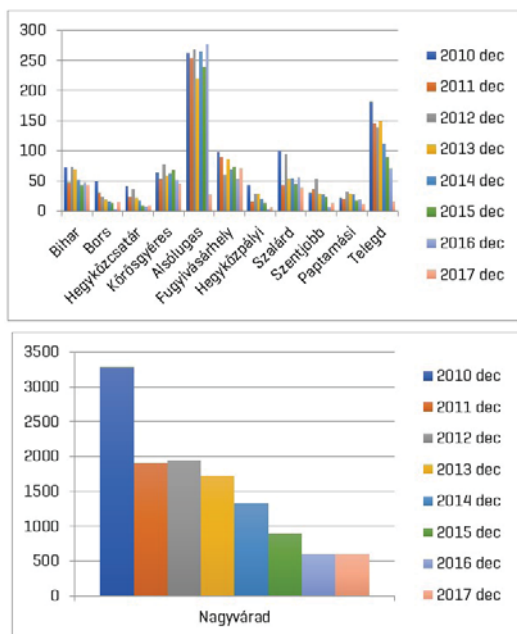
16. ábra: Alkalmazottak száma Nagyvárad és a vidéki települések esetében
[1991–2016]

A regisztrált munkanélküliek száma jelentős mértékben csökkent a régióban 2010 és 2017 között. A legnagyobb visszaesés természetesen a megyeszékhelyen mutatkozik, ahol 2010-ben még több, mint 3000 munkanélkülit tartottak számon. Az időszak végére viszont a létszámuk egyhatodára csökkent. A vidéki önkormányzatok közül csak Alsólugos lóg ki számottevő mértékben, a stabilan 250 körüli értékeivel. Körösgyères munkanélkülisége is stabilnak mondható, viszont az átlagos létszám itt csak 50 fő körüli.

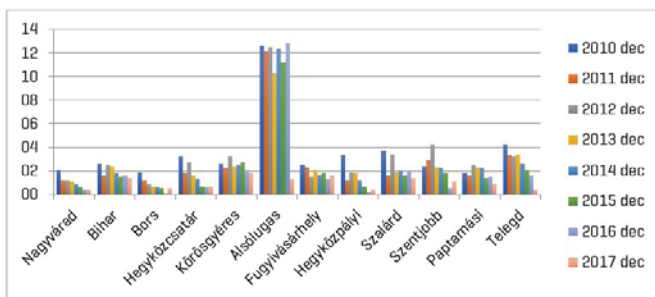
A többi önkormányzatban, létszámtól függetlenül mérhető a munkanélküliség visszaesése. Telegden pl. 182-ről 16-ra, Szalárdon 100-ról 39-re, Fugyvársárhelyen 98-ról 70-re csökkent a létszám.

17. ábra: Regisztrált munkanélküliek száma nemek szerint (2010–2017)

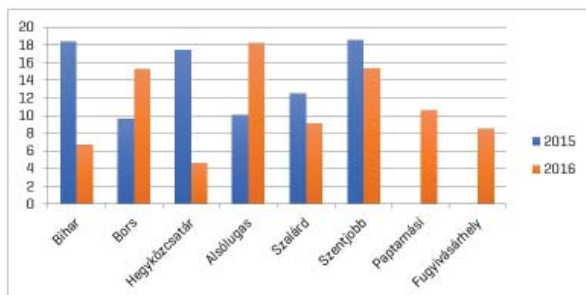
A munkanélküliség arányát tekintve Alsólugos esetében találkozhatunk kiugróan magas értékekkel, de összességében megállapítható, hogy a munkanélküliség nem számottevő a térségben.

18. ábra: Regisztrált munkanélküliek aránya nemek szerint (2010–2017)

A tartósan elítéltek számáról kevés adat áll rendelkezésre, ezek azt mutatják, hogy a bűnözési ráta meglehetősen ingadozó, pl. Hegyközsátár esetében 2015-ben 17,4 ezrelék, 2016-ban 4,6 ezrelék. A nyolc önkormányzatból öt esetében legalább egy évben a kettőből eléri a bűnözési ráta a 15 ezreléket: Szentjobb, Bihar, Alsólugos, Hegyközsátár, Bors.

19. ábra: Bűnözési ráta [1000 lakosra jutó bűncselekmények és megoldások száma]

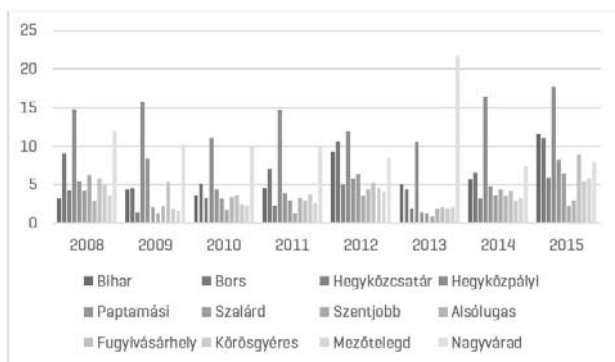
4. GAZDASÁGI ÁLLAPOT

Az ezer lakosra jutó vállalatok számát tekintve négy önkormányzat emelkedik ki a térségi átlagból: Hegyközpályi, Bors, Nagyvárád és Bihar. Mindegyik esetében 30 és 70 közötti érték jellemző.

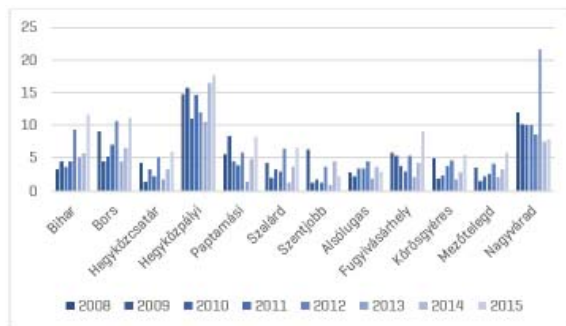
A vállalkozói kapacitást a többi körzethez hasonlóan kétféleképpen is vizsgáltuk, települési és idősoros bontásban is. Önkormányzati szinten vizsgálva Nagyvárád és a közvetlen vonzáskörzete, Hegyközpályi teljesít jól, hasonló értékeket mutat az idősoros elemzés is.

A vállalatok természetes növekedéséről elmondható, hogy 2 mélypontot mutat: 2009-ben és 2013-ban, amelyek között jelentős növekedés figyelhető meg. A hátrányosabb helyzetű vidéki térségekkel szemben ebben a körzetben a két mélypont időben rövidebb, korábban kezdődik és hamarabb ér véget, és sokkal kevésbé csökkenő jellegű.

20. ábra: Vállalkozói kapacitás éves bontásban [Újonnan létrehozott vállalkozások / 1000 lakos]

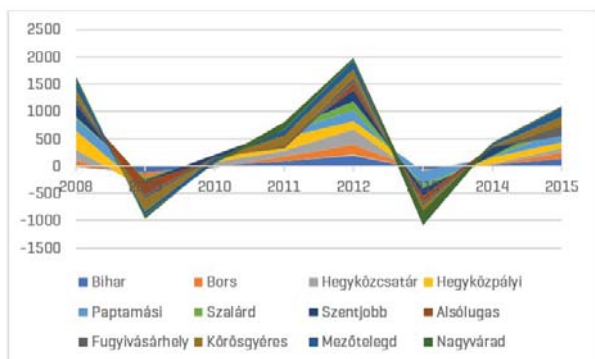

21. ábra: Vállalkozói kapacitás önkormányzati bontásban [Újonnan létrehozott vállalkozások / 1000 lakos]

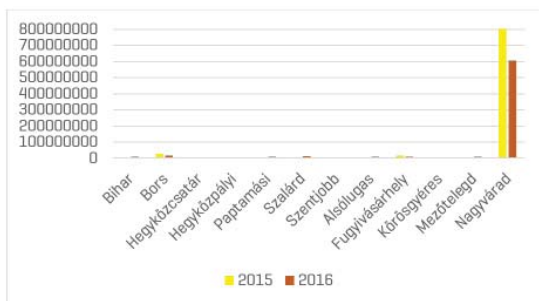

A helyi költségvetés tekintetében kevés adat áll rendelkezésünkre, de ezekből megállapítható, hogy 2015-höz képest 2016-ban visszaesés tapasztalható. A költségvetés bevételei szempontjából abszolút értékben Nagyvárad részaránya 90% körüli a térségben. A költségvetési kiadások természetesen hasonló eloszlást mutatnak.

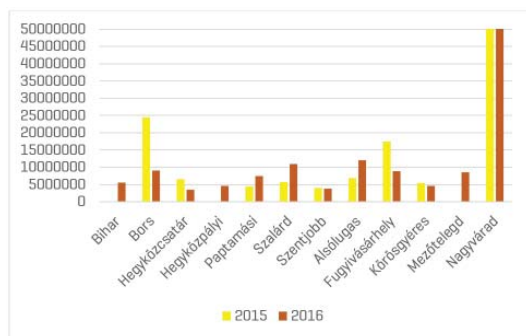
22. ábra: A vállalkozások természetes növekedése [%]

23. ábra: A helyi költségvetés összes bevétele [Lej]

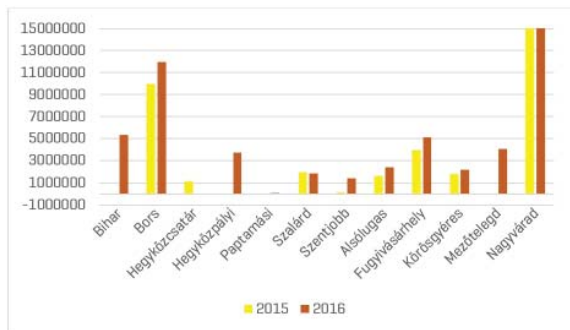

24. ábra: A helyi költségvetés összes kiadása [Lej]

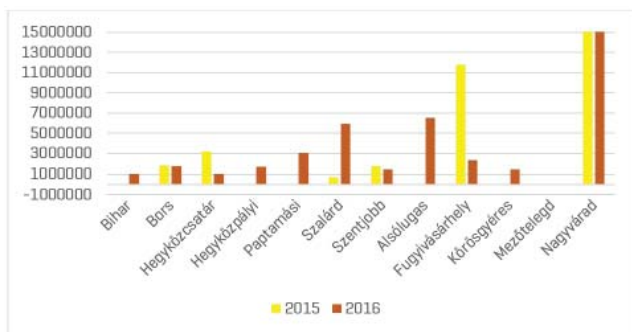
Saját bevétel tekintetében az értékek Nagyvárad esetében már növekvőek, 2016-ban eléri a 300 millió lejt. A második helyen Bors áll, 10 millió körüli értékekkel, A legkevesebb saját bevétel 2016-ban Hegyközsátárban, illetve Paptamásiban realizálódott, ahol az összebevétel 1, illetve 2%-át tette ki.

25. ábra: Saját bevételek helyi szinten [Lej]

Nagyvárad, a legnagyobb beruházó 2015-ben több, mint 400 milliót költött el ilyen célból, míg 2016-ban ez közel a harmadára zsugorodott. A vidéki önkormányzatokban az éves beruházások értéke általában 3 millió lej alatt marad. 2016-ban a beruházások a legnagyobb arányt Szalárdon és Alsólugason érték el, ahol az összköltségbevételek több, mint felét fordították ilyen célokra.

26. ábra: A helyi költségvetésből finanszírozott beruházásokkal kapcsolatos összes kiadás [Lej]

A gazdaság szerkezetét nem együttesen elemeztem a 13 vizsgált önkormányzat esetében, hiszen Nagyvárad gazdasági teljesítménye messze meghaladja az egész megye teljesítményét. Nagyvárad súlyára jellemző, hogy a szomszédos Bors község relatív erős gazdasági pozíciója ellenére, az 500 főnél több alkalmazottal rendelkező 10 közép-bihari vállalatból 9 nagyváradai és csak egynek a székhelye található a borsai ipari parkban.

A Top10 nagyváradai vállalat közé 2 közszolgáltatást végző vállalat is bekerült 2016-ban, a nagyváradai Vízművek 593 alkalmazottal, és a helyi közlekedési vállalat [OTL] 577 alkalmazottal. A vezető vállalatok jól leképezik a nagyváros gazdasági profilját, hiszen nagykereskedelmi, logisztikai, elektronikai és gépgyártó, bútorigari, műanyagipari és bőripari vállalat is található közöttük. 2016-ban három vállalat foglalkoztatott több, mint ezer főt: a Transilvania General Import- Export 2387 főt, a Faist Mekatronik gépgyártócég és a PGS Sofa bútorigari cég.

Nr.	Név	Település	alkalmazott	ágazat
1	TRANSILVANIA GENERAL IMPORT EXPORT SRL	Nagyvárad	2387	nagykereskedelem
2	FAIST MEKATRONIC SRL	Nagyvárad	1467	gépgyártás
3	PGS SOFA & CO SRL	Nagyvárad	1201	bútorigar
4	CONNECTRONICS ROMANIA SRL	Nagyvárad	928	elektronika
5	PLEXUS SERVICES RO SRL	Nagyvárad	785	elektronika
6	PLASTOR SA	Nagyvárad	720	műanyagipar
7	BIHORE SRL	Nagyvárad	704	bőripar
8	COMPANIA DE APA ORADEA SA	Nagyvárad	593	szolgáltatás
9	ORADEA TRANSPORT LOCAL SA	Nagyvárad	577	szolgáltatás
10	H ESSERS SRL	Nagyvárad	495	szolgáltatás

1. táblázat: A 100-nál több alkalmazottal rendelkező cégek Nagyváradon 2016

A vizsgált vidéki települések esetében 10 olyan cég működik, amelyek több, mint 100 embert foglalkoztatnak. Köztük az első öt Bors község területén működik, közülük is a legnagyobb a Celestica elektronikai vállalat, ahol 2016-ban 878-an dolgoztak. Ezt követi a Faist fémipari, a Transmec logisztikai, a Vision Digitech elektronikai és a Reropam bőripari vállalat, valamennyi több, mint 250 alkalmazottal. A térség többi nagy

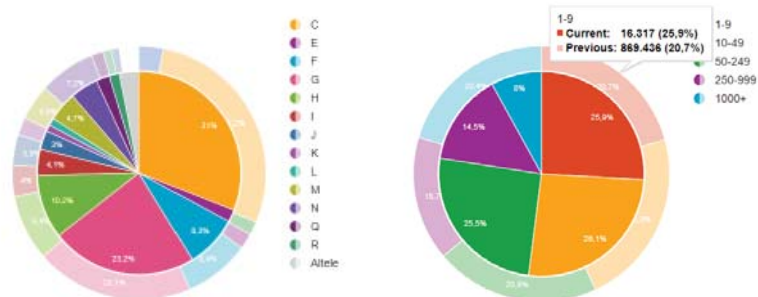
községe, csak a második öt cégbe került be, 100 és 200 közötti alkalmazottal rendelkezvén: Fugyivásárhelyen egy bőr- és egy papíripari, Bihar községben egy kereskedelmi, Szalárdon egy építőipari, Telegden pedig egy bútorigari cég került ide.

Nr.	Név	Község	alkalmazott	ágazat
1	CELESTICA ROMANIA SRL	Bors	878	elektronika
2	FAIST METALWORKING SRL	Bors	487	fémipar
3	TRANSMEC RO SRL	Bors	446	logisztika
4	VISION DIGITECH SRL	Bors	337	elektronika, szolgáltatás
5	REROPAM SRL	Bors	282	bőripar
6	DAMORE PROD SRL	Fugyivásárhely	158	bőripar
7	ROMANBAG PRODUCTION SRL	Fugyivásárhely	150	papíripar
8	AGROIND CAUACEU SA	Bihar	127	kereskedelem
9	CONSTRUCTORUL SALARD SRL	Szalárd	118	építőipar
10	MOBIL TILEAGD SA	Mezőtelegd	106	bútorigar

2. táblázat: A 100-nál több alkalmazottal rendelkező cégek Nagyvárad környékén 2016

Amennyiben a Nagyváradon bejegyzett mintegy tízezer vállalkozás alkalmazottak száma szerinti megoszlását vizsgáljuk tevékenységi területenként, az ipari tevékenység vezet 31%-os részaránnyal, amit a kereskedelem követ, majd a logisztika és az építőipar következik. A foglalkoztatottak száma vállalati méret szerinti eloszlása egyenletes képet mutat, hiszen az alkalmazottak negyede dolgozik mikrovállalatoknál, negyede 10 és 50 közötti alkalmazottat foglalkoztató kisvállalatnál, negyede 50 és 250 közötti alkalmazottat foglalkoztató középvállalatnál és közel negyede több, mint 250 alkalmazottat foglalkoztató nagyvállalatnál.

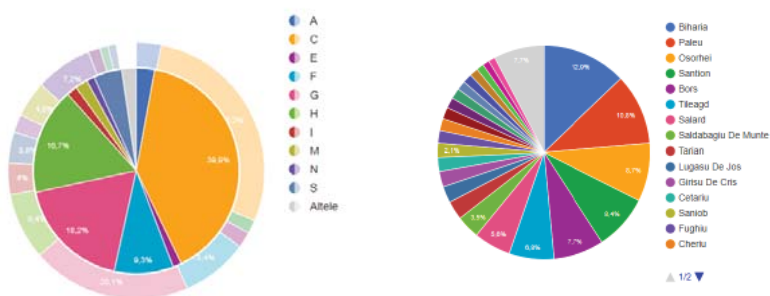
27. ábra: A nagyváradi bejegyzésű cégek alkalmazottainak ágazati megoszlása, illetve a vállalati méret szerinti eloszlása

A vidéki cégek esetén tevékenységi területek szerint a dolgozók 40%-a ipari, 18%-a kereskedelmi, közel 17%-a logisztikai és közel 10% építőipari területen dolgozik.

A bejegyzett vállalkozások száma alapján a Nagyváradot belső gyűrűként övező szuburbán települések vezetnek. Őt esetben településenként több, mint száz vállalkozás működik: Biharon, Hegyközpályiban, Fugyvársárhelyen, Biharszentjánoson és Borson. A Nagyváradtól távolabb eső községek központok még nagyobb méretük esetén sem ennyire aktívak.

28. ábra: A vidéki TOP100 cég és az alkalmazottjainak ágazati megoszlása, illetve ezen cégek földrajzi szórása

A vizsgált térség turisztikai tevékenysége nagyon koncentrált képet mutat. A térség 13 önkormányzatából az ezredforduló után 6-ban fordulnak elő hivatalosan bejegyzett szálláshelyek. Nagyvárad mellett Biharon, Borson, Fugyivásárhelyen, Hegyközpályiban és Paptamásiban. Nagyvárad kivételével ezek száma önkormányzatonként 1 vagy 2 2017-ben pl. [Biharon és Fugyivásárhely rendelkezik 2-2 szálláshellyel]. A 2017-ben a térségben regisztrált 44 szálláshelyből tehát 38 nagyváradi. A nagyváradi szálláshelyek száma a rendszerváltás óta több mint ötszörösére növekedett.

	1990	1995	2000	2004	2005	2006	2007	2008
Nagyvárad	7	7	6	11	10	11	11	14
Bihar	1	:	:	:	:	:	:	:
Bors	:	:	1	1	1	1	1	2
Fugyivásárhely	:	:	1	1	1	1	1	2
Hegyközpályi	:	:	:	:	:	:	:	:
Paptamási	:	:	:	:	:	:	:	:

	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Nagyvárad	18	22	29	30	27	28	37	37	38
Bihar	1	1	1	1	1	1	1	1	2
Bors	2	2	1	1	1	1	1	1	1
Fugyivásárhely	2	1	2	1	1	1	2	2	2
Hegyközpályi	:	:	1	1	1	1	1	:	:
Paptamási	:	:	:	:	:	1	1	1	1

3. táblázat: A szálláshelyek számának alakulása Nagyvárad körzetében
1990–2017

A turistaérkezések számát tekintve szintén óriási Nagyvárad-fölény mérhető. 2017-ben a vizsgált területen regisztrált 237 419 turistaérkezésből 223362-őt regisztráltak Nagyváradon, amit 10 ezer 800 borsi és 3200 bihari regisztráció követett. Nagyvárad részesedése tehát meghaladta 95%-ot. Az ezredforduló óta a turistaérkezések száma megháromszorozódott. Nagyvárad turistaérkezésekből való részesedése 2008-ban volt a legalacsonyabb, 85%.

	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007
Bihar	:	:	:	:	:	:	:
Bors	808	545	194	5928	8388	6152	7975
Hegyközpályi	:	:	:	:	:	:	:
Fugyivásárhely	489	351	383	518	538	398	795
Köröskisjenő	:	:	:	:	:	:	:
Nagyvárad	74499	80260	42206	56196	57026	62445	67467

	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Bihar	:	1706	996	1156	793	1923	1333
Bors	9952	8033	8606	6355	6371	5850	5577
Hegyközpályi	:	:	:	19	:	:	:
Fugyivásárhely	1545	1062	1451	1896	1203	1135	1741
Köröskisjenő	:	:	:	:	57	24	22
Nagyvárad	66630	63920	71388	88520	110900	106187	128746

	2015	2016	2017
Bihar	1073	925	3192
Bors	6228	6947	10801
Hegyközpályi	:	:	:
Fugyivásárhely	3575	3159	46
Köröskisjenő	31	25	18
Nagyvárad	163416	190022	223362

4. táblázat: Turistaérkezések száma Nagyváradon és környékén

A dolgozatban vizsgált települések közül dr. Debrenti Edith egyetemi adjunktus Hegyközcstar és Szalárd polgármesterével, valamint Zatykó Gyulával, a nagyváradi polgármester tanácsadójával készített interjút 2018 őszén. Ezeken kívül felhasználtam még Szócs Brigitta - Krisztina mesterszakos hallgató által 2020-ban készített interjút Bors polgármesterével.

Az interjúalanyok egyetértenek abban, hogy az adott település természetes kapcsolatait több tényező alapján alakulnak ki. Ide tartozik a táji-természeti, kulturális-történeti azonosságok, a közigazgatási hova-

tartozás, a közös megoldandó társadalmi-gazdasági problémát, a közös fejlesztési érdekek és az emberi kapcsolatok. Zatykó Gyula, a nagyváradi polgármester tanácsadója ezek közül a gazdasági érdekek, közös fejlesztések mentén kialakuló kapcsolatok jelentőségét emeli ki.

A térség települései közötti együttműködés főként a közösségformálás [kulturális rendezvények] és a munkaerőpiac területén figyelhető meg. Az együttműködéseket főként pályázatokból finanszírozzák.

Az említett települések mindenikén jelentős fejlesztések valósultak meg az utóbbi 10 évben. Nagyváradon ide sorolhatjuk a parkok újítását, a hőszolgáltatás modernizálását, az úthálózat karbantartását és kiépítését, a csatornahálózat, vízházat, gázellátás kiépítését Szalárdon munkanélküliség minimalizálása érdekében képzéseket szerveztek vállalkozóknak, bátorítják és támogatják a helyi vállalkozókat. A településeken megvalósult fejlesztések jelentős részéhez EU-s forrásokat használnak fel.

A települések jövőképét tekintve általánosan elmondható, hogy mind a négy település vezetősége további fejlesztésekben gondolkodik a település lehetőségeit figyelembe véve. Nagyvárad az utak modernizálását, parkolók, illetve ipari parkok létrehozását tervezi. Szalárd az elkövetkezendő években az idősek számára egy klubot, valamint központot szeretne létrehozni, de mivel a település jelentős lehetőséget lát a turizmusban, így panziók építésén is gondolkodik. Hegyközsátár a gyerekekre és a gyerekeknek szervezhető programokra fókuszál, valamint egy öregotthon létrehozását is tervbe veszi. Bors a turizmus fellendítését támogatná, emellett pedig ipari parkok telepítését szorgalmazza. 10–15 év távlatában gondolkodva Szalárd, Hegyközsátár és Bors polgármestere egyetértettek abban, hogy a település helyzete mindenképpen jobb lesz a jelenleginél. Ezzel szemben Zatykó Gyula Nagyvárad jövőbeli helyzete kapcsán negatívan vélekedik, a munkaerőhiányt tekinti a fő problémának.

Úgy gondolom, a négy interjúalany tisztán és világosan látja az adott település jövőjét, felismeri az aktuális problémákat, hiányosságokat, képes élni a lehetőségekkel és a jövőben jelentős fejlesztéseket szorgalmaz a település fejlődése érdekében.

BIBLIOGRÁFIA

- Dan Ghinea [2018] Enciclopedia Geografică a României, Editura Enciclopedică, Toronto.
- Dukrét G. [2005], Hegyköz, Partiumi és Bánsági Műemlékvédő és Emlékhely Bizottság, a Királyhágómelléki Református Egyházkerület és a Nagyváradi Római Katolikus Püspökség, Nagyvárad.
- Dukrét G. és Péter I. Z. [2006], Nagyvárad városismertető, Partiumi és Bánsági Műemlékvédő és Emlékhely Bizottság, a Királyhágómelléki Református Egyházkerület és a Nagyváradi Római Katolikus Püspökség, Nagyvárad.
- Szilágyi F. [2019], Partium – Reintegráció a magyar-román határvidéken, Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Budapest.
- Szendrei Á. [2013], A Bihari Hegyköz történetének vázlata, in Forró E, Kőrösi Z, Szendrei Á.
- Matula E. és Szilágyi F. [2014], Bihar megye demográfiai jellemzői a 2011-es népszámlálás adatai alapján, in Szilágyi F. és Zakota Z. [2014], Partium – Társadalom területfejlesztés, Partium Kiadó, Nagyvárad, 83–114.

A DEVIZAÁRFOLYAM VOLATILITÁSÁNAK HATÁSA A GABONA KERESKEDELMÉRE

■ TRIPO JOHANNA ■ tripojohanna@gmail.com

PKE, Gazdasági és Társadalomtudományi Kar, Vállalkozások fejlesztésének menedzsmentje, MA, II. év

■ Témavezetők: DR. FOGARASI JÓZSEF, egyetemi tanár

DR. DEBRENTI EDITH, egyetemi adjunktus

Partiumi Keresztény Egyetem, Gazdasági és Társadalomtudományi Kar

BEVEZETÉS

Dolgozatomban a külföldi valutaárfolyamok volatilitásának hatását vizsgálom a közép-kelet-európai országok gabona exportjára nézve. Négy ország, Magyarország, Csehország, Lengyelország és Románia nemzeti valutája volatilitásának alakulását vizsgáltam az euróval szemben 2000. január 01. és 2019. december 31. között, napi nominális árfolyam adatok alapján.

Az árfolyam adatokat az elemzett országok nemzeti bankjának honlapjáról gyűjtöttem, valamint az Európai Központi Bank oldaláról. A gabonaexport adatokat a Comtrade adatbázisból töltöttem le. A modellekbe nem csak a nemzeti valuták euróval szembeni napi árfolyamvolatilitását építettem be, hanem vizsgáltam még, milyen más tényezők hatnak az export mértékére. A kereskedelemre pozitívan hat a növekvő GDP és meglévő nemzetközi kereskedelmi megállapodások [pl. WTO-tagság], ugyanakkor negatívan hat a földrajzi távolság és a volatilitás. Ehhez a szükséges adatokat a World Development Indicators adatbázisból töltöttem le.

Mind a négy ország tagja az Európai Uniónak, viszont csatlakozásuk óta egyikük sem vezette még be az eurót. Előző kutatások arra jutottak, hogy a volatilitás a gabona külkereskedelmére negatívan hat [Fogarasi, 2011]. Kutatásom célja, hogy megvizsgáljam az árfolyamvolatilitás

hatását a gabonafélék külkereskedelmére, ami érveket szolgáltat az euró bevezetése mellett ezekben az országokban.

Röviden ismertetem a GARCH-modell eredményeit Románia, Magyarország, Csehország és Lengyelország nemzeti valutáinak euróval szembeni napi árfolyam-volatilitására nézve. Majd a következő fejezetben ezen országokban a gabonafélék külkereskedelmét tekintjük át a 2000–2019. közötti időszakban.

Végül pedig a kapott becslések eredményeit ismertetem, illetve a következtetéseket összegzem.

1. A KUTATÁS ELMÉLETI ÉS MÓDSZERTANI HÁTTERE

A kutatás során a devizaárfolyam volatilitásának becslésére használt Általános Autoregresszív Feltételes Heteroszkedaszticitású [angol elnevezés, GARCH] modellt, valamint a többváltozós lineáris regresszió becslésére alkalmazott legkisebb négyzetek [OLS] módszerét és a paneladatokat vizsgálatához használatos állandó [Fixed effect – FE] és véletlen hatású [Random effect – RE] modelleket alkalmaztam.

A sztenderd gravitációs modell egyenlet formájában a következő módon írható fel:

$$X_{ij} = G * S_i * M_j * \varphi_{ij}$$

ahol X_{ij} az export értéke i országból j országba, M_j az importáló ország GDP-jét jelöli, S_i az exportáló ország GDP-jét jelöli, G konstans tag, amely független mind i mind j országtól, ilyen például a világkereskedelem liberalizációjának mértéke, φ_{ij} i exportáló ország j piacához való hozzáférés nehézségének a mértékét jelképezi.

A gravitációs összefüggés lineárisra transzformált, log-log modelljét megkaphatjuk, ha az előbbi egyenlet változóinak logaritmusát vesszük. [Balogh, 2016]

$$\ln X_{ij} = \ln G + \ln S_i + \ln M_j + \ln \varphi_{ij}$$

Számításaim során a következő modellt vizsgáltam OLS becslés és Random becslés segítségével:

$$\begin{aligned} \ln \text{cereal export}_{ij} = & a_0 + a_1 * \ln GDP_i + a_2 * \ln GDP_j + a_3 * \ln \text{exchange rate} \\ & + a_4 * \ln \text{dist}_{ij} + a_5 * \ln \text{land}_j + a_6 * D_{\text{Border}} + a_7 * D_{\text{Language}} + a_8 * D_{\text{EU member}} + \\ & a_9 * D_{\text{WTO member}} + a_{10} * D_{\text{NATO member}} + a_{11} * D_{\text{Latin Unio}} + a_{12} * D_{\text{OSCE member}} + a_{13} \\ & * D_{\text{OIF member}} + a_{14} * D_{\text{BSEC member}} + a_{15} * D_{\text{EUROPA}} \end{aligned}$$

ahol export_{ij} a gabonaexport éves értékét jelöli amerikai dollárban j országba, a GDP_i rendre Románia, Magyarország, Lengyelország és Csehország GDP-je, a GDP_j pedig a célország GDP-jét jelöli dollárban. Az exchange rate változó a harmadik fejezetben kiszámolt és bemutatott euró – nemzeti valutaárfolyam volatilitásának éves átlagát tartalmazza. A dist_{ij} a vizsgált i országok fővárosa és a j célország fővárosa közti távolságot jelöli kilométerben. A land_j az importáló ország területét jelöli km^2 -ben. A D -vel jelölt változók, bináris változók, értékük 1, ha mind az i , mind a j országra igaz az adott feltétel egy évben, máskülönben 0. Például a $D_{\text{EU member}}$ értéke 2007 előtt minden esetben 0, mert Románia csak 2007-től tagja az Európai Uniónak. A D_{Border} változó értéke 1, azoknál az országoknál, amelyek szomszédosak az exportáló országgal, 0 máskülönben. A dummy változók közül nem szerepel mindegyik mind a négy ország esetében, például a Latin Uniónak Románia tagja, míg a másik három ország esetében az változó mindenhol nulla.

Régen ismert, hogy az országok közötti kereskedelmi forgalom és az országok GDP-je között kapcsolat van, méghozzá a kereskedelmi forgalom egyenesen arányos a két ország GDP-jének szorzatával, és fordítottan arányos a földrajzi távolsággal [Tinbergen, 1962].

A D_{Language} változó a nyelvi klaszterekre utal. Az ország nyelvek szerinti csoportosításához felhasználtam a Balogh Jeremiás Máté doktori értekezésében bemutatott csoportosítást.

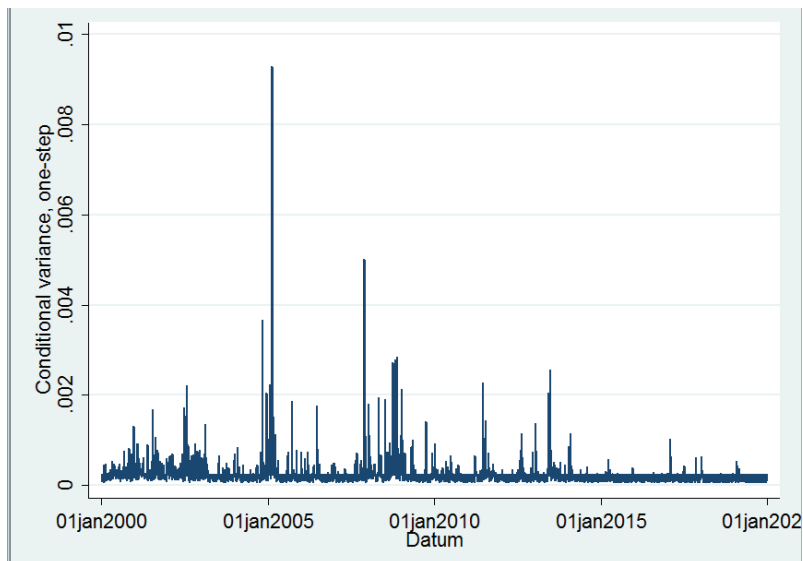
Többféle gravitációs módszer is alkalmazható, és egyik-másik előnyösebb is lehet, attól függően, hogy milyen típusú problémáról van szó, illetve milyen jellegű adatok állnak rendelkezésünkre. A leginformatívabb képet mégis akkor kaphatjuk meg, ha több módszert együttesen alkalmazunk. [Balogh, 2016]

2. VALUTAÁRFOLYAMOK VOLATILITÁSA A KÖZÉP-KELET-EURÓPAI ORSZÁGOKBAN

2.1. Románia

A román lej euróval szembeni volatilitását [1. ábra] ábrázoló diagramon szembetűnőek a 2005. júliusi kiugró értékek. Ez nem mással magyarázható, mint hogy 2005. július elsején vezette be a Román Nemzeti Bank [BNR] az úgynevezett erős lejt, ami azzal járt, hogy a bankjegyek végéről levágtak négy nullást, így lett például a 10 ezer lejből 1 RON.

1. ábra: A lej euróval szembeni naponkénti volatilitása 2000.01.01. – 2019.12.31. között

Forrás: Saját szerkesztés az Európai Központi Bank honlapján található adatok alapján

A vizsgált időszakban 2010 és 2013 között újabb ingadozásoknak lehetünk szemtanúi. Az árfolyamváltozás fő oka lehet az akkori politikai bizonytalanságok és változtatások hatásai.

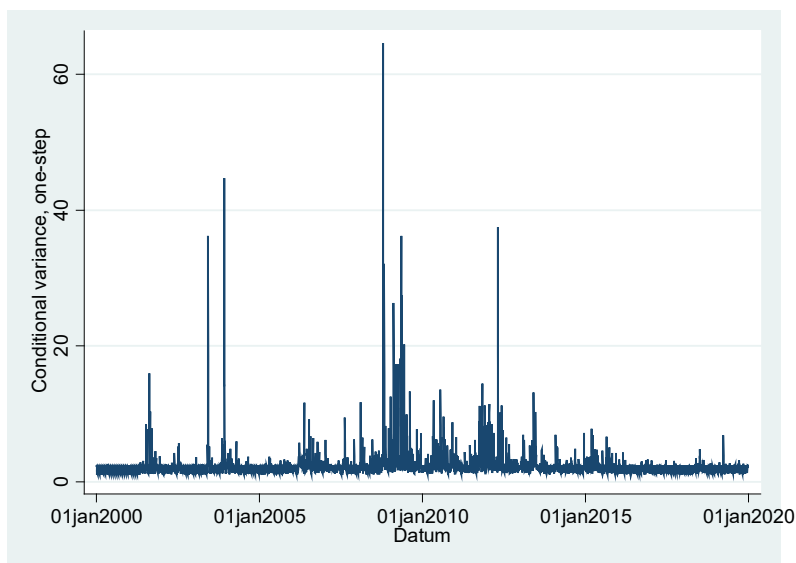
A válság után 2009-től két kisebb mélypontot kivéve máig sikerült a lej euróval szembeni árfolyamát egy 4–4,8 közötti sávban stabilan megtartani. Ennek és az infláció mérséklődésének köszönhetően egyre csökkent a volatilitás.

A GARCH-modell eredménye: $\alpha = 0,473$ és $\beta = 0,513$, ahol α az ARCH-tag, β a GARCH-tag együtthatója. Az $\alpha + \beta = 0,986$.

2.2. Magyarország

A 2. ábrán a magyar forint euróval szembeni naponkénti árfolyamvolatilitását figyelhetjük meg. A 2004-es ingadozások az Európai Unióhoz való csatlakozással is magyarázhatók. A vonaldiagrammon a 2008-as válság okozta nagyobb árfolyamvolatilitás is egyértelműen látható, valamint a 2010-ben történő kormányváltás időszakában szintén kiugróan magas volt az árfolyamvolatilitás értéke.

2. ábra: A forint euróval szembeni naponkénti volatilitása 2000.01.01. – 2019.12.31. között

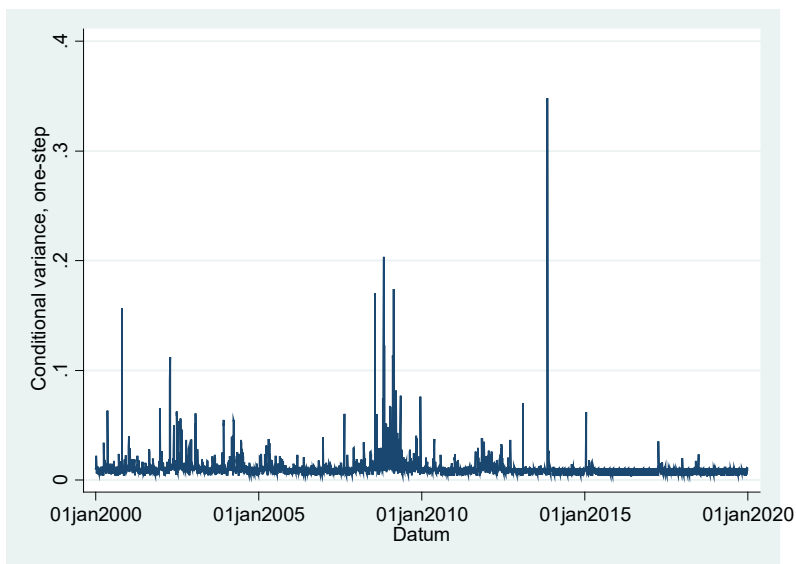
Forrás: Saját szerkesztés az Európai Központi bank honlapján található adatok alapján

A GARCH-modell eredménye: az $\alpha = 0,369$ az ARCH-tag, és $\beta = 0,497$ a GARCH-tag együtthatója. Az $\alpha + \beta = 0,866$.

2.3. Csehország

Csehország esetében is jelentős változásokat tapasztalhatunk az árfolyamvolatilitást illetően a 2008-as válság idején [3. ábra]. 2013 őszén, hogy stabilizálják az EUR/CZK változékonyságát a cseh jegybank árfolyamküszöböt vezetett be.

3. ábra: A korona euróval szembeni napenkénti volatilitása 2000.01.01. – 2019.12.31. között

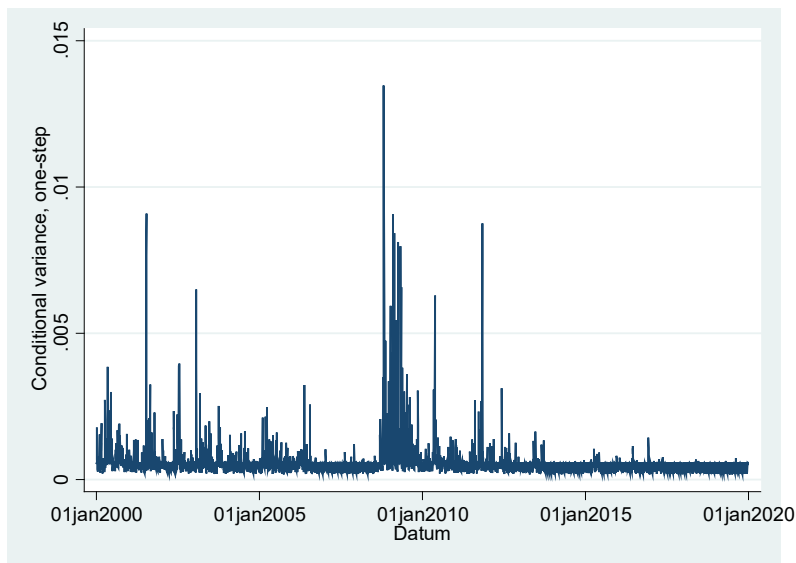
Forrás: Saját szerkesztés az Európai Központi bank honlapján található adatok alapján

A GARCH-modell eredménye: az $\alpha = 0,304$ az ARCH-tag, és $\beta = 0,945$ a GARCH-tag együtthatója. Az $\alpha + \beta = 1,249$.

2.4. Lengyelország

Akárcsak az eddig bemutatott három ország esetében, Lengyelország sem volt mentes a gazdasági válság okozta hatásoktól. A legnagyobb kilengéseket 2008 és 2009 közötti időszakban tapasztalhatjuk. [4. ábra]

4. ábra: A zloty euróval szembeni naponkénti volatilitása 2000.01.01. – 2019.12.31. között

Forrás: Saját szerkesztés az Európai Központi Bank honlapján található adatok alapján

A GARCH-modell eredménye: az $\alpha = 0,411$ az ARCH-tag, és $\beta = 0,547$ a GARCH-tag együtthatója. Az $\alpha + \beta = 0,958$.

3. GABONAEXPORT VIZSGÁLATA A KÖZÉP-KELET-EURÓPAI ORSZÁGOKBAN

A gabonafélék már 8000 éve alapvető élelmiszernek számítanak Európában, Nyugat-Ázsiában, valamint Észak-Amerikában, mivel a termesztésük relatíve könnyű, jól bírják az időjárás változékonyságát, és a többi növényhez képest sokkal több tápanyagot és kalóriát tartalmaznak.

A nemzetközi terményszállítványozóknak változó idejű megbízásokra kell felkészülniük, mivel évről évre, régióról régióra változhat a gabonafélék betakarítási ideje. A kereslet és kínálat, a szállítandó mennyiség súlya és térfogata szintén egy változékonny tényező. Mindezen nehézségekhez hozzátartozik még a nemzetközi gabonaszállítással kapcsolatos engedélyek beszerzése. A vízi, vasúti és közúti tartályos szállítás esetén is fokozottan figyelni kell azok szárazságára, tisztaságára, rovar mentességre, sőt, mivel élelmiszer-alapanyagokról van szó, azt is ellenőrizni kell, mit és hogyan szállítottak előtte a tartályokban. Ha az említett tényezők közül akárcsak egy is felmerül, akkor az egész szállítmány veszélybe kerülhet [Agrotrend, 2019].

Az Európai Unióban enyhe csökkenés volt megfigyelhető a gabonatermesztésre szánt területekben 2000 és 2010 között. A repcetermelés népszerűsége szorította vissza a gabonatermelésre szánt területeket. Ennek ellenére a gabonamennyiség nem csökkent, mivel a termésátlagok növekednek a gabona és kukorica esetében, a biológiai alapok javulásának, valamint a jobb vetőmagok használatának köszönhetően. A jövőben komoly átrendeződések várhatóak a piacokon, ha Oroszországnak és Ukrajnának sikerül megtanulniuk hatékonyan, jó minőségű terményeket előállítani [Fehér & Kiss, 2013].

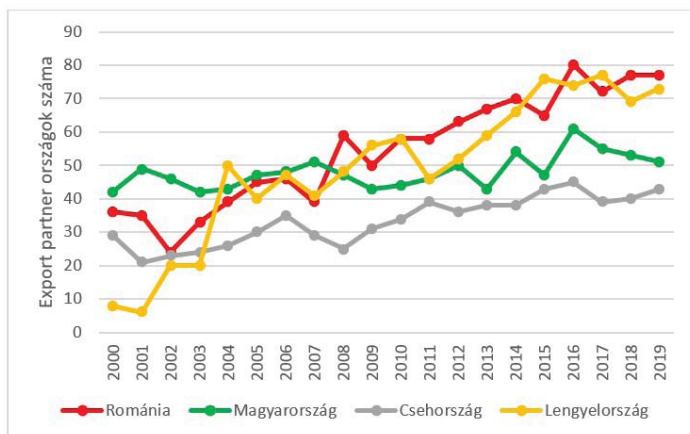
A dolgozatban szereplő gabonafélék kifejezés a HS 10-es kódnak megfelelő terményekre utal: búza és mezlin, rozs, árpa, zab, kukorica, rizs, szemes cirok, hajdina, köles és kanári magvak; egyéb gabonafélék.

A következő ábrán látható, hogy a gabonafélék exportja során az importáló országok száma miként változott az elmúlt húsz évben [5. ábra]. Románia esetében 20 országgal bővült a célországok száma az EU-s csatlakozás évében. Bár 2009-ben csökkent ez a szám, összességében elmondható, hogy az Európai Unióhoz való csatlakozás elősegítette a gabonafélék exportját.

Az Európai Unióhoz való csatlakozás hatása még szembetűnőbb Lengyelország esetén, akinek 2004-es csatlakozása óta a gabonaféléket importáló országok számára vonzó üzleti partner lett.

Magyarország és Csehország esetében a 2004 év nem hozott különösebb változást, igaz figyelembe kell vegyünk, hogy ez a két ország jóval kisebb területtel rendelkezik, mint a másik kettő, így a termelési kapacitásuk is kevesebb.

5. ábra: Gabonaféléket importáló országok száma

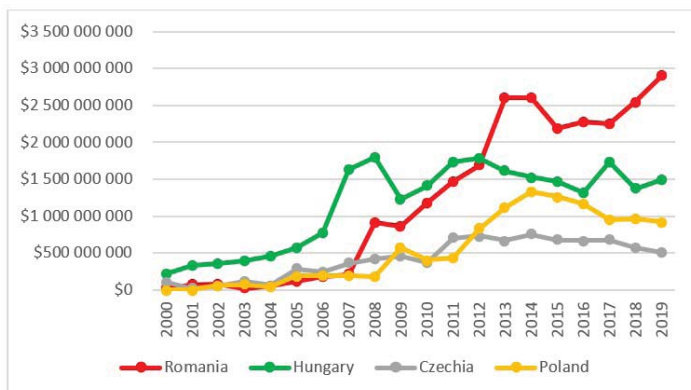
Forrás: Saját szerkesztés a Comtrade adatbázisban található adatok alapján

Összességében elmondható tehát, hogy a vizsgált húsz évben Magyarország és Csehország export partnereinek száma jelentősen nem változott, míg Románia és Lengyelország megkétszerezte azokat.

A 6. ábrán amerikai dollárban látható az összes gabonafélék exportja éves lebontásban. A gazdasági válság után mindegyik ország még nagyobb hangsúlyt fektetett saját mezőgazdaságára, így az export értékek is növekvő tendenciát mutatnak.

A kutatásom során, azokat az országokat építettem bele a modellbe, ahová legalább tíz évben volt gabonaexport a vizsgált húsz év alatt. A következő alfejezetekben külön is megvizsgáljuk a négy ország gabonafélék exportjának helyzetét.

6. ábra: Összes gabonaexport 2000–2019 között [USD]

Forrás: Saját szerkesztés a Comtrade adatbázisban található adatok alapján

3.1. Románia

Románia esetében azoknak az országoknak a száma, ahová legalább tíz évben exportált gabonát, és végül bekerültek a modellben 48 volt. Az állandó partnerek között szerepelnek a szomszédos országok, valamint Franciaország, Németország, Izrael, Oroszország és Szaúd-Arábia.

Érdemes megjegyezni, hogy az export mennyiségét illetően kiugróan magas értékkel szerepel Jordánia, Egyiptom, Spanyolország, Törökország, Szaúd-Arábia és Olaszország. Ez a hat ország teszi ki a teljes húsz éves export értéknek a 49,6%-át, vagyis 10,8 milliárd dollárt, míg a többi 42 ország együtt 10,9 milliárd dollárt exportált.

Románia ugyanakkor importált is gabonát, főleg Magyarországról, de fontos megjegyezni, hogy ezekben az esetekben tranzitországgként szerepel, vagyis ez a gabona mennyiség exportként távozik az országból a Fekete-tengeren át. 2018-ban az Európai Unióban a gabonatermelés szempontjából a harmadik, kukoricatermelésben pedig az első Románia volt [Agerpres, 2019].

3.2. Magyarország

Magyarország esetében 45 ország teljesítette azt a feltételt, hogy legalább tíz évben importáltak tőle gabonaféléket. Ebből a 45 partnerből a teljes export értéknek a 64%-át, vagyis 14,5 milliárd dollárt öt ország adja: Ausztria, Németország, Olaszország, Hollandia és Románia. Az előzőekben utaltam arra, hogy Románia esetében a magyar gabonafélék nagy mennyisége azért érkezik az országba, hogy a tengeren tovább szállítsák.

Magyarországnak Romániához képest több a „törzsvásárlója” 2000 és 2019 között. Nemcsak a szomszédjaival kereskedik minden évben, hanem az Európai Unión belül több országgal is.

3.3. Csehország

A vizsgált négy ország közül Csehország számít a legkisebbnek az export értékét és a partnerek számát tekintve. A modellbe végül 32 ország került be, akik legalább tíz évben importáltak Csehországból, összesen 8,37 milliárd dollár értékben. Közel 77%-át [6,4 milliárd USD] az exportértékének az elmúlt húsz évben Németország és Lengyelország teszi ki, akik minden évben importáltak Csehországból gabonaféléket.

A modellbe bekerült 32 ország közül Kazasztán [3925 km] és Portugália [2246 km] van a legmesszebb, és ők csak tizenegy, illetve tíz évben exportáltak gabonafélét Csehországból.

3.4. Lengyelország

Németország a vizsgált négy ország közül háromból, Magyarországról, Lengyelországról és Csehországból jelentős mennyiségű gabonafélét exportált húsz éven át, összesen több mint 12 milliárd dollár értékben.

Lengyelország esetében is az összexport érték nagy részét néhány ország teszi ki, jelen esetben az export értéknek közel 60%-át, 5,9 milliárd dollárt, Németország és Szaúd-Arábia adja.

4. AZ ÁRFOLYAMVOLATILITÁS HATÁSA A KÜLKERESKEDELEMRE

A kutatásom során, melyben vizsgáltam, milyen tényezők hathatnak a gabonafélék nemzetközi kereskedelmére, a következő hipotéziseket fogalmaztam meg:

- o H_1 : Az országok GDP-je pozitív hatással van a nemzetközi kereskedelemre.

- o H_2 : A gabonafélék exportjára negatívan hat a valutaárfolyamok volatilitása.

- o H_3 : A földrajzi távolság negatívan hat a külkereskedelemre, mivel a távolság növeli a gabonakereskedelem költségét.

- o H_4 : Az országok közös hivatalos nyelve vagy azok hasonlósága [azonos nyelvi klaszter] növeli a kereskedelmet, mivel ezzel csökken a gabonakereskedelem költsége.

- o H_5 : Az országok közötti kereskedelmi megállapodások, Európai Unió-tagság, WTO-tagság stb., csökkentik a kereskedelmi akadályokat, így serkentik a kereskedelmet.

- o H_6 : Egy kisebb területű ország több gabonafélét kell importáljon, ahhoz, hogy fedezni tudja szükségleteit.

Hipotézis vizsgálatkor három fő kérdést kell megválaszolni. Először is vizsgálunk kell, hogy a paraméterek, melyeket a regresszió során kaptunk, jó magyarázó változók. Ebben az esetben a paramétereket vizsgáljuk, vagyis a regressziós együttható nem lehet nulla, mivel az azt jelentené, hogy az adott magyarázóváltozó változása, nem befolyásolja az eredményváltozót. Másodszor, az eredményváltozót együttesen a független változók, milyen mértékben magyarázzák helyesen. Ehhez a varianciaanalízist használjuk, és elfogadjuk a modellt, ha az F-próba értéke nagyobb a kritikus értéknél. Harmadszor pedig vizsgálunk kell, hogy a modellfeltételek, vagyis az eltervezett és kipróbált modell helytálló-e a kapott eredmények fényében [Domán, 2005].

A varianciaanalízis eredményeit egy úgynevezett ANOVA [ANalysis Of VAriance] táblázat szerint szokás rendezni [Domán, 2005], melyet a STATA-program automatikusan megad OLS-becsülés során. Ebben az ANOVA-táblázatban a jelölések a következőket jelentik: Source – a variancia forrása, SS – eltérésnégyzetösszeg, DF – szabadságfok, MS – Átlagos négyzetösszeg, Model – regresszió R, Residual hibatényező.

4.1. Románia

Románia esetében a regressziós modell a következőképpen néz ki általánosan:

$$\begin{aligned} \text{Incereal export}_{ROj} = & a_0 + a_1 * \ln GDP_{RO} + a_2 * \ln GDP_j + a_3 * \ln \text{exchange rate}_{euro\ ron} \\ & + a_4 * \ln dist_{ij} + a_5 * \ln land_j + a_6 * D_{Border} + a_7 * D_{Language} + a_8 * D_{EU\ member} \\ & + a_9 * D_{WTO\ member} + a_{10} * D_{NATO\ member} + a_{11} * D_{Latin\ Unio} + a_{12} * D_{OSCE\ member} \\ & + a_{13} * D_{OIF\ member} + a_{14} * D_{BSEC\ member} + a_{15} * D_{EUROPA} \end{aligned}$$

Vizsgáljuk meg ennek a regressziós modellnek az eredményeit. Először is tekintsük az OLS-becslés során kapott ANOVA [varianciaanalízis] táblát:

1. táblázat: ANOVA-táblázat Románia esetében

Source	SS	df	MS	Number of obs = 960
Model	17357.96	10	1735.796	F(10, 949) = 71.14
Residual	23155.4037	949	24.3997931	Prob > F = 0.0000
Total	40513.3637	959	42.2454261	R-squared = 0.4285
				Adj R-squared = 0.4224
				Root MSE = 4.9396

Forrás: STATA program OLS-becslés eredménye

Az F-próba eredménye 71,14, tehát az alternatív hipotézis szerint a modell nem utasítható el, mert az legalább egy lényeges összefüggést magyaráz. Az R^2 értéke megmutatja nekünk, hogy a kapott egyenlet milyen mértékben magyarázza az eredményváltozó alakulását. Románia esetében ez az érték 43%.

Az OLS-becslés során az a modell, melyben minden tag szignifikáns a következőképpen néz ki:

$$\begin{aligned} \text{Incereal export}_{ROj} = & -44,82 + 4,21 * \ln GDP_{RO} + 0,9 * \ln GDP_j - 3,41 \\ & * \ln \text{exchange rate}_{euro\ ron} - 3,21 * \ln dist_{ij} + 0,63 * \ln land_j + 1,26 * D_{EU\ member} + \\ & 1,79 * D_{WTO\ member} + 3,71 * D_{Latin\ Unio} - 3,95 * D_{OSCE\ member} - 1,26 * D_{OIF\ member} \end{aligned}$$

Szignifikánsan nem lett befolyásoló tényező a közös határ [D_{Border}], az azonos nyelvi klaszter [$D_{Language}$], valamint az európai kontinensen való elhelyezkedés. Az, hogy ezek nem voltak szignifikánsak a modellben, magyarázható azzal is, hogy a 48 ország között nagyon kevés kivétellel

szerepel csak Európán kívüli ország.

Az RE-modell a következőképpen írható fel [$p < 0,05$]:

$$\begin{aligned} \text{Incereal export}_{ROj} = & -56,96 + 4,56 * \ln GDP_{RO} + 0,73 * \ln GDP_j - 3,34 \\ * \text{Inexchange rate}_{euro\ ron} & - 1,91 * \text{Indist}_{ROj} + 0,74 * \text{Inland}_j - 6,13 * D_{OSCE\ member} \end{aligned}$$

Az FE-modell eredménye pedig, $p < 0,1$ szignifikanciaszint mellett:

$$\begin{aligned} \text{Incereal export}_{ROj} = & -152,82 + 4,91 * \ln GDP_{RO} + 0,47 * \ln GDP_j - 3,3 \\ * \text{Inexchange rate}_{euro\ ron} & + 8,13 * D_{EUROPA} \end{aligned}$$

Az állandó hatású és véletlen hatású modellek közül a Hausman-teszt szerint a véletlenhatású modell használata az elfogadható.

Úgy az OLS-, mint a Random-becslés kimutatta, hogy az országok GDP-je pozitívan, az árfolyam volatilitás és a földrajzi távolság negatívan hat a kereskedelemre. Tehát a H_1 , H_2 és a H_3 hipotézisek igaz feltevésnek bizonyultak Románia esetében.

Az EU, WTO, Latin Unió tagság szintén szignifikánsan és pozitívan hat az exportkereskedelemre. Tehát a H_5 hipotézis is helytálló feltevés volt. A hatodik hipotézist is igaznak fogadjuk el, mert az országok földrajzi területe szintén szignifikáns magyarázóváltozó. A hipotéziseink közül a negyediket, vagyis a nyelvi hatásokat utasítjuk el.

4.2. Magyarország

Magyarország esetében a vizsgálni kívánt regressziós modell általánosan a következőképpen néz ki:

$$\begin{aligned} \text{Incereal export}_{ROj} = & a_0 + a_1 * \ln GDP_i + a_2 * \ln GDP_j + a_3 * \text{Inexchange} \\ \text{rate} + a_4 * \text{Indist}_{ij} + a_5 * \text{Inland}_j + a_6 * D_{Border} + a_7 * D_{Language} + a_8 * D_{EU\ member} \\ + a_9 * D_{WTO\ member} + a_{10} * D_{NATO\ member} + a_{11} * D_{EUROPA} \end{aligned}$$

Ebben a modellben az „exchange rate” az euro és magyar forint árfolyam volatilitását jelöli.

Az F-próba eredménye Magyarország esetén 70, tehát a modell nem utasítható el, mert az legalább egy lényeges összefüggést magyaráz. Az R^2 értéke 0,3804, vagyis a kapott egyenlet 38%-ban magyarázza az eredményváltozó alakulását. [2. táblázat]

2. táblázat ANOVA-táblázat Magyarország esetében

Source	SS	df	MS	Number of obs =	900
Model	10943.4744	8	1367.9343	F(8, 891) =	70.00
Residual	17412.3743	891	19.5425077	Prob > F =	0.0000
				R-squared =	0.3859
				Adj R-squared =	0.3804
Total	28355.8488	899	31.5415448	Root MSE =	4.4207

Forrás: STATA program OLS-becslés eredménye

Magyarország esetén az OLS-modell eredménye, melyben minden tag szignifikáns:

$$\begin{aligned} \ln \text{cereal export}_{HUj} = & +1,42 + 1,8 * \ln GDP_{HU} + 0,61 * \ln GDP_j - 1,51 * \\ \ln \text{exchange rate}_{euro HUF} - & 3,21 * \ln dist_{HUj} + 0,85 * \ln land_j + 1,05 * D_{WTO member} \\ & + 0,93 * D_{NATO} + 1,68 * D_{EUROPA} \end{aligned}$$

Az RE-modell a következőképpen írható fel [$p < 0,05$]:

$$\begin{aligned} \ln \text{cereal export}_{HUj} = & 2,38 + 1,92 * \ln GDP_{HU} - 1,44 * \ln \text{exchange rate}_{euro} \\ & + 3,54 * \ln dist_{HUj} + 0,98 * \ln land_j + 2,49 * D_{WTO} \end{aligned}$$

Az FE-modell eredménye pedig, $p < 0,05$ szignifikancia szint mellett:

$$\begin{aligned} \ln \text{cereal export}_{HUj} = & - 28,76 + 2,05 * \ln GDP_{HU} - 1,43 * \ln \text{exchange} \\ \text{rate}_{euro HUF} + & 2,82 * D_{WTO} \end{aligned}$$

Az FE-modellből az állandó változók kiestek, mind a négy ország esetében. Állandó változó alatt értjük a határ, nyelvi klaszter, távolság, Európa kontinensen való elhelyezkedést jelölő dummy változókat, mivel ezek az értékek nem változtak az évek során. A *land* vagyis ország területét jelölő változó értéke viszont változott minimálisan néhány országnál egyik évről a másikra, így az benne maradt a modellben.

Az állandó hatású és a véletlen hatású modellek közül a Hausman-teszt szerint a véletlen hatású [RE] modell használata elfogadható. A Hausman-teszt eredménye a mellékletekben olvasható.

A becslések eredményei igazolták, hogy az országok GDP-je és a nemzetközi kereskedelmi megállapodások pozitívan, az árfolyam volatilitása és a földrajzi távolság pedig negatívan hat a kereskedelemre.

Tehát Magyarország esetében a hipotéziseink közül igaznak bizonyult az első, a második, a harmadik, az ötödik. A másik két hipotézis (H_4 , H_6) vizsgálatához precízebb modellekre van szükség.

4.3. Csehország

Csehország esetében a vizsgálni kívánt regressziós modell a következőképpen néz ki:

$$\begin{aligned} \text{Incereal export}_{CZKj} = & a_0 + a_1 * \ln GDP_{CZK} + a_2 * \ln GDP_j + a_3 * \ln \text{exchange} \\ \text{rate}_{EURO-CZK} + & a_4 * \ln \text{dist}_{CZKj} + a_5 * \ln \text{land}_j + a_6 * D_{\text{Border}} + a_7 * D_{\text{Language}} + a_8 \\ * D_{\text{EU member}} + & a_9 * D_{\text{WTO member}} + a_{10} * D_{\text{NATO member}} + a_{11} * D_{\text{EUROPA}} \end{aligned}$$

Ebben a modellben az „exchange rate” az euro és a cseh korona árfolyam napi volatilitásából számított éves átlagokat jelöli.

A kapott regressziós modellben az R^2 értéke nagyobb, mint Románia és Magyarország esetében, ugyanis az OLS-becslés során kapott regressziós egyenlet 53,44%-ban magyarázza Csehországnak a gabonafélék exportjára ható tényezőit [3. táblázat].

3. táblázat ANOVA-táblázat Csehország esetében

Source	SS	df	MS	Number of obs =	640
Model	10055.4919	8	1256.93649	F(8, 631) =	90.52
Residual	8761.60519	631	13.8852697	Prob > F =	0.0000
				R-squared =	0.5344
				Adj R-squared =	0.5285
Total	18817.0971	639	29.4477263	Root MSE =	3.7263

Forrás: STATA program OLS-becslés eredménye

A közös határra és a közös nyelvcsaládra vonatkozó változók ebben az esetben sem lettek szignifikánsak.

Kilenc, az Egyesült Királysággal együtt pedig tíz ország a 32-ből nem tagja az Európai Uniónak. A 32 országból, melyek a Csehországi gabonaexport modellben bekerültek csupán Kazahsztán és Örményország található Európán kívül. Románia, Magyarország és Lengyelország esetében is a kereskedelemre pozitívan hat az, ha az importáló üzleti partner EU-tag és/vagy európai állam.

$$\begin{aligned} \ln \text{cereal export}_{CZKj} = & -9,18 + 3,92 * \ln GDP_{CZK} - 2,47 * \ln \text{exchange} \\ \text{rate}_{\text{euroCZK}} - 6,13 * \ln \text{dist}_{CZKj} + 1,10 * \ln \text{land}_j - 0,93 * D_{\text{EU member}} + 2,09 * \\ D_{\text{WTO member}} + 1,54 * D_{\text{NATO member}} - 3,05 * D_{\text{EUROPA}} \end{aligned}$$

Az RE-modell $p < 0,05$ szignifikancia szint mellett:

$$\begin{aligned} \ln \text{cereal export}_{CZKj} = & -10,08 + 3,67 * \ln GDP_{CZK} - 2,54 * \ln \text{exchange} \\ \text{rate}_{\text{euroCZK}} - 5,62 * \ln \text{dist}_{CZKj} + 0,87 * \ln \text{land}_j \end{aligned}$$

Az FE-modell eredménye pedig:

$$\ln \text{cereal export}_{CZKj} = -148,9 + 3,89 * \ln GDP_{CZK} - 2,66 * \ln \text{exchange rate}_{\text{euroCZK}}$$

Csehország esetében a Hausman-teszt szerint az FE-modell az elfogadható. Bár a végső FE-egyenlet csupán két magyarázó változót tartalmaz, megerősíti azt, hogy az export alakulását a leginkább az országok gazdagsága és az árfolyamok változása befolyásolja.

A hipotéziseink közül a negyedikre nem kaptunk választ, a többi öt igaznak bizonyult.

4.4. Lengyelország

A regressziós egyenlet általános formában Lengyelország esetében a következőképpen néz ki:

$$\begin{aligned} \ln \text{cereal export}_{PLNj} = & a_0 + a_1 * \ln GDP_{PLN} + a_2 * \ln GDP_j + a_3 * \ln \text{exchange} \\ \text{rate}_{\text{EURO-PLN}} + a_4 * \ln \text{dist}_{PLNj} + a_5 * \ln \text{land}_j + a_6 * D_{\text{Border}} + a_7 * D_{\text{Language}} + a_8 \\ * D_{\text{EU member}} + a_9 * D_{\text{WTO member}} + a_{10} * D_{\text{NATO member}} + a_{11} * D_{\text{EUROPA}} + a_{12} * D_{\text{OSCE}} \end{aligned}$$

Az $\text{exchange rate}_{\text{EURO PLN}}$ ebben az esetben is az a nemzeti valuta euróval szembeni napi árfolyamának volatilitását jelöli.

Lengyelország esetében a kapott OLS-egyenlet, melyben minden független változó szignifikáns 53,77%-ban magyarázza az eredmény-változót [4. táblázat].

4. táblázat ANOVA-táblázat Lengyelország esetében

Source	SS	df	MS	Number of obs =	860
Model	18652.6236	9	2072.51373	F(9, 850) =	109.85
Residual	16037.0321	850	18.8670966	Prob > F =	0.0000
				R-squared =	0.5377
				Adj R-squared =	0.5328
Total	34689.6557	859	40.3837668	Root MSE =	4.3436

Forrás: STATA program OLS-becslés eredménye

A kapott egyenletből két változó nem lett végül szignifikáns, a közös nyelv és az Európa változó. Ennek egy magyarázata lehet az, hogy a 45 közül csupán öt, az Egyesült Királysággal hat, olyan európai ország van, amelyik nem tagja az Európai Uniónak is.

$$\begin{aligned} \text{Incereal export}_{PLNj} = & -68,43 + 6,45 * \ln GDP_{PLN} + 1,17 * \ln GDP_j - 1,77 \\ & * \text{Inexchange rate}_{euro PLN} - 1,73 * \ln dist_{PLNj} + 0,64 * \ln land_j + 2,29 * D_{Border} \\ & + 3,19 * D_{EU member} + 1,58 * D_{NATO member} - 4,18 D_{OSCE} \end{aligned}$$

Az RE-modell a következőképpen néz ki [$p < 0,05$]:

$$\begin{aligned} \text{Incereal export}_{PLNj} = & -70,25 + 6,77 * \ln GDP_{PLN} + 0,84 * \ln GDP_j \\ & - 1,75 * \text{Inexchange rate}_{euro PLN} - 1,66 * \ln dist_{PLNj} + 0,67 * \ln land_j + 2,51 * \\ & D_{Border} + 3,04 * D_{EU member} + 1,31 * D_{NATO member} - 3,97 D_{OSCE} \end{aligned}$$

Az FE-modell eredménye pedig, $p < 0,05$ szignifikancia szint mellett:

$$\begin{aligned} \text{Incereal export}_{PLNj} = & -288,8 + 8,27 * \ln GDP_{PLN} - 1,70 * \text{Inexchange} \\ \text{rate}_{euro PLN} + & 17,59 * \ln land_j + 2,95 * D_{EU member} + 2,23 * D_{WTO} \end{aligned}$$

Az állandó hatás [FE] és a véletlen hatású [RE] modellek közül a Hausman-teszt [$12\% > 5\%$] szerint a RE-modell az elfogadható.

A közös határt jelölő bináris változó csak Lengyelország esetében lett szignifikáns. Csehországhoz hasonlóan Lengyelország esetében is a negyedik feltevésünket nem tudjuk igazolni a kapott eredményekkel, míg a többit igen.

5. KÖVETKEZTETÉSEK ÉS JAVASLATOK

A második fejezetben részletesen is bemutatott GARCH [1,1] modell eredménye szerint a román lej a legvolatilisabb, ezt követi a lengyel zloty, majd a forint.

A 2000 és 2019 közötti időszakban a gabonaexport mértéke a négy vizsgált közép-kelet-európai ország közül a legnagyobb Romániában volt, őt követi Magyarország, majd Lengyelország és végül Csehország. Magyarország és Csehország legjelentősebb kereskedelmi partnerei európai államok. Lengyelország két legnagyobb üzleti partnere közül egyik közel-keleti. Romániának ugyanakkor négy jelentős partnere van Európán kívül.

Kutatásom célja az volt, hogy megvizsgáljam az árfolyamvolatilitás hatását a gabonafélék külkereskedelmére, ami érveket szolgáltathat az euró bevezetése mellett ezekben az országokban.

Az árfolyam-volatilitás és a gabonaexport között minden ország esetében negatív kapcsolatot mutattunk ki [5. táblázat]. Ez az eredmény összecseng a Fertő és Fogarasi [2012] kutatása során kapott eredményekkel, akik hasonló következtetésre jutottak az 1999–2008 időszakasz vizsgálata során.

A nyelvi hasonlóságok hatásáról nem kaptunk választ, mivel ezekben a modellekben nem voltak szignifikáns magyarázó változók. Ennek vizsgálatához a modell finomítására volna szükség, vagy pedig más gravitációs becsléseket szükséges alkalmazni.

5. táblázat: Összefoglaló táblázat

Hipotézisek:	RO	HU	CZK	PLN
H_1 : Az országok GDP-je pozitív hatással van a nemzetközi kereskedelemre.	igen	igen	igen	igen
H_2 : A gabonafélék exportjára negatívan hat a valuta árfolyamok volatilitása.	igen	igen	igen	igen
H_3 : A földrajzi távolság negatívan hat a külkereskedelemre, mivel a távolság növeli a gabonakereskedelem költségét.	igen	igen	igen	igen
H_4 : Az országok közös hivatalos nyelve vagy azok hasonlósága [azonos nyelvi klaszter] növeli a kereskedelmet, mivel ezzel csökken a gabonakereskedelem költsége.	?	?	?	?

H ₅ : Az országok közötti kereskedelmi megállapodások, Európai Unió-tagság WTO-tagság stb., csökkentik a kereskedelmi akadályokat, így serkentik a kereskedelmet.	igen	igen	igen	igen
H ₆ : Egy kisebb területű ország több gabonafélét kell importáljon, ahhoz, hogy fedezni tudja szükségleteit.	igen	?	igen	igen

Forrás: Saját szerkesztés

A földrajzi távolság negatívan hat a kereskedelemre Románia, Magyarország, Csehország, és Lengyelország esetében is, bár a mintabeli országok nagy része európai ország volt mind a négy modellben.

A nagyobb országok több terméket importálnak és exportálnak, [Bacchetta *et al*, 2012] tehát a GDP értéke pozitívan hat a kereskedelemre. Ezt a megállapítást ez a kutatás is igazolja.

A vizsgált modellt bővíteni lehetne az évenkénti termésátlagokkal minden ország esetében, mivel egy aszály, illetve az éghajlatváltozás okozta szélsőséges időjárási viszonyok szintén befolyásolják egy adott ország hajlandóságát az importra vagy az exportra. A bevetett földterület mértéke, illetve, hogy ebből mekkora részt tesznek ki a gabonafélék ugyancsak olyan magyarázó változó, melyet érdemes megvizsgálni.

6. IRODALOMJEGYZÉK

- Agerpres [2019]: *Több mint 12 millió tonna gabonát exportált Románia 2018-ban, 2,2 milliárd euro értékben.* <https://www.agerpres.ro/agerpres/2019/05/20/t-bb-mint-12-milli-tonna-gabon-t-export-lt-rom-nia-2018-ban-2-2-milli-rd-eur-rt-kben--310422>
A cikk megjelenésének ideje: 2019.05.20. Megtekintés ideje: 2021.05.28.
- Agrotrend [2019]: *A nemzetközi gabonaszállítás nehézségei*, <https://www.agrotrend.hu/piac/agrarpiac/a-nemzetkozi-gabonaszallitas-nehezsegei>. A cikk megjelenésének ideje 2019.01.12. Megtekintés ideje: 2021.06.01.
- Bacchetta M., Beverelli C., Cadot O., Fugazza M., Grether J-M., Helble M., Nicita A., Piermartini R. [2012]: *A practical guide to trade policy analysis*. World Trade Organisation and United Nation, June 2012, Switzerland. https://www.wto.org/english/res_e/publications_e/wto_unctad12_e.pdf Megtekintés ideje: 2021.06.20.

- Balogh J. [2016]: *A világ borkereskedelmének empirikus elemzése*. Doktori értekezés. Budapesti Corvinus Egyetem, Budapest 2016.
- Domán Cs. [2005]: *Többsváltozós korreláció- és regressziószámítás*. Oktatási segédlet, Miskolci Egyetem Gazdaságtudományi Kar, Üzleti Információgazdálkodási és Módszertani Intézet, Üzleti Statisztika és Előrejelzési Tanszék. http://193.6.12.228/uigtk/uise/gtknappali/tobbvalt_nappali.pdf Letöltés ideje: 2021.06.20.
- Fehér I., Kiss I. [2013]: *Változások az európai gabonatermelésben 2000 és 2010 között*. Gazdálkodás 57. Évfolyam 4. Szám https://ageconsearch.umn.edu/record/199937/files/GAZDALKODAS_2013_04_Feher_Kiss_333_343.pdf Letöltés ideje: 2021.06.20.
- Fertő, I., Fogarasi, J. [2012]: *On Trade Impact of Exchange Rate Volatility and Institutional Quality: The Case of Central European Countries*. Paper prepared for the 123rd EAAE Seminar 'Price Volatility and Farm Income Stabilisation - Modelling Outcomes and Assessing Market and Policy Based Responses - Modelling Outcomes and Assessing Market and Policy Based Responses', Dublin, February 23-24, 2012 <http://ageconsearch.umn.edu/bitstream/122510/2/Ferto.pdf>
- Fogarasi, J. [2011]: The Effect of Exchange Rate Volatility upon Foreign Trade of Hungarian Agricultural Products. *Studies in Agricultural Economics* 113: 85-96.
- Tinbergen J. [1962]: *An Analysis of World Trade Flows, in Shaping the World Economy*. Twentieth Century Fund, New York. <http://dx.doi.org/10.1002/tie.5060050113>

ÉRTÉKTEREMTŐ FOLYAMATOK MENEDZSMENTJE SZÁLLÍTMÁNYOZÁSI BÖRZÉK ESETÉN

■ BADON DAVID ■ badon.david16@gmail.com

PKE, Gazdasági és Társadalomtudományi Kar, Menedzsment szak, III. év

■ Témavezetők: SZABÓ ÁRPÁD, egyetemi adjunktus

HÁMOS MÁRIA-DALMA, egyetemi tanársegéd

Partiumi Keresztény Egyetem, Gazdasági és Társadalomtudományi Kar

BEVEZETŐ

Dolgozatom témája az értékteremtő folyamatok menedzsment és a fuvarbörzék kapcsolatára épül. Ezek az online fuvarbörzék a szállítmányozásban és a logisztikában dinamikusan fejlődő eszközöknek tekinthetők. Nagy hatással vannak rájuk az informatikai technológia fejlődése és fordított helyzetben is az erre a területre specializálódott vállalatok. Ilyen például a TIMOCOM is, amely a folyamatos, jobbnál jobb fejlesztések által olyan értékeket hoz létre, amit egyéb területeken is sikeresen alkalmazhatnak a vállalatok.

Az online fuvarbörzék az áru vagy fizikai termékek szállításában az értékteremtő folyamatok modern elektronikus logisztikájának egyik legjelentősebb és leggyakrabban használt eszközévé váltak. A fuvarbörzék megalakulásakor kevés felhasználó használta ki a fuvarbörzék nyújtotta lehetőségeket. Az internet folyamatos fejlődése által a fuvarbörzék igénybe vevők száma fokozatosan nőtt, és most is növekszik. Az online fuvarbörzékhez való hozzáférés számos előnye vezetett ahhoz, hogy több versengő áruszállítási piaci szereplő megjelenjen, amelyek különböző üzleti modelleket választanak, változatos szolgáltatáscsomagot kínálnak különböző ügyfélcsoportoknak.

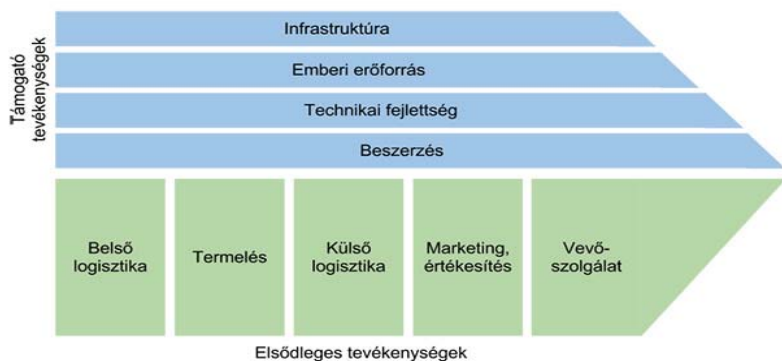
Dolgozatomat három részre osztottam fel. Az első fejezetben az értékteremtő folyamatok menedzsment ismereteket írom le, bemutatva az értékláncot és az értékteremtés kapcsolatát. A második fejezetben a fuvarbörzék általános bemutatása szerepel az értékteremtő folyamatokon belül. E két fejezetet gyakorlati részét a harmadik fejezet foglalja össze, aminek középpontjában a TIMOCOM GmbH. IT és adatkezelési specialista, piacvezető vállalat áll. A vállalat belső és külső környezetének a megvizsgálására két vállalatelemzési modellt választottam, a SWOT- és a STEEPLE-modellt. Ezek elkészítése és eredményeik biztosított alapot az összegzésben megfogalmazott következtetésekhez és javaslatokhoz.

I. ÉRTÉKTEREMTŐ FOLYAMATOK MENEDZSMENT

Dolgozatom első fejezetében, az értékteremtő folyamatok menedzsment elméleti összefüggéseit tárgyalom, bemutatva az értékteremtő folyamatokat, értékteremtő folyamatok szerkezetét és az értékteremtés stratégiai céljait. A stratégiai céloknak az ismertetése által körvonalazódhat bennünk, hogy mi célt is szolgálhatnak a fuvarbörzék az értékteremtés folyamán, és hogy miért is kell hangsúlyt fektetni erre a területre.

1.1. Értékteremtő folyamatok

1.1.-es ábra: Az értéklánc

Forrás: Harsáczki András, Nagy Dénes [2014]. Rendszertervezés, Eszterházy Károly Főiskola.

Michael E. Porter ábráján láthatjuk, hogy két csoportra tagolódnak a vállalati tevékenységek az elsődleges és a támogató tevékenységekre. E két dimenzió egyesülésével képes a vállalat kielégíteni a fogyasztók igényeit, azaz képes értéket teremteni számukra, úgy hogy minden folyamat során valami pluszt ad az adott termékéhez vagy szolgáltatásához.

Értékteremtés

Az értékteremtés a fogyasztói igénnyel kezdődik. A fogyasztói igény *„olyan igény, amelyet a gazdaság szereplői nem saját szervezetükön belül végzett munkával és nem is közösségi intézmények útján kívánnak kielégíteni”* [Demeter, 2016]. A fogyasztói igény egyfajta hajlandóságot jelent valamely termék vagy szolgáltatás igénybe vételére. A fogyasztó legfőbb célja, hogy az igényét vagy szükségletét kielégítse, és pont ezért fog megvásárolni egy olyan terméket vagy szolgáltatást, aminek a karakterisztikái kielégítik az elvárásait. [Demeter, 2016]

Az igény megjelenési helye, ideje és módja szerint az értéknek négy dimenzióját lehet megállapítani: használati érték, hely érték, idő érték és tulajdon érték [Chikán, Demeter, 2001].

A termékek vagy szolgáltatások tulajdonságai alapján, attól függetlenül, hogy objektíven vagy szubjektíven értékeljük azokat, vannak tulajdonságaik, amelyek igénykielégítésre alkalmassá teszik. Ebben nyilvánul meg a használati érték [Demeter, 2016].

Abból a példából kiindulva, hogy a romániai lakosság nagy részének egy indiai boltban árult számítógép nem jelent értéket, mivel nem ott van, ahol a leghamarabb megvalósítható lenne az igénykielégítés. A fogyasztónak fontos, hogy a legkönnyebben elérhető helyen tudja kielégíteni a szükségletét, hogy nehogymás tényezők megakadályozzák ebben, így nyilvánul meg a hely érték [Demeter, 2016].

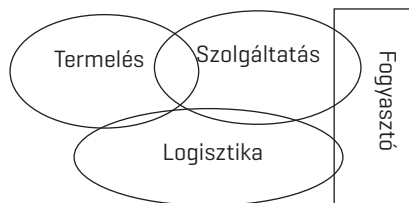
Ahogy az emberek mondani szokták „az idő pénz”. Több tanfolyam is az időmenedzsment köré épül, ahol az idő helyes és minél hasznosabb beosztását tanítják, annak érdekében, hogy több dologra legyen időnk, hogy hatékonyabbak legyünk, és ez által nagyobb legyen a jövedelmünk. Ezért nem csoda, hogy ha egy fogyasztónak fontos üzleti elintéznivalója van Németországban, akkor egy aznapi repülőjegy értékesebb lesz számára, mint egy holnapi. Ez alapján állapítható meg az idő érték [Demeter, 2016].

A negyedik a tulajdon érték. Egy lakás megvásárlása során egy-egy adott tényező, mint például egy buszmegálló közelsége vagy egy szuper-

market közelsége megnövelheti a lakás árát. Az az adott tényező viszont nem lesz annak a személynek a tulajdona, aki megveszi a lakást, csak kihasználni fogja tudni az adott helyzetet [Demeter, 2016].

Vállalati szemszögből megvizsgálva a használati érték a termelést és a szolgáltatást kapcsolja össze, és a hely és idő érték a logisztikában azonosul. A logisztika kapcsolatot teremt a termelés, a szolgáltatás és a fogyasztók között, ahogy az 1.2-es ábrán is látszik.

1.2-es ábra: A termelés, a szolgáltatás és a logisztika kapcsolata a fogyasztókkal

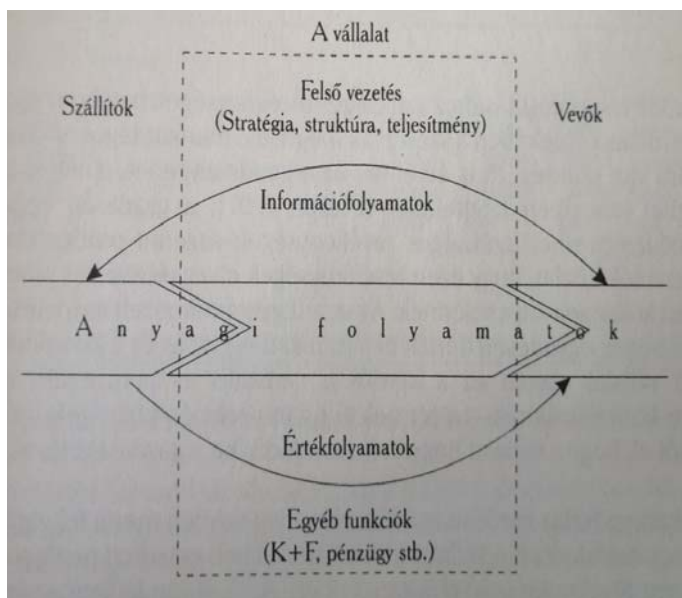

Forrás: Saját szerkesztés, Demeter Krisztina [szerk.] [2016]. Termelés, szolgáltatás, logisztika. Wolters Kluwer Kft., alapján.

Az ábrán láthatjuk, hogy a termelés nincs közvetlen kapcsolatban a fogyasztóval, ezért két közvetítő, a szolgáltatás és a logisztika segítségével teremt köteléket a fogyasztóval. A legszorosabban a szolgáltatás áll a fogyasztóhoz, ugyanis egy-egy szolgáltatás során a fogyasztó is megváltozik. Például egy fogorvosi rendelő esetében a fogyasztó fájó foggal érkezik oda, amit a fogorvos kezel, esetleg betöm, és a végén a fogyasztó elégedetten, fájdalommentesen, és egy betömött foggal távozik. Mindez nem történhet meg a logisztika nélkül, mivel ez az a tényező, ami összekapcsolja mind a termelést, a szolgáltatást és a fogyasztót egymással. A fogyasztóval nem áll olyan közvetlen kapcsolatban, mint a szolgáltatás, de nagyban befolyásolni képes a szolgáltatásnyújtást. Visszatérve a fogorvosi rendelő példához, a logisztika már a termelés előtt nagy szerepet játszik abban, hogy eljuttatja a termelőhöz a szükséges alapanyagokat a gyártáshoz. A termelés után ismét a logisztika kézbesíti az elengedhetetlen fogorvosi eszközöket és anyagokat a minőségi fogorvosi szolgáltatáshoz. Egyes esetekben pedig, a logisztika által házhoz is szállítanak a fogyasztónak termékeket, mint például speciális fogkrémet a fogak ápolására.

Nem lehet mindenkinek az igényét teljesen kielégíteni. Ezért olyan stratégiát kell választani, ahol megcélózva egy adott fogyasztói szegmenst próbáljuk azt kielégíteni. Ehhez hozzáadva azt az elképzelést, hogy a fogyasztókkal együtt megtervezve, kigondolva és az ő preferenciájukra szabva és bevonva őket a disztribúcióba érhetjük el a sikeres igénykielégítést a nekik szánt terméket vagy szolgáltatást által. Az értékteremtésnek ez egy következő szintje az úgynevezett közös értékteremtés. Ebben a kontextusban a vállalati folyamatok már meghatározott igénykielégítés céljából alkotnak értéket a fogyasztó számára.

1.3-as ábra: Az értékteremtő folyamatok

Forrás: Chikán Attila, Demeter Krisztina [2001]. Az értékteremtő folyamatok menedzsmentje Termelés, Szolgáltatás, Logisztika. Budapest Közgazdaságtudományi és Államigazgatási Egyetem. AULA Kiadó.

A vállalati folyamatokat megkülönböztethetjük olyan szempontból, hogy termelő, szolgáltató vagy logisztikai vállalatról beszélünk, azonban minden folyamathoz erőforrásokra van szükség. Ezeket az erőforrásokat

alakítják, adnak hozzájuk valami pluszt vagy elvesznek belőle a vállalatok, hogy értéket teremtsenek a fogyasztóknak. Az értékteremtő folyamatok „a vállalat erőforrásainak fogyasztói értékke konvertálását valósítják meg.” [Demeter, 2016]. Az 1.3-as ábrán láthatjuk, hogy az értékteremtő folyamatok középpontjában az anyagi folyamatok állnak. Ezek magukba foglalják azokat az eszközöket, amik kielégítik vagy azokat az eszközöket, amik által kielégítik a fogyasztók, jelen esetben a vevők, igényeit. A folyamat eredménye ennél fogva alkothat egy terméket vagy szolgáltatást. A központi folyamat egyirányú, viszont olykor, főleg termékek esetén, egy-egy meghibásodás miatt az adott termékeket visszaküldik a gyártóhoz. Ezt pedig a logisztika segítségével képesek megvalósítani. Az értékfolyamat egy irányba halad a szállítótól, aki biztosítja a szükséges erőforrásokat a vállalatnak, majd a vállalattól eljut a vevőig. Az információs folyamatok kétirányúak. A vevői megbízástól haladhatnak például egy logisztikai vállalat irányába, egy adott termék elszállításával kapcsolatban. A fuvar megkezdésével az információ már a másik irányba halad, a vállalattól a vevő felé. A kézbesítést követően pedig ismét a vevőtől érkezik információ a vállalat és a szállító felé, hogy a termék megfelelő-e, megőrizte-e jó minőségét, és hogy használható-e. Az információs folyamat tehát körkörösén halad az értékteremtés során. Egy vállalat felső vezetése és a vállalat egyéb funkciói befolyásolhatják az információs és értékfolyamatokat [Chikán, Demeter, 2001].

II. FUVARBÖRZÉK AZ ÉRTÉKTEREMTŐ FOLYAMATOKBAN

A fuvarozás alapja a fuvarozási szerződés. Ebben a szerződésben van megfogalmazva az adott tételre vonatkozó szállítási, kézbesítési tevékenység, ez nevezhető a szerződés tárgyának. A szerződés a megbízó vagy a feladó és a fuvarozó között jön létre. A fuvarozó, a kézbesítés elvégzése által fizetséget kap a megbízótól. Egy fuvar során a megbízónak vannak ugyan kötelességei, mint a dokumentumok helyes kitöltése és átadása a fuvarozónak, az adott áru vagy fizikai termék helyes csomagolása, valamint a megfelelő használati jelzések feltüntetése a csomagoláson. Emellett a megbízót terheli az áru vagy fizikai termék felrakodása a szállítóeszközre. A fuvarozó a dokumentumokban leírtak alapján kell eljárjon. A megfelelő időben, a megfelelő helyen kell legyen biztosítva a szállítás során az áru vagy fizikai termék megfelelő minőségét, majd tájékoztatnia kell a címzettet az adott tétel célbaérkezéséről [Horváth A., Karmazin G., 2016].

A fuvarbörzék olyan piaci helyek, ahol a szállítási szolgáltatások mellett a kereslet és a kínálat egyaránt megtalálható. Ellentétben a szállítmányozókkal, akik az árut fuvarozzák A-ból B-be, a fuvarbörzék esetén ők is csak résztvevők a nyújtott szolgáltatásban. A fuvarbörzék mint közvetítők működnek.

Szerkezet szerint a fuvarbörzéknek három alaprésztvevőjét különböztethetjük meg. Az első kategóriában vannak azok a vállalatok, fuvarozók, szállítmányozók, akik képesek elszállítani meghatározott árukat vagy fizikai termékeket. A második kategóriában a megbízók vannak, ők lehetnek vállalatok, magánszemélyek, olyanok, akik valamilyen szállítást szolgáltatást szeretnének igénybe venni. E két nagyobb kategórián kívül van az adott fuvarbörze működtetője [Kovács Gábor, 2011].

A fuvarbörzék létrehozzák azokat az online piactereket a logisztikai világban, ahol többféle és -fajta szolgáltatásnyújtás közepette a kereslet egyik pillanatról a másikra kínálattá válhat. A fuvarbörzék fejlesztése révén olyan minőségi szolgáltatások jönnek létre, melyeket a vállalatok hatékonyan beépíthetnek az értékteremtő folyamataikba.

Az e-kereskedelem, támogatva az értékteremtő folyamatokat, szisztematikusan fejlődik a kínált szolgáltatások csomagjának kiterjesztésével. A fuvarbörzék átfogó szolgáltatáscsomagokat kínálnak, amely a felhasználók informatikai rendszerével való integrációnak köszönhetően logisztikai értékteremtő folyamataikat támogatja, és hosszú távú kapcsolatokat épít ki az ellátási láncok résztvevői között [Witkowski Jarosław, et al, 2020].

A közúti szállítmányozási vállalatok szemszögéből a fuvarbörzék legfontosabb előnye az üres járatok csökkentése és a kapacitás hatékony felhasználása, mint például a rakományok állandósulása, különösen a visszaúton [Witkowski Jarosław, 2019].

A fentiek alapján, a könnyű kommunikáció és a gépjárművezetők által közvetlenül végrehajtott tranzakciók lehetővé teszik a foglalkoztatás és az adminisztratív költségek csökkentését, ezzel is hozzájárulva a vállalat versenyelőnyforrásához egy rendeleselemlerő kritériumot létrehozva. A pontosság biztosítása szemszögéből nagy előnyt jelent a szállítási folyamat és rakománybiztonság ellenőrzésének folyamatos nyomon követése. Ezeket az online platformok lehetőségeket teremtenek az új partnerekkel való együttműködés kialakításához, ami által egy hosszútávú üzleti kapcsolat jöhet létre.

A fuvarbörzék használatához és az árucserre igénybevétele havi előfizetés vagy ügyletek jutaléka formájában valósul meg, ami tovább csök-

kenti a szállítási szolgáltatások árait, nyereséget létrehozva. E nyereség egy részét a közvetítőként eljáró közvetítők veszik át, akik a különböző árucserajánlatokkal és a különböző árucserelfhasználókkal való kapcsolatfelvétellel haszonhoz jutnak [Witkowski Jarosław, 2019]. Ezen a területen jelentkezhet egy másik veszélyforrás, a tranzakciókkal kapcsolatos érzékeny információk feletti ellenőrzés elvesztése, különösen az egyes szállítmányozási szolgáltatások esetében a szerződő felekre és a kereskedelmi árakra vonatkozóan.

A fuvarbörzék szolgáltatásainak bővülésével és a folyamatos fejlődésnek köszönhetően a fuvarozó vállalatok egyre több és több megbízást fognak tudni teljesíteni, ezzel növelve a profitjukat és a fogyasztók igényeit is kielégíthetik. Annak érdekében, hogy átláthatóbb legyen a fuvarbörzék kapcsolata az értékteremtő folyamatokkal a következő fejezetben a TIMOCOM fuvarbörzét ismertetem.

III. FUVARBÖRZE A GYAKORLATBAN

A következő fejezetben a TIMOCOM GmbH. fuvarbörze vállalkozást helyeztem középpontba. Kezdve a TIMOCOM fuvarbörze bemutatásával, majd több részletes elemzési módszer segítségével, megvizsgálva a TIMOCOM fuvarbörzét több perspektívából, hasznos következtetéseket levonva, javaslatokat fogalmazok meg az értékteremtő folyamatok hatékony működtetéséhez.

1. A TIMOCOM bemutatása

A TIMOCOM bemutatását a vállalat azon részével kezdem, amiből megérthető a vállalat fő gondolata, ami köré épül minden egyes elem. Ez a TIMOCOM víziója. A vállalat rövid víziója így szól „*Mi egy logisztikai kihívások nélküli világban hiszünk.*” [TIMOCOM-honlap], és ehhez társul a küldetésük „*Intelligensen, biztonságosan és egyszerűen alakítjuk a logisztikát.*” [TIMOCOM-honlap]. A vállalat víziójából kikövetkezik, hogy a saját munkája által elősegítse a többi logisztikai vállalat és a fogyasztók életét, akik el szeretnének juttatni biztonságosan és hatékonyan egy árut vagy fizikai terméket „A” pontból „B” pontba, vagy tárolni szeretnék azt. A küldetésük is ezt bizonyítja, hogy tesznek a változásért, az innovációkért, azokért a megoldásokért mellyel megkönnyíthetik az emberek és ügyfelek világát. Gondoljunk abba bele, hogy szinte minden folyamat kapcsolódik egy másik

folyamathoz, és azt befolyásolja. A mostani Covid-19 járványhelyzetben különösen fontos a gyorsaság és a precizitás a fuvarok során, és nem csak most, de más helyzetekben is egy szállítmány célba érése életeket menthet. Ehhez a munkához pedig a TIMOCOM fuvarbörze is hozzájárul.

A TIMOCOM GmbH. egy német információs technológiai vállalat, amely az adatok magas szintű kezelésére specializálódott. A vállalat a fuvarbörze mellett raktárbörzét is működtet. Egy 2017-es felmérés során, ahol ügyfelek, használók, árazási modellek, napi ajánlatok és specialitások alapján rangsorolták a fuvarbörzéket Európában, a TIMOCOM az első helyen szerepelt magasan maga mögé utasítva a többi vállalatot [Gerhard Hänel, 2017]. Ez a tendencia mára sem csökkent, mivel kimagasló helyen van a vállalat a logisztikai piacon. Több, mint 500 alkalmazottal rendelkezik, több, mint 30 országból és az Elkrathban lévő központján kívül rendelkezik irodával Lengyelország, Csehország és Magyarország területén. A vállalat 1997-ben kezdte meg működését, és irányítását az alapító Jens Thiermann és fia Tim Thiermann végzik. A 2020-as üzleti évben 85,3 millió euró árbevételt valósított meg a vállalat 45000 nemzetközi ügyfél által. A TIMOCOM kínálata igazán speciális, főleg azért mert Európában ők használják az első okos logisztikai rendszert [Smart Logistics System], ami minden nap 800000 nemzetközi fuvar- és raktárajánlatot tár a használók elé, és kezel. [TIMOCOM honlap]

A TIMOCOM a logisztikai piacon az a hely, ahol a kínálat találkozik a kereslettel, és olykor fel is cserélődik. Rengeteg felhasználóval büszkélkedhet a platform, mivel mindenki az értékkeremtő folyamatok során a hatékonyságra törekszik, és ezt egy olyan minőségi fuvarbörze által, mint a TIMOCOM, el is érhetik. Mindezek előtt azonban a fuvar elvégzendő vállalatnak meg kell felelnie adott előírásoknak. A vállalatok ellenőrzésére a TIMOCOM külön módszert alkalmaz, mellyel sikeresen el is végzi ezt a munkát. Az egyes fuvarszervezőknek kiváló lehetőséget kínál a platform az üres járatok elkerülése érdekében. Ebben az esetben, ha a hirdetés jellemzői megfelelők, akkor a fuvarszervező a kontaktszeméllyel megegyezik egy árban [Porkoláb Beatrix, 2015].

A Smart Logistics System képezi a TIMOCOM alapját. Ebben a rendszerben összpontosul minden alkalmazás, melyek segítenek a logisztikai tevékenységek hatékony elvégzéséhez biztosítva a minőségi értékkeremtő folyamatokat. A platformon fellelhető alkalmazások a következők: ajánlatkérések, fuvarbörze, raktár, kiírások, útvonaltervezés és költségek, fuvarmegbízások, nyomkövetés, céges profilok és interfészek.

Szolgáltatások terén a TIMOCOM elsősorban a biztonságot helyezi a legmagasabb szintre, és ezáltal óvja meg minden ügyfél tevékenységét. A biztonságot nyújtó szolgáltatás neve a TIMOCOM biztonsági háló, amin belül a platformhoz hozzáférhető szoftver, technológiák védelme, új ügyfelek ellenőrzése, nemzetközi inkasszó és ügyfelek azonosítása működik. Kiemelendő a Nemzetközi inkasszó, mely szolgáltatás során a ki nem fizetett számlák kiegyenlítésében segítenek a TIMOCOM ügyvédei. Egy másik szolgáltatás a fuvarpiaci barométer, ami a jelenlegi logisztikai piaci állást mutatja meg. A vállalat lehetőséget biztosít a Smart Logistics System letöltésére és használatára, és emellett az Update Pool szolgáltatáson belül naprakészek lehetnek a használók a Smart Logistics System-hez kapcsolódó újításokról. A TIMOCOM biztosít bárki számára transzportlexikont is, ahol minden szállítással kapcsolatos kifejezést vagy szót kikereshetünk. Végül egy másik különleges szolgáltatás a TruckBan. A TruckBanon értesülhetnek ingyenesen a felhasználók az európai közlekedést érintő korlátozásokról [TIMOCOM-honlap].

Összesítve: a TIMOCOM Európa egyik legnagyobb minőségi fuvarbörzéje. A számtalan különleges szolgáltatás mellett nagy hangsúlyt fektetnek a biztonságra, amivel megalapozzák a leendő és a mostani ügyfelek bizalmát a vállalatban. Annak érdekében, hogy megóvják a felhasználókat, és elősegítsék logisztikai tevékenységüket, egy blog is működik az oldalon ahova kifejezetten a logisztikai híreket, újdonságokat és változásokat töltik fel. Ebből is látszik mennyire komplex a TIMOCOM GmbH. tevékenysége.

2. A TIMOCOM elemzése

A TIMOCOM GmbH. vállalat elemzésére két vállalatelemzési modellt választottam, a SWOT- és a STEEPLE-modellt. Ezek eredményeire végül javaslatokat és következtetéseket fogalmazok meg a hatékony működés eléréséhez és fenntartásához.

2.1. SWOT-elemzés

A SWOT-elemzés a vállalat külső és belső környezetét vizsgálja. Az elnevezés is e két dimenzió két-két eleméből jött létre angol nyelven. A belső környezethez kapcsolódnak az erősségek [Strengths] és a gyengeségek [Weaknesses]. A külső környezeti elemeket a lehetőségek [Opportunities] és a veszélyek [Threats] kategóriákba soroljuk [Garaj

Erika, 2012]. Ez az elemzés elősegíti a TIMOCOM vállalat jelenlegi helyzetének a megértését, és segít a jövőbeli stratégia megtervezésében.

1.1-es táblázat. TIMOCOM SWOT-elemzés

	Pozitív	Negatív
Belső tényező	Erősségek: • Fejlett IT-rendszerek a tevékenységi területnek köszönhetően. Európában elsőként alkalmazott Smart Logistics System. [TIMOCOM-honlap] • Speciális szolgáltatások kínálata a fuvarbörzén kívül. Raktárbörze, nemzetközi inkasszó, biztonsági háló, fuvarpiaci barométer és TruckBan. [TIMOCOM-honlap] • Elhivatottság a biztonság és a fejlődés iránt. A küldetésükben is szerepel a biztonságnak és az intelligenciának a fogalma, amit belefoglálnak minden tevékenységi területükbe. [TIMOCOM-honlap]	Gyengeségek: • Határok a tevékenységi területen. A TIMOCOM leginkább Európára összpontosít. Telephelyei is csak Európában találhatóak. [TIMOCOM-honlap] • Weboldal funkcióinak hiányosságai. A weboldal nem minden eleme van lefordítva teljesen mind a 28 nyelvre. Egy-egy rész németül vagy angolul megtalálható, de más nyelvek esetében nincs megjelenítve. [TIMOCOM-honlap]
Külső tényező	Lehetőségek: • Fejlődő informatika. Ez a leggyorsabban fejlődő ágazat a mai világban. Szinte minden iparágban megtalálható, ami elősegíti a többoldalú és specifikus fejlődést. [Molnár Rajmond, 2017] • Növekvő tanulók száma az iparágban. Többen választják az informatika, programozás, robotika, szakirányt. Ehhez hozzájárulnak a magas fizetések és egyéb pályázatok, mint például a „pályázat a mesterséges intelligencia használatán alapuló megoldások fejlesztésére környezetvédelmi és természetvédelmi területen”. [Pályázat Menedzser honlap]	Veszélyek: • Növekvő üzemanyagárak. A növekvő árumennyiségek és fuvarmegbízások hatására az üzemanyagárak is növekednek, mivel megnő a kereslet iránta. A Holtankoljak honlap adatai alapján, észrevehető, hogy az üzemanyagárak egy növekvő tendenciát követnek, és ez jelentősen befolyásolja a fuvarozó vállalatokat, akik a TIMOCOM ügyfelei. [Holtankoljak-honlap] • Járványok. Nem várt világméretű járványok előfordulása, mint például a koronavírus járvány.

Forrás: Saját szerkesztés, Garaj Erika [2012]. Projektmenedzsment. EDUTUS Főiskola. alapján.

A TIMOCOM GmbH. erősségei által könnyedén javítani tud a gyengeségein. A fejlet informatikai technológiai rendszeren keresztül kiegészítheti a weboldala funkcióit. A fejlődés iránti elhivatottság elősegítheti új értékteremtő folyamatok megvalósulását, amelyekkel az időhiányt és a kommunikáció okozta gyengeségeket átalakíthatják rendeléselnyerő kritériumokká. Alapozva az összes erősségre egy új projekt keretén belül egyéb területeket is megcélozhatnak Európán kívül és ezzel új még ki nem használt lehetőségeket biztosítva a maguknak. A tanulók számára meglévő karrierprogramokat, illetve továbbfejlődési lehetőségeknek a fejlesztésével több fiatal lehetnek alkalmazni bevonva a rendszerbe az új jövőorientált perspektívákat. Emellett, együttműködve más informatikai szektorban tevékenykedő vállalattal megvalósíthatják a gyorsabb fejlődést felkészülve a veszélyekre.

2.2. STEEPLE-elemzés

A STEEPLE-elemzés neve is egy mozaikszó, amit a következő dimenziók alkotnak: társadalmi [Social], technológiai [Technology], gazdasági, [Economic], környezeti [Environmental], politikai [Political], jogi [Legal] és oktatási [Education]. A modell a vállalat külső környezetét elemzi a jövőbeni események megismeréséhez és megértéséhez. A STEEPLE-elemzést elvégezve könnyebben tervezhetőbbé válnak az értékteremtő folyamatok, felkészülve az esedékes veszélyekre. A dimenziók tartalma az 1.7-es ábrán látható [Farkas Ferenc, 2016].

A TIMOCOM külső környezetének dimenzióit vizsgálva egy sokkal átfogóbb képet kaphatunk a jövőbe mutató értékteremtő folyamatok stratégiaalkotásában. Az elemzés során a vállalat tevékenységi területét vettem alapul, ami Európára összpontosít.

1.2-es táblázat. STEEPLE-elemzés

STEEPLE-tényezők	Hatása a vállalatra
Társadalmi	
Járművezetők hiánya	Csökkenő forgalmat idézhet elő.
Munkaerővándorlás a fuvarozási szektorban	Bizonytalansághoz és visszaeső kereslethez vezet.
Életstílusváltozás	Az emberek gyorsan akarják elérni céljaikat, ugyanakkor ezt kényelmesen és egyszerűen tennék.

Technológiai	
Technológiai fejlődés	Innovatív és hatékonyabb szoftverek, hardverek és folyamatok megjelenése, melyek új lehetőségeket nyújtanak a vállalkozásnak.
Hatékonyabb fuvarozási eszközök megjelenése	Az ügyfelek járműveinek a modernizálása, növeli a teljesítményüket, és ezzel több megbízást tudnak elvállalni TIMOCOM fuvarbörzéről.
Az internet gyorsaságának fejlődése	Az adatok gyorsabb áramlásával hamarabb teljesülhetnek a megbízások, ami magában rejti az újabb fuvarok elvállalását.
Gazdasági	
Üzemanyag-árszínvonal emelkedése	Csökkenti a bevételeket, mert a fuvarozók nyeresége csökken, ami a forgalom visszaeséséhez vezet a TIMOCOM vállalatnál.
Vállalatokat támogató pályázatok	Lehetőséget nyújt úgy a TIMOCOM-nak, mint a fuvarozóknak a fejlődésre és a hatékonyság elérésére.
Járvány okozta globális gazdasági romlás	Több vállalat tevékenységének a szünetelésére kényszerült, így az alap vagy egyéb anyagok szállítása visszaesett.
Környezeti	
Új úthálózatok létrehozása és modernizálása	Elősegíti a TIMOCOM fuvarbörze forgalmának növekedését a több fuvarteljesülés által.
Az IT-szektorban tanulók számának növekedése	Lehetőséget nyújt a vállalat számára a bővülésre és az új modernebb perspektívák alkalmazására.
Politikai	
Állami bürokráciák	Megnehezíti a vállalatok működését, értékes időt vesz el tőlük.
Választások	Bizonytalansághoz vezet a változó elképzelések és határozatok alkalmazásával.
Jogi	
Környezetvédelmi előírások	Az elvárások növekedése, megnehezítve a vállalatok működését, és ezzel a TIMOCOM használatát.
Szállítmányozási előírások	Egyre szigorúbb előírások, melyeknek meg kell felelni.
Oktatás	
Oktatás támogatottsága	Szakképzettebb munkaerőt hoz létre, és a diplomások alkalmazásával a TIMOCOM hatékonyabb tevékenységet érhet el.
Erasmus+ program	Elősegíti a tanulók szakmai tudását, és növeli a kapcsolati tőkéjüket, például szakmai gyakorlat által a TIMOCOM GmbH.-nél.

Forrás: Saját szerkesztés, Farkas Ferenc, [2016]. A változásmenedzsment elmélete és gyakorlata. Akadémiai Kiadó, alapján.

ÖSSZEGZÉS

A dolgozat zárásaként visszatekintve az elméleti és a gyakorlati részekre különböző értékes következtetések és javaslatok állapíthatók meg.

Elsősorban a növekvő szállítmányozási piaci verseny szükségessé teszi az európai fuvarbörzék értékteremtő stratégiájuknak a folyamatos fejlesztését. A STEEPLE-elemzésből is kiderül, hogy a fogyasztók életstílusa jelentős hatással van az olyan vállalatokra, mint a TIMOCOM GmbH. A TIMOCOM vállalat is az említett erősségeit és értékeit használja, és fejleszt napról napra, hogy kielégítse a folyamatosan növekvő és változó igényeket.

Javaslatom szerint, kiindulva a homokkúpmodellből, a TIMOCOM és más hasonló vállalatok a változást az alapoktól kell kezdjék, azaz a minőséggel, ami része minden értékteremtő folyamatnak. A STEEPLE-elemzés rámutat, hogy az IT-szektorban tanulók számának növekedése egy jelentős tényező a fuvarbörze szolgáltatást nyújtó vállalatok világában. Ezt a lehetőséget kihasználva olyan minőségű továbbtanulási lehetőséget vagy munkavégzési környezetet szükséges biztosítani, ami elnyeri a friss diplomások tetszését, és azt a vállalatot fogják választani munkahelyüknek. Feltehetően a tapasztalathiány kérdése, viszont fejlesztve a betanulási technikákat rövidebb és minőségibb idő alatt elérhetik a kívánt eredményt.

Az online fuvarbörze szolgáltatását nyújtó vállalatok, a digitalizáció nyújtotta lehetőségeket abban az esetben képesek kihasználni, ha az alkalmazottak elkötelezettek a vállalat és a fejlődés iránt. Javaslatom szerint tréningek, csapatépítők, sporttevékenységek bevezetésével olyan szokásokat lehet létrehozni, amik idővel kialakítják a vállalat kultúráját. A naphosszat monitorok előtt ülő emberek fizikai mozgás nélkül könnyedén veszíthetnek teljesítő képességükből és jó kedvükből. Mivel értékteremtés alkalmazottak által jöhet létre, nem csoda, hogy a piacvezető TIMOCOM nagy hangsúlyt fektet alkalmazottai jó kedvére és a minőségi környezet biztosítására.

A SWOT- és a STEEPLE-elemzés külső veszélyt jelentő tényezőiből kiemelném a koronavírus okozta járványhelyzetet. Ez az elem, ahogy más vállalatok számára, úgy a TIMOCOM helyzetében is egy veszélyforrást jelent. Több vállalat is tevékenységük megállítására kényszerült, mely magába foglalja a tevékenységhez szükséges szállítmányok megszüntését, ezzel egyidőben pedig a TIMOCOM és más fuvarbörzék forgal-

mának csökkenését. Más perspektívából megvizsgálva, viszont a járvány olyan szállítványozási lehetőségeket biztosított, mint a fertőtlenítők, védőruhák és a mostani helyzetben az oltások kézbesítését. Ebből kiindulva megállapítható, hogy a fuvarbörzéknek a fejlet informatikai technológiája nagyban hozzájárul, mint jelen esetben, egy világjárvány minél gyorsabb leküzdéséhez.

Végkövetkeztetesként: a mai világban nehéz lépést tartani a gyorsan fejlődő technológiákkal, mégis annak érdekében, hogy elkerüljünk vagy leküzdjünk olyan veszélyforrásokat, mint a koronavírus járvány, vagy elérjük a vállalat értékteremtő folyamatainak hatékonyságát, eleget téve a fogyasztók elvárásainak, a folyamatos fejlődésre kell összpontosítani. A modern világ nyújtotta lehetőségeket kihasználva biztonságosabbá válhatnak a vállalatok értékteremtő folyamatai, és megóvhatjuk azt a helyet, ami életet nyújt, és még se kér érte semmit, a Földet.

FORRÁSOK

- Chikán Attila [2020]. Vállalatgazdaságtan. Akadémiai Kiadó. [Letöltve: 2021.04.03. https://mersz.hu/dokumentum/m795valgt__1/]
- Chikán Attila, Demeter Krisztina [2001]. Az értékteremtő folyamatok menedzsmentje Termelés, Szolgáltatás, Logisztika. Budapest Közgazdaságtudományi és Államigazgatási Egyetem. AULA Kiadó.
- Demeter Krisztina [szerk.] [2016]. Termelés, szolgáltatás, logisztika. Wolters Kluwer Kft.. [Letöltve: 2021.03.25. https://mersz.hu/dokumentum/wk88__1/]
- Ercsey Ida [2014]. Közös az értékteremtés a kulturális szektorban? Marketing és Menedzsment, 2014/3, Széchenyi István Egyetem, Győr. [Letöltve: 2021.04.07. <https://journals.lib.pte.hu/index.php/mm/article/view/985/853>]
- Farkas Ferenc, [2016]. A változásmenedzsment elmélete és gyakorlata. Akadémiai Kiadó. [Letöltve: 2021.04.01. https://mersz.hu/dokumentum/dj71aveeg__1/]
- Ferdows, Kasra, Arnoud De Meyer. [1990]: Lasting improvements in manufacturing performance: in search of a new theory. Journal of Operations Management, 9: [2] 168–184.
- Fohring, René, Zelewski, Stephan. [2015]. Towards decentralized electronic market places and agent-based freight exchanges for

- multimodal transports. 2015 IEEE International Conference on Automation Science and Engineering [CASE]. Gothenburg, Sweden.
- Garaj Erika [2012]. Projektmenedzsment. EDUTUS Főiskola. [Letöltve: 2021.03.01. https://regi.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tamop412A/20100017_35_projektmenedzsment/ch02s03.html]
- Gerhard Hånel, [2017.09.04.]. Top 10 freight exchanges - a free comparison <https://impargo.de/en/blog/top-10-freight-exchanges> Letöltve: 2021.03.05.
- Harsáczki András, Nagy Dénes [2014]. Rendszertervezés, Eszterházy Károly Főiskola.
- Heidrich Balázs. [2017]. Szervezeti kultúra és interkulturális menedzsment. Akadémiai Kiadó. [Letöltve: 2021.04.03. https://mersz.hu/dokumentum/dj248szkeim__1/]
- Holtankoljak-honlap [Letöltve: 2021.03.22. https://holtankoljak.hu/uzemanyag_arvaltozasok].
- Horváth A., Karmazin G. [2016]. Nemzetközi közúti árufuvarozás és szállítmányozás. Akadémiai Kiadó. [Letöltve: 2021.04.07. https://mersz.hu/dokumentum/dj70nkaes__1/]
- Jelen Tibor, Mészáros Tamás. [2018]. Tervezés. Akadémiai Kiadó. [Letöltve: 2021.04.05. https://mersz.hu/dokumentum/dj333t__1/]
- Jochen Eschborn, 2020. A koronavírus mint esély [Letöltve: 2021.03.20. <https://www.timocom.hu/ceg/hirszoba/sajtokozlemenyek/%C3%BAj-koncepci%C3%B3k-a-tgk-fuvaroz%C3%A1sban>]
- Kovács Gábor [2011]: Elektronikus fuvar- és raktárbörze rendszermodellje. PhD-értekezés, Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem, Közlekedésmérnöki és Járműmérnöki Kar, Budapest. [Letöltve: 2021.03.25. <https://repozitorium.omikk.bme.hu/bitstream/handle/10890/1218/ertekezes.pdf?sequence=1>]
- Molnár Rajmond, [2017. július 20.]. Az IT a leggyorsabban fejlődő ágazat, de nincs elég informatikus [Letöltve: 2021.05.31. <https://szekelyhon.ro/aktualis/az-it-a-leggyorsabban-fejlodo-agazat-de-nincs-eleg-informatikus#>]
- Porkoláb Beatrix, [2015]. Elektronikus útdíj bevezetésének és működésének bemutatása a Gartner Intertrans Hungária Kft. belföldi üzletágánál. Budapesti Gazdasági Főiskola Gazdálkodási kar Zalaegerszeg. [Letöltve: 2021.03.16. http://dolgozattar.repozitorium.uni-bge.hu/3095/1/porkol%C3%A1b_beatrix_2015maj_publikus.pdf]
- TIMOCOM-honlap. <https://www.timocom.hu/c/%C3%A9g>

- Trading Economics c. honlap. <https://hu.tradingeconomics.com/>
- Witkowski Jarosław, Marcinkowski Jakub, Kiba-Janiak Maja. [2020]. A Comparative Analysis of Electronic Freight Exchanges in the United States and Europe with the Use of the Multiple Criteria Decision-Making Method "Promethee". European Research Studies Journal, Volume XXIII, Special Issue 1. pp. 476–487.
- Witkowski, Jarosław, [2019]. Electronic Freight Exchange and Logistics Platforms in Building of Supply Chains, In: CLC 2018: Carpathian Logistics Congress – conference proceedings, Wrocław University of Economics, Jelenia Góra, Poland. Pp. 77–84 [Letöltve: 2021.03.20. <https://www.confer.cz/clc/2018/read/2448-european-electronic-freight-exchange-as-a-future-central-coordinator-in-supply-chains.pdf>]

KORTÁRS MESEILLUSZTRÁCIÓK A PARTIUMBAN, A NAGYVÁRADI GYERMEKKÖNYVEK ALAPJÁN

■ ANGYAL OLÍVIA ■ olivia@gmail.hu

Babeş–Bolyai Tudományegyetem, Történelem és Filozófia Kar,
Történelem. Civilizáció. Kultúra Doktori Iskola, I. év

■ Témavezető: DR. KOVÁCS ANDRÁS, professzor

Babeş–Bolyai Tudományegyetem, Történelem és Filozófia Kar,
Magyar Történeti Intézet

BEVEZETŐ

A meseillusztrációk általában mindenkinek a gyermekkorát idézik fel, és a számára legkedvesebb rajzok vagy ábrák örök emlékként megmaradnak. Sokszor előfordul, hogy az illusztrátor neve és alkotásai is fennmaradnak, viszont az is megtörténik, hogy tehetsége és csodás munkái ellenében örök feledésbe merülnek. Műfaját illetően az illusztrációk igen vitatottak a művészettörténetben, mivel nem tartozik az autonóm művészetekhez, viszont az alkalmazottak körében egy nagyon periférikus területnek számít. Talán épp emiatt történhetett, hogy egy szélső és igen ritka ága lett a művészettörténeti kutatásoknak.

Tanulmányom egy nagyobb kutatásomhoz kötődik, amely az erdélyi kortárs magyar gyermekkönyv-illusztrációk történetével foglalkozik. Ez a kutatás különösen az ezredfordulótól napjainkban megjelent képes gyermekkönyveket tanulmányozza a következőkre keresve a választ: A 2000-es évek után bekövetkezett képi fordulat? Milyen hatást fejtett ki az illusztrációkra? Milyen stílusok jöttek létre? Kik a képviselői és mik a sajátosságai? Ebben a tanulmányomban a Nagyváradon kiadott gyermekkönyvek alapján keresem ezekre a kérdésekre a választ.

A Partium területén Nagyvárad az egyik legnagyobb központi város, a könyvkiadásokat illetően nagy történelmi múlttal rendelkezik. 1565-ben már működő nyomdája volt, és 1660-ban az első magyar bibliának az új kiadását is itt nyomtatták [Kurta, 2002]. Később a szecesszió virágko-

rában is kiemelkedőnek számított a nagyváradi nyomda [Németh, et.al., 1981]. Erdélyben a gyermekkönyvek esetén két meghatározó nyomdai központ ismert Kolozsvár és Csíkszereda. Tanulmányomban szeretném a nagyváradi gyermekkönyveket és illusztrátorait is részletesen bemutatni, hogy az itteni kiadók és mesekönyveik ne merüljenek feledésbe, valamint az erdélyi gyermekkönyv-illusztrációk kutatásának részesei lehessenek ezek a nagy múltú nyomdai városban kiadott könyvek.

A GYERMEKKÖNYV-ILLUSZTRÁCIÓK TÖRTÉNETI ÁTTEKINTÉSE

A meseillusztrációk egyetemes fejlődéstörténetét Hans-Jörg Uther, három nagy korszakra osztotta: Az első 1697–1825., ez a magyar gyermekkönyvek esetében teljesen, hiányzik, mivel akkoriban csak külföldi szerzők könyveit adták ki, hazai szerzőktől és illusztrátoroktól semmilyen könyv nem jelent meg ebben az időszakban. A második korszak 1830–1900 közötti időszak, 1836-ban jelent meg az első magyar gyermekkönyv: Bezerédy Amália *Flóri könyve*, ami olyan sikeres volt, hogy közel 50 éven át több alkalommal is kiadták, később megjelent a párja is a *Kálmán könyve*, amely szintén nagy népszerűségnek örvendett [Révész, 2020]. Ebben a korszakban kifejezetten az enciklopédikus ábrázolási mód jellemezte az illusztrációkat, ami a valósághű ábrázoláson alapult. A harmadik korszak 1900–2000 közötti időre tehető [Tüskés, 2014]. Ekkor a nagy dizájnirányzatok jellemezték az illusztrációkat. A legnagyobb hatással a szecesszió volt, jelentősen megváltoztatta az illusztrációk ábrázolási stílusát, és egyre gyakoribb lett a stilizálás és a dekoratív elemek beépítése a kompozíciókba [Gellér, 1997]. A modernizmusban az illusztrációk olyannyira stilizáltak lettek, hogy elvesztették a narratív jellegüket. 1958-ban a Petőfi Irodalmi Múzeum kezdeményezésére létrejött az első magyar illusztrációs tárlat, amelyet Kass János vezetésével szerveztek. A tárlat témájának klasszikus irodalmi műveket választottak, ezzel visszatérítve az illusztrációkat a narratív ábrázolási módhoz [Révész, 2020]. Ezt a virágzó időszakot a század végén egy hanyatlás követte, majd az ezredforduló környékén létrejött egy képi fordulat, amely az illusztrációkat és a könyvkiadásokat is jelentősen érintette. Ez a képi fordulat, főként filozófiai elveken alapuló jelenség, amelyet a társadalom képi fogyasztásának radikális megnövekedése idézett elő, jelentős változásokat hozott a tudományokban és művészetekben egyaránt [Házás, Nagy & Seregi, 2005]. Az illusztrációk esetében egy képi igényesség kez-

dődött el, amely során megváltoztak a kép és szöveg arányok, és egyre gyakoribbak lettek a 20. század avantgárd művészeinek stílusjegyeiből való inspirálódás. Elkezdtek távolodni a tervezőgrafikától, és egyre inkább el kezdtek közeledni az autonóm műfajokhoz [Révész, 2014]. Magyarországon már több kutatás is megjelent a gyermekkönyv-illusztrációkról úgy a művészettörténet, mint az esztétika terén. Legjelentősebb kutatója Révész Emese, aki egy monográfiában összefoglalta a teljes magyar illusztráció történetét a kezdetektől egészen napjainkig. Jelentősek még Gellér Katalin tanulmányai a szecessziós gyermekkönyvekről, valamint Papp Júlia, Tüskés Anna és Varga Emőke kutatásai. Ezek a tanulmányok csak részben tesznek említést az erdélyi illusztrációkról. Erdélyben még nem jelent meg szakirodalom a kortárs gyermekkönyv-illusztrációkról. A Partiumon lévőkről pedig egyáltalán nem született sehol sem művészettörténeti tanulmány. Ezért is kutatásom feltett szándéka, hogy az ebben a régióban megjelent gyermekkönyv-illusztrációkat is tanulmányozzam.

HIPOTÉZIS

Ahogy a környező országokban, úgy a partiumi könyvtervezésre is hatással lehetett az ezredfordulóban bekövetkezett képi fordulat, amely alapjaiban változtatta meg az illusztrációkat. Mindennek hatására a Nagyváradon kiadott gyermekkönyv-illusztrációkra mi lett jellemző? Milyen stílussajátosságok jöttek létre az itteni gyermekkönyv-illusztrációkban? Kik a képviselők? A kérdések megválaszolásával meghatározhatók a partiumi gyermekkönyv-illusztrációk sajátosságai és főbb képviselői.

A kérdéseknek a megválaszolásához két fontos kutatási cél szükséges az egyik a Nagyváradon kiadott gyermekkönyvek gyűjtése és az illusztrációk részletes művészeti elemzése, amely segíti a stílusbeli sajátosságok meghatározását. Végeredményként meghatározható a Nagyváradon megjelent kortárs magyar gyermekkönyv-illusztráció jellegzetességei.

A KUTATÁS MÓDSZEREI

A kutatásom kezdeti feladata az elsődleges források gyűjtése volt. Ezek a források a Nagyváradon kiadott illusztrált gyermekkönyvek, amelyek az ezredforduló után jelentek meg. Ennek a folyamatnak az első lépése volt a nagyváradi kiadók felkutatása, amelyet a Romániai Magyar Könyvkiadók Intézménytárának a weboldalán található könyvkiadók

archívumából gyűjtöttem. A kiadók gyermekkönyveit a környező városok könyvtáraiban találtam meg, így összesen 17 illusztrált gyermekkönyvet gyűjtöttem, amiket az elmúlt 20 évben Nagyváradon adtak ki, és mindegyik közülük mesés és verses könyv volt, közülük a dolgozatomban kettőnek mutatom be a részletes művészeti elemzését, mivel stílusuk jellegzetes példája az itt kiadott gyermekkönyv-illusztrációknak. Az egyik Tóth Ágnes: *Macskadombi versek*, kiadta a Várad folyóirat és a Riport Kiadó Nagyváradon 2013-ban, illusztrátora Kovács Klaudia, a másik Demény Péter: *Sünödi és a trallalla*, amit a Holnap Kulturális Egyesület adott ki, Nagyváradon 2016-ban, illusztrátora Eperjesi Noémi volt. A művészeti elemzések során a következő szempontokat vettem alapul: kép és szöveg kontextusa, kompozíció, kép-tér kialakítása, képi szimbólumok, karaktertervezés, színhasználat, technika és felületkezelés.

A MACSKADOMBI VERSEK ILLUSZTRÁCIÓINAK ELEMZÉSE

A könyv két fő témában íródott az egyik a színek és a másik egy kisgyermek gondolatai a világról. A könyvbemutatókon a verseket általában megzenésítve adták elő. Írója: Tóth Ágnes, aki nagyváradi: író, költő és riporter, az illusztrátor: Kovács Klaudia, aki margittai tervezőgrafikus.

Kép és szöveg kontextusa: A Kék és Piros vers illusztrációja alapján, a versben található megszemélyesítések lettek főként ábrázolva, ezzel szoros kapcsolatot teremtve a szöveg és a kép között. Minden szakaszból felismerhető egy-egy kis részlet az illusztrációban, emiatt a kompozíciója sokat mesélő, gazdag látnivalókkal. A nézők elé egy idealizált kedves képi világ tárulkozik, amely színekben gazdag, tele könnyed akvarell felületekkel. A versnek két főszereplője van Piros, aki egy kislány és Kék, aki egy színfolt, viszont az illusztrációban már emberi figuraként vannak ábrázolva, a szereplők, akik az utcán lebegve játszadoznak. Méretük az épületekével megegyezik, ezzel figyelmi központként vezetik rá a nézőket a vers történetére. [Kék és Piros vers illusztrációja, 10. o.].

Képi szimbólumok: A Macskadomb vers illusztrációban jelentős szimbolikus képi elemeket lehet felfedezni. A macskát, aminek félgömb teste a földgömbön fekszik, valamint Nagyvárad jellegzetes épületeit a hátán. A Macskadomb Nagyváradon egy létező térség, ezért is jelennek meg az épületek kissé túszerűen a figurán, ez a mesészerű elrendezése kifejezi a versben szereplő térség macskával való hasonlatát. A földgömb utal a Macskadomb földrajzi valóságára. A kompozíció kiala-

kításával kedvesen utal az illusztráció a Macskadomb sorsának örök és dinamikus körforgására, amit az ott élő emberek és a természet nyújt a térség számára. [Macskadomb vers illusztrációja, 34. o.].

Kompozíció: A Halleves vers illusztrációjának elrendezése az egyik legjellegzetesebb a verses kötetben a kompozíció szempontjából. Kellemes kettőséget hoz létre a kompozíció ritmusában, a statikus erővonalon, a dinamikus képi elemek. Elrendezése nyitott, a figurák bájosan várakoznak a folyóparton ezzel nyugalmat ébresztve a nézőben, viszont a folyó dekoratív csigavonalas hullámai mégis mozgalmassá teszik a kompozíciót, a halak pedig követik ezt a ritmust. Ez a kettős játék a könyv valamennyi illusztrációjára jellemző, figyelemfelkeltő és kellemes látványvilágot biztosítva az olvasók számára. [Halleves vers illusztrációja, 38–39. o.].

Kép-tér kialakítás: Kifutott a húsleves vers illusztrációja az egyik legjellegzetesebb példája a kép-tér kialakítás sajátos megoldására a könyvben. Nem perspektivikus a szerkesztése viszont mégis találhatók benne a térhatásokra való utalások, amik a képi elemek méretarányaiban nyilvánulnak meg. A háttér semleges és a rajta lévő figurák sziluettjét egy halvány árnyék öleli körül, így olyan látványt keltve mintha papírból lennének kivágva. Létrejön ugyan a képtér játékos elrendezéssel, de síkban van ábrázolva a képi elemek mindegyike. Az előtérben a kifutó leveses fazék, majd Juli néni mellette, és végül a konyha látható egy napsárga felületen. Ez a sajátos térjáték végigkíséri valamennyi illusztrációját a verses kötetnek. [Kifutott a húsleves vers illusztrációja, 52–53. o.].

Karaktertervezés: A verses kötet illusztrációiban a figurák különösen hasonlóan egymásra az egyedi vonásaik miatt. Fejük széles, enyhén rombuszformát öltve, egységesen mindegyik mosolyog merev tekintettel a nézőkre, stilizáltak ugyan, de nem rugaszkodnak el túlságosan a valóságtól, testük kicsike, viszont a fejük hozzá hatalmas. A figurák beállítása minden illusztráció esetében merev. A verses kötet egyik legjellegzetesebb példája a karaktertervezés szempontjából a Farsang című vers illusztrációja, melynek minden figurája magán viseli ezeket a sajátos stílusjegyeket, amik nemcsak az emberi, hanem az állati karaktereken is láthatók, a békakirályon vagy épp a táblán lógó kisegéren. [Farsang vers illusztrációja, 30. o.].

Színhasználat: A kötet illusztrációinak mindegyikére jellemző az élénk, tiszta színek használata, különösen gyakoriak a hideg-meleg kontrasztok. A színek ismétlődnek a kötet minden illusztrációjában. Ezek a tulajdonságok kiemelten láthatók a Kék vers illusztrációja esetén, ame-

lyet a három fő szín, a sárga, a kék és a vörös határoz meg. A kék a domináns, ahogyan a cím is jelöli, majd követi a sárga és a vörös, a harmónia érdekében néhol egy kis zöld is előbukkan. [Kék vers illusztrációja, 6. o.].

Technika és felületkezelés: Az illusztrációk többsége akvarelllel készült, néhol kiegészítve pasztellkrétával vagy épp digitális grafikai elemekkel. Egyik kifejezetten váradai jellegzetesség az illusztrációkban az, hogy a manuális és a digitális technikák keverednek. Ez a kombináció más kiadóknál és városokban rendkívül ritka, vagy épp annyira kidolgozott a keveredésük, hogy aligha észrevehető. A verses kötet esetében ez a keveredés szándékosan kiemelődik és célja, hogy megerősítse a dekoratív felületkezelést az illusztrációkban, így a két felület típus között erős lesz a kontraszthatást. A Fekete vers illusztrációjában kiemeltképp megfigyelhető ez az erős felületi kontraszt, ugyanis a fekete bársony égboltot egy mintás fekete és szürke háttér jeleníti meg, ezzel még inkább kontrasztba hozva a színes akvarell házakat, amelyek a versben szerepelnek. [Fekete vers illusztrációja, 12. o.].

Macskadombi versek illusztrációinak általános jellemzői:

A verses kötet egészen színes vidám hangulatú, több dupla oldalas illusztrációval benne. Színvilága élénk, erős magában való és hideg-meleget kontrasztokkal. Figurái kissé merevek, de ugyanakkor vidámak, olykor karikatúra jellegűek. Az illusztrációk többsége síkszerű tért hoz létre sokszor dekoratív felületekkel társítva, amikhez a kompozíciós elrendezések is igazodnak. A kép és szöveg kontextusában megoszlik sokszor az oldalpárok arányai, tartalmilag viszont meghatározó az ábrázolás klasszikus formája. A kötet legnagyobb jellegzetessége a manuális és digitális felületek kontrasztba állítása, ami még inkább dekoratív hatást kelt az illusztrációkban. Tartalmilag egy kimondott nagyváradi gyermekkönyv, amely szemlélteti a város jellegzetes gondolkodását a gyermekvilágról.

SÜNNÖDI ÉS A TRALLALLA MESEKÖNYV ILLUSZTRÁCIÓINAK ELEMZÉSE

A meséskönyv története egy sündisznó életét mutatja be, több kis történeten keresztül egészen a megöregedéséig. A mesék különböző társadalmi szokásokat vagy hibákat mutatnak be a sündisznó nézőpontjából. Az illusztrációk ezeket a társadalomkritikai történeteket jelenítik meg, a sündisznó főszerepében. Nagyváradon adta ki a Holnap Kulturális Egyesület az Europrint nyomdában, 2016-ban. Ez esetben csak a könyv

íteni, mivel az írója Demény Péter kolozsvári és az illusztrátora Eperjesi Noémi, zilahi képzőművész.

Kép és szöveg kontextus: A meséből egy kiemelt jelenet alkotja az illusztrációkat. A könyv szöveges részei terjedelmi fölényben vannak az illusztrációkkal szemben. A Sünödi és a Facebook-illusztráció alapján a mese cselekménye inkább csak a figura körül megjelenő szimbólumok segítségével van ábrázolva. A kép és szöveg kapcsolata így inkább szimbolikus, és nem lehet klasszikus ábrázolási megoldásokhoz kötni. Az illusztráció középpontjában a sündisznó áll egy Facebook-mesterként ábrázolva, körülötte pedig a bejegyzések és az emotikonok láthatók. [Sünödi és a Facebook-mese illusztrációja, 51. o.].

Képi szimbólumhasználat: A könyvben több illusztrációban is halmozódnak a szimbolikus képi elemek. A Sünödi és az öregség mesének az illusztrációjában különös jelentősége van ezeknek a szimbolikus képi elemeknek, ilyen az öreg sün és a tükörben megjelenő fiatalkori arca, a függöny csontos mintája, valamint az ablakban megjelenő temető, amit a tükörtől a sárga holdfény köt össze. Ezeknek a szimbólumoknak a mindegyike az elmúlásra utalnak, viszont nyomasztó érzést kelthetnek a nézőkben a halmozott megjelenésükkel. [Sünödi és az öregség mese illusztrációja, 59. o.].

Kompozíció: Az illusztrációk a mesék összetett cselekményeinek megfelelően zsúfoltak, ami egy gyermekkönyv esetében teljesen természetes. A kompozíciók legtöbbször dinamikus ritmussal rendelkeznek, és nyitott elrendezésű, erős kontrasztokkal. Egyik ilyen példa a Sünödi és az emlékek mese illusztrációja, a dinamikus ritmusát a hurkos és spirális erővonalai határozzák meg. Színei élénk neon árnyalatokban váltakoznak, a ceruza szürke satírozásaival. Az illusztráció egy fotóelőhívás jelenetét ábrázolja, mindenfelé csavarodó filmtekercsekkel a száradó fotók mesebeli rajzai között. [Sünödi és az emlékek mese illusztrációja, 37. o.].

Kép-tér kialakítás: Az illusztrációk többségénél perspektivikus a kép-tér szerkesztése, viszont a szereplők és a terek között méretaránykülönbségek fedezhetők fel, a figura aránytalanul nagyobb a háttérben látható képi elemekhez képest. A Sünödi és a strand illusztrációjának is épp ilyen a kialakítása, az előtérben színezve, eltúlzott méreteket öltve láthatjuk a főszereplőt, viszont a középtérben és a háttérben már csak szürkék láthatók, és az arányaik a perspektivikus szerkesztésnek felelnek meg. Nincs különbség a kép-tér szakaszainak a kidolgozása között, mindegyik kellőképpen részletesen van ábrázolva, egyedül a

színek segítségével jelennek meg kiemelések. [Sünödi és a strand mese illusztrációja, 14. o.].

Karaktertervezés: A figurák klasszikus karikatúrának megfelelő kialakítással vannak ábrázolva, a tekintetük sokszor merev, mozgásuk viszont egészen természetes, a főszereplő élénk színekben jelenik meg. Ilyen Sünödi és a tehetség illusztrációja is, a főszereplő ezúttal egy festőművészt játszik, akit karikatúráként jelenít meg. Élénk világoszöld, égszínkék, lila és vörös színekben pompázik, eltűzött arcvonásokkal. A főszereplő, aki egy a sün, kifejezetten emberi formát öltve jelenik meg minden illusztrációban, ez egy tipikus sajátossága a karakternek. Gyakran megjelenik mellette egy kiséger is, aki a barátja, viszont az ő karaktere sokkal visszafogottabb színben és formában egyaránt. [Sünödi és a tehetség mese illusztrációja, 56. o.].

Színhasználat: A könyv illusztrációinak a színei főként élénk neon színek, amelyek csak a főszereplőn vagy épp a vele kapcsolatban lévő képi elemeken láthatók. A háttér és a mellékszereplőket csak szürke ceruzasatírozások színezik. Épp ilyen példa a Sünödi és a szülinap illusztrációja, színeiben dominál a vörös és zöld komplementer kontrasztja, mindez néhol kiegészül sárgákkal és kékkel. Az illusztrációk színezéseinek sokszor érződik a digitális grafika hatása is. [Sünödi és a szülinap mese illusztrációja, 10. o.].

Technika és felületkezelés: A könyv minden illusztrációja vegyes technikával készült, amely során a digitális és a manuális technikák keverednek. Ezek a hatások érződnek a színezésben és a felület kidolgozásban egyaránt. Egyik jellegzetes példája ezeknek a technikai keveredéseknek a Sünödi és az utazás mese illusztrációja, a kompozíció minden elemén érezhető a kontrasztthatás a felületek között. A távcsővel ülő sün kiemelkedik a színezés miatt a szürke vonalrajz háttéréből. [Sünödi és az utazás mese illusztrációja, 29. o.].

Sünödi és a trallalla mesekönyv illusztrációinak az általános jellemzői:

Egységében tekintve a könyv illusztrációi inkább karikatúraszerűek, és a 90-es évek stílusát idézik fel, színekben szegény, mivel csak 4 színt használ minden illusztrációban és kompozícióban is visszafogott, kevés lehetőséget adva a képek továbbgondolására. Épp ezek a tulajdonságok bizonyítják, hogy nem minden területen fejlődtek egyforma ütemben az illusztrációk stílusai és kivitelezésük. Ez a mesekönyv kissé a múltbeli könyvekhez hasonlít a színhasználatával, a vonalrajzos elemeivel és a sajátos karaktereivel, amik olyanok mintha egy újságból kivágott karikatúrák lennének.

A KÉT KÖNYV ILLUSZTRÁCIÓS STÍLUSÁNAK ÖSSZEHAISONLÍTÁSA

A könyvek irodalmi műfaja eltérő, mivel az egyik gyermekverses kötet, a másik egy mesekönyv, ugyanakkor az illusztrációs világukban sok hasonlóságot lehet felfedezni, ilyen például a technikai kivitelezésük vagy a karakterek kidolgozása. Egyedül itt, Nagyváradon gyakori az a kombináció, hogy keverednek a digitális és manuális technikák egy illusztráción belül, egy igen szokatlan képi világot kölcsönözve a könyveknek. A másik jellegzetesség a túlzott élénk árnyalatokban nagyon szegény színei az illusztrációknak, gyakoriak a magában való kontrasztok és komplementer színpárok használata. Mindkét könyv illusztrációiban keverednek a dekoratív és festői felületek, de egyik sem válik teljesen dominánssá a másikkal szemben. A karakterek mindegyiknél a karikatúrák sajátos vonásait hordozzák magukban. Stilizálásuk a figuráknak nem erőteljesek, sokszor csak méretaránybeli eltéréseket lehet megfigyelni rajtuk.

KONKLÚZIÓ

A kutatásom célja volt, hogy az ezredfordulótól napjainkig a Nagyváradon kiadott gyermekkönyv-illusztrációkat tanulmányozzam, valamint az illusztrációk stílusait elemezzem, amelyek a legjellegzetesebbek voltak az itt megjelent gyermekkönyvek esetében. Így ez a tanulmány két jelentős feladat elvégzésével jött létre. A kezdeti feladat a Nagyváradon kiadott gyermekkönyvek gyűjtése volt. A helyi és környező könyvtáraknak köszönhetően 17 Nagyváradon és a környező városokban kiadott gyermekkönyvet tanulmányozhattam. A kutatásom második nagy feladata volt a stílusban meghatározó gyermekkönyv-illusztrációk részletes elemzése. A gyűjteményből két gyermekkönyv illusztrációit elemeztem több szempontnak megfelelően, majd ezt a két jellegzetes stílusú könyvet összehasonlítottam, amely során sok meghatározó tulajdonságuk megegyezett ezeknek a gyermekkönyv-illusztrációknak.

A gyűjtés és az elemzések során sikerül felfedezni néhány kimondott nagyváradi jellegzetességet is az illusztrációkban, amelyek csak itt lettek igazán elterjedve, ilyen a digitális és manuális technikák együttes használata, valamint a színek kimondottan erős kontraszthatásainak gyakori előfordulása. A kompozíciókban felfedezhető néhány szurrealista stílusjegy, viszont nem meghatározó mennyiségben. A nagyváradi gyermekkönyvek estén még nem fedezhetőek fel az ezredfordulóban kialakult képi igényesség jellegzetességei. Itt még mindig meghatározó a 90-es évekre jellemző kiadványokhoz való hozzáállás, amely a kép és szöveg arányokra, valamint az illusztrációk igényes kiadására vonatkozik.

IRODALOMJEGYZÉK

Hivatkozások a könyvekből:

- Demény P. [2016]. Sünödi és a trallalla, Nagyvárad: Holnap Kulturális Egyesület.
- Gellér K. [1997] A szecessziós könyvillusztráció Magyarországon [1895–1925].
- Miskolc: Miskolc Galéria [pp. 61–63.].
- Németh, L. [et. al.] [1981]. *Magyar művészet. 1890–1919. I–II.*, Budapest: Akadémiai Kiadó [pp. 300–306.].
- Tóth Á. [2013]. Macskadombi versek, Nagyvárad: Várad folyóirat és Riport Kiadó.
- Révész E. [2020]. Mentés másként. Könyvillusztráció tegnapról mára, Balatonfüred: Tempevölgy [pp. 62–117.].

Hivatkozások az internetről:

- Házás N., Nagy E. & Seregi T. [2005]. A kép a médiaművészet korában, Budapest: L'Harmatta [pp. 27–35.].
<http://dtk.tankonyvtar.hu/xmlui/handle/123456789/12228> , utolsó látogatás: 2021.06.10.
- Kurta J. [2002]. A Váradi Biblia története, Királyhágómelléki Református Egyházkerület
<https://proteo.hu/sites/default/files/documents/publications/2002/1430331649.pdf> , utolsó látogatás: 2021.06.10.
- Tüskés A. [2014]. A mesék és kontextusai, Budapest: MTTK Konferencia, MTA BTK Irodalomtudományi Intézet, [pp.132–135].
https://www.magister.uns.ac.rs/files/kiadvanyok/konf_mesekontextus/MTTKKonferencia2014.pdf , utolsó látogatás: 2021.06.10.
- Révész E. [2014.01.13.]. Piroska Kiberiadánban. A kortárs gyermek-könyv-illusztráció új útjai, Műértő [2014].
https://hvg.hu/hvgmuerto/20140306_Piroska_Kiberadiaban , utolsó látogatás: 2021.06.10.
- A forrásgyűjtés kezdeti intézménye: Romániai Magyar Könyvkiadók Intézménytára
<http://intezmenytar.erdelystat.ro/intezmenyek/romaniai-magyar-konyvkiadok/1>, utolsó látogatás: 2021.06.10.

THEMA DES OPERETTENTANZES IN DER ZEITSCHRIFT DANCE ART ZWISCHEN 1952 UND 1956

■ LENGYEL EMESE ■ lengyelemese1@gmail.com

Debreceni Egyetem, Bölcsészettudományi Kar, Néprajzi Tanszék,
Néprajz MA, II. év

■ Témavezető: DR. KAVECSÁNSZKI MÁTÉ, egyetemi adjunktus

Debreceni Egyetem, Bölcsészettudományi Kar, Néprajzi Tanszék

EINFÜHRUNG¹

Die Operette ist eines der beliebtesten Unterhaltungsgenres des 20. Jahrhunderts und geht auf die zweite Hälfte des 19. Jahrhunderts zurück. Der Name des französischen Komponisten Jacques Offenbach verschmilzt mit der Entwicklung und Verbreitung der Operettenkunst. Es zeichnet sich durch eine Genre-Struktur aus, die auf den Traditionen anderer Folk-Bühnen-Genres basiert. Eine seiner Besonderheiten ist, dass die Struktur modische Tanzmusik und Tanzszenen [Choreografie] enthält [ohne die Notwendigkeit der Vollständigkeit, siehe ihre Entwicklung und Eigenschaften: Gáspár 1963; Batta 1992; Hanák 1997; Csáky 1999, 31–16; Traubner 2003, 51–69; Klotz 2016, 25–28; Lengyel 2017, 169]. Die Geburt der Wiener-Ungarischen Operettenvariante kann mit der Zeit der Monarchie in Verbindung gebracht werden, und gleichzeitig findet die ungarische Variante [Huszka – Martos, *Prinz Bob – Bob herceg* –, 1902] ihre Funktion [siehe unter anderem Batta 1992; Bozó 2013a]. In Bezug auf die Stadien des Operettenspiels in Ungarn ist die Zeit des Sozialismus eine sehr entscheidende Zeit: die Untersuchung der inszenierten Werke, die Versuche, die Operettenkunst zu erneuern und zu trans-

1 „Angefertigt mit der Unterstützung des Neuen Nationalen Exzellenzprogramms des Ministeriums für Innovation und Technologie mit der Nummer ÚNKP-20-2“. [„Szakmai diskurzusok az operett-táncról az 1950-es évektől a rendszerváltásig”]

formieren, und die Anwendung der sozialistisch-realistischen Ästhetik. „Bis 1945 schien und scheint die »Identität« der ungarischen Operette – ihre Herkunft und Geschichte – klar zu sein. Es ist ein Genre der privaten Theaterunterhaltung, das durch die kulturgeschichtlichen Kategorien »Theaterindustrie«, »Showbusiness« und »Teilfeld Massenproduktion« in Bourdieu beschrieben werden kann“ (Heltai 2012, 43).

Die sozialistische Staatsmacht versuchte jedoch, der Operette eine neue Rolle zuzuweisen: 1949 wurde die private Theaterorganisation abgeschafft, und die Nummer eins der „Heimat“ der Operette und ihrer politischen Verbindung wurde das Budapester Operettentheater, dessen Generaldirektorin Margit Gáspár war (Heltai 2012; Bozó 2013a). Die Änderung wirkte sich unter anderem auf das Repertoire des Steintheaters aus – sowohl in der Hauptstadt als auch auf dem Land –, die Verwendung der Themen neuer Stücke – TSZ-Operetten, Bergbaubetten, dies ist eine Änderung des dramaturgischen Inhalts, des musikalischen Materials und der Organisation von Tänzen [Weitere Informationen finden Sie unter anderem in Szemere 1979, 145–151].

In Bezug auf die Funktion von Tänzen in Operetten können wir auf verschiedene Interpretationen stoßen: Das visuelle Element oder die Weiterentwicklung des Operettenakts ist der Zweck seiner Anwendung. Der Schwerpunkt und die Interpretation des Operettentanzes, der Operettenchoreografien, reichen mehrere Jahrzehnte zurück, und die Diskurse rund um den Operettentanz können verstanden werden, indem man sich auf den Inhalt der in Dance veröffentlichten Schriften konzentriert, einschließlich Aufführungskritik und Kommentaren. Ziel der vorliegenden Studie ist es, detailliert zu zeigen, wie der Operettentanz zwischen 1952 und 1956 in der Zeitschrift Dance Arts thematisiert wurde. So versucht er, die Artikel zu präsentieren und zu analysieren, in denen wir nicht vergessen können, dass das untersuchte Zeitintervall auf die Zeit des sozialistischen Operettenspiels fällt, also auf die unterschiedlichen Ebenen des Verhältnisses zwischen Staatsmacht und Genre, wie Komponisten, Libretti, Theaterregisseure und seine Form zu dieser Zeit beeinflusst auch die Diskurse, die aus der Operette hervorgehen, die Operette fungiert auch als Träger der Propaganda.

In diesem Zeitintervall, von Band 2 Nummer 2 [1952] bis Band 6 Nummer 6 [1956], begegnen wir dem Schreiben, in dem die Operette erscheint. Unter dem Gesichtspunkt der Analyse ist es notwendig, die insgesamt 16 Artikel nach verschiedenen Aspekten zu gruppieren, da-

mit wir drei Hauptkategorien nach Inhalt und Typ unterscheiden können: [1] Artikel – zur Diskussion und / oder Diskursgestaltung; [2] Artikel, bei denen es sich hauptsächlich um Leistungsbeurteilungen und Präsentationen handelt; [3] andere Kategorie.

DER ARTIKEL ZUR DISKUSSION UND / ODER DISKURSGESTALTUNG

Das Problem des Operettentanzes tauchte erstmals 1952 in den Kolumnen des Tanzes auf, und das Thema wird sofort von Ágnes Roboz, dem damaligen Choreografen des Budapester Operettentheaters, ausführlich erörtert. Er beginnt seinen Artikel mit der Angabe der Ursprünge und Traditionen des Operettengenres, während er schreibt: „Um die Themen des Operettentanzes anzusprechen und zu klären, müssen wir uns in erster Linie mit den Ursprüngen und Traditionen des Operettengenres selbst befassen, bevor wir ins Detail gehen“ [Roboz 1952, 50]. Bei der Formulierung des Ursprungs legt er jedoch zwei Konzepte fest – was insofern interessant ist, als es die Interpretation trennt, dass die Oper eines der Vorgenres ist, aber auch eine nationale Variante von den Traditionen anderer Genres im Volksstadium – was natürlich ideologisch ist, die auch der Position von Margit Gáspár² [Gáspár 1963] folgt, können wir auch die Kritik des „kapitalistischen“ Operettenspiels lesen: „[...] Die Position der bürgerlichen Theatergeschichte ist, dass die Operette ein besonderes Produkt der kapitalistischen Gesellschaft des 19. Jahrhunderts ist. Jahrhundert wurde gegründet und die Oper ist uralte. Im Gegensatz dazu ist unsere Position, die der sowjetischen Position folgt, dass die Operette ein Nachkomme von Volksspielen, Gesang, Tanz, improvisierten Texten und musikalischer Volkskomödie ist, die es seit der Antike gibt. [...] die Operette wird unmoralisch, prinzipienlos, ihr Zweck wird es sein, das Bewusstsein der Menge zu verdunkeln. Eine neue, große Ära in der Entwicklung der Operette beginnt, als sowjetische Kreativkünstler das Genre vom Weg der sozialen Streuung zurückbrachten und seine Wurzeln zurück in das Leben der Menschen brachten“ [Roboz 1952, 50].

2 Anna Szemere kritisierte unter anderem Gáspárs „Herkunft“: „[...] Gáspár projiziert die Operette jedoch auf alle historisch existierenden satirisch-plebejischen Bühnengenres, von Mimen über Commedia dell'Arte bis zur Offenbacher Oper. [...] Gáspárs Theorie (und kulturpolitische Tätigkeit) wird dort zur Entschuldigung, und wenn Offenbach seine direkte Kontinuität in der sozialistischen realistischen Operette vom sowjetischen Typ [...] bezeichnet“ [Szemere 1979, 146].

Ihre scharfe Kritik betrifft nicht nur die Operette, sondern auch den Operettentanz über die Operettenaufführung des privaten Theatersystems – die Zeit vor 1949 – wie folgt: „[...] Der ungarische Operettentanz hat im Laufe der sozialen Entwicklung auch ein gewisses Maß an Verderbtheit und Verderbtheit erreicht, wo Jungen und Walzen geschmacklose amerikanische Revue-Filme ohne die grundlegendsten Tanzfähigkeiten, aber in so wenig Kleidung wie möglich geschmeckt haben. nachahmende, dekadente und formalistische Tänze [...]“ (Roboz 1952, 50).

Es verbindet eine qualitative Veränderung mit der Zeit nach der Verstaatlichung der Theater von 1949 bis 1952 in diesem Artikel, mit den anfänglichen Schwierigkeiten, mit der Harmonisierung von Praxis und Theorie und mit der Arbeitsweise: „Auf die anfänglichen Schwierigkeiten kann auf viele Arten hingewiesen werden. [...] Seitdem haben Entwicklung und beharrliche Arbeit der Operette ihren rechtmäßigen Platz eingeräumt und dem Tanz die Möglichkeit eröffnet, das, was er zu sagen hat, unter den richtigen Bedingungen auszudrücken, wobei eine Band im Laufe der Jahre stilistisch koordiniert wurde. in der Lage, sozialistisch-realistische Künstler für eine Vielzahl von Aufgaben auszubilden“ (Roboz 1952, 51).

Dann wandte er sich der Beziehung zwischen Schriftsteller, Dramaturgie und Tanz zu und stellte fest, dass jedes vom Operettentheater gespielte Operettenstück – wie der *Freie Wind* [*Szabad Szél*], das *Berghorn* [*Havasi kürt*], der *Goldene Stern* [*Aranycsillag*] oder *Die Frauen von Szelestye* [*A szelistyei asszonyok*] – eine andere Situation hatte: 1. Es gab Zeiten, in denen im Stück festgelegt wurde, wo der Tanz in der Aufführung platziert werden soll, wenn er sich an die Bühne anpasst. 2. Nach dem Schreiben des Stückes wurden während der Anwendung Tänze auf die Bühne gebracht (Roboz 1952, 51). In späteren Jahren wird dann ein problematisches Thema angesprochen, nach dem der Tanz in der Operette eine Rolle spielt und spielen kann: „[...] es gibt diejenigen, die die Position einnehmen, dass Tanz die Handlung immer vorantreiben sollte. Unsere Position ist, dass dies definitiv der richtige Weg für einen Tanz ist, aber wir fügen hinzu, dass es in der Operette möglicherweise einen Tanz gibt, der nur dazu dient, die Stimmung des Stückes zu vertiefen. Eine der Besonderheiten des Operettengenres ist, dass auf diese Weise eine Tanzbeilage verwendet werden kann, die sich auf den inneren Akt bezieht, aber auch unabhängig ist; Dies muss jedoch natürlich immer die Entwicklung und den Kontext der Arbeit berücksichtigen“ (Roboz 1952, 51).

Er führt ein Beispiel an, an dem er im Zusammenhang mit der Operette *Palotaszálló* von Tamás Bródy und János Kerekes persönlich beteiligt ist, in dem er betont, dass „unsere Komponisten die grundlegende Wahrheit verstehen müssen, dass es keine separate gute Musik und keinen separaten guten Tanz gibt“ (Roboz 1952, 52). Anschließend hebt er hervor, was auch bei späteren professionellen „Debatten“ der Fall ist, dass der Regisseur und Choreograf (Roboz 1952, 52), der Bühnen- und Kostümbildner und der Choreograf (Roboz 1952, 52–53), der Dirigent und der Choreograf (Roboz 1952, 53) während des Probenprozesses ist der Schlüssel zu qualitativ hochwertigem Operettentanz und Operettenchoreografie. Er ignoriert die Kritik an der Tanzgruppe und den Tanzbeilagen nicht, ist aber optimistisch in Bezug auf die Aufgaben für die Zukunft³: „Unsere Verantwortung im Bereich des Operettentanzes ist sehr groß. Wir wissen, dass wir nur einen sehr kleinen Teil des Weges zum endgültigen Ziel zurückgelegt haben. Wir sind der Meinung, dass unsere theoretische Arbeit in diesem Bereich hinter der Praxis zurückgeblieben ist. Wir müssen das Problem der fortgeschrittenen Traditionen des Operettentanzes klären, insbesondere die Traditionen des ungarischen Operettentanzes, der ungarischen Volksspiele und unseres Volkstanzes. [...]“ (Roboz 1952, 54).

In ihrem Artikel über Tanzbeilagen von 1953 geht Karola Szalay auch auf die Tanzbeilagen von Operetten ein, daher ist dies definitiv ein wichtiger Moment für die Gestaltung des professionellen Diskurses. Er weist darauf hin, dass „die Tanzbeilage bereits ein wichtiger zusätzlicher Teil der Operette ist, da sie je nach Genre aus Texten, Liedern und Tanz besteht; aber hier fordert der Zuschauer selbst mehr Tanz“ (Szalay 1953, 306) – so betont sie vor allem die ästhetisch-unterhaltsame Rolle des Tanzes bei Operetten.

Das Folgende ist Tabi Ervins Bericht über den Fragebogen, der anlässlich des fünften Jahrestages der Verstaatlichung des Budapester Operettentheaters organisiert wurde. István Albert, Viola Rimóczy und Ágnes Roboz haben ihre Hauptideen zusammengefasst, sie beziehen sich auch auf das Prinzip der „dreifachen Einheit“, sie betreffen dieselben Probleme, die seit 1949 auf der „Agenda“ des Operettentanzes

³ Er erwähnt auch die Choreografie für *Orpheus in der Hölle* – oder eine andere Übersetzung von *Orpheus in der Unterwelt* – für die Große Oper Offenbach, deren Kritik zwei Seiten später in Band 2, Nr. 4 gelesen werden kann.

stehen, aber seit 1952, davon die folgenden. Es lohnt sich, den Artikel hervorzuheben und zu kommentieren. „Ich möchte die Autoren mit einer Anfrage fragen, sagte Albert István. – Wenn das Stück dramaturgisch geformt ist – unter Berücksichtigung der dreifachen Einheit –, vergessen wir auch nicht den Aspekt »dritter Ordnung«, dass die Operette bis zu einem gewissen Grad immer noch ein Tanzgenre ist. In dieser Hinsicht ist die Situation sicherlich sehr hässlich und die Tanznummer wird oft übersehen, weil sie, »nicht darauf eingeht«. [...]“ [zitiert Albert, Tabi 1955, 87]. Daher betonte István Albert hauptsächlich die Rolle und Wertschätzung der Tänzer, und er war besorgt, wenn während einer Aufführung eine Tanzbeilage aus dem Stück herausgelassen wurde, was auch eine „Infragestellung“ der Funktion des Operettentanzes darstellt.

Viola Rimóczy kritisierte die Schauspielausbildung am College. Seiner Meinung nach ist einerseits die Treue zu Alter und Stil wichtig, dies kann bei Operettentänzen nicht anders gemacht werden, und andererseits besteht die Schwierigkeit darin, dass die Mehrheit der jungen Schauspieler ohne die richtige Tanzwissensbasis⁴ auf der Operettenbühne aufgetreten ist: „[...] leider haben viele Operettenschauspieler nicht die notwendige Tanzbasis. Schuld daran ist auch die Bildungsorganisation des Colleges, die Operettenschauspieler ohne elementare Tanzkenntnisse auf die Bühne bringt. Dies bringt den Schauspieler natürlich in Konflikt mit dem Choreografen. [...] Ich schlage vor, für unsere Schauspieler [...] eine Weiterbildung im Tanz zu organisieren“ [zitiert Rimóczy, Tabi 1955, 87].

Ágnes Roboz dachte hauptsächlich über die 1952 formulierten Probleme sowie über die erreichten Ziele nach. Er weist darauf hin, dass das sozialistische realistische Operettenspiel den Traditionen der Wiener-Ungarischen Variante im Wesentlichen bewusst widersprach und die Versuche der letzten Jahre, den Operettentanz zu erneuern und zu definieren, sowie Fehler und Erfolge würdigte: „[...] die Gefahr des Naturalismus hat uns auf unserer Suche nach dem Weg mehr als einmal überwältigt. Wir haben alten Operettentanztraditionen mit einer solchen Kraft den Rücken gekehrt, dass wir weder bemerkt haben, was daraus verbessert werden könnte, noch dass wir uns oft in die falsche Richtung verirrt haben. [...] Wir können sagen, dass wir heute Tanz mit immer

4 In den 1950er Jahren gründeten sie eine Operettenabteilung an der Akademie der darstellenden Künste (heute SZFE), die auch mit Margit Gáspár verbunden war.

mehr Ergebnissen verwenden als Stimmungshintergrund, emotionale Motivation und Charakterisierung. [...] Auch die Rolle des Tanzes bei der Weiterentwicklung des dramatischen Aktes kann nicht als gelöstes Problem angesehen werden [...]“ [zitiert Roboz, Tabi 1955, 87].

Eine Schwierigkeit bei der Entwicklung des Operettentanzes besteht darin, dass Profis die meisten dieser Tänze professionell rückwärts bewerten. 1955 hatte Roboz gerade das professionelle Prestige des Operettentanzes kommentiert und auch einen seiner Zukunftspläne definiert: „Und schließlich: Die professionelle Wertschätzung des Operettentanzes muss verdient werden“ [zitiert Roboz, Tabi 1955, 87].

Im Mai 1956 organisierte der Verband der ungarischen Tanzkünstler einen Fragebogen, dessen zentrales Thema die in Operetten gefundenen Tänze waren. In Bezug auf das Genre handelt es sich um einen Bericht, wie im Fall von 1955. Die Entwicklung des Operettentanzes wurde von vielen auf der Veranstaltung als erfolgreich angesehen – auch wenn wir an den Fragebogen von 1952 denken, kann im Vergleich dazu eine „Entwicklung“ beobachtet werden –, aber die Rolle des Tanzes in Operettenwerken war immer noch ein Thema der Debatte – es deutet im Wesentlichen darauf hin, dass sie nicht gelöst wurde. Dies ist ganz und gar das Problem, für das die Mitglieder des Vereins einen konstruktiven Dialog zwischen Schriftstellern und Tänzern gefordert haben. Gleichzeitig wurde die bisherige Arbeit trotz aller Schwierigkeiten positiv bewertet und zukünftige Pläne identifiziert, die eine organischere Zusammenarbeit zwischen Schöpfern wie dem Choreografen und den Autoren oder dem Regisseur in der Probleme der Bühnentanz fordern: „Dóra Csinády berichtete im Namen des Theater- und Bühnenkomitees des Vereins. Er befasste sich hauptsächlich mit der Arbeit des Metropolitan Operetta Theatre seit seiner Veröffentlichung, in der sich die Errungenschaften und Schwierigkeiten aller unserer Theater in fortgeschrittenem Maße widerspiegeln. Der Operettentanz hat sich stark weiterentwickelt: Er ist zu handlungsbezogenen Tänzen gekommen, die bereits zukunftsweisende Bestandteile der Operette sind. Der weitere Weg führt dazu, dass der Operettentanz ein noch künstlerischerer Teil der Operette wird [...]“ [A színházi tánc ... 1956, 263].

Um dies zu erweitern, plädierten sie auch für die Einbeziehung des Dirigenten und des Bühnenbildners, und die Gestalter des professionellen Diskurses, der sich um den Tanz der Operettentanzjahre – intensiver nach 1952 – dreht, betonen ständig die „dreifache Einheit“: „[...] Árpád

Ladányi drängte darauf, dass der Dirigent und der Bühnenbildner in die Zusammenarbeit der Autoren und Choreografen einbezogen werden sollten. István Albert sprach über die Tatsache, dass Schriftsteller in der Operette nur wenige Möglichkeiten zum Tanzen bieten. Daher wäre es gut, wenn der Verein eine Diskussion mit den Schriftstellern arrangieren würde, um ihre Aufmerksamkeit auf die Bedeutung der »dreifachen Einheit« zu lenken: Prosa, Musik und Tanz“ [*A színházi tánc...*1956, 263].

Insgesamt können wir sehen, dass der neue Operettenstil, d.h., die Neudefinition der Genrefunktion zu Beginn der Ära der sozialistisch-realistischen Operetten, die Gelegenheit bot, das Thema Tanz und Operette ernst zu nehmen und gleichzeitig zu beweisen, dass die Rolle des Tanzes im Genre nicht nur ästhetisch und unterhaltsam ist.

BEWERTUNGEN – PRÄSENTATIONEN

Die meisten in der Tanzkunst präsentierten Kritiken haben sich natürlich weiter mit dem Thema Operettentanz befasst. Die erste Kritik wurde für eine erneute Aufführung der beliebten Offenbacher Operette geäußert, Géza Körtvélyes analysierte die Adaption ausführlich, doch da dies 1952 geschah, sind im Text Unsicherheiten über den Operettentanz zu spüren [2. Jahr, Nr. 4]. Er wies auch auf die Möglichkeiten der Choreografen hin – Eugén Paplinszki und Rimóczy Viola – [Körtvélyes 1952, 126], arrangierte dann die Tanzszenen nacheinander [Körtvélyes 1952, 126–127], hob die „Fallstricke“ der Verarbeitung hervor und bezog sich auf den Roboz-Artikel [1952] gedanken: „[...] Die Rolle des Tanzes in der Operette soll eng mit der Handlung, dem Text, dem Stück und insbesondere der Musik verbunden sein. Hier jedoch [...] waren der Akt selbst und die Musik nicht immer in organischer Einheit miteinander, so dass der Tanz zu diesem Zeitpunkt an einen Scheideweg geriet: Entweder musste er zum Text und zur Handlung passen, oder zur Musik. Dies ist normalerweise bei Original-Offenbacher Musik der Fall“ [Körtvélyes 1952, 126].

Die Tanzkritik war im vorliegenden Fall nicht positiv, nicht zuletzt wegen der oben genannten Fehler, sondern schlug auch zukünftige Aufführungen vor: „[...] Wenn wir dann unsere Meinung zu den Tänzen des *Orpheus* zusammenfassen und daraus Schlussfolgerungen ziehen wollen, müssen wir feststellen, dass die Choreografen der Operette vorwiegend ungelösten Aufgaben gegenüberstanden. [...] Die Lösung wird unserer Meinung nach im Folgenden als bezeichnet viel mehr organische

Zusammenarbeit zwischen Mitautoren, auch wenn es um Renovierung geht“ [Körtvélyes 1952, 128].

László Boldog schrieb in der Kritik der sibirischen Rhapsodie des Budapest Comedy-Theaters eine Durchbruchrolle bei der Entwicklung des Operettentanzes zu. [Boldog 1952, 385] [Folge 2, Nummer 12].

Der Erfolg der Aufführung wurde wiederholt vom Autor des Artikels betont, der sogar betonte, dass „die Ergebnisse den Fortschritt zeigen, den das Theater gemacht hat, nachdem es sich aus dem Lügenggenre der bürgerlichen Revue herausbewegt und den Weg für sogenannte Rahmenspiele mit Ergebnissen und Fehlern geebnet hat“ [Boldog 1952, 385], obwohl er dann die Mängel der Tanzgruppe umriss, untersuchte er die Tanzbeilagen als eine andere, betonte jedoch am Ende, dass die Tanzgruppe ihre Aufgaben so weit wie möglich noch gut löste, und fügte dann hinzu: „[...] Aber die Handwerkskunst muss weiter verbessert werden, Ausdrucks- und technische Fähigkeiten. Die Qualität der Künstler der Choreografien muss weiter verbessert werden, die Interpretation der Tänze entsprechend der internen Entwicklung der Handlung muss vertieft werden“ [Boldog 1952, 387].

Es wurde ein Artikel über die Theateraufführungen der Lehár-Operette *Der Graf von Luxemburg* im untersuchten Zeitintervall für Tanzkunst geschrieben. Dies waren die Aufführungen des Budapest Operettentheaters und des Kisfaludy-Theaters in Győr [Folge 3, Nummer 12]. Es ist wichtig anzumerken, dass dieses Operettenstück ein herausragendes Werk der Wiener-Ungarischen Operettenproduktion ist und eine der Richtungen der sozialistischen Operettenperformance die Rekonstruktion der bürgerlichen großen Operette mit Primadonna wie Marika Németh oder Hanna Honthy war. Die Aufführung des Operettentheaters war für die Parade erfolgreich, und die Choreografie wurde von Viola Rimóczy gemacht [L. Dési 1953, 21], Rózsa L. Dési war sich sicher, dass das Grundkonzept den Schauspielern, aber auch den Tänzern bereits bekannt war: „Diesmal kannten der Choreograf und jedes Mitglied der Tanzgruppe das Stück bereits, bevor sie anfangen zu arbeiten. Sie waren sich bewusst, was das Stück zu sagen hatte, sie kannten die Menschen, das Alter, die Umstände und was sie darstellen sollten! Ich hatte. Dies beweist die harmonische Arbeit des Regisseurs und des Choreografen [...]“ [L. Dési 1953, 22].

Er sprach auch von der Polka-Mazurka-Ouvertüre [L. Dési 1953, 22–23], beschrieb jedoch die Verwendung des Walzers als Problem bei der Neuinszenierung: „Die meisten Probleme werden vom Walzer aufgeworfen.

Es muss gesagt werden, dass der Tanz mit einer sorgfältigeren Vorbereitung erfolgreicher hätte sein können. [...] Der Walzer lag unter dem Leistungsstandard der anderen Tänze; an vielen Stellen ist es unentwickelt, ungenau, seine Wirkung ist nicht immer ästhetisch [...]“ [L. Dési 1953, 23].

Es sollte auch beachtet werden, dass die Existenz des Walzers und des csárdás in einem Wiener-Ungarischen Werk innerhalb einer Aufführung als Symbol des Wiener Hofes und des Königreichs Ungarn funktionieren könnte [sehen Sie z.B. Batta 1992], dass die Werke mit der Monarchie verbindet, und dies aus sozialistischer Sicht eindeutig problematisch wird. Interessant ist auch das »Wissen« des Operettenstars Róbert Rátónyi, wonach „es gut wäre, wenn Rátónyi nicht immer »rátonyianisch« tanzen würde, sondern auch sein Talent im Tanz vielfältiger und vielfältiger zum Ausdruck bringen würde“ [L. Dési 1953, 21].

Die Kritik an der Aufführung in Győr, die mit dem Namen István Szenthegyi in Verbindung gebracht werden kann, hob hervor, dass die ländliche Adaption in Budapest, deren Choreografie von Sándor B. Szalontay [Szenthegyi 1953, 385] notiert wurde, in vielerlei Hinsicht die Aufführung in Budapest erreichte. Er hatte eine ähnliche Meinung zum Polka-Mazurka-Einsatz und zum Walzer-Teil wie L. Dési [Szenthegyi 1953, 385].

Zweifellos wurde das Erfolgsstück der sozial-ungarischen Operetten von mehreren ländlichen Steintheatern inszeniert, nachdem die TSZ-Operette *Boci-boci* die TSZ-Operette in der Hauptstadt (3. Jahrgang, Nr. 10), von der das Kecskemét (3. Jahrgang, Nr. 12) variiert hatte, und die Kritik der Aufführung in Pécs (4. Jahrgang, Nr. 3) wurden in die Zeitschrift aufgenommen.

György Csizmadia lobte das Werk von Ágnes Roboz als Choreograf, kategorisierte es als eine Operette, die reich an Tanz und Volkstradition ist, und bewertete die Leistung der Schauspieler und des Chores positiv [Csizmadia 1953, 319–320]. Er weist darauf hin, dass sich die musikalische Grundlage der sozialistischen Operette als angemessen erwiesen habe und dass die Operettentheaterarbeit äußerst erfolgreich gewesen sei: „Otto Vinczes Musik bietet auch eine hervorragende Gelegenheit für Tänze. Einerseits ist es stark rhythmisch, andererseits trägt in großen Tanzszenen die dynamische Verbesserung in hohem Maße zur inneren Entwicklung der Tanzkomposition bei. Diese Tanzmusik bereichert die Musik der gesamten Operette mit einer besonderen frischen, frischen Farbe. [...]“ [Csizmadia 1953, 320].

Der Choreograf der Aufführung in Kecskemét war Eta Sallay, und der Kritiker war die Aufführung in der Hauptstadt, d.h. Ágnes Roboz. Er for-

mulierte das Problem des Mangels an ländlichen Theatern im Allgemeinen, die engeren Möglichkeiten, trotz derer er die Tänze von *Boci-boci* immer noch lobt..., und schloss seine Gedanken mit der folgenden Zusammenfassung: „tanzt, weil ich das Gefühl habe, dass wir eine Schuld gegenüber ländlichen Theatern zurückzahlen, wenn wir ihre sehr lobenswerten, anspruchsvollen Bemühungen in den Kolumnen dieses Papiers loben“ [Roboz 1953, 385].

Diese Bemühungen wurden von Bán Hédís Kritik an Pécs im Zusammenhang mit den vielfältigen *Boci-Boci* fortgesetzt, die auch die Arbeit des Choreografen Imre Mille schätzten, während sie über die gesamte Aufführung schrieben: „Einer der grundlegenden Mängel der Aufführung des Nationaltheaters von Pécs ist, dass es diese Einheit, das Hauptbild des Tanzes, nicht schaffen konnte. Dies zeigt sich besonders im Tanz der Schauspieler“ [Bán 1954, 95].

Die Bemerkungen zu den Tänzen des *Újpest-Mädchens*, einer anderen sozialistischen Operette, die László Danielisz im Budapester Comedy-Theater [4. Jahrgang, Nr. 1] vorstellte und die keine positive Meinung zur Choreografie von Ágnes Szöllösi und Richárd Bogár hat. Schließlich erläuterte er den Standard des Operettentheaters: „[...] Nehmen Sie das Beispiel der Tanzfakultät des Metropolitan Operettentheater, die unter ähnlichen Bedingungen arbeitet, mit denselben Problemen wie sie zu kämpfen hat und in letzter Zeit viel entwickelt und gute Ergebnisse gezeigt hat“ [Danielis 1954, 28].

Der nächste Artikel [4. Jahrgang, Nr. 2] wurde vom Budapester Operettentheater über die sowjetische Operette *Miss Disguise* von Zsuzsa L. Merényi verfasst, und die Choreografie von Ágnes Roboz wurde ausführlich analysiert – wie sie in die russische Szene passt usw. [L. Merényi 1954, 60–61] –, während er über die Fragen und Antworten zum Operettentanz nachdachte: „Das Thema Operettentanz wurde in Fachkreisen vielfach angesprochen. Wie kann Tanz in der Operette geschmackvoll gelöst werden, was muss getan werden, damit die Tänze nicht einfüngungsartig sind, sondern die Handlung des Stücks vorantreiben, seine Charaktere charakterisieren?“ [L. Merényi 1954, 60.]

Dann fuhr er fort, wonach Roboz Choreografie die Hindernisse erfolgreich überwunden hat: „Wir erhalten eine interessante Antwort auf diese Frage während der Präsentation von *Miss Disguise* [Álruhás kisasszony] Auf dieser Grundlage denke ich, dass die Antwort lautet, dass es in einer Operette, deren Handlung in einem bestimmten sozialen Umfeld stattfin-

det, in dem die dargestellte Gesellschaft durch gut charakterisierte Typen repräsentiert wird, in der Musik auch diese Anforderungen an sich selbst hat, kein besonderes Problem geben kann [...]“ [L. Merényi 1954, 60].

Die Kálmán-Operette *Die Csárdásfürstin*, die sich von den großen Operettenrekonstruktionen abhob, veröffentlichte in derselben Ausgabe [5. Jahr, 4. Jahr] auch zwei Schriften, die beide aus ländlichen Aufführungen stammten. Am Nationaltheater in Szeged waren Károly Mezey und Mihály Huszár für den Tanz verantwortlich [Gera 1955, 181]. Mihály Gera, der speziell über Beilagen der Tanzfakultät schrieb, lobte auch den Kätzchentanz und den Kreislauffest [Gera 1955, 181]. Die Tanzanalyse der Produktion des Katona József Theaters in Kecskemét, das auch nach Ágnes Roboz benannt ist, würdigt die Arbeit des gesamten Theaters und lobt die Choreografie von Eta Sallay [Roboz 1955, 183], schreibe und lobe sie wirklich, „Um Ella Sallay, die Choreografin des Theaters, zu loben, die die Schauspieltänze in Maßen, geschmackvoll und stilvoll inszenierte, um die Schauspieler zu loben, die sie freundlich tanzten, einfach [...]“ [Roboz 1955, 183].

Die Sommerpremiere der Adaption der Huszka-Operette, *Mária főhadnagy*, an die sozialistische Bühne, die in der ersten Hälfte des 20. Jahrhunderts geschrieben wurde, wurde von der Zoo-Bühne des József Attila-Theaters veranstaltet, auch mit der Auswertung der Choreografie von Rimóczy Viola: „Meiner Meinung nach finden sich in dieser Operette auch alle Merkmale einer schlechten Operette: kitschige Romantik, emotionale kleinbürgerliche Haltung, geistloser Witz und so weiter. Und es ist besonders schmerzhaft bei einem großartigen Thema wie unserem Unabhängigkeitskrieg. Ich möchte nicht das ganze Stück analysieren, das ist auch nicht nötig, weil das Stück selbst eine Kritik an sich ist. Da jedoch ein guter Balletteinsatz organisch in die Handlung passen muss, kann die Choreografie nicht unabhängig vom Gesamtstück untersucht werden“ [Kun 1955, 379]. Er hebt die hochwertigen Teile der Aufführung hervor, den Palastblock [Kun 1955, 379], aber darüber hinaus konnte er andere Tanzbeilagen nicht loben.

Die georgische Operette *Die ausgetauschte Braut* [*Elcserélt menyasszony*] – ein Stück im sowjetischen Stil – wurde auf der Mayakovsky-Bühne aufgeführt, auch in den Sommermonaten wurde die Choreografie von Ágnes Roboz auch von Zsuzsa Kun [Jahr 5, Nr. 8] aufgeführt [Kun 1955, 379]. Gelobt wurden die tänzerischen Lösungen der Parade-Besetzung, darunter Latabár und Rátonyi, die in den Diskurs passen, den Roboz unter anderem 1952 als Aufgabe des Operettentanzes bezeichnet [Kun 1955, 379–378].

ANDERE KATEGORIE

Die Kategorie, die im Operettentanz jedoch nicht primär in die beiden anderen Bereiche passt, war meistens die Aufführung des Choreografen und des Chores zwischen 1952 und 1956.

1953 veröffentlichte László Sándor, der Choreograf des Budapester Comedy-Theaters, seinen Artikel über die Arbeit des Tanzchors des Budapester Operettentheaters (3. Jahrgang, Nr. 7), in dem er auch die aktuellen Probleme der Operettenkunst ansprach und seine Meinung zu Innovationsbemühungen wie folgt äußerte: „In den letzten Jahren haben wir uns oft mit den aktuellen Themen des lustigen Musikgenres befasst, insbesondere mit dem Problem der Schaffung und Weiterentwicklung einer neuen Art von Operette. Zahlreiche professionelle Debatten, Fragebögen für Veranstalter und die Presse haben die brennenden Probleme dieses Genres aufgeworfen. [...] Die heutige Operettenbühne kann die an sie gestellten Anforderungen noch nicht vollständig erfüllen“ (Sándor 1953, 196).

Er untersuchte die Entwicklung der Tanzfakultät von Performance zu Performance, es wurden Kálmán-Operetten, Offenbach-Operetten und sowjetische Operetten aufgeführt (Sándor 1953, 197–199). Da der Großteil des Operettentheaterchors in Operettenaufführungen auftritt, kann der Autor auch die technische Entwicklung des Tanzchors in ihnen sehen und wünschte seinen Theaterchoreografen, Tanzchören und Operettenstars schließlich weitere fruchtbare Arbeit (Sándor 1953, 200).

ZUSAMMENFASSUNG

Wir sehen zwei Hauptrichtungen, entlang derer die Opernkunst in der Zeitschrift thematisiert wurde, einschließlich der Schwierigkeiten ihrer Tanzbeilagen. Eine der Richtungen, in denen die Initiatoren und Kritiker betonen, ist, dass die Hauptfunktion des Operettentanzes darin bestehen sollte, die gegebene Aktion in allen Fällen voranzutreiben, d.h. über die rein unterhaltsame und ästhetische Rolle hinauszugehen, die ansonsten mit dem Inhalt des Genres übereinstimmt. und Versuche seiner dramaturgischen Erneuerung. Eine ausführliche Version davon ist, wenn Schriftsteller versuchen, das Wertesystem der Operette im sowjetischen Stil und die Operettenaufführung der privaten Theaterorganisation gegenüberzustellen, wobei die unmoralischen Tänze früherer Epochen ausdrücklich betont werden.

Die andere Richtung ist, dass Kritiker, wenn der Fokus sowohl auf den Choreografen als auch auf dem Chor liegt, auch die technische Entwicklung der verschiedenen Tänze der Operette hervorheben, wobei die Tanzblöcke der Schauspieler und der entsprechende institutionelle Hintergrund [einschließlich des Colleges] nicht zu vergessen sind. In jedem Fall legen sie fest, was als nächstes zu tun ist, welche Ziele sie im Bereich des Operettentanzes erreichen wollen. Es ist auch zu sehen, dass wir kaum Unterschiede zwischen den Artikeln zwischen 1952 und 1956 feststellen: Ziel ist es, eine der Besonderheiten der sowjetischen Operettenkunst, eine ihrer Besonderheiten, den Operettentanz, zu entwickeln – im Rahmen und den Regeln und Erwartungen, die die Ideologie zulässt. Neben der praktischen Erfahrung und Entwicklung wollten die Fachleute aber auch die theoretische Arbeit im Zusammenhang mit dem Operettentanz bereichern, was natürlich teilweise geschah.

ARTIKEL

- A színházi tánc problémái [1956]. *Táncművészet*, 6.évf. 6.sz. 263–264.
- Bán Hédi [1954]. A *Boci-boci tarka* előadása a pécsi Nemzeti Színházban. *Táncművészet*, 4.évf. 3.sz. 95.
- Boldog László [1952]. Fővárosi Víg Színház: *Szibériai rapszódia*. *Táncművészet*, 2.évf. 12.sz. 385–387.
- Danielisz László [1954]. Fővárosi Víg Színház: *Újpesti lány*. *Táncművészet*, 4.évf. 1.sz. 27–28.
- Csizmadia György [1953]. Fővárosi Operett Színház: „*Boci-boci tarka*”. *Táncművészet*, 3.évf. 10.sz. 318–320.
- Gera Mihály [1955]. A Szegedi Nemzeti Színház tánckara. *Táncművészet*, 5.évf. 4.sz. 181–182.
- L. Dési Rózsi [1953]. Fővárosi Operettszínház: *Luxemburg grófja*. *Táncművészet*, 3.évf. 1.sz. 21–23.
- L. Merényi Zsuzsa [1954]. Táncok az *Álruhás kisasszony* című operettben. *Táncművészet*, 4.évf. 2.sz. 59–62.
- Körtvélyes Géza [1952]. Az „Orfeusz” táncairól. *Táncművészet*, 2.évf. 4.sz. 126–128.
- Kun Zsuzsa [1955]. Operettek nyári színpadokon: *Mária főhadnagy – Elcserélt menyasszony*. *Táncművészet*, 5.évf. 8.sz. 379–380.
- Roboz Ágnes [1952]. Az operett-tánc. *Táncművészet*, 2.évf. 2.sz. 50–54.

- Roboz Ágnes [1953]. Két vidéki operett-bemutató: Kecskeméti Katona József Színház: „Boci-boci tarka”. *Táncművészet*. 3.évf. 12.sz. 385.
- Roboz Ágnes [1955]. A Csárdáskirálynő Kecskeméten. *Táncművészet*. 5.évf. 5.sz. 182–184.
- Sándor László [1953]. A Fővárosi Operett Színház tánckarának munkájáról. *Táncművészet*. 3.évf. 7.sz. 196–200.
- Szalay Karola [1953]. Megjegyzések a táncbetétekről. *Táncművészet*. 3.évf. 10.sz. 306–307.
- Szenhgyi István [1953]. Két vidéki operett-bemutató: Győri Kisfaludy Színház: „Luxemburg grófja”. *Táncművészet*. 3.évf. 12.sz. 385.
- Tabi Ervin [1955]. Ankét az operetről. *Táncművészet*. 5.évf. 2.sz. 87.

BIBLIOGRAPHIE

- Batta András [1992]. *Álom, álom, édes álom... Népszínművek, operettek az Osztrák-Magyar Monarchiában*. Budapest: Corvina Könyvkiadó.
- Bozó Péter [2013a]. *Operett Magyarországon [1859–1960]*. URL: <http://www.zti.hu/mza/m0402.htm>
- Bozó Péter [2013b]. *Műfaji hagyomány és politikai kisajátítás Vincze Ottó Boci-boci tarka című operettjében*. URL: <http://real.mtak.hu/8666/1/M%C5%B1faji%20hagyom%C3%A1ny%20%C3%A9s%20politikai%20kisaj%C3%A1t%C3%ADt%C3%A1s.pdf>
- Csáky, Móric [1999]. *Az operett ideológiája és a bécsi modernség. Kultúrtörténeti tanulmány az osztrák identitásról*. Ford. Orosz Magoldna – Pál Károly – Zalán Péter. Budapest: Európa Könyvkiadó.
- Gáspár Margit [1963]. *A műzsák nevetlen gyermeke. A könnyűzenés színpad kétezer éve*. Budapest: Zeneműkiadó.
- Gara Márk [é.n.]. *A Táncművészet című folyóirat rövid története*. URL: <https://szinhaztortenet.hu/study/-/record/STD16369?from=szinhaztorteneti-forum>
- Heltai Gyöngyi [2012]. *Az operett metamorfózisai 1945–1956. A „kapitalista giccs”-től a haladó „mimusjáték”ig*. Budapest: ELTE Eötvös Kiadó.
- Klotz, Volker [2016]. *Operette: Porträt und Handbuch einer unerhörten Kunst*. Sinzig: Studiopunkt Verlag.
- Lengyel Emese [2017]. Nőkarakterek és nőkép Huszka Jenő operettjében. In Dobi Edit [szerk.], *Juvenília VII. Debreceni Bölcsész diákkörösök antológiája* (pp. 165–178). Debrecen: Printart-Press.

Szemere Anna [1979]. A sematizmus „víványa” a szocialista realista operett. In Berlász Melinda – Domokos Mária [szerk.], *Zenetudományi dolgozatok 1979* [pp. 145–151]. Budapest: MTA Zenetudományi Intézet.

Traubner, Richard [1983, 2003]. *Operetta: A Theatrical History. Revised Edition*. New York – London: Routledge.

A MI ZENÉNK – A ZENE SZEREPE AZ INTERAKCIÓS KÉSZSÉGEK FEJLESZTÉSÉBEN

■ TESZLER [SZABÓ] MÁRIA MÓNICA ■ 1001lullabies@gmail.com
Partiumi Keresztény Egyetem, Bölcsészettudományi és Művészeti Kar,
Zeneművészet az audiovizuális kultúrában, MA, II. év

■ Témavezető: DR. LÁSZLÓFFY ZSOLT, egyetemi docens
Debreceni Egyetem, Bölcsészettudományi Kar, Néprajzi Tanszék

I. BEVEZETÉS: AZ AKTÍV ZENÉLÉS ELŐNYEI

Az ember egyik természetes megnyilvánulása a hangok használata, a beszéd, az éneklés, a zenélés. Az Európai Zeneterápiás Konfederáció által megfogalmazott alapjogok közt áll, hogy „mindenkinek joga van a zenéhez, a zene általi önkifejezéshez”. Célom azok segítése, akik az önkifejezés terén nehézségekkel küzdenek, speciális nevelési igényeik vannak, akiknek megnyilvánulásuk nehezen érthető a környezet által. A zene általi nonverbális önkifejezés közelebb áll hozzájuk, már meglévő erőforrásokra alapszik, aktív részvételre motivál. A zene, a hang akaratlanul behatol a személy belső világába, megkerüli az esetleges ellenállást, fellazítja a tudattalan tartalmakat, és változást hozhat létre az érzelmek és a testi tudatosság szintjén. Serkenti az önszerveződést, a figyelmet, a rugalmasságot. A zenélés fejleszti az öntudatosítást, a környezet tudatosítását, a környezetre adott választ, az interakcióra való spontán érdeklődést.

Húsz éve használom az interaktív zeneterápia módszerét speciális nevelési igényekkel rendelkező gyerekekkel, fiatalokkal. Tevékenységemben Orff-típusú hangszereket és emberi hangot használok. Munkám célja, az éneklődés, a minőségi együttlét, az interakciós készségek fejlesztése, de az eredmények kihatnak az érzelmi fejlődésre, a rugalmasságra, a szenzoros integrációra és transzferhatás által megmutatkoz-

nak a részképességzavarok enyhülésében is. Több módszer technikáit, tevékenység formáit használok fel, és integráltan alkalmazom a gyermekek igényei szerint.

II. MUNKÁMAT INSPIRÁLÓ „ZENÉS” MÓDSZEREK

*Schulwerk-Carl Orff*¹:

A módszer célja „az aktív zenélés iránti érdeklődés felkeltése, a zenei elemek tudatosítása játékos formában”². Ez a módszer kifejezetten alkalmas arra, hogy fejlessze a gyermek rugalmasságát, figyelmét, megtanítsa, hogyan fejezheti ki érzéseit, kreativitását. „Gyakorlatain keresztül igyekszik felszabadítani a gyermeket merevségei, szögletessége és gátlásai alól [...]. Szabad teret enged a gyermek zenei fantáziájának, ezáltal a zenei nevelés kezdeti fokán elindítja az improvizálási készség fejlesztését.”³

Interactive Music Making – Nordoff, Robbins

Ez volt az első módszer, amivel munkám során találkoztam, és amit tanultam a Music as Therapy International által. Alapja, „egy improvizált zenei dialógus kialakítása, melyben a zenei tevékenységet vezető válassza pillanatról pillanatra együtt mozdul a gyerekekkel, illeszkedik a gyerekek megnyilvánulásaihoz, állandóan változó érzéseikhez, és befolyásolja azokat”⁴. A kapcsolat a zene által létesül és vezet változáshoz. A zenés improvizációs párbeszéd lehetővé teszi a vezető ráhangolódásnak a közvetítését. Ezt az illesztés technikájával éri el⁵ vagy a zene által kifejezett belső tartalmak tükrözésével⁶. Ez a tevékenység inkább fejlesztő, mint tanító, a hangsúly a kommunikációs készségek, az önkifejezés képességének a fejlesztésén van.

1 Niedermaier, A., [1999]: *Educatia muzicala moderna Conceptia pedagogica si instrumentala Orff*.

2 Nagy Miklós [1968]: *Az Orff-féle hangszerek és azok alkalmazásának tapasztalatai*. Egri Tanárképző Főiskola tudományos közleményei [Új sorozat, 6. köt.]. 97–113.

3 Nagy Miklós [1968]. *uo.*

4 Darnley-Smith, Rachel.; Patey, Helen. M. [2004]: *“Music Therapy.”*

5 Oldfield, A. [1995]- *“Communicating Through Music: The Balance Between Following and Initiating”* in: Wigram. T. : *The Art And Science of Music Therapy: A Handbook*. 6 Uo.

Dalcroze-módszer:

A zene mozgását, lüktetését, a mozgásban lévő test által tapasztalhatják meg a diákok. A SNI-gyerekek számára a ritmuskövető gyakorlatok az önszabályozást, az összerendeződést fejlesztik. A hangjelzésre történő gyors váltások serkentik a rugalmasságot, a figyelmet, a parancskövetést. A dinamika által különböző érzéseket, attitűdöket lehet előidézni. Az elemista gyerekek szívesen követik táncal vagy kézmozdulatokkal, rajzokkal a zenét. Linderbergerné Kardos Katalin szerint a Dalcroze-módszert „nevezhetjük akár terápiának is, amely pedagógiai vonásai mellett gyógyító hatással lehet a személyiség egészére.”⁷

Sáry-módszer:

Sáry László zenepedagógus kreatív zenei játékaiból inspirált, adaptált játékok fejlesztik a környezettudatosítást, a csoporthoz való tartozás élményét, az önszabályozást. Azok a zenés játékok, amelyekben a zene egyik jellemzője változik, tudatosítják a zenei elemek különböző hatását, és serkentik a rugalmasságot, a többszempontúságot. Azok a játékok, amelyekben egy bizonyos irányba tovább adják a hangot, a hangszert, a ritmust, serkentik a tájékozódást, a figyelmet, a memóriát. Azok a játékok pedig, amelyekben be kell tartani ugyanazt a hangparamétert, a szabályokhoz való illeszkedés tendenciát növelik. A zajok, zörejek „megszelídítése”⁸, a hang és a csend váltakozása, a hang különböző irányokban való továbbadása, a hangerőt változtató párbeszédés játék néhány ötlet, amit a Sáry-módszerből a gyerekekkel való munkámban alkalmazni tudok, fejlődési szintjükhöz mérve.

A módszerek közös elemei: a játékosság, a mozgás, a hang, a hangszerhasználat, az improvizáció, az önkifejezés, a kapcsolódás zene által. Mindegyik számításba veszi a gyerek kezdeményezését, teret ad a gyermek kreativitásának.

7 Linderbergerné Kardos Erzsébet [2005] „Terápia zenével”, in: Linderbergerné Kardos Erzsébet [szerk.] „Zeneterápia szöveggyűjtemény.”

8 Sáry László [2010]: „Kreatív zenei gyakorlatok – Módszerem rövid összefoglalása.” In: *Parlando*. 6/06.

III. MUNKÁMAT INSPIRÁLÓ ELMÉLETEK

Marc Lemann: a zenét mozgással éljük-értjük meg

M. Lemann zeneterapeuta, három szintet azonosított a zene mozgással való megértésére, megélésére. „Az első szinten, a kliens a mozgással a zene ritmusával, tempójával, dinamikájával hangolja össze [szinkronizálás]. A második szinten a mozgással komplex zenei jelenségekre ad választ [belső ráhangolódás], a harmadik szinten pedig megszületik a zenehallgatás érzelmi összetevője [az empátia]”⁹. A kliens mozgása, megnyilvánulása mint a zenére adott válaszreakció az ülésvezető megfigyeléseinek a tárgya és az értékelési szempontja is.

Carl Rogers [1959] klienscentrikus megközelítés¹⁰

Carl Rogers klienscentrikus megközelítés elméletéből kiindulva, az ülésvezető idomul a gyerekhez a tevékenységeken belül, felhasználja a gyerek kezdeményezéseit, és erre építi a beavatkozását. Ez a megközelítés biztonságos, elfogadó környezetet teremt a gyerek számára, ahol bátran kibontakozhat.

Gergely, Watson [1999] mentalizációs elmélete¹¹

Gergely és Watson elmélete szerint „a gyermek pozitív énképe akkor alakul ki, ha a gondozó válasza illeszkedik a gyermek érzelmeihez, és a gyermek érzelmi állapotát tükrözi”.¹² A zenés foglalkozások teret adnak a gyermek érzéseinek a tükrözésére, elfogadására, megszelídítésére. Az aktív zenélés által az egyén felfedezheti saját hathatós [kompetencia] képességét. Nemcsak „elszenvedője” lesz a történeteknek, hanem aktívan változtathat, hozzáteheti önmaga kreatív megnyilvánulását. Megtapasztalhatja, hogyan tud csatlakozni, ráhangolódni mások zenéjéhez. Mindez hozzájárul az érzelmi világának ééréséhez, ahhoz, hogy képessé váljon „önmagát kívülről hallani, és másokat belülről látni”¹³. Ezt nevezi R. Tay-

9 Tiszai Luca [2018]: „Súlyosan-halmozottan fogyatékos felnőttek figyelmi és emlékezeti működésének elemzése zenehallgatás közben”.

10 Rogers, R. C. [2012]: „*Client-centered Therapy: Its Current Practice, Implications and Theory*”.

11 Taylor, R. [2016], Gergely, 2001; Gergely & Watson, 1999 nyomán: *Introduction to Mentalising and Mentalisation Based Therapy for BPD and MBT Trauma*.

12 Uo. Taylor, R. 2016.

13 Uo. Taylor, 2016.

lor mentalizáció készségnek, ami nélkülözhetetlen a hatékony szociális interakcióban.

*Daniel Stern (2000): ráhangolódás elmélete [affective attunement]*¹⁴

A gyermek érzelmi állapotához való illesztéssel, ezek tükrözésével jön létre az, amit Daniel Stern elméletében „ráhangolódásnak” nevez¹⁵, ami lényegesen fontos a gyermek egészséges érzelmi fejlődésében. A ráhangolódás egy érzelmi kapcsolódás, ami által elfogadást és elismerést tanúsítunk. Az érzelmi ráhangolódás fejleszti az empátiát, a válaszkészséget és a bizalmat. Taylor szerint „Ez a ráhangolódó visszatükrözés informálja a gyereket a saját érzéseiről. Ezáltal alakul ki a szubjektív szelf érzet, az érzések tudatosítása és szabályozási képessége.”¹⁶

*Nordoff Robbins (1977): az ember mint „muzikális lény”*¹⁷

Nordoff és Robbins megállapítása szerint az ember „muzikális lény”, együtt születik azzal a hajlammal, hogy hangadással vagy zörejrel válaszoljon a környezetében hallható zajokra, hangokra.

*Trevarthen és Malloch (2000): a beszéd muzikalitása*¹⁸

A zenei megnyilvánulás alapja a hang, ami az izmok, zsigerek és hangképző szervek feszültségéből és oldásából jön létre. A hangadás egy természetes hajlam, célja a feszültségcsökkentés és a környezettel való kommunikáció. Trevarthen és Malloch a hanghasználat mintázatait, minőségét követték kutatásaikban, megállapítva a hangok intuitív használatát a mindennapi kommunikációban.

Ezt a két alaphajlamot – a hangképzést mint válaszreakciót a felcsendülő hangokra és a hangok intuitív használatát a kommunikáció érdekében – használjuk fel, hogy serkentsük az alkalmazkodó és az ön-kifejező interakciót.

14 Stern, N. D. (2000): *A csecsemő személyközi világa a pszichoanalízis és fejlődés-lélektan tükrében.*

15 Uo. Stern, N. D. 2000.

16 Uo. Taylor, 2016.

17 Darnley-Smith, R., 2009.

18 Malloch, S., Trevarthen, C. [2000, 2009]: *Communicative musicality: Exploring the basis of human companionship.*

*Daniel Stern [2000]: a szelf kibontakozásának fázisai*¹⁹

A muzikális beszéd fontos szerepet tölt be az alapbiztonság, az érzelmi világ kialakításában. A gügyögő gyermekkel való dallamos kommunikáció készíti elő a terepet a későbbi beszédes interakcióra, arra, hogy a kommunikáció tudatos, felváltott hangadásból és a másik meghallgatásából áll. Tudatosul a másik létezése mint különálló egyén, tudatosul, hogy a másik személynek is van érzelmi világa, amire rá lehet hangolódni, vagy ami képes vagy sem ráhangolódni. Ennek az alapkommunikációnak a dallama az, ami meghatározza a gyermek számára azt, hogy ki ő, hogy elég jó-e.

Mindemellett, fontos szerepük van a neurológiai és fiziológiai adottságoknak, amelyek által rendszerezük a kívülről jött információkat. A sérült gyermekek neurológiai vagy más akadályozottság miatt nehezebben kapcsolják össze az információkat. Lehet, hogy a szülő hangolódásra képes, de a gyermek biológiai korlátjai miatt nem képes venni ezt a ráhangolódó üzenetet, és emiatt az énéjlődése elakadhat. Az észlelés által az érzékelés információi integrálódnak, rendeződnek, egy bizonyos érzelmi hangulattal társulnak, szerveződés által „értelmet” kapnak, és rugalmasan változtathatják az alapérzelmi állapotot. A szenzoros integráció deficijtjével küszködő gyermekeknél az önszerveződési folyamat nehézkes, és a belső kapcsolódás hiánya megzavarja a külső kapcsolódás folyamatát. Ha nincs meg a neurológiai vagy fiziológiai alap, ami ezeket a folyamatokat irányítsa, akkor zavart lesz az éntudat kialakítása, a „másik ember” tudatosítása és a kapcsolódás különböző szinteken megrekedhet. A zenés foglalkozások egy játékos, elfogadó környezetben serkenthetik a gyermek észlelését, aktivitását, mozgásainak rendeződését.

Karin Schumacher [2019]20: zenés intervenciók az interakciós készségek fejlesztésére és felmérésére a szelf különböző fejlődési fázisaiban

Daniel Stern szelf-fejlődési elméletét vette szempontként Karin Schumacher, megalakítva a gyermek interakciós készségeinek minőségét felmérő és beavatkozó módszerét. Schumacher zenés intervenciókat javasol, hogy segítsen a gyermekek szelf- fejlődésében.

19 Stern, N. D. , 2000.

20 Schumacher, K., Calvet, C., Reimer, S. [2019]: *The AQR Tool-Assessment of the Quality of Relationship*.

IV. ZENÉS TEVÉKENYSÉGEK A SZELF FEJLŐDÉSÉNEK A TÜKRÉBEN

Célok, módszerek és zenés megoldások a bontakozó szelf fejlődési fázisában [Id. 1. táblázat]

A szelf kibontakozásának első fázisában az érzetek, mozdulatok összekapcsolása által, különböző pillanatnyi affektusokat él meg az egyén. Az érzeteket hangadással, sóhajjal, kiáltással, gügyögéssel kommunikálja. Ezekre a spontán megnyilvánulásokra adott ráhangolódó válaszok serkentik az érzelmi megnyilvánulások kifejezését.

1. táblázat

Célok, szükségletek	Módszerek, zenei megoldások	Eredmények
- a biztonságérzet megteremtése	- az ülések konstans szerkezete - a szinkronizált zenei válasz által elismerést kapó megnyilvánulások.	Előre-láthatóság, kontrollérzés, bátorság a felfedezéshez, önkifejezéshez, a közeledéshez
- önmaguk létezésének megtapasztalása - taktilis és proprioceptív érzékelés: saját testének ritmusát, súlyát érezze	- a hangokat testélménnyel, ringatással, tapsolással, hintázással társítjuk, - az ülésvezető hangszerrel vagy énekléssel követheti a gyermek légzésének a ritmusát, a gyerek nevét dúdolhatja ismétlődően.	- a saját test érzékelése egymásutániság - multimodális kapcsolódás „jó[I] vagyok” érzése
- megfelelő inger mennyiség	Szünetek, csend A kontaktus igény tisztelete [Amikor a gyerek kilép az interakcióból – önszerveződik.]	- önszerveződés

Célok, módszerek és zenés megoldások a szelfmag kialakulásának fejlődési fázisában [Id.2. táblázat]

D. Stern²¹ a szelfmag kialakulásának nevezi azt a fázist, amelyikben a gyerek az ismétlődő történések egymásutániságát és velejáró élményeit, testélményként, énélményként tapasztalja meg („Jól érzi magát”).

²¹ Stern, N. D. , 2000.

Ebben a fázisban a gyerekek felismerik a dallamot, mimikával lereagálják, rámozdulnak a dallam ritmusára, tudatosabban nyúlnak a hangszerek felé, vagy dúdolnak, de a vezetőt még inkább funkcionálisan „használják”. A vezető a gyermek zenéjére hangolódó zenei válaszai által egy kommunikációs csatornát fejleszthet ki.

2. táblázat

Célok, szükségletek	Módszerek, zenei megoldások	Eredmények
Biztonságérzet	Stabil ülés szerkezet, tevékenységek	Előreláthatóság kialakulása Kontrollézés Bátorság Ismert dallamok dúdolása
Öntudatosodás serkentése	Kisebb váratlan dallamfordulatok, kis újdomság: Hangszercsere, hangszerek felfedezése	Figyelem „cseppek”, tudatosodás „cseppek” Mozgással, mimikával éli meg a zenét Érzelmileg reagál az ismert/új tevékenységekre
Saját testének rezgését, ritmusát, súlyát érezze	Hang és testélmény tár- sítása	Egymásutániság Multimodális kapcsolódás A saját test irányításának a meg tapasztalása
Kompetencia érzés, Saját történet, közös történet, rutin kiala- kítása	Ismétlődő játékok, népdal, történetek zenés improvi- zációja, egyszerre zenélés, a hang- szerek átadása	Kompetenciaézés új mozgásformákat, h a t á s m ó d o z a t o k a t fedezhet fel
Megfelelő ingermeny- nyiség	a szünetek, a kontaktus igény tiszteletben tartása	- önszerveződés

*Célok, módszerek és zenés megoldások az interszubjektív szelf
kialakulási fázisában [Ld, 3. táblázat]*

A fejlődés következő fázisában kiformalódik az inter-szubjektív énézés, tudatosan hat a környezetére, és figyeli azt, hogy a környezete hogyan válaszol. Itt már lehet bátrabban új dallamokat, ritmusokat

vagy dallamfordulatokat behozni. Szemkontaktussal, megosztott figyelemmel, mosollyal reagálják le, hogy hogyan felelt meg az újdonság az elvárásaiknak.

3. táblázat

Célok, szükségletek	Módszerek, zenei megoldások	Eredmények
Biztonságérzet és újdonság	Új dallamok, ritmusok, ismert játékok keretében Elismerés	Előreláthatóság Kontrollézés Bátorság Megosztott figyelem, szemkontaktus
Öntudatosodás serkentése	Elismerés, Érzelmek megnevezése, éneklése Légzésritmus, szívritmus lejátszása. Hang és mozgás társítása, körjátékok Gesztusokkal egybekötött játékok	Kompetenciaézés Önbizalom Testséma kialakulása Tájékozódás, viszonyítás
Differenciálódás	Rutinos egyéni- vagy csoportülésekben felváltva vagy szimultán játszhatnak különböző ritmust, hangerőt, hangmagasságot. Improvizatív dialógus, kérdezz-felelek típusú játékok, mondókák, zenés mesék improvizálása, szereplők érzéseinek kifejezése	Kapcsolódás a „másikkal” Egymásra figyelés, „együtt-érzés” a történésekre való reagálás tudatosítása
Szociális kommunikációra vonatkozó szabályok	Meghallgatás, sorkiválás, elfogadás, nevek dallama, hangszerek megosztása, felváltva eljátszott zenerészletek	Egymásutániság Környezet tudatosítása, elfogadása Mentalizáció Önszabályozás
Megfelelő ingermennyiség	A szünetek, a kontaktus igény tiszteletben tartása	Az interakciót gyakorló fázis

Célok, módszerek és zenés megoldások a verbális és narratív szelf kialakulási fázisában [ld. A 4. táblázatot]

A beszédképesség és a memória kialakulásával kibontakozik a verbális majd a narratív szelf²². Ebben a szakaszban a zeneszövegnek metakognitív szerepe van, és segít az egyén kontinuitásának a megélésében. Itt már van egy megélt szelf és egy szelf, amelyik beszél arról, hogy mit él meg. Itt már zenei analógiákat, zenés meséket, saját érzéseket is lehet improvizálni, a gyermek jobban megérti a tevékenység szabályait.

4. táblázat

<i>Célok, szükségletek</i>	<i>Módszerek, zenei megoldások</i>	<i>Eredmények</i>
Biztonságérzet és bátorítás	Elismerés – zenei válaszban	Önkifejezés Bátorság
Önkifejezés Énrészek, érzések, emlékek kifejezése Struktúraigény	A zeneszöveg fontos eszközzé válhat. Saját történetek improvizálása, strukturált kísérete	Önkifejezés Empátia
Mozgásigény	Ritmus játékok Mozgásos játékok Elismerés, A kezdeményezések felhasználása, fejlesztése	Önszabályozás Összerendeződés Önbizalom A történetekre való reagálás tudatosítása
Differenciálódás Szerepek vállalása Közösséghez tartozás	Párbeszéd improvizáció Zenés mesék, szerepjátékok, „Zenés társasjátékok”	Interakció Környezet tudatosítása Egymásra figyelés, „együtt-érzés”
Szociális kommunikációra vonatkozó szabályok	Meghallgatás, sorkivárás, elfogadás	Környezet tudatosítása Egymásra figyelés, Mentalizáció Önszabályozás Szelektív figyelem
Megfelelő inger- menyiség	A szünetek, a kontaktus igény tiszteltetben tartása	- az interakciót gyakorló fázis

²² Karterud, Monsen [1999]

A zenés fejlesztő foglalkozások serkenthetik az interszubjektív én kialakulását, az interakciós készséget. A hangszerek használata fejleszti a motorikus készségeket, az információ integrálását, szerveződését és elősegíti a külső kapcsolódási folyamatot. A ráhangolódó, tükröző zenei válasz pedig erősíti a bizalmat, motiválja az interakciót.

V. AKTÍV ZENÉLÉS A SPECIÁLIS NEVELÉSI IGÉNYŰ GYEREKEKKEL, FIATALOKKAL

A gyakorlati részben bemutatom, hogyan használom a zenét mint kommunikációs közeget a különböző speciális nevelési igényekkel rendelkező személyekkel.

Célközönség:

Az első egy tipikus, részképesség zavarral küszködő elemista gyerekekből álló csoport, a második három súlyos fogyatékkal küzdő tizenéves fiatalokból áll, akik más, asszociált károsodással is rendelkeznek. Mindkét csoport 12 alkalmon vett részt, hetente, 30–40 percen át.

A. Munkám a részképesség zavarokkal küzdő csoporttal

1. A részképességzavarok

Az írás, olvasás, számolás különböző képességek és készségek együttműködését kívánja. Gyarmathy szerint az írás, olvasáshoz „a gyerekek össze kell egyeztetnie a hang akusztikus képét a hang beszéd-motoros emlékképével és a betű vagy szám vizuális képével is, mozgási képet kell alkotnia, majd finom mozdulatokkal leírni azt. Ha bármely ponton akadályozottság lép fel, az az egész teljesítményt bizonytalanná teheti”²³. A részképességzavarok mellett másodlagos problémák is megjelenhetnek: az önbizalom hiánya, csökkent önbecsülés és kompetenciaérzés, rugalmasság hiánya, ami viselkedészavarokhoz, érzelmi zavarokhoz vezethet.

2. Kutatások

Kutatásokat a zeneterápia szerepéről a szociális kompetencia fejlesztésére vagy részképességzavarok enyhítésére Jellison, J. A. [2000],

²³ Gyarmathy Éva [2009]: *Tanulási zavarok azonosítása és kezelése az óvodában és az iskolában*

Montello, L, Coons, E.E. [1999] Warwick, [1995], Hallam [2015], Williams et al., [2015], Konta és Zsolnai [2002], Szabó [2015], Kristóf [2015] végeztek. Konta és Zsolnai részletesen vizsgálta a zenéstevékenységek hatását a szociális kompetenciák terén, és szignifikáns eredményeket értek el a szociális készségek zenés, játékos fejlesztésével.

3. Általános fejlesztési tényezők

A zenés foglalkozások keretében fontos a *struktúra*, ami összeszedettséget, kiszámíthatóságot adhat az ismert dallamvonalak, a ritmusszerkezetek által. A kezdő ének, a lezáró ének, a szünetek – úgy a tevékenységek között, mint az improvizációk alatt – fontos szerepet játszanak a strukturáltság kialakításában. A struktúra kialakításában és a differenciálódásban is, fontos szerepe van *a határoknak*. Egyik határképző lehet, a csend²⁴, ami fontos a gyerekek önszerveződésében is.

4. A vizsgált csoport tagjai, erőforrások, fejlődési szükségletek [ld. Az 5. táblázatot]

5. Célkitűzések

- a. Az önkifejezés, a kompetenciaérzés és az önbizalom fejlesztése;
- b. A szociális kompetencia növelése
 - A szabályok betartása
 - A meghallgatási készségek fejlesztése
 - Sorkivárás
 - Rugalmasság, beleérző képesség fejlesztése
 - Szociális szerepek gyakorlása

Használt eszközök, hangszerek:

Énekhang, testzaj [tapsolás, trappolás], dobok, réztányér, tamburin, fatulipán, kasztanyet, triangulum, esőcsepp, óceándob, zörgők, külön hangjegyű xilofonok.

6. Tevékenységek:

- a. Köszöntés
- b. Szabadimprovizáció, párbeszéd
- c. Egymásutániságot fejlesztő játékok

24 Sutton, J. [2005]: *Hidden music -an exploration of silences in music and music therapy*, 381.

5. táblázat

Tagok	Leírás	Erőforrások	Szükségletek, nevelési igények
1.	Jó kognitív képességek Figyelemzavar, mozgékonyosság Diszlexia, diszgráfia, enyhe látászavar Ambivalens kötődés Asszertív, Önbizalomhiány	Nyitott, aktív, kreatív asszertív, anyáskodó Affinitás a zenéhez	Mozgással, kreatív, önkifejező játékkal megélt zenei élmények, érzelmi elismerés, vezető szerep Szerveződés, önszabályozás Figyelem, tájékozódás, egymásutánosság
2.	Jó kognitív képesség Beszédnehézség, Diszgráfia Elkertülő kötődés Félénk, Önbizalomhiány	Kíváncsiság Affinitása a zenéhez	Önkifejező játékok, spontaneitás, érzelmi elismerés, Kapcsolódás Szerveződés, önszabályozás, légzésszintus Figyelem, tájékozódás, egymásutánosság
3.	jó kognitív képességek, Jó beszédképesség, Figyelemzavar Ambivalens kötődés Félénk, Önbizalomhiány	Kapcsolatteremtés készsége Játékosság, kreativitás Affinitása a zenéhez	Önkifejező játékok, spontaneitás, érzelmi elismerés, Differenciálódás Szerveződés, önszabályozás Figyelem, tájékozódás, egymásutánosság
4.	Mérsékelt kognitív képességek Figyelemzavar, mozgékonyosság, Diszgráfia Ambivalens kötődés Agresszív tendencia	Vidám, nyitott, kíváncsi, kreatív Affinitása a zenéhez	Mozgással, kreatív, önkifejező játékkal megélt zenei élmények, érzelmi elismerés, Kreatív mederbe terelni az energiáját, következmények Szerveződés, önszabályozás Figyelem, tájékozódás, egymásutánosság
csoport	kedvelik a zenét, kreatív, nyitott, kíváncsi		összehangolás, összerendezés egyéni és csoport szinten csoportélmény aktív zenélés és mozgás által szociális kompetencia fejlesztése

- d. A zenei élmény mozgással való megélése
- e. Ritmusjátékok, figyelemfejlesztők
- f. Szerepjátékok, társasjátékok
- g. Búcsúdal

a. Köszöntés

A köszöntés lehet egy improvizált dal, aminek a tempója, a ritmusa a köszöntött gyerek vérmérsékletéhez, jelenlegi állapotához, aktivitási szintjéhez illeszkedik. [Ld. az 1. ábrát.].

1. ábra. Kezdő ének csoportos foglalkozásra

Köszöntő dal
kezdő ének csoportos foglalkozásra

az adott gyermek vérmérséklete, aktivitási szintje szerint

Üj-ra itt va gyunk ma e - gyütt ősz-sze ül-tünk ze-nél - ni Kö-szön - te - lek

11 **Più mosso**
és re - mé-lem jót fo-gunk é - ne - kel - ni Ma-ri ka - Ma-ri - ka

19
üd - vő - ző-lünk Ma - ri - ka Ma ri - ka

23
Ma - ri - ka - Szól - jon hát a mu - zsi - ka.

kisdob

b. Improvizált zenei dialógus:

A szabadimprovizációs tevékenységek teret adhatnak a kreativitásnak, az önkifejezésnek, az önbizalom növekedésének. Fontos, hogy a megadott struktúrákon belül a gyerekek megélik az önkifejezés sza-

badságát és az elfogadást. A gyermek improvizál, és a vezető válaszol a gyermek improvizációjára, tükrözve annak lényegét. Több fordulattal kialakulhat egy „zenei dialógus”.

2. ábra. Improvizált zenei dialógus:

Improvizált zenei dialógus

Roto-toms1
gyerek

Roto-toms2
mentor

végig követni a gyermek tempóját

6

Roto-t.1

Roto-t.2

10

Roto-t.1

Roto-t.2

accel.

13

Roto-t.1

Roto-t.2

Átvált réztányérra

18

Átvált réztányérra

Réztányér1-gyerek

Réztányér2

c. Egymásutániség fejlesztése:

„Add tovább a hangot”

- a résztvevők egymásután adják tovább a hangot, énekelve vagy különböző hangszereken játszva.

d. Mozgással megélt zene

- Mozgással összekötött improvizált ritmusjáték

„Kirándulás”: a vezető diktálja a tempót, a ritmust, amire a csoport lépeget az erdő felé vezető úton. [ld. a 3. ábrát].

3. ábra: Mozgással összekötött improvizált ritmusjáték

Kirándulás
Mozgással összekötött improvizált ritmusjáték

Moderato **Andante**

üő hangszer

Megy a cso-port ki-rán-dul-ni Az er-dő/ben é-ne-ke-l-ni Má-szik Má-szik

Allegro **accel..**

üő hangszer

a he-gyen Majd le-gu-rul a völgy-ben Hú-ú-ú-ú-ú-ú-ú-ú

Moderato

üő hangszer

i-i-i-i-i-i-így já-runk ki-rán-dul-ni! já-runk ki-rán-dul-ni!

e. Ritmusjátékok

- Ritmusfejlesztő hangszerekkel

Begyakorolták a negyedhangokkal való játékot és a nyolcadokkal, majd a két hangszer különvált, a dob a negyedhangokat játszotta, míg a triangulum nyolcadokat, majd fordítva. [Lásd a 4. ábrát].

f. „Társasjátékok”

- „Karmester”-játék

Egyik gyerek a karmester, a többiek a zenekar. A karmester diktálja a tempót, a hangerőt, beinti a hangszereket, csendet int. A csoport részéről figyelmet igényel, a karmester a vezető szerepet gyakorolhatja, a

4. ábra

Ritmusjáték 1.

Ritmusjáték 3.

zenekar tagjai pedig a parancsot végrehajtó szerepet.

▪ Sorkivárás

A gátló funkciókat fejleszti, a jutalmazás halasztását, aminek fontos szerepe van az érzelmi intelligencia kialakulásában, az önkontrollban. A feladat a gyerekek számára az, hogy betartsák a szüneteket úgy, hogy a hangszerek felváltva szólalnak meg. [Ld. az 5. ábrát.].

5. ábra. Sorkiváró játék (részlet)

Ritmusjáték 2.

7. A hatékonyság értékelésének a mutatói²⁵

Megfigyelés alapján:

- Önkifejezés, önbizalomszint értékelése:
a spontán megnyilvánulások, a kezdeményezések, az éneklésre való nyitottság
- A szociális készségek és szabályok terén:
a közvetlenség, a sorkivárás, a meghallgatás, a csoporttagokkal való interakció – megszokott és új helyzetekben
- Az összerendezettség, önszabályozás, figyelem funkciók terén:
a ritmus követése, az energia kreatív mederbe terelése, a hangok sorrendjének a betartása, a sikeresen betartott szünetek

8. Eredmények

Az önbizalom növekedett.

A félénk gyerek az osztályban is közlékenyebb lett.

A csoportban való bizalom növekedése: bátorság a kreatív ötletek kommunikálásában.

A hiperaktív gyerekeknél – az energiát sikerült kreatív mederbe terelni. Az agresszív megnyilvánulások száma csökkent.

A szelektív figyelem, a koncentráció, a sorkivárás képessége nőtt – a ritmusjátékok mind jobban sikerültek, bár nem a teljesítményt a cél. A cél maga a kapcsolatteremtés, a jó hangulatban töltött idő – „a cél maga az út” [Urbánné Varga Katalin].

B. HALMOZOTTAN SÚLYOS FOGYATÉKOS FIATALOKKAL VALÓ MUNKA

1. Kutatások

A halmozottan súlyos fogyatékkal élők életminőségének a növelését szolgálhatják ezek a foglalkozások, de apró lépésekkel, az ő esetükben is felfedezhetők más pozitív hatások a zenés foglalkozások eredményeként. Ebben a témában Alvin, Warwick, [1991], Schumacher [2011,

²⁵ Hanser, B. S. [1996]: Fejezetek a zeneterapeuták kézikönyve című munkából. In: Madarászné Losonczy Katalin, Urbánné Varga Katalin [szerk.]. *Zene és terápia. Szöveggyűjtemény.* Budapest.

2019], Berger, [2003], M. Tanny [1993], Tiszai Luca [2018] kutattak. Alvin és Warwick²⁶ a zeneterápiás foglalkozások hatását az önszerveződésre és a kapcsolatteremtési készségek fejlődésére figyelték meg. D. Berger²⁷ a biztonságos légkörben zajló zenés foglalkozások hatását figyelte meg a szenzoros integráció fejlődésére.

2. Általános fejlesztési igények és módszerek

A súlyos fogyatékosok esetében a követendő kotta leginkább a személy megnyilvánulása. Klinikai improvizációval ösztönzöm a környezettel való funkcionális interakciós készségek kialakítását. Az egyéni foglalkozások lehetőséget nyújtottak a ráhangolódásra, az önszerveződésre, a kommunikációs csatornák kialakítására. Miután kialakult az előreláthatóság, a bizalom, néhány kapcsolódási mintázat, készen álltak arra, hogy ezeket az interakciós készségeket és zenei kapcsolódási mintákat egy csoport keretén belül is gyakorolják.

3. Csoporttagok, erőforrások, szükségletek: [ld. 6. táblázat]

6. táblázat

Tagok	Leírás	Erőforrások	Szükségletek, nevelési igények
1.	súlyos figyelemzavar, túlzott autocentrizmus, inkább a belső folyamatokra figyel, beszédnehezségek, néhány szóban fejezi ki magát	inter-szubjektív kapcsolódási szint megosztott figyelem, az éntudat és a környezet tudatossága vicces, spontán, dalfoszlányokat énekel, felismer, kezdeményez	önkifejezés -a vezető figyelmét -sorkiváras, meghallgatás, önszabályozás gyakorlása
2.	Rett szindrómás, motorikus zavar, tetraparézis, nem beszél, erősen sztereotip mozgások, nem tudja megtartani a hangszert	funkcionális kapcsolódási szint pillanatokig tartó figyelem, érdeklik a hangszerek és az éneklés Nevetéssel fejezi ki a tetszését	önkifejezés, -a csoport élményre -ingerszükséglet -mozgásigény
3.	autizmus, enyhe hallászavar	szeret hangszereken játszani, figyel, funkcionális kapcsolódási szint, elég jó észlelési képesség, akár színes kottával is eljátszik mechanikusan egy dalt	önkifejezés, a környezet tudatosítása, funkcionális interakció figyelemfejlesztés
csoport	képesek csoportülélen jökedvően részt venni, nagyjából sort kívánni, meghallgatni egymást, néhány percre figyelnek és néhány pillanatra improvizálnak a hangszerekkel		önkifejezés, biztonság, kapcsolódás, minőségi időtöltés csoporttal figyelemfejlesztés, önszabályozás

26 Alvin, J., Warwick, A. [1991]: *Music Therapy For The Autistic Child*.

27 Berger, D. S. [2003]: *Music Therapy, Sensory Integration and the Autistic Child*.

4. Célkitűzések:

- Az életminőség növekedése aktív zenei élmények által
- Az éntudatosság, a környezeti tudatosság fejlesztése
- Önkifejezés, a kompetenciaérzés, az önbizalom növelése
- A szociális kompetencia fejlődése

5. Tevékenységek

A tevékenységek menete keveset változik – az előreláthatóság, biztonság, kompetenciaérzés megteremtésének az érdekében.

h. Köszöntőének, névdal

Csoportüléseken egy köszöntődallal üdvözlünk mindenkit és nevén szólítjuk énekben. [6. ábra].

6. ábra: Névdal

Névdal - improvizáció

i. Szabad improvizáció

A vezető improvizált dallammal, háttértől kísérheti a fiatal zenélést, ráhangolva a fiatal temperamentumára, dinamikájára.

▪ „Játék az esőcseppel”:

Néhány hangból improvizált dallal kísért esőcseppjáték. A hangszer manipulálása serkenti a szenzoros integrációt, a két kéz ellentétesen és párhuzamosan mozog, a golyók vizuális ingert, esésük auditív ingert nyújt. [ld. a 7. ábrát].

7. ábra: Improvizált dallam: esőcseppfigyelő

Esőcsepp figyelő-improvizált dallam

Lento

Voice (énekhang)
piano U - - a u - -

Rain Stick (esőcsepp)

4
Voice
a a U - u - u - u - u - - a -
Hall - gat - ja An - dre - - a -

R.S.

j. Dallam komponálása, hangszermegosztás

- „Játssz a xilofonomon!”

Mindegyik fiatalnál van egy-egy hangú xilofon, az egyik csoporttag pedig dallamot komponál a többiek xilofonját használva.

6. A hatékonyság értékelésének a mutatói

Megfigyelés alapján:

Közérzet: nyugodtság, felfedezési vágy

Interakció: ének, aktív részvétel, szemkontaktus, egymásíránti érdeklődés az ülés alatt és azon kívül, egymás hangszerén való játék

Összerendeződés: biztosabb fogás, szem-kéz koordináció, anticipáció, a zenével együtt mozgás

7. Megfigyelt eredmények

A foglalkozások vége fele: több egymásra figyelés, szemkontaktus, éneklés

Tanárok: a zenés napok – „nyugis napok”

Nő az aktivitási szint a további tevékenységeken és jobban teljesítenek koordinációs feladatokban.

A videofelvételek alapján: anticipáció, az éneklési szándék, a zenével együtt mozgás, csökkenek a sztereotíp megnyilvánulások

Magabiztosság: több ötlet: tapssal kísért zene, új dal, új gesztusok.

VI. KÖVETKEZTETÉSEK

A zenés közeg, a vezető elfogadó hozzáállása, lehetőséget nyújt egy biztonságos, játékos zenélés megéléséhez, amiben fejlődni lehet, énjük kibontakozhat, önbizalomra, kifejezési lehetőségre, kapcsolódásra tehetnek szert. Ahol akár a halmozottan sérült gyerekek is zenei élményekben részesülhetnek, és a zene segítségével játszótársakra vagy új elfoglaltságra találhatnak. A zene egyszerre élmény, támasztó, fejlesztő erő, játék, önkifejezés és kapcsolódás. Ezek az észrevételek egyeznek Tiszai Luca észrevételeivel is, amit a speciális nevelési igényű fiatalokkal való kutatásai során észlelt.²⁸

IRODALOMJEGYZÉK:

- Alvin, J., Warwick, A. [1991]: *Music Therapy For The Autistic Child*. N.Y. Oxford University Press.
- Berger, D.S. [2003]: *Music Therapy, Sensory Integration and the Autistic Child*. London: Jessica Kingsley Publications.
- Darnley-Smith, R.; Patey, H. [2004]: *Music Therapy*. London: Sage Publications. Ltd.
- Gyarmathy Éva [2009]: *Tanulási zavarok azonosítása és kezelése az óvodában és az iskolában*.
<https://ofi.oh.gov.hu/tudastar/tanulasi-zavarok-090617>
- Hanser, B. S. [1996]: „Fejezetek a zeneterapeuták kézikönyve című munkából”. In: Madarászné Losonczi Katalin, Urbánné Varga Katalin [szerk.] *Zene és terápia. Szöveggyűjtemény*. Budapest. ELTE Bárczi Gusztáv Gyógypedagógiai Tanárképző Főiskolai Kar, 77–103.
- Konta Ildikó; Zsolnai Anikó. [2002]: *A szociális készségek játékos fejlesztése az iskolában*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Linderbergerné Kardos Erzsébet [2005] „Terápia zenével” in: Linderbergerné Kardos Erzsébet [szerk.] *Zeneterápia szöveggyűjtemény*. Pécs: Kulcs a muzsikához Kiadó.
- Malloch, S., Trevarthen, C. [2000, 2009]: *“Communicative musicality: Exploring the basis of human companionship.”* Oxford: Oxford University Press.
- Nagy Miklós [1968]: „Az Orff-féle hangszerek és azok alkalmazásának tapasztalatai.” In: *Egri Tanárképző Főiskola tudományos közlemé-*

²⁸ Tiszai Luca, 2018.

- nyei [Új sorozat, 6. köt.]. 97–113. http://publikacio.uni-eszterhazy.hu/1754/1/97-113_Nagy.pdf
- Niedermaier, A., [1999]: *Educatia muzicala moderna Conceptia pedagogica si instrumentala Orff*. Sibiu: Editura Hora.
- Quin, A., [2017]: *20 de ani de terapie prin muzica in Romania-din experienta unui meloterapeut din exterior*. Előadás: Conferința de Meloterapie: Meloterapia incotro? Pasi catre un model romanesc. Universitatea Transilvania Brassó, 2017. November 24–25.
- Rogers, R. C. [2012]: *„Client-centered Therapy: Its Current Practice, Implications and Theory”* London: Constable Robinson Ltd.
https://books.google.ro/books?id=bWieBAAQBAJ&printsec=frontcover&hl=hu&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false
- Sáry Bánk. [2015]: Sáry László kreatív zenei gyakorlatai John Cage műveinek tükrében. DLA Doktori értekezés.
https://apps.lfze.hu/netfolder/PublicNet/Doktori%20dolgozatok/sary_bank/diszertacio.pdf
- Sáry László [2010]: „Kreatív zenei gyakorlatok – Módszerem rövid összefoglalása.” In: *Parlando*. 6/06. <https://www.parlando.hu/2010-6-06-Sary.htm>
- Schumacher, K., Calvet, C., Reimer, S. [2019]: *The AQR Tool Assessment of the Quality of Relationship*. Verlag: Zeitpunkt Musik Reichert.
- Stern, N. D. [2000]: *A csecsemő személyközi világa a pszichoanalízis és fejlődéslélektan tükrében*. Budapest. Animula Kiadó.
- Sutton, J. [2005]: „Hidden music – an exploration of silences in music and music therapy.” in *Music Therapy Today*, vol VI [3] 375–395. <http://www.MusicTherapyWorld.net>
- Szabó, M. Mónika [2015]: „În drum spre armonie- muzica, resursă în reabilitare și vindecare”. In: Szabo M.Mónika [szerk.]: *„În drum spre armonie- muzica, resursă în reabilitare și vindecare.”* Oradea: Editura Primus. 46–140.
- Taylor, R. [2016]: *„Introduction to Mentalising and Mentalisation Based Therapy for BPD and MBT Trauma”*. Előadás. Conferința „Atasamentul, fundamentul existenței umane.” Temesvár 2016 május 13–14.
- Tiszai Luca [2018]: „Súlyosan-halmozottan fogyatékos felnőttek figyelemi és emlékezeti működésének elemzése zenehallgatás közben.” *Pedagógiai Folyóiratok*, 2. <https://folyoiratok.oh.gov.hu/tags/sulyos-halmozott-fogyatekossag>

A KOMPLEX TERMÉSZETTUDOMÁNYOS OKTATÁS ATTITŰDVIZSGÁLATA TANÁROK ÉS TANÁRJELÖLTEK KÖRÉBEN

■ JANECSKÓ LILIÁNA LENKE ■ janecsco.liliana@gmail.com
Debreceni Egyetem, Természettudományi és Technológia Kar,
osztatlan biológia-kémia tanárszak, III. év

■ Témavezető: DR. CHRAPPÁN MAGDOLNA, főiskolai docens
Debreceni Egyetem, Bölcsészettudományi Kar, Nevelés- és Művelődés-
tudományi Intézet

BEVEZETÉS

A gimnáziumi éveim alatt gazdagodtam egy olyan élménnyel, mely meghatározó szerepet töltött be a kutatási témám választásában. Gimnazistaként tanított egy olyan tanárnő, aki irodalom és nyelvtan tanóráin összekötötte az adott témához kapcsolódó humán- és művészeti tudományokat. Az általa gyakran alkalmazott külső tantárgyi koncentráció nemcsak érdekesebbé tette az órákat, de a tantárgyak tananyagai között logikai kapcsolatot jelenített meg, és rámutatott, hogy minden összefügg mindennel. Az értő tanulással pedig hosszútávon elraktározódni képes tudást szereztünk.

Míg a külső tantárgyi koncentráció a tanóra egy-egy szeletét képezheti, addig a komplex oktatás lehetőséget biztosít olyan tanításra, ahol a főszerepben az összefüggések egészének megllátatása, az átfogó ismeretek kialakítása áll.

A személyes indíttatás mellett a komplex oktatás kutatásának ap-ropóját adta, hogy a 2016/2017-es tanévben a szakgimnáziumokban bevezetésre került a Komplex természettudományos tantárgy. A tantárgy bevezetése kapcsán érdekelt, hogy a pedagógusok és a tanárjelöltek hogyan viszonyulnak a komplex oktatáshoz, milyen tényezők kapnak kulcsszerepet hozzáállásuk kialakításában, mik lehetnek azok, amelyek

miatt kedvelté vagy elutasítottá válik a komplex természettudomány oktatása.

A kutatás jelenlegi, kezdeti szakaszában a vélemények feltárására törekedtem. A kutatás során készített fókuszcsoportos interjúk során olyan meghatározó szempontok is felszínre kerültek, melyek előzetes elképzeléseimben nem jelentek meg. Ezek mélyebb feltárására a kutatás későbbi szakaszaiban kerül sor, nagyobb mintára kiterjedő panel kérdőíves felméréssel, illetve egyéni mélyinterjúkkal.

TERMÉSZETTUDOMÁNYOS TANTÁRGYAK KOMPLEXEN A NEMZETKÖZI OKTATÁSBAN

A 2000-es években világjelenséggé vált az egyre nagyobb mértékben tapasztalható munkaerőhiány a természettudományos ismereteket igénylő szakterületeken. [Roy, 2021]. A probléma orvoslását a politikai döntéshozók abban látták, ha az oktatás felé fordulnak, és népszerűsítik a diákok körében a természettudományos tantárgyakat. [Techakosit & Nilsook, 2016]. A diákok természettudományos érdeklődésének felkeltesével és a kellő ismeretek elsajátításával szakképzett munkaerő jöhet létre, mely lehetővé teszi azt is, hogy egy ország társadalma képzetté vájon természettudományos tantárgyak és a technológia területén. [Chang, 2019]. Ennek elérése érdekében egyre több iskolában népszerűsítették a Science tantárgyat, mely összetétele földrészenként változó, amit 4 különböző földrész [Amerika, Afrika, Ázsia, Európa] országainak középfokú komplex természettudományos oktatásán keresztül mutatok be.

Az USA-ban és Namíbiában [Dél-Afrika] a komplex oktatás fő tudományterületét adja az élettudomány, mely mindkét esetben biológia és egészségtan és az úgynevezett physical science, amely összevontan a kémiát és a fizikát tartalmazza. Namíbiában kiegészül a mezőgazdaság ismeretek elsajátításával, míg az USA-ban a föld- és űrtudománnyal. Indonéziában a diákok biológia, kémia, fizika tudományokat tanulnak komplexen. [Katukula, 2018, Lavonen, 2016, Gödek, 2004]. Az említett példák szemléltetik a science tantárgy tartalmi felépítésének földrészenkénti változatosságát, ugyanakkor a science felépítése országonként is sokszínű. Pl.: A legtöbb európai országban alapját három természettudományi terület adja, a biológia, kémia és fizika, mely kiegészül a földrajzzal. [Osborne & Dillon, 2008]. Ugyanakkor Finnországban a science tantárgyat biológia, kémia, földrajz physical science és egészségtan alkotják.

A MAGYARORSZÁGI TERMÉSZETTUDOMÁNYOS OKTATÁS HELYZETE

A magyarországi oktatásban is érzékelhető a természettudomány szakkal rendelkező pedagógusok hiánya, melyben bizonyos vélemények szerint a bevezetett kétciklusú [bolognai] képzés nagy szerepet játszott, [Tasnádi, 2010], a természettudományos tanárszakra jelentkezők száma csökkent. Az öt- és hatéves osztatlan tanárképzés 2013-as visszaállításával ez a helyzet javulni látszik, ám a reál szakos pedagógusok hiánya ma is érezhető és tartós problémának tűnik. [Radnóti, 2020].

A természettudományos oktatásról ad képet a PISA-felmérés. A PISA-mérések a diákok matematikai, szövegértési és természettudományos tudását mérik fel a 15 éves tanulók körében. Alapszintnek a második szintet tekinti, míg az 5-6. szintet teljesítőket kiváló képességűnek ítéli a teszt. Az elmúlt három PISA-mérés értékeit összehasonlítva [2012, 2015, 2018] látható, hogy a természettudományos felmérésben az átlageredmények alatt teljesítettünk. Aggodalomra mégis azok a százalékos értékek adnak okot, amik az alapszintet nem teljesítő tanulók értékeit jelölik. Ez az érték 2012-ben 18%, 2015-ben 26%, 2018-ban 24% volt. Az utolsó két év eredményeiből látható, hogy a gyengén teljesítő tanulók százalékos aránya stagnál. [PISA-mérések, Chrappán, 2017.]. Az eredmények a természettudományos oktatásban történő átalakításért kiáltanak.

A komplex természettudományos oktatás tekintetében tényleges átalakítás csak 2016-ban a Komplex természettudományos tantárgy szakgimnáziumi bevezetésével valósult meg. A tantárgy bevezetését megelőzően 2015. évi LXVI törvény megváltoztatta a szakgimnáziumok képzési arányait, azaz a szakmai gyakorlatok és tantárgyak száma nőtt, így a nem szakmai alapozó tárgyak aránya csökkent. [Bíró, 2017]. Ennek ismeretében a komplex tantárgy bevezetését értelmezhetjük tanóraszám redukálásaként, a diákok tehermentesítéseként, ugyanakkor az egyre nagyobb teret nyerő tantárgyi integrációt összefüggésbe hozhatjuk a természettudomány szakkal rendelkező pedagógusok hiányával is.

A komplex természettudományos oktatás hazánkban nemcsak a szakgimnáziumok, hanem az általános iskolák alsó- és felső tagozatának [5-6. osztály] is szerves részét képezi évtizedek óta.

A KUTATÁS BEMUTATÁSA

A kutatási téma a komplex természettudományos tantárgy bevezetésével és a kerettantervi átalakítások során egyre nagyobb jelentőséget szerző tantárgyi integráció miatt vetődött fel. A szakgimnáziumi [jelenleg már technikumnak nevezik őket] kerettantervi átalakítással a komplex tantárgyak nemcsak az általános iskolában, hanem középfokú képzésekben is meggyökerezhetnek, és ezáltal szerves részét képezhetik majd az oktatásnak.

A kerettantervi átalakításokból érzékelhető, hogy egyre nagyobb az igény [elvárás] arra, hogy egy pedagógus szakpárjához kapcsolódó más tudományterületek tudásanyagával is rendelkezzen és ismereteit tanórákon átadja, így úgy gondoltuk, a hazai komplex természettudományos oktatás jelenleg és jövője felé fordítjuk figyelmünket. A gimnáziumi képzés arányának szisztematikus csökkentésével ráadásul a képzésből kikerülő hallgatóknak egyre kevesebb esélye van olyan iskolatípusban elhelyezkedni, amelyben nem kell komplex természettudományos tárgyat tanítani.

Ezen témakör elemzésére indult 2021-ben a Debreceni Egyetem Nevelés- és Művelődéstudományi Intézetében egy átfogó kutatás a komplex természettudományos oktatásról: a hazai és nemzetközi előzmények és tapasztalatok feltárásáról és komparatív elemzéséről, külön vizsgálva a közelmúltban indított szakgimnáziumi komplex természettudományos tárgy helyzetét. A kutatás címe: A komplex természettudományos tantárgyak esélyei a magyar közoktatásban [The chances of the integrated science subject in Hungarian schools [CISS2021]].

A kutatás céljai:

- elemezni a jelenlegi szakgimnáziumi tantárgy elméleti és gyakorlati hátterét, bevezetésének kontextusát, az eddigi tapasztalatokat;
- feltárni a komplex természettudományos oktatás résztvevőinek, a tanulóknak, a tanároknak és leendő tanároknak a tantárggyal kapcsolatos attitűdjeit.

A kutatás jelenleg a feltárás szakaszában tart, a fókuszcsoporthoz interjúk segítik összegyűjteni azokat a véleményeket a tanárok és tanárszakos hallgatók körében, amelyek a későbbi nagymintás kérdőív paneljainak összeállításában segítenek.

Mindez azon kérdéséhez kapcsolódik, hogy milyen a tanárok attitűdje a tantárgy oktatásával kapcsolatban. Így dolgozatomban ennek a kutatási pillérnek az első eredményeit mutatom be.

A vizsgálati módszer

A kutatás dolgozatomban bemutatott kezdeti szakaszában fókusz-csoportos interjúkat készítettünk. Választásunkban meghatározó szerepet játszott ezen interjútechnika [Letenyei 2005] sajátossága, miszerint permanens interakció játszódik le a moderátor, azaz az interjú vezető személy és a résztvevők között. A csoportos interjúk válfaja közé tartozik ez a kvalitatív vizsgálati módszer [Szokolszky 2004], ahol a beszélgetésben résztvevők is folyamatos kapcsolatban vannak egymással, ami lehetővé teszi az interjúalanyok véleményeinek feltérképezését, a téma iránti érzelmeiknek megmutatását. [Szokolszky, 2004].

A beszélgetést irányító személyként találkozhattam a megkérdezettekkel- járványhelyzetre való tekintettel, online módon.

Ezen interjúk során figyelembe vettem a csoportdinamikai folyamatokat, ami az interjú jellegéből fakad, és ami az egyének véleményét a beszélgetés során módosíthatta. [Kontra, 2011]. A csoportos diskurzusok ezen sajátos jellege többször is érvényesült, amit legtöbb esetben egy-egy szilárd véleménnyel rendelkező domináns résztvevő ért el. Hatására többen is fontolóra vették meglátását, és azonosították önműn véleményeikkel. Ezen személyek száma a mintaszám tekintetében elenyésző, így lehetőségem volt már a kutatásnak ezen, kezdeti szakaszában is tényleges következtetések levonására.

A kutatás résztvevői

A minta kiválasztása elsősorban a téma pedagógusi csoportkörének érintettsége szerint történt. A komplex természettudományos oktatás a szakgimnáziumban és általános iskolákban tanító pedagógusok egy részét közvetlenül érinti, így mintánk egyik részét a komplex tantárgyak tanítási tapasztalatával rendelkező tanárok alkották.

A minta további részét képezik azon pedagógusjelöltek, akik legalább egy természettudományos szakkal rendelkeznek, így a későbbiek során részesei lehetnek a komplex tanításnak. A leendő pedagógusok attitűdjének felmérését fontosnak tartottam a hazai oktatásban egyre nagyobb teret nyerő tantárgyi integritás miatt, mellyel pályájuk során találkozhatnak.

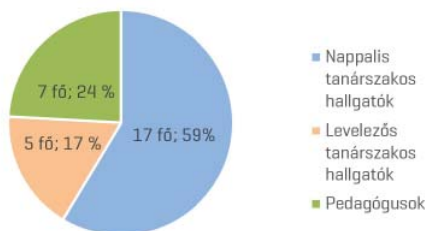
„A természettudomány oktatása a 7–8. évfolyamon a biológia, a kémia és a fizika, valamint hozzájuk kapcsolódva a földrajz tantárgyak keretében valósul meg. Ezekben az évfolyamokon a diszciplináris tartalmak egy integrált természettudomány tantárgy részeként is oktatha-

tók.” – [110/2012. [VI.4.] Korm. rendelet, 2011. évi. CXCV törvény 94. [4.] bekezdés].

A tanárjelöltek köre további két részre bontható, az osztatlan, azaz nappalis és levelezős hallgatókra. Ennek alapján mintánk három csoportból áll, nappalis tanárszakos hallgatókból, levelezős tanárszakos hallgatókból és pedagógusokból.

Az interjúkon összesen 29 fő vett részt megoszlását az 1. ábra mutatja.

1. ábra: Résztevők megoszlása státusz szerint

Forrás: CISS2021 adatbázis [Saját szerkesztés]

A hallgatók tekintetében az alapsokaság a Debreceni Egyetem természettudományos szakra járó hallgatói. A pedagógusok közül 7 főt kérdeztünk meg.

A résztvevők 10 féle szakkal rendelkeztek, melyek közül 7 természettudományi [kémia, matematika, biológia, földrajz, fizika, informatika és a természetismeret és környezettudomány] és 3 humán tudományokhoz [történelem, angol és német] tartozó. A megkérdezettek 35%-a [10 fő] humán szakkal, míg 65%-a [19 fő] két reál szakkal rendelkezett. A fókuszcsoportos beszélgetésen való részvétel önkéntes volt, a felhívást az érintett szakos hallgatók megkapták, s ez alapján jelentkeztek a beszélgetésre.

Interjúkérdések

Az interjúkérdések félig strukturált szerkezetűek voltak, az interjú előre meghatározott témájú kérdések szerint zajlott, de a megkérdezettek válaszaik szerint alakítottuk a beszélgetést. Az interjú így előre meghatározott szempontok alapján, kevésbé kötötten ment végbe. [Sántha, 2009]. A félig strukturált forma meglátta elősegítette az interjúalanyok attitűdjének kialakulását meghatározó okok feltárását.

A 1. táblázatban látható a résztvevők státusz szerinti interjúkérdései. A táblázat színekódolásával [Sántha, 2009] a résztvevők csoportjait: késsel az osztatlan és levelezős tanárszakos hallgatókat, zölddel a pedagógusokat jelöltem.

1. táblázat: Az interjúkérdések státusz szerint

Az interjúkérdések státuszok szerint csoportosítva:	
Nappalis és levelezős tanárszakos hallgatók	Pedagógusok
1. Van-e tapasztalatok, emléketek a komplex természettudományos tantárgyakkal kapcsolatban diákként? 2. Érdeklődtök a választott szakotokon/szakjaitokon kívül más természettudományos tantárgy iránt is? 3. Mit gondoltok arról, hogy a szagimnáziumba bevezették a komplex természettudományos tantárgyat? 4. Milyen érvek van a komplex oktatás ellen és mellett? 5. Ha lenne egy komplex természettudományos tantárgy oktatására felkészítő képzés, beiratkoznátok rá, hogy képzelték el egy ilyen képzést? 6. Mivel lehetne a tanárjelölteket motiválni a komplex oktatás iránt, ti milyen feltételek mellett lennétek motiváltak? 7. Változott a véleményetek az interjú alatt?	1. Hogyan készültetek fel a komplex tantárgy tanítására? 2. Diszciplináris tantárgyak tanítása során mi az akadálya annak, hogy a külső tantárgyi koncentrációt alkalmazzuk? 3. Van-e szerintetek optimális szakpár ehhez a tantárgyhoz? 4. Szükséges, hogy a komplex tantárgy teret nyerjen, ha igen milyen akadálya lehet? 5. Érezhető különbség a diákok viszonyulásában a komplex és diszciplináris tantárgyakat összehasonlítva?

Az adatfeldolgozás módszerei

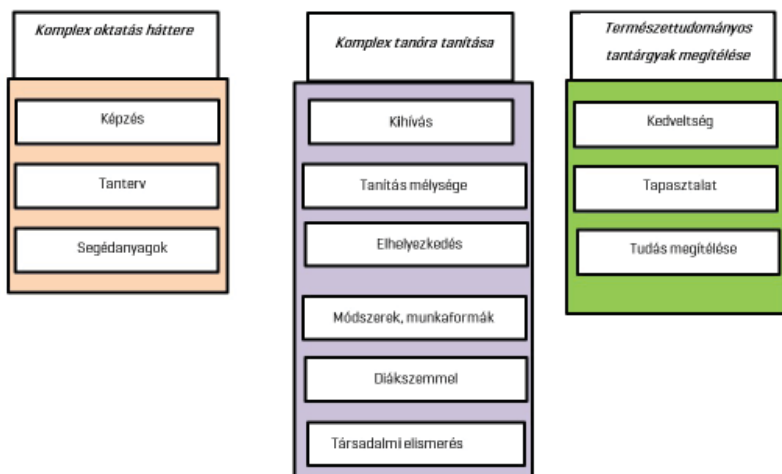
A fókuszcsoportos interjúk során 137 oldal átírat keletkezett, ezen átírat adatbázisként jelent meg [CISS2021 adatbázis]. A törzsszövegek az interjúk szó szerinti irata mellett tartalmazták a kemény változókat: (nemet, szakot/szakpárt, státuszt).

A törzsszövegeket manuálisan elemeztem ki. A szövegelemzés során kódolást alkalmaztam, azzal a céllal, hogy az interjúiratok tartalmi egységeit összehasonlíthassam. Az elemzés során a kategóriák kialakításához a nyílt, axiális és szelektív kódolást használtam fel. A nyílt kódolás során fogalmakat rendeltem a szövegrészekhez, melyet az axiális

kódolás során kategóriákra, azaz kódcsaládokra és alkategóriákra, kódokra bontottam. A szelektív kódolás során a meghatározott kódtípusokat hasonlítottam össze. [Gelencsér 2003, Sántha 2009].

A kódolás ellenőrzése inter- és intrakódolással történt. [Dafinoiu, Lungu, 2003]. Az interkódoló személy a témavezetőm volt. Az interkódolás során a kategóriák nem estek egybe. A kódolás tartalmi szempontok alapján történt. A kódokat az interjú témakörein belül az attitűd kialakulását befolyásoló tényezők alkották. Ezen tényezők csoportosításával kódcsaládokat hoztam létre. [Bordás, 2017]. A három kódcsalád a komplex oktatás háttere, komplex tanóra tanítása és a természettudományos tantárgyak megítélése. A kódcsaládokban tematikai szempontból kategorizált kódokat a 2. ábra mutatja be.

2. ábra: Kódcsaládok, kódok

Forrás: CISS2021 [saját szerkesztés]

A megkérdezettek felvetett elképzelései alapján megvalósuló kódok esetében is szinte mindegyik megjelenik minden csoportnál, így lehetőségem volt a komplex oktatás iránti hozzáállást kialakító tényezők dominanciájának megállapítására és összevetésére.

AZ EREDMÉNYEK BEMUTATÁSA

A kódok eredményeinek feltárásával a komplex oktatással kapcsolatos nézetek hátterében húzódó okozati tényezőket szeretném bemutatni. Az eredményeket a kódcsaládok és a bennük helyet foglaló kódok szerint mutatom be figyelembe véve a tartalmi szempontok mellett a háttértényezőket elsősorban a megkérdezettek státuszát, valamint a szakokat, szakpárokat. Az eredmények bemutatása a **2. ábra** szerinti sorrendet követi.

A komplex oktatás háttere kódcsalád eredményei

Az osztatlan tanárszakos hallgatók [17 fő] 35%-a [6 fő] míg, a pedagógusok [7 fő] 29%-a [2 fő] esetében megjelent a képzésre való igény, mely a komplex természettudományos oktatásához segítséget nyújtó tanfolyamot jelöli. A megkérdezett tanárszakos hallgatók [nappali és levelezős] [22 fő] 53%-a venne részt komplex tantárgy tanítását tanító képzésen, amelyen a komplex oktatáshoz szükséges módszertani ismeretek és a tananyag órai ismertetéséhez szükséges szaktudás lenne elsajátítható.

A komplex természettudományos tantárgyak oktatásával kapcsolatban megfogalmazódott kritikák között szerepelt a **tanterv**, mely elsősorban a szakgimnáziumban tanító pedagógusok [6 fő] körében jelent meg, az alábbi véleménynel:

29. résztvevő: [biológia-informatika szakos tanár]: „Négy tárgynak a régi kerettantervét összemásolták.” Ez utóbbi kijelentés alátámasztja, hogy a négy diszciplína önálló kerettantervi követelménye egy tantárgy kerettantervébe illesztésével még magas óraszám mellett is nehezen vagy nem is teljesíthető.

A szakgimnáziumban tanító pedagógusok [6 fő] 33%-a kiemelte a **segédanyagok** nagymértékű hiányát a Komplex természettudományos tantárgy szakgimnáziumiban történő 2016/2017. tanév bevezetésével kapcsolatban [2020, Kerettanterv]. A segédanyag hiánya a komplex tanórákra való felkészülést nehezítette, és még öt év elteltével sem érzik úgy, hogy bárminemű előrelépés történt volna a segédanyagok pl. tankönyv létrehozásában, ami nagyban segítené a szakgimnáziumban tanító pedagógusokat a Komplex természettudomány oktatásában.

A komplex tanóra tanítása kódcsalád eredményei

A **kihívás** a nappalis tanárszakos hallgatók esetében merült fel, pozitív és negatív megközelítésből. Pozitív értelemben az új ismeret szerzésének, tudásuk gyarapításának lehetőségét látták, míg a negatív oldalról közelítők a komplex tantárgy tanításához szükséges felkészülési idő és energia alapján ítélték kihívásnak a komplex oktatást. A pozitív és negatív szemlélettel komplex oktatást kihívásnak ítélok száma egyaránt 3 fő, azaz az osztatlan tanárszakos hallgatók [17 fő] 18%-a volt.

A **tananyag tanításának mélységét**, részletességét a résztvevők [29 fő] 45%-a [13 fő] említette mint meghatározó szempontot a komplex oktatás iránti hozzáállás kialakításában. A legtöbben nappalis tanárszakos hallgatók [10 fő] voltak. Elsősorban az általános iskola 5-6. osztályában Természettudomány nevű kurzust tanítani vágyó nappalis tanárszakos hallgatók [7 fő] 86%-a [6 fő] mondta, hogy a komplex tananyag mélységét tekintve felületesebb, ami számukra kedvező, mert ezáltal a természettudományos szak[pár]juktól eltérő tudományterületek tananyagát képesek lennének autodidakta módon elsajátítani és megtanítani a diákoknak.

Az **elhelyezkedés** is felmerült a komplex oktatás iránti ellenérvként, miszerint a komplex tanítás miatt lecsökkent óraszámok nehezebbé teszik az elhelyezkedést csak egy iskolában, akár több iskolában való párhuzamos tanítást is eredményezhet a kevesebb óra. A megkérdezettek [29 fő] közül mindössze 2 fő [mindketten nappalisok] említette ezt a problémát, így ez a szempont elsősorban a tanárjelöltek egyéni elhelyezkedési tervei miatt fontos.

A **módszerek és munkaformák** tárgyköre minden esetben a komplex oktatás iránti pozitív viszonyulás kialakításában játszott szerepet. A tanárjelöltek és pedagógusok érvei között egyaránt szerepelt. A résztvevők [29 fő] 21%-a [6 fő] fejezte ki aszerint véleményt, hogy a komplex tanítás nagy mértékben teret enged, több olyan oktatásszervezési módszernek [Falus, 2000] és munkaformának, melyre a diszciplináris tanórák keretein belül nem jut idő.

A megkérdezettek [29 fő] 52%-a [15 fő] érvelt a természettudományok komplex tanítása mellett vagy ellen úgy, hogy a közoktatásban tanuló diákok szemszögéből, azaz **diákszemmel** próbálta a komplex oktatását látni. A komplex tantárgyat közoktatásban tanuló diákokra vonatkozó érintettségénél: az érdeklődést, kedveltséget, tudást, leterheltséget és a továbbtanulást vették figyelembe a megkérdezettek.

A résztvevők komplex tantárgyak oktatásáról alkotott véleményében szerepet játszott a **társadalmi elismerés**. A megbecsültség mértékét elsősorban a tanárképzésben eltöltött idő és a pedagógus bértábla alapján negatívan értékelték.

Természettudományos tantárgyak megítélése kódcsalád eredményei

A komplex természettudományos tanítással szembeni elutasító magatartásnak kulcstényezője, hogy a megkérdezettek **saját tudásukat** milyennek **ítélik meg** szak[pár]juktól eltérő természettudományokból. Az osztatlan tanárszakos hallgatók 71%-a [12 fő] nyilatkozta azt, hogy nem érzi elegendőnek háttértudását más természettudományos szakok területeinek tanításához. Közülük 5 főnek csak egy, míg 7 főnek két reálszakja van.

A megkérdezettek [29 fő] közül többek [6 fő] véleménye szerint a háttértudásban fontos a komplexen tanítók szakjának, szakpárjának típusa. A szagimnáziumban tanító pedagógusok [6 fő] fele fogalmazta meg, hogy az egy reál szakkal rendelkező pedagógusoknak nehezebb komplexen tanítani. Ez az elgondolás az osztatlan tanárszakos hallgatók körében is megjelent.

A megkérdezettek általános iskolai Környezetismeret [alsó tagozat] és Természettudomány [5-6. osztály] nevű tantárgyakkal kapcsolatos diákkori **tapasztalataikra** 68% nem emlékezett, eszerint a diákkori élmények kevésbé meghatározóak a komplex oktatás iránti hozzáállás kialakításában.

A saját szakpártól eltérő természettudományos tantárgyak iránti nyitottság 76%-os a nappalis hallgatók körében. Ennek ellenére az osztatlan tanárszakos hallgatók 29%-a [5 fő] a szakjától eltérő természettudományos területek iránti **kedveltség** hiányára hivatkozik a komplex tanítás elleni érvként. Az osztatlan tanárszakos hallgatók [17 fő] 71%-a [12 fő] elutasító legalább egy szakjától eltérő reál tantárggyal szemben. A két reál szakkal rendelkező pedagógusjelöltek nyitottabbak a többi természettudományos terület iránt, mint egy reál szakkal rendelkező társaik.

ÖSSZEGZÉS

Bemutatásra kerültek azok a tényezők, melyek a fókuszcsoportos interjúk alapján a komplex természettudományos oktatás iránti pozitív vagy negatív hozzáállásában egyaránt szerepet játszhatnak.

Bár összességében a megkérdezettek közül a komplex tanítás irányába 100%-os nyitottság volt megállapítható a pedagógusok és a levelezős tanárszakos hallgatók részéről.

Számos tényező számukra is a komplex oktatás ellenérvét jelentette, annak ellenére, hogy összességében pozitívnak ítélték meg a komplex tanításhoz való viszonyulásuk. Az osztatlan tanárszakos hallgatók esetében ez az arány már csekélyebb, 59% [10 fő] tanítana szívesen természettudományt, míg 41% [7 fő] teljesen elutasító volt vele szemben.

Véleményem szerint a nappalis tanárszakos hallgatók nagyobb számarányú elzárkózása a komplex oktatás iránt aggasztó, mert a tanárjelöltek tanári pályájuk során kerülhetnek komplex tárgyat tanító helyzetbe, amivel meglátásom szerint nem számolnak.

Ennek ismeretében elengedhetetlen lenne a komplex iránti nyitottság, a nyitott szemlélet a szaktól eltérő természettudományok és a komplex természettudományos szemlélet és tanítás iránt, amik a tantárgy oktatásának sikerességét adnák.

Jelenleg a kutatás feltáró szakaszában választ kaptam arra a kérdésre, mik lehetnek azok a tényezők, amelyek kialakítják a résztvevőkben a nézőpontokat.

A pedagógusok esetében a komplex oktatás háttere [tanterv, segédanyagok], levelezős tanárszakos hallgatóknál a komplex tanóra tanítása [diákszemmel], míg az nappalis tanárszakos hallgatók a természettudományos tantárgyak megítélése [tudás megítélése] és a komplex tanóra tanítása [tanítás mélysége, diákszemmel] kódokban voltak a leginkább érintettek.

Ezeket az eredményeket a későbbiek során még nagyobb mintaszámon vizsgálom, valamint a kutatás későbbi szakaszaiban a fókuszcsoportos interjúk tanulságai részben a hazai és nemzetközi szakirodalom megállapításaival vethetők össze, részben pedig a kérdőíves vizsgálatokat segítik az itt bemutatott kódcsaládok mentén.

FELHASZNÁLT SZAKIRODALOM

- Bíró Kinga [2017]. A komplex természettudomány – a szakgimnázium kilencedikeseinek új tantárgya, *Elektronikus Periodika Archivum*, 7. évf. 1. szám Letöltve: 2020.12.12. http://epa.oszk.hu/02900/02984/00014/pdf/EPA02984_edu_2017_1_066-084.pdf
- Bordás Andrea [2017]. *Romániai magyar pedagógusok szakmai fejlődése – narratívák a rendszeren belül*. Doktori [PhD] értekezés. Letöltve: 2021.03.20. https://dea.lib.unideb.hu/dea/bitstream/handle/2437/246045/PHD_DISSZERTACIO_Bordas_Andrea_titkosított.pdf?sequence=1&isAllowed=y
- Chrappán Magdolna [2017]. A természettudományi tárgyak helyzete és elfogadottsága a közoktatásban. *Magyar Tudomány*, 178 [11], 1352–1368.
- Dafinoui, I. & Lungu, O. [2003]. *Research Methods in the Social Sciences*. Peter Lang GmbH, Internationaler Verlag der Wissenschaften.
- Falus Iván (szerk.) [2000]. *Didaktika*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Gelencsér Katalin [2003]. Grounded theory. *Szociológiai Szemle*, 13[1], 143–154.
- Gödek, J. [2004]. The development of science education in developing countries. *G.Ü. KIRŞEHİR EĞİTİM FAKÜLTESİ DERGİSİ*, 5[1], 1–9. https://www.researchgate.net/publication/252404504_Science_Education_in_Europe_Critical_Reflections
- Katukula, M. [2018]. Teaching methods in science education in Finland and Namibia. Thesis for Master Degree. Letöltve: 2021.03.20. https://www.researchgate.net/publication/329191625_Teaching_Methods_in_Science_Education_in_Finland_and_Namibia
- Kontra József [2011]. *A pedagógiai kutatások módszertana*. Kaposvár, Kaposvári Egyetem.
- Lavonen, J. & Juuti, K. [2016]. Science at Finnish compulsory school. In: Hannele Niemi, Auli Toom, and Arto Kallioniemi [Eds.] *Miracle of Education*. BRILL.
- Letenyei László [2005]. *Településkutatás*. Budapest, Ráció Kiadó.
- Osborne J. & Dillon J. [2008]. Science Education in Europe: Critical Reflections, London: The Nuffield Foundation. Letöltve: 2021.03.21. https://www.researchgate.net/publication/252404504_Science_Education_in_Europe_Critical_Reflections
- PISA 2012 [2013]: PISA 2012. Összefoglaló jelentés. Oktatási Hivatal. Budapest.

- PISA 2015 [2016]: PISA 2015. Összefoglaló jelentés. Oktatási Hivatal, Budapest.
- PISA 2018 [2019]: PISA 2018. Összefoglaló jelentés. Oktatási Hivatal, Budapest.
- Radnóti Katalin [2020]. A fizikaoktatás kálváriája a rendszerváltás óta. A humán lobby győztes diktatúrája a természettudományos tantárgyak felett a 21. század technikai meghatározottsága idején. *Fizikai Szemle*, 7–8. 265–272.
- Roy D. [2021]. To STEM or not to STEM that is [not] the question, STEM/ED Magazine April 2021, 8–9.
- Letöltve: 2021.04.10.
- https://www.researchgate.net/publication/350783947_To_STEM_or_not_to_STEM_that_is_not_the_question
- Techakosit S. & Niksook P. [2016]. The Learning Process of Scientific Imagineering through AR in Order to Enhance STEM Literacy, International Journal of Emerging Technologies in Learning [iJET].
- Sántha Kálmán [2009]. *Bevezetés a kvalitatív pedagógiai kutatás módszertanába*. Budapest, Eötvös József Könyvkiadó.
- Szokolszky Ágnes [2004]. *Kutatómunka a pszichológiában*. Budapest, Osiris Kiadó. Letöltve: 2020.10.14. https://regi.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tamop425/2011_0001_520_kutatomunka_a_pszichologiaban/ch02s05.html
- Tasnádi Péter [2010]. Múlt, jelen, jövő: a természettudományos tanárképzés kritikus helyzete és kilátásai, Felsőoktatási Műhely, 2. sz. Letöltve: 2021.03.18. https://www.felvi.hu/pub_bin/dload/felsooktatasi_muhely/FeMu/2010_2/Femu_2010_2_107-114.pdf
- Wahono, B., Lin, P.-L. & Chang, Ch.-Y. [2020]. Evidence of STEM enactment effectiveness in Asian student learning outcomes. *International Journal of STEM Education*. 7 [36].

Jogszabályok és egyéb közlemények:

110/2012. [VI.4.] Kormányrendelet a Nemzeti alaptanterv kiadásáról, bevezetéséről és alkalmazásáról.

51/2012. [XII. 21.] EMMI rendelet a kerettantervek kiadásának és jóváhagyásának rendjéről.

https://www.nive.hu/index.php?option=com_content&view=article&id=707:sajtokozlemenye&catid=10&Itemid=166

AHÁNY AGY, ANNYI ÚT TANULÓI TÖBBSZÖRÖS INTELLIGENCIÁK MEGJELENÉSE AZ ALSÓ TAGOZATOS ANGOL NYELVELSAJÁTÍTÁSI FOLYAMATBAN MAGYARORSZÁGON

■ PREISENDÖRFER TÍMEA ■ preisendorfertimea@gmail.com

Preisendorfer Tímea, Pécsi Tudományegyetem Bölcsész- és
Társadalomtudományi kar, Neveléstudomány MA II. év

■ Témavezető: DR. DEZSŐ RENÁTA ANNA, egyetemi adjunktus

Pécsi Tudományegyetem, Nevelés- és Oktatásméleti Tanszék,
Neveléstudományi Intézet

BEVEZETŐ GONDOLATOK

Gardner többszörös intelligenciák¹ elmélete [TI] szerint az emberek nem egy intelligenciával rendelkeznek [1983]. Az emberi faj inkább több, viszonylag autonóm intelligenciával írható le. Eredetileg hét, majd nyolc intelligenciát ír le, melyek körét bővíthetőnek véli [Gardner, 2011], de újabb írásaiban erről már ellenkezőleg vélekedik [Gardner, 2020]. Minden ember rendelkezik ezekkel az intelligenciákkal, mégis minden ember különbözik az örökléstani adottságai és az eltérő tapasztalatszerzéseik miatt, így mindenkiben más intelligenciák vannak jelen dominánsan [Gardner 2011; Dezső 2021b].

Magyar fordításban még nem egységes az intelligenciák elnevezése. Magam a Dezső [2021a] által javasolt elnevezéseket használom kutatásomban. Ezek a következők: nyelvi intelligencia, logikai-matematikai intelligencia, térbeli intelligencia, zenei intelligencia, testi-mozgásos intelligencia, természeti intelligencia, interperszonális intelligencia, intraperszonális intelligencia.

¹ Howard Garder tudatosan használja koncepciójában a többes számot. „It was picking the word “intelligence” and pluralizing it. Almost every computer program underlines the word intelligences because it’s supposed to be singular, not plural. My computer has learned it’s plural when I use it” [Milneo, 2018]. [<https://news.harvard.edu/gazette/story/2018/05/harvard-scholar-howard-gardner-reflects-on-his-life-and-work/>]

KUTATÁSI MÓDSZEREIMRŐL RÖVIDEN

2019 őszétől folyamatosan ismerkedem a téma szakirodalmával, 2020 tavaszán kérdőíves vizsgálatot folytattam, 2020 őszén egy dokumentum másodelemzését végeztem, majd 2021 tavaszán mélyinterjúkat bonyolítottam le komplex vizsgálatom részeként.

Kutatásom kvalitatív jellegű, ezért kutatói kérdéseket teszek fel. Az alsó tagozaton angol nyelvet tanító pedagógusok ismerik-e Gardner TI elméletét? Lehetséges, hogy nem ismerik, de ösztönösen alkalmazzák a teóriát? Azok a csoportok, ahol a tanító ismeri és alkalmazza is ezt az intelligencia megközelítést, a tanulók hatékonyabban sajátítják el a tananyagot? Kérdéseim megválaszolásához módszertani triangulációt végzek, azaz kvalitatív vizsgálatom során kvantitatív és kvalitatív, legalább három különböző módszert is alkalmazok az adekvát válaszadás érdekében [Sántha, 2007; Szokolszky, 2004; Boncz, 2015].

MIÉRT FONTOS A TI ELMÉLET ÉS EFL² OKTATÁS ÖSSZEKAPCSOLÁSA?

Egy 2013-ban a montreali McGill Egyetemen készült kutatás szerint jelentősen befolyásolja az agy szerkezetét, hogy mikor kezd el idegen nyelvet tanulni a gyermek. A csecsemőkor utáni idegen nyelvtanulás következtében új idegsejtek és neuron-kapcsolatok alakulnak ki. A tanulmány eredményei alapján a gyermekkorban megkezdett nyelvtanulás fekteti le a későbbi tanulási folyamat rendszerét [Klein és mtsai, 2014].

Az iskolapadban ül már az alfa generáció is, azok a tanulók, akik 2010 után születtek. Ezek a gyerekek már a digitális világban születtek, sokan már 1,5 éves koruk előtt használtak valamilyen érintőképernyős eszközt [Pintér, 2016]. Kutatásom szempontjából azt a fontos tényt szeretném kiemelni, hogy ezeket a tanulókat másképp kell megszólítani a sikeres tanulás-tanítás érdekében. Ahhoz, hogy ezekkel a gyerekekkel a leghatékonyabban leghessen foglalkozni, nem elég, ha a tanteremben van egy digitális tábla, vagy egy számítógép, számos olyan tevékenységet kell alkalmazni, ami leköti a figyelmüket. Gardner többszörös intelligenciák elméletének alkalmazása talán egy lehetséges megoldást kínál arra, hogy az angol nyelv sikeresen el-sajátítható, a való életben is használható tudássá váljon.

² EFL: *English as a foreign language. Angol, mint idegen nyelv.* [Cambridge Dictionary, É.n.][<https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/efl>]

Napjainkban, több országban is kutatják a TI elméletét az angol nyelv oktatásának tükrében.

Baş és Ömer megállapították, hogy a TI megközelítésű tevékenységek hatékonyabban hatottak a hallgatók attitűdjének pozitív fejlődésére. Ezek a tanulók a TI-vel támogatott, projektalapú tanulási módszerrel sikeresebbek és magasabb motivációs szinttel rendelkeznek, mint a hagyományos oktatási módszerekkel oktatott tanulók [Bas – Ömer, 2010].

Rodríguez eredményei bemutatják, hogy a teória alkalmazásával jobban segítheti a tanulók íráskészségének fejlődését az elemi szintű oktatásban a San Ignacio-ban található Loyola Egyetemen [Rodríguez, 2020].

Alrefai tanulmányának a célja a TI elméletének és az angol nyelvtudás kapcsolatának vizsgálata volt a yanbu-i középiskolában. Arra a következtetésre jutott, hogy a tanítási-tanulási kontextus jobb lehet, ha felismerjük a tanulók egyedi szükségleteit és azokat figyelembe vesszük az óratervezésnél [Alrefaei, 2020].

TI VIZSGÁLATOK MAGYARORSZÁGON

Bár magyar fordításban a TI elmélet alkalmazásáról kötet formájában csak Nicholson-Nelson gyűjteménye jelent meg [2007], mégis számos kutatás született Gardner elméletével és annak a köznevelési alkalmazhatóságával kapcsolatban. A hazai szakirodalomban eleinte a Debreceni Egyetem Pszichológia Intézetéhez és doktori iskolájához köthetően jelent meg.

A Pécsi Tudományegyetem Bölcsészeti-és Társadalomtudományi Karának Neveléstudományi Intézetében [PTE BTK NTI] Dezső munkásságához köthető a gardneri elmélet alkalmazásának vizsgálata – nem csupán a tehetséggondozáshoz köthetően. Hosszú évek óta követi Gardner munkásságát, számos publikációja megjelent már a többszörös intelligenciákra vonatkozóan. [Dezső, 2012, 2014, 2015a, 2015b, 2020, 2021a, 2021b]. Ezek között vannak elméleti jellegűek [Dezső, 2012, 2015a, 2020, 2021a, 2021b, 2021c] és gyakorlati jellegűek is [Dezső, 2011, 2014], melyek egészen az óvodáskortól a pedagógusképzésig ismereteket nyújtanak.

A PTE BTK NTI-ben a Tanárjelöltek Szakkollégiuma [TJSZ] [Varga, 2016] lehetőséget ad a téma iránt fogékony hallgatók számára mikro kutatócsoport keretein belül elmélyedni egy-egy témában. A TJSZ keretei

közt létrejött pécsi Diverzitás mikrocsoport³, melynek tutoraként Dezső tanítványaival közösen különböző területeken vizsgálja az elmélet érvényességét, alkalmazhatóságát a Kárpát-medence magyar tannyelvű köznevelési [Sándor-Schmidt 2016a, 2016b, 2019; Ábrahám 2020] és pedagógusképzési [Dezső, 2015b] szintjein. Ennek előzménye volt Dezső által elnyert posztdoktori kutatás megvalósítása, melyben Sándor-Schmidtrel együtt kutattak.

Sándor-Schmidt kezdetben a Montessori módszer és a TI elmélet kapcsolatát vizsgálja egy fővárosi óvodában. Jelen kutatása keretein belül a már meglévő multikódolt adatait egy meghatározott szegmensből származó információk és az Atlas.Ti program segítségével kvalitatívan elemzi, amely során az emotikódolás segítségével végzi a kódolási folyamatot. Célja, hogy rávilágítson a játéktevékenységek evaluációjára, bevéására a gyermeki szemszögből, továbbá a mélyebb érzelmi és pedagógiai tartalmak feltárására [Sándor-Schmidt, 2019].

Ábrahám az intraperszonális és az interperszonális intelligenciát, továbbá a szociális hatékonyság kapcsolatát vizsgálja az óvodás korú gyermekeknél. Kutatási eredményei alátámasztják, hogy a szociális kompetencia fejlettségi foka és a családi háttér nagymértéken befolyásolja az interperszonális intelligenciát [Ábrahám, 2020].

Hodovánné mesterfokozatú tanári szakdolgozatában a tanulók fejlesztési lehetőségeit vizsgálja az angol órákon. Ehhez a Project 3 tankönyvcsalád feladataiban megjelenő többszörös intelligenciákat vizsgálja mesterdolgozatában, ennek a dokumentumnak a másodelemzését folytatom [Hodovánné, 2012].

Megfigyelem, hogy az egyes intelligenciákhoz milyen tevékenységeket, mely feladattípusokat kapcsolja, az egyes intelligenciák milyen gyakorisággal jelennek meg, azaz a mozgósított intelligenciák rangsora. Először csak a tankönyv feladatai alapján, majd a Project 3 tankönyvcsalád összes eszközében megjelenő tevékenység típusokat együtt veszem figyelembe.

3 <https://pluralinteledu.wordpress.com/> [Dezső, 2013]; <https://diverzitas.wordpress.com/> [Dezső – Sándor-Schmidt, 2016]

KÉRDŐÍVES VIZSGÁLATOM

A kutatásom a koronavírus miatt kialakult pandémia és digitális oktatás alatt kezdtem el készíteni, ekkor küldtem ki a kérdőíveket is. Két hét állt a kitöltők rendelkezésére, 2020. március 16-tól március 30-ig. Ez idő alatt 72 fő [alsó tagozaton angolt tanító pedagógus] töltötte ki a kérdőívet. Olyan módszert kellett választanom, ami könnyen hozzáférhető mindenki számára, egyszerűen kezelhető, rövid idő alatt kitölthető. Ezeket tekintetbe véve a kérdőívet online készítettem el, a Google Űrlapok alkalmazás segítségével [Kontra, 2011].

Az általam elkészített kérdőívet az ismerőseim segítségével és a közösségi média felületén található csoportok által találtam segítőkész pedagógusokat, akik a digitális oktatás legnehezebb időszakában is hajlandóak voltak segíteni a munkám. Előnye, hogy gyors, önkitöltő kérdőív, nincs kérdezőbiztos, aki befolyásolná a válaszadót. A kérdőív teljesen anonim, ami az őszinte válaszadást valószínűsíti [Kontra, 2011]. Hátránya, hogy esetleg kimaradhattak olyan idősebb pedagógusok a válaszadásból, akik nem tudják, vagy csak ebben az időszakban kezdték el használni a modern technika eszközeit. A közösségi médiában megosztott hivatkozás megtekintését nem tudom nyomon követni, így lehetséges, hogy akár 100-200 pedagógushoz is elért a kérdőív, ebből 72 fő érvényes kitöltő válaszadó által kapott információkat elemezhettem.

Mielőtt kiküldtem volna, előzetesen teszteltem a kérdőívet két nyelvpedagógussal és egy olyan személlyel is, aki nem pedagógus. Kíváncsi voltam, mennyire egyértelműek az utasítások, elég érthetően fogalmaztam-e meg a kérdéseket. Továbbá így elkerülhettem a mesterkélt megfogalmazásokat, ami a későbbiekben torzíthatta volna az eredményeket [Kontra, 2011].

A kérdéssor felépítése alapján három részre tagolódik. Az első rész a minta bemutatására szolgál, majd a második rész a válaszoktól függően, különbözik, 14 vagy 16 kérdésből áll.

Aki úgy válaszolt, hogy ismeri Gardner TI elméletét és tudatosan alkalmazza tanítása során, más kérdéseket kapott, mint az, aki nem ismeri, vagy ismeri, de nem alkalmazza az elméletben rejlő lehetőségeket. Erre azért volt szükség, mert a kutatásomban ki szerettem volna térni arra is, hogy a pedagógusok az angol nyelvórákon ösztönösen építenek úgy az intelligenciákra, hogy azokat nem is ismerik, vagy ismerik, de nem tudnak róla, hogy a módszereik széles skálájával támogatják ezeket.

A kérdések többnyire tényekre irányulnak kérdőívemben, de helyenként az egyén véleményét is kérdezem. A kérdések között egy nyitott kérdés

található. A kérdés célja, hogy ismereteket gyűjtsek a TI elméletet alkalmazó pedagógusok tapasztalataival kapcsolatban. Zárt kérdéseknél igen-nem választ, azaz eldöntendő kérdést teszek fel. A félig zárt kérdéseimnél az adott válasz lehetőségeknél megadom az egyéb válasz lehetőséget is.

A kutatásom szempontjából számszerűsíthető adatokra volt szükségem, ehhez explicit válaszokat vártam. A kérdések mellett Likert skálát is alkalmaztam. Egy kérdéskörben 1-4-ig mértem fel, milyen gyakoriságban tudnak építeni az elméletet alkalmazó pedagógusok a különböző intelligenciákra tanóráikon. Ez azért volt fontos, mert az elméletet ismerő és alkalmazó pedagógusoktól egyértelmű válaszokat vártam, nem szerettem volna, ha a középút adta lehetőségek torzítják az adatokat.

Aki azt a választ adta, hogy nem ismeri az elméletet, vagy ismeri, de nem alkalmazza, 1-5-ig kellett értékelnie különböző tevékenységet, melyik technikát, módszert milyen gyakorisággal alkalmazza. Itt azért az 1-5-ig terjedő skálát alkalmaztam, mert összesen 32 különböző tevékenységet kellett jellemezniük a tanóráikon megjelenő gyakoriságuk vonatkozásában. A módszerek sokszínűsége miatt itt megadtam a középút adta lehetőséget is [Zerényi, 2014].

Ezeket a különböző intelligenciákhoz külön-külön kigyűjtöttem, minden intelligenciához négy jellemző tevékenységet adtam meg, de nem írtam ki külön, a kitöltő számára nem vált egyértelművé, hogy melyik tevékenység melyik intelligenciához kapcsolódik, mert nem szerettem volna befolyásolni a kitöltőt [Zerényi, 2014].

A kutatás témájának központjában Gardner TI elmélete áll, így felmértem azt is, hogy a mintavételi csoport hány százaléka ismeri és alkalmazza, ismeri, de nem alkalmazza a hétköznapiak során, egyáltalán nem ismeri. A kitöltők 52,7%-a ismeri az elméletet, de csak 33,3% nyilatkozott úgy, hogy igyekszik a tanórákat a tanulók különböző intelligenciáihoz alakítani. A válaszadók 42,2%-a egyáltalán nem hallott még Gardner többszörös intelligenciák elméletéről.

A kitöltő ismeri Gardner TI megközelítését és alkalmazza is válaszlehetőség, 72 személyből 24 főt érint. Végzettséget vizsgálva több a tanító, az igennel válaszoló 66,6 %-a. Ebből az adatból két dologra is lehet következtetni, alsó tagozaton főleg tanítók angol műveltségterülettel tanítják az idegen nyelvet, illetve arra is, hogy a tanítók körében ismertebb az elmélet, mint a más végzettséggel rendelkező pedagógusok körében.

A 24 főből csak 12 pedagógus méri előre a tanulók különböző intelligenciáit, ez a 24 főnek pontosan a fele. Ebből két dologra tudok követ-

keztetni, a válaszadásnál volt, aki meg akart felelni a kérdezőnek, ezért jelölték be az igen választ, de az is elképzelhető, hogy csak véletlen, hogy a válaszadók fele előre felméri a tanulókat, a másik fele nem.

A következő nyolc kérdésben arra voltam kíváncsi, milyen arányban mozgósítják a különböző intelligenciákat ez egyes angol órákon. Ami elgondolkodtató, a nyelvi intelligenciát 11 fő rendszeresen mozgósítja, 12 fő a többször választ adta, egy kitöltő választotta a néha-néha lehetőséget.

Az utolsó kérdésemnél kitértem arra is, hogy mit tapasztalnak a pedagógusok azokban a csoportokban, osztályokban, ahol a feladatokat a tanulók különböző intelligenciáihoz igazítják. Ez a válasz nem volt kötelező, mégis számos gondolat érkezett. 13 válaszból egyetlen egy volt, ahol azt olvastam, semmi különöset nem tapasztalt a pedagógus.

Három választ szó szerint idézek: „Mindenkinek lehetősége van fejlődni, mindenki vmi miatt jobban élvezi az órát, mert amiben kiemelkedik ott sikerélménye lesz” [sic!], a másik gondolat pedig „Kaotikusnak tűnik az óra, pedig csak mindenki a magának legjobb módon fejlődik. El tudnak mélyülni a tevékenységükben, örömet lelnek benne. A gyerekek toleránsabbak egymással szemben.” [sic!], „Motiváltabbak. Erősebb bevonódás. Hosszabb távú memóriába beépülő tudás.” [sic!]. Volt, aki azt osztotta meg, hogy a tanult kifejezések, szavak jobban rögzülnek a tanulóknál, többen írták, hogy sokkal motiválhatóbbak, sikerorientáltabbak, a tanulók élvezik a színes óravezetést, hatékonyabb a tanulás.

A kérdőívem második részében azokat a válaszokat értelmezem részletesen, ahol a válaszadók vagy nem ismerik az elméletet, vagy pedig ismerik, de nem alkalmazzák a tanórákon. Ebben a részben 48 fő válaszait elemzem. A válaszadóknak majdnem a fele nem ismeri Gardner elméletét [47,2%], 19,4%-uk pedig ismeri, de nem alkalmazza.

Kutatói kérdéseim igazolásához a kérdőív következő kérdéseiben arra keresem a választ, hogy a különböző intelligenciákhoz kapcsolódó tevékenységeket milyen gyakorisággal alkalmazzák a pedagógusok. Soha, ritkán, havi rendszerességgel, heti rendszerességgel, minden órán. Azért volt szükség ezekre a mutatókra, mert a pedagógusok különböző csoportokban, különböző képesítésekkel tanítanak. Széleskörű válasz lehetőségek adtam számukra, a pontos adatok érdekében. Minden intelligenciához négy tevékenységet adtam meg, mert ezek által meg lehet határozni, az intelligenciák mozgósításának arányát.

A legutolsó kérdésekre, hogy szeretnék-e alaposabban megismerni a többszörös intelligenciák elméletét, a 48 főből 46 igennel szavazott.

MÉLYINTERJÚK

A mélyinterjúk készítésénél figyeltem arra, hogy a saját, téma iránti véleményem ne érződjön. A világjárvány adta körülmények miatt online formában készültek a kikérdezések. A kérdéssor összeállításánál figyeltem arra, hogy bemelegítő, beszélgetést beindító kérdésekkel kezdjek. Nyitott kérdéseket alkalmaztam, figyeltem az egyszerű, de pontos és érthető nyelvhasználatra. Az egyértelmű kérdések oldhatják az interjú-alanyokban esetlegesen jelenlévő feszültséget [Heltai – Tarjányi, 2000].

Az interjúk elemzése során megfigyelem a nyelvhasználatot, mert ebből információkat kaphatok a gardneri elmélet ismertségének mélységével kapcsolatban. A következő megfigyelési szempontom az idegen nyelv tanításával való kapcsolat, nyitottság az új módszerek iránt. Az idegen nyelv tanításának a nehézségei. Ezekből az információkból következtetni lehet az angol nyelvelsajátítás valós helyzetére.

Az interjúkból leszűrhető, hogy olyan pedagógusokkal készült, akik egyaránt szeretik a munkájukat, mindent megtesznek a gyermekek segítése érdekében. Hallottak már Gardner elméletéről, bár alaposan nem ismerik, nem építenek tudatosan a különböző intelligenciák mozgósítására az angol óráik során. Ennek ellenére igyekeznek a tanulók figyelmét minél változatosabb módszerekkel felkelteni.

EREDMÉNYEIM TRIANGULÁCIÓJA

Az első kérdésemre a kérdőív és az interjúk szolgálatnak választokat. A 72 válaszadó pedagógus 52,7%-a halott már a TI megközelítésről, de csak közel 20%-uk [19,4%] adta azt a választ, hogy valóban tudatosan mozgósítja is a tanulói intelligenciákat az angol nyelvelsajátítási folyamatban. Érdekes azonban, hogy a 24 főnek – akik tudatosan építenek a tanulói intelligenciákra – csupán a fele méri fel a tanulói intelligenciákat. Ebből arra lehet következtetni, hogy még sem ismerik pontosan az elméletet. Az interjúk során is az derült ki, hogy a megkérdezettek hallottak már az elméletéről, de nem ismerik pontosan.

A második kérdésem, hogy nem ismerik az elméletet, de ösztönösen mozgósítják az intelligenciákat beigazolódott. Ezt bizonyítják a kérdőívelemzés által kapott eredmények, a dokumentum-másodelemzés által elvégzett adatok és a mélyinterjúk során kapott válaszok is.

Kérdőívemben vizsgálom a különböző intelligenciák mozgósításának gyakoriságát. Azok a pedagógusok, akik nem ismerik, vagy nem alkal-

mazzák Gardner elméletét, a válaszaikkal bebizonyították, hogy mégis mozgósítják a tanulók különböző intelligenciáit. A nyelvi intelligenciához kapcsolódó feladat típusok igen magas számban megjelennek az angol órákon, de a mozgásos-testi, zenei és a térbeli intelligenciák is rendszeresen mozgósítva vannak. Legritkábban a természeti intelligenciát mozgósító feladatok jelennek meg. A 48 válaszból 46 fő szívesen megismerkedne a többszörös intelligenciák elméletével.

Hodovánné elemzése alapján a tankönyvcsalád minden feladata mozgósítja a nyelvi intelligenciát, a kérdőíves kikérdezés alapján is ez az intelligencia rendszeresen mozgósított. A tankönyvcsaládban a zenei intelligenciát mozgósító feladatokból van a legtöbb. A kikérdezésem alapján ez az intelligencia csak az ötödik helyen végzett. Az alsó tagozaton alkalmazott tevékenységek nem kapcsolódnak hozzá olyan gyakorisággal, mint a Project 3 kiadványainak feladatai. A logikai-matematikai intelligencia Hodovánné besorolásában a harmadik helyre került. Ez hasonlóságot mutat az alsó tagozatosok munkájával kapcsolatban. Ezt az intelligenciát mozgósítják a verbális intelligencia után a legtöbbször. Bár, fontos megjegyezni, hogy a megkérdezések alapján ehhez az intelligenciához nehezebbnek találják a feladatok csatolását. A térbeli intelligencia szintén hasonló helyre került mind Hodovánné, mind a kitöltők válaszai alapján. Továbbá, alsó tagozaton ez az egyik olyan intelligencia, amely felkelti a tanulók figyelmét. Az intraperszonális intelligencia következik ezután Hodovánné munkája alapján. Alsó tagozaton ezt az intelligenciát nehezen mozgósítják. Ez adódhat a tanulók életkori sajátosságaiból is. Az interperszonális intelligencia a többihez képest ritkábban van mozgósítva a kiadványok feladatai és az alsó tagozaton tanító pedagógusok által is.

A kiadványok tekintetében a természeti intelligencia az utolsó előtti és a testi-mozgásos intelligencia az utolsó helyen áll. Az alsó tagozaton, a testi-mozgásos intelligencia gyakrabban van mozgósítva. A közös pont bennük, hogy a természeti intelligenciát a tankönyvcsalád feladatai ritkán mozgósítják és az alsó tagozaton tanító pedagógusok is ritkábban csatolnak feladatokat ehhez az intelligenciához.

A mélyinterjúk során is beigazolódott, hogy az alsó tagozaton tanító pedagógusok számos módszert ötvöznek tanításuk során. Fontosnak tartják a tanulók figyelmének felkeltését, az egyéni adottságaik erősítését, vagy éppen fejlesztését.

A megkérdezettek kis százaléka válaszolta, hogy tudatosan alkalmazza a gardneri elméletet a tanulási-tanítási folyamat során, csupán

72 főből 24-en. A válaszaik alapján a nyelvi intelligencia nem jelenik meg minden órán, a tanulói intelligenciákat nem méri fel. A nyitott kérdésekre adott válaszok között olyan is akadt, aki szerint a tanulók hatékonyabban tanulnak, de olyan is, aki nem tapasztalt különösebb változást.

HIVATKOZÁSOK

- Ábrahám, G. [2020]. A gardneri interperszonális és intraperszonális intelligencia vizsgálata óvodáskorban. In: Juhász, M. K. – Kaposi, J. – Szőke-Milinte, E [Szerk.] *Változások a pedagógiában–A pedagógia változása*, 11-20. Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Budapest
- Alrefaei, A. [2020]. Multiple Intelligences and their Relationship to English Language Students' Achievement. *Journal of Human and Sciences*, 9 [2], 253-280. https://www.researchgate.net/publication/346627015_Multiple_Intelligences_and_their_Relationship_to_English_Language_Students'_Achievement_walqtha_amltdt_aldhkaat_b_thsyl_al_talb_a_la_allght_fynjlyzyt_a_Introduction Letöltés dátuma: 2021. 02.26.
- Bas, G. – Ömer, B. [2010]. Effects of multiple intelligences supported project-based learning on students' achievement levels and attitudes towards English lesson. *International Electronic Journal of Elementary Education*. 2 [3], 365-386. <https://files.eric.ed.gov/fulltext/EJ1052017.pdf> Letöltés dátuma: 2021.04.08.
- Boncz, I. [2015]. *Kutatásmódszertani alapismeretek*. Pécs: Pécsi Tudományegyetem Egészségtudományi Kar
- Dezső, R. A. [2015]. A diverzitás lehetséges elméleti keretei a neveléstudományokban. *Autonómia és Felelősség*, 1 [1], 32-44. Pécs: Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Neveléstudományi Intézet
- Dezső, R. A. [Szerk.] [2014]. *Differenciált tanulásszervezés a többszörös intelligenciák elméletének alkalmazásával: Megvalósított és reflektált óratervek a PTE tanárképzésében*. Pécs: Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Neveléstudományi Intézet
- Dezső R. A. [2021a]. Információs aszimmetria és a többszörös intelligenciák mesterséges intelligencia-megjelenési formái. In Fodorné Tóth K. – Németh B. [Szerk.]. *Tanulás – Tudás – Innováció a felsőoktatásban. Reflektorfényben az innováció kihívásai*. e-book ISBN 978- 963-429-588-4

- Dezső, R. A. [2021c]. Intelligenciáink gardneri interpretációi. *Scientia Pannonica*. 8: [1] megjelenés alatt
- Dezső, R. A. [2015b]. Kutatás – fejlesztés – képzés és gyakorlat: a többszörös intelligenciák teóriája és praxisa a PTE tanárképzésében In: Károly, Krisztina; Perjés, István [szerk.] *Jó gyakorlatok a tanárképzés tudós műhelyeiből* Budapest: ELTE Eötvös Kiadó
- Dezső R. A. [2020]. Többszörös intelligenciák – egy elmélet születése nyomában *Autonómia és Felelősség*, 5 [1], 41-54.
- Dezső, R. A. [2012]. Többszörös intelligenciák – utópia a magyar közoktatásban? In Bálint Á. – Di Blasio, B. [Szerk.]. *Az utópia ezer arca*. 208-215. Pécs: Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Neveléstudományi Intézet
- Dezső, R. A. [2021b]. Többszörösen vitatott többszörös intelligenciák. *Tudásmenedzsment*. 21 [3] megjelenés alatt.
- Dezső, R. A. [2013-2014]. *Plurális intelligenciakoncepciók neveléstudományi relevanciái*. Kutatói blog TÁMOP-4.2.4.A/2-11/1-2012-0001 Letöltés dátuma: 2019.10.26. Forrás: Pluralintedu <https://pluralintedu.wordpress.com/>
- Dezső, R. A. – Sándor-Schmidt, B. [2016]. *Diverzitás mikrocsoport*. Letöltés dátuma: 2019.10.25. Forrás: Diverzitás mikrocsoport <https://diverzitas.wordpress.com>
- Gardner, H. [1983]. *Frames of mind: The theory of multiple intelligences*. New York: Basic Books.
- Gardner, H. [2011]. *Frames of Mind: The theory of Multiple Intelligences*. New York: Basic Books.
- Gardner, H. [2020]. *A Synthesizing Mind: A Memoir from the Creator of Multiple Intelligences Theory*. Cambridge: The MIT Press.
- Heltai, E. – Tarjányi, J. [2000]. A mélyinterjú készítése- és az elkövethető hibák forrásai. *Településkutatás*. In. Letenyei László [Szerk.]. Budapest: Osiris Kiadó.
- Hodovánné, B. T. [2012]. *A tanulók sokoldalú fejlesztésének lehetőségei az idegen nyelv órákon – a Project 3 tankönyvcsalád elemzése Howard Gardner többszörös intelligencia-elméletének tükrében*. Szakdolgozat. Pécs: Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Neveléstudományi Intézet.
- Klein, D. – Mok, K. – Chen, J-K., – Watkins, K. E. [2014]. Age of language learning shapes brain structure: A cortical thickness. *Brain & Language*. 131 [1.n.], 20-24. <https://www.mcjill.ca/denise-klein->

- lab/files/denise-klein-lab/ref_4.pdf Letöltés dátuma: 2020. 03. 26.
- Kontra, J. [2011]. *A pedagógiai kutatások módszertana*. Kaposvár: Kaposvári Egyetem. ISBN 978-963-9821-46-0.
- Mineo, L. [2018]. The greatest gift you can have is a good education, one that isn't strictly professional. *The Harvard Gazette* 05. 09. Letöltés dátuma: 2021.04.09 <https://news.harvard.edu/gazette/story/2018/05/harvard-scholar-howard-gardner-reflects-on-his-life-and-work/>.
- Nicholson-Nelson, K. [2007]. *A többszörös intelligencia*. Budapest: Szabad Iskoláért Alapítvány.
- Nordquist, R. [É.n.]. *Az angol mint második nyelv (ESL) meghatározása*. Forrás: Eherit. Letöltés dátuma 2021.01.23. <https://hu.eferrit.com/az-angol-mint-masodik-nyelv-esl-meghatarozasa/>
- Pintér, M. [2016]. Milyen tapasztalatokkal kerül az alfa-generáció az iskolába? In A Varga Tamás-i hagyományok és az IKT-eszközök [előzetes] használata. *Új Köznevelés*. 77 [8] lsm. <https://folyoiratok.oh.gov.hu/uj-kozneveles/milyen-tapasztalatokkal-kerul-az-alfa-generacio-az-iskolaba>, Letöltés dátuma: 2020.07.26.
- Rodríguez, R. [2020]. *The multiple intelligences as an approach to improve ESL writing in students of elementary level at San Ignacio de Loyola University*. Thesis. Lima: Universidad De Piura Facultad De Ciencias De La Educación https://pirhua.udep.edu.pe/bitstream/handle/11042/4718/MAE_EDUC_EILE-L_032.pdf?sequence=2&isAllowed=y, Letöltés dátuma: 2021.02.12.
- Sándor-Schmidt, B. [2016b]: A diverzitás Perspektívája A spektrum szemléletmódban *Autonómia és Felelősség*. 2 [2-3] 29-43.
- Sándor-Schmidt, B. [2016a]. Az intelligenciák Spektrumai – Az óvodás korú gyermekek többszörös intelligenciájának feltérképezése. In *Innovatív módszerek a pedagógiai-pszichológiai gyakorlatban Ukrajna európai integrációjának tükrében*. [pp. 421-429]. Kálvin Nyomda.
- Sándor-Schmidt, B. [2019]. Kora gyermekkori érzelmi vizsgálat videoadatok kvalitatív elemzésével. *A 15 éves PEME XVII: PhD - Konferenciájának előadásai*. Budapest: PEME ISBN 978-615-5709-05-0 310-317
- Sántha, K. [2007]. A kvalitatív metodológiai követelmények problémái. *Iskolakultúra*, 17 [6-7] 168-177. <http://www.iskolakultura.hu/index.php/iskolakultura/article/view/20650>, Letöltés dátuma: 2021.04.08.

- Szokolszky, Á. [2004]. *Kutatómunka a pszichológiában*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Sz.n. [é.n.]: *Cambridge Dictionary*. Letöltés dátuma: 2020.12.27. [<https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/efl>]
- Varga, A. [2016]. Tanárjelöltek Szakkollégiuma a Pécsi Tudományegyetemen. *Autonómia és Felelősség*. 2 [1] 61–66.
- Zerényi, K. [2014]. A Likert-skála adta lehetőségek és korlátok. *Opus et Educatio*. 3 [4.] 470–478. http://epa.oszk.hu/02700/02724/00009/pdf/EPA02724_opus_et_educatio_2016_04_470-478.pdf, Letöltés dátuma: 2021.04.08.

VÁLTOZÓ CSALÁDOK, INTERGENERÁCIÓS KAPCSOLATOK

■ SOÓS EVELIN ■ soos.evelin@gmail.com

Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudomány Kar,
Neveléstudomány MA, II. év

■ Témavezető: DR. HABIL. BÁLINT ÁGNES PHD, egyetemi docens
Pécsi Tudományegyetem, Nevelés- és Oktatásméleti Tanszék

I. BEVEZETÉS

A kutatás középpontjába a családok kerültek: a fiatal szülők demográfiai tényezőit, a szülői szerepekörök jellemzőit és változásait, a nevelésre- gondozásra irányuló tudás megszerzésének forrásait, a szülők és nagyszülők közti kapcsolatot vizsgáltam. Utóbbit azért tartottam aktuális témának, mert számos példát látok arra, hogy az a fontos kapcsolat, melyet a nagyszülő és az unoka köteléke jelent, válságba került. Azt gondolom, hogy egy család életében a nagyszülőknek is fontos helye van, ezért szerettem volna foglalkozni azokkal az okokkal, amelyek esetleg a nagyszülői bevonódást akadályozhatják.

II. TÉMAFELDOLGOZÁS:

A kutatás során három fontos kérdéskör vizsgálata volt a cél. Érdekel, hogy milyen változások figyelhetők meg a férfiszerepekben, illetve, hogy mi jellemezte a fiatal édesanyákat régen és napjainkban. Harmadik témaként pedig a szülők és nagyszülők kapcsolatát vizsgáltam. Utóbbi kapcsán arra voltam kíváncsi milyen nehézségek és konfliktusok jellemzik ezt az intergenerációs viszonyt.

Válaszok a történelem fényében:

A kérdőíves vizsgálat lebonyolítását megelőzte a családokat érintő változások történeti áttekintése. Ahhoz, hogy reális képet kapjunk a családi szerepek jellemzőiről elengedhetetlen, hogy megismerjük milyen folyamatok eredményeként értelmezhetők a mai állapotok. Ehhez egy átfogó történeti feltárómunka elvégzésére volt szükség, amely során egészen a 18. század második feléig kellett visszanyúlni. Ebben a korszakban sikerült megtalálnom azt a „hagyományosnak” tekinthető családot, amely alapját képezte a „modern” család kialakulásának.

Az egyes kérdéskörök vizsgálata során arra törekedtem, hogy az adott korszakról és társadalomról a lehető legátfogóbb képet sikerüljön kialakítani. Mindezek ellenére fontos leszögezni, hogy sem egy adott korszakra, sem egy adott társadalomra vonatkozóan nem vonhattam le általános érvényű következtetéseket, hiszen a vizsgált csoport helyzete minden esetben egyéni különbségeket takart. Ezt a megfontolást szem előtt tartva a következőkben összefoglalom azokat a legfontosabb változásokat, amelyek a 18. századtól napjainkig a családokban megjelentek.

A férfiak családban betöltött szerepének változására vonatkozóan elmondható, hogy a hagyományos családok patriarchális jellege napjainkra hatalmasat változott. A 18. századtól egyre csökkent a férfiak kizárólagos döntéshozó és családfenntartó szerepe [Paládi-Kovács, 2004, Pukánszky 2001, 2005], ugyanakkor egyre inkább elterjedt az érzelmileg megközelíthető és szeretetteljes férj- és apakép a társadalomban [Pálmai 2016, Vajda 2013, Kéri 2000]. Így a férfiszerepek változásai során a családi élet demokratizálódott és szeretetteljesebbé vált. Egyre több szerző rávilágít arra, hogy az apák korábban ritkán kerültek a vizsgálódás középpontjába, és számos új jelenség [ellentmondó elvárások, kevés társadalompolitikai támogatás, apaságra történő edukálás hiánya] terhelte őket, amely személyes és családi gondokat egyaránt eredményezhet [Szabó-Tóth, 2014; Spéder 2011].

A hagyományos falusi édesanyák életkörülményeit megismerve elmondható, hogy a nők férjeik akaratát követték, bár egyfajta gazdasági szerepet is betöltöttek azáltal, hogy a családi gazdaság működését segítették. Fogamzóképes életszakaszukban a várandósan töltött időszak volt a meghatározó, hiszen a nagy gyermekhalandóság és a tiltott fogamzásgátlás miatt sok gyermeket vállaltak. A világszintű változások a családayákat is érintették: egyenjogúságuk fokozatosan erősödött,

megkezdődött és elterjedt a női munkavállalás. Megjelent az a többes terhelés a nők életében, amit a munkahely, a gyermeknevelés, a házimunka, az idősök és/vagy betegek ellátása jelentett [Paládi-Kovács, 2004; Pukánszky, 2001, 2005]. Napjainkra jellemzővé vált a késői gyermekvállalás, a kevesebb gyermek vállalása, a tudatos készülés a várandósságra, a szülésre, a gyermeknevelésre-gondozásra. A fiatal édesanyák életében az individualizáció, az önmegvalósítás, az önállóság, a határozott elképzelések hangsúlyosan jelen vannak.

A gyermekek családon belüli helyzetének legfontosabb változása a megbecsültségük növekedésében értelmezhető. A gyermek az elmúlt két-száz évben a család valóságos értékévé, a jövő zálogává vált [Pukánszky, 2001, 2005]. A modern társadalmak kialakulása a gyermekekre leselkedő számos veszélyt is magával hozott, amelyek közül soknak még nem is ismerhetjük minden következményét. A gyermekkor elvesztésének lehetőségé, a generációk közötti határok eltűnése, a gyermekek köré szerveződő ipari tevékenység csak néhány példa az előbb említett aggasztó hatások köréből [Winn, 1990; Buckhingam, 2000; Vajda, 2009].

Aggasztó változás figyelhető meg az idős generáció családban betöltött helyzetét illetően. Míg a hagyományos család működéséhez elengedhetetlen volt az idős nagyszülők életbölcsessége, tapasztalata, addig napjainkra ez a tudás elértéktelenedett, feleslegessé vált. Ez lehet az egyik oka annak, hogy azok az idős rokonok, akiket korábban a család tisztelt, segített, ápolt, gondozott, mára sokszor a családok „terheit” jelentik. Azon túl, hogy a családban csökkent az idősök presztízse, jellemzően megszűntek a széles rokoni kapcsolatok ápolására vonatkozó családi szokások is [Gyarmati, 2016; L. Stipkovics, 2019].

A történeti áttekintés során szerzett legfontosabb jellemzők megismerését követően saját mintán végzett kérdőíves adatfelvétellel igyekeztem képet kapni a környezetemben élő családok helyzetéről.

A kutatás megtervezése

A kutatáshoz online kérdőív megalkotását tartottam célszerűnek: ez egyfelől biztosította a kitöltők számára a teljes anonimitást és titoktartást, másfelől viszont kizárta a mintából az idősebb korosztály tagjait. Utóbbi probléma kiküszöbölésére papír alapú kérdőíveket is alkalmaztam. Az online kérdőívet Facebook csoportokban és Messenger üzenetekben juttattam el az édesanyákhoz.

A mintába az Egerágon élő édesanyákat terveztem bevonni, így minden olyan édesanya bekerült a vizsgálatba, aki a településen nevelkedett és/vagy Egerágon nevelte a gyermekét.

A kérdőív egyaránt tartalmazott nyílt és zárt kérdéseket, a felelet-választós kérdések esetében pedig mindig volt lehetőség saját válasz megadására. A kérdések a nőket, mint kezdő édesanyákat szolgáltatták meg, és az első gyermekük születését követő három évre vonatkoztak. Így volt lehetőség arra, hogy az adatfelvétel során az 1960-as évektől 2020-ig terjedő időszakban édesanyává váló nőktől gyűjthessek válasszokat, ezáltal akár három generációt megszólítva egy családban. Így 63 kérdőív érkezett vissza feldolgozásra, ami a település lélekszámának figyelembevételével jó aránynak tekinthető.

A kérdőív elkészítése során a kérdések három csoportra oszlottak. Elsőként az édesanya szociális, gazdasági és demográfiai adatait igyekeztem feltárni. Így a szülővé válás életkorára, az adott évre, a közös háztartásban élők személyekre vonatkozó kérdésekkel találkozhatott először a kitöltő. Ezen túl a család anyagi biztonságának megteremtésében résztvevők megnevezését is kértem az anyáktól. Az első kérdések között a gyermekkel eltöltött idő mennyiségét is vizsgáltam az anyák és az apák esetében is [utóbbiak esetében a közös tevékenység típusa is érdekelt], sőt a gyermeknevelés és gondozás kérdéseiben döntéseket hozó szülő személyét is kutattam.

A kérdések második csoportja a gyermeknevelés-gondozás gyakorlatára vonatkozó tapasztalatszerzésre, és információgyűjtésre irányult. Érdekelt, hogy az édesanyák készültek-e a gyermekük érkezésére, honnan/kitől kérhettek segítséget, voltak-e határozott elképzeléseik a gyermek neveléséről-gondozásáról, szűrték-e a kapott információkat, ki döntötte el, hogy mit alkalmaznak saját gyakorlatuk során. Végül felmértem, hogy a válaszadók saját gyakorlatukból hiányoltak-e valamit, esetleg van-e olyan, amit másként csinálnának.

A kérdőív utolsó szakaszában a szülők, a nagyszülők és az unoka rélicióját vizsgáló kérdéseket állítottam össze. Ezekkel vizsgáltam az egyes nagyszülőkkel való találkozás gyakoriságát, illetve, hogy az édesanya melyik nagyszülőt vonta be szívesen a gyermek körüli teendőkbe. Vizsgáltam azt is, hogy kértek-e, kaptak-e tanácsokat – akár kéretlenül – a nagyszülőktől, és hogy ezek a gyermeknevelés-gondozás mely területére irányultak. A kéretlen tanácsokhoz kötődően vizsgáltam azok hatásait is az édesanya, az intergenerációs kapcsolat és kimenetel szempontjából.

Az eredmények bemutatása

A Goggle Forms nyújtotta funkciók segítségével 63 kérdőív feldolgozását végeztem el.

Az első szakaszban kapott válaszok elemzése során kiderült, hogy a kitöltők 1960 és 2020 között váltak édesanyává, a legfiatalabb nő 18 évesen, míg a legidősebb 39 esztendősen vállalta első gyermekét, válasszadók fele 24 éves kora előtt szült először. Megfigyelhető volt, hogy az évek előrehaladtával az első gyermek vállalásának életkora kitolódik, illetve nagyobb szórás jellemzi. Az utóbbi 3-4 évben azonban két fontos jelenség mutatkozott: az anyává válás életkora újra a húszas évek elejére datálható, valamint többen alapítanak családot egy-egy éven belül (míg a kétezres évek elején évente 0-1 nő vált anyává, 2017-től ez a szám 2-4 főre emelkedett).

A válaszokból kiderült, hogy a többgenerációs családok az 1970-es évekig jellemzők voltak, aminek oka lehetett az anyagi lehetőségek hiánya, de okozhatták helyi hagyományok is. Egy nagymamától megtudhattam, hogy nem volt szokás mindegyik gyermeket elbocsátani otthonról. Amennyiben ez mégis megtörtént, a falu minden esetben kifejezte méltatlankodását a család felé. A többgenerációs együttélési forma fokozatosan csökkent, de napjainkban sem tűnt el teljesen. Leggyakrabban a nagymamával, dédnagymamával, nagypapával élt együtt a család, de a válaszok között testvér, nagybácsi, mostohaşzülő is megjelent. Az édesapák minden válasz esetében részei voltak a családnak.

A válaszokból kiderült, hogy a családok harmadában a fiatal szülők biztosították a család megélhetését, a többgenerációs családok esetében pedig a családtagok közösen. Az utóbbi öt évben több olyan családot is találtam, ahol csak az édesapa a családfenntartó. Ennek oka lehet, hogy a fiatalon szülő édesanyák még nem kezdtek el dolgozni, vagy csak rövid ideig álltak munkaviszonyban, így az ő jövedelmük nem számottevő.

A mintába kerülő édesanyák több mint 80 százaléka egész napját gyermekével töltötte, viszont az apák több mint 60 százaléka csupán 0-4 órát volt gyermekével. Saját eredményem illeszkedik a korábbi apakutatások eredményeihez: a férfi elsősorban kenyérkereső a családban és ez az apa szerep megélésében gátolja. Vagyis a gyermekek döntő része úgy nőtt/nő fel, hogy édesapja csak kis mértékben része mindennapjainak. Ez pedig nagy probléma abból a szempontból, hogy kevesebb lehetőség adódik a minőségi idő eltöltésére, a kötődés alakítására, a nemi szerepek

átadására és tanulására, közös élmények megélésére. Nagyon fontosnak tartom, hogy a jövőben az édesapák számára komolyabb segítő intézkedések kerüljenek bevezetésre állami szinten, amelyek a család egészét támogatják, vagyis az apa-anya-gyermek triád rendszerének erősítését segítik. Hiszen az elérhető kutatások [Spéder, 2011; Takács, 2016, Kárpáti, 2017; Szabó-Tóth, 2014] alapján egyértelmű, hogy a közvélemény a férfi élet legfontosabb céljaként tartja számon a családalapítást, illetve azt is, hogy a férfiak szívesen élik meg apai szerepüket, és hogy ennek nagyon sokszor a munkahely és a hiányos ellátórendszer szab gátat. Egerágon 1960 óta nagyjából ugyanolyan mértékben vannak jelen a gyermekeik életében a mindennapok során az édesapák. A válaszok alapján legjellemzőbben [kétharmad részben] a gyermek fürdetésében és a vele való játékban vettek részt a férfiak. A nevelés, az etetés, a tisztázás, a séta, az altatás tevékenységekörébe való bekapcsolódás volt még jellemző az édesapák körében. Elmondható továbbá a válaszok alapján, hogy a családoknál nevelési kérdésekben a szülőpár közös döntése volt a hangsúlyos, míg gondozási kérdésekben az anya döntése volt a meghatározó.

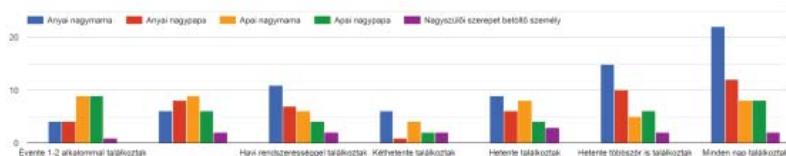
A kérdőív második részének elemzése rávilágított, hogy az anyák több, mint 80 százaléka gyűjtött információt a gyermekneveléssel-gondozással kapcsolatban. Legfontosabb forrásként a védőnő és az anyai nagymama személye jelent meg. Az anya-lánya kapcsolat erős természetét, amelyet sok szerző hangsúlyoz [Gyarmati, 2016; L. Stipkovits, 2019; Young és Willmot, 1957] saját kutatásom is alátámasztja. További forrásként megjelentek a válaszok között a könyvek, tanfolyamok, a rokon segítség, sőt a baba személye is.

Az édesanyák nagyjából fele meg volt elégedve saját alkalmazott gyakorlatával, azt sem redukálni, sem bővíteni, sem változtatni nem akarnák bevállalásuk szerint. Akik úgy érzik, hogy változtatnának korábbi gyakorlatukon, azok főként a szoptatás, hozzátáplálás, altatás, következetesség területén ejtenének meg változtatásokat.

A kérdőív harmadik részének feldolgozásához elengedhetetlen néhány tudományos alapvetés rögzítése. Vajda és Kósa [2005] munkájából megtudhatjuk, hogy a kétezres évek elejére volt jellemző, hogy a gyermekek többségének serdülőként is négy aktív nagyszülője van. A társadalmi körülmények, a hagyományok, a nagyszülői munkavégzés, és a fizikai távolság egyaránt befolyásolják azt, hogy a nagyszülő és a fiatal család között mennyire szoros kapcsolat alakul ki. Ezeket a tényezőket én to-

vább bővíteném azzal, hogy a két generáció között mennyire tisztázottak a határok, és ezeket a felek mennyire tartják tiszteletben. A nagyszülők Gyarmati [2009] korábbi munkája szerint komoly segítséget kapnak unokáiktól az információs társadalomba való bekapcsolódáshoz. Ezen felül a depresszió megelőzésében fontos szerepet játszik a jó nagyszülő-unoka kapcsolat [Moorman és Stokes, 2014]. A fiatal szülők és unokák számára jó mintaként szolgálnak a nagyszülők közti házastársi kapcsolat és nagyszülői viselkedésmintáik, amelyek a fiatalabb generációknál meghatározóak lehetnek saját nagyszülői viselkedésük szempontjából. Gyakori a nagyszülőktől a fiatal család felé irányuló pénzügyi támogatás, amely a fiatal családot segítheti, ugyanakkor kóros függő helyzet kialakulásához is vezethet.

Elsőként azt tártam fel, hogy egyes családok esetében a gyermek melyik nagyszülővel milyen gyakran találkozott.

3. ábra: Az unoka és az egyes nagyszülők kapcsolattartásának gyakorisága a válaszok alapján [Saját szerkesztés a Google Forms alapján]

A válaszok korellálnak a téma korábbi megállapításaival, vagyis saját mintám tekintetében az anyai nagymamákkal van az unokáknak a legszorosabb kapcsolata. Őket az anyai nagyapák követték. Az apai nagyszülők jelenlétének értékelése körülményesebb. Megjelennek a napi-heti-havi találkozásokra vonatkozó válaszok is, de számottevően inkább az ünnepek és az évi 1-2 alkalom jellemezte ezt a kapcsolatrendszert. A nyílt kérdésekre érkező válaszok is azt erősítették meg, hogy az édesanyák inkább a saját szüleiket vonták be a gyermekük nevelésébe-gondozásába. Ennek okaként a nagyobb bizalmat, közvetlenebb kapcsolatot emelték ki.

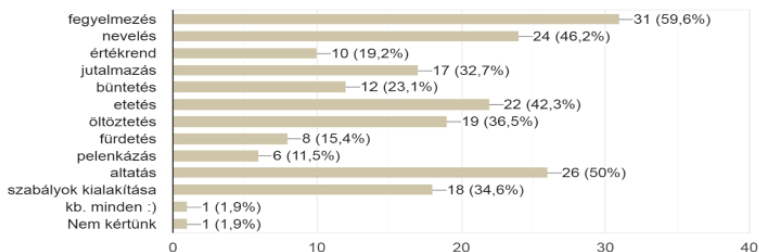
Az anyák fele arról számolt be, hogy kértek segítséget gyermekük nevelésével-gondozásával kapcsolatban a nagyszülőktől, főleg a gyermek étkeztetését, altatását és fürdetését érintő kérdésekben. A válaszok alapján elmondható, hogy a nevezett három terület generációkon átívelő

dilemmát okoz a szülőknek. A legidősebbektől a legfiatalabbakig megjelent a három téma valamelyike a nagyszülőkhöz intézett segélykérésekben. A fiatal szülők szinte kivétel nélkül kaptak is tanácsot kérdéseikre, amelyet az anyák nagy része meg is fogadott.

Az édesanyák 76 százaléka beszámolt arról, hogy kaptak kérésre tanácsokat a nagyszülőktől.

31. Milyen nevelési-gondozási területekre vonatkozóan kaptatok KÉRETLEN tanácsokat a nagyszülőktől?

52 válasz

4. ábra: A kérésre tanácsok által érintett témák megoszlása a válaszok alapján
[Saját szerkesztés a Google Forms alapján]

Elsősorban a fegyelmezés és az altatás tekintetében kapták az anyák a legtöbb kérésre tanácsot. Érdekel, hogy egy-egy édesanya miként élte meg a kérésre tanácsok érkezését. A legidősebb édesanyákból tiszteletet váltott ki, de ez a válasz a kétezres évektől szinte teljesen eltűnt. Legtöbb esetben a düh, megbántottság, sértettség érzéseivel azonosultak a válaszadók. Sok anyuka részletesen kifejtette azt, hogy miért az adott érzelmi reakciók léptek fel nála.

„Mit gondolsz, miért ez volt a reakciód? Kérlek, írd le röviden!”

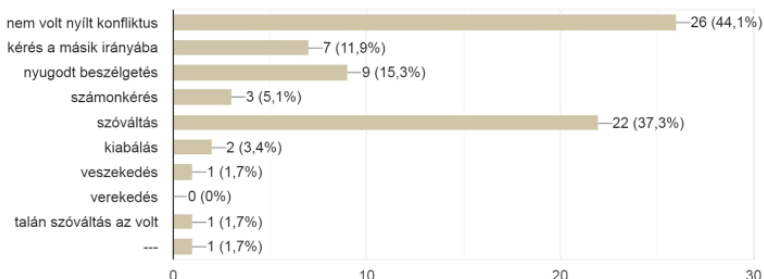
„A finomabb kérésre tanácsok csak enyhébb érzelmeket váltottak ki. Csak meglepődtem és bólogattam. Közben arra gondoltam, úgyis mindjárt elmegy... A durvább beavatkozásokat már komoly határátlépésnek vettem. Volt olyan vélemény, amitől annyira dühbe jöttem, hogy egy évig nem voltam hajlandó anyósomékat látni. Most leginkább csak legyintek egyet, szerencsére ők is. Nagyon ritkán találkozunk, és nincs konfliktus, vagy minimális.” [Édesanya a 2010-es évekből]

„Úgy éreztem, hogy „nem nézik ki belőlem”, hogy jól meg tudom oldani, korlátozzák a szabadságomat.” [Ismeretlen édesanya az 1980-as évekből]

Az édesanyák 80 százalékánál volt olyan eset, ahol ellentétes álláspontot képviselt a két generáció, ami főként az etetés, a nevelés és a fegyelmezés területét érintette. Az édesanyák fele ebből eredő konfliktusról is beszámolt.

38. Miként nyilvánult meg ez a konfliktus? (Több válasz is jelölhető!)

59 válasz

5. ábra: Az intergenerációs konfliktusok megnyilvánulási formái a válaszok alapján [Saját szerkesztés a Google Forms alapján]

A legtöbb válasz azt erősítette meg, hogy az édesanyákat érzelmi-
leg megterhelte a nagyszülőkkel való konfliktus, még akkor is, ha nem
volt nyílt konfrontáció.

„Hogy élted meg ezeket a konfliktusokat, mit éreztél?”

„Nehéz volt! Ezt éreztem, hogy nehéz a lelkem! Mert egy nálam tapasztaltabb édesanya akart segíteni szíve minden szeretetével, de tudta, hogy ez nekünk nem lesz jó. Nehéz úgy kiállni magadért, hogy közben megbántod, akit szeretsz, és ezt előre tudod.” [Édesanya 2010-es évekből]

„Borzalmas volt, de már rég volt.” [Édesanya a 2000-res évekből]

A válaszadók kétharmada arról számolt be, hogy kérte a nagyszülőket nevelési-gondozási gyakorlatuk megváltoztatására és a kérések fele valós eredménnyel járt. A nagyszülők csoportjának másik fele, bár látszólag elfogadta a fiatal szülők kérését, valójában mégsem változtatott a korábbi gyakorlatán. Mikor arról érdeklődtem, hogy ez miként hatott a nagyszülővel való kapcsolatukra, szintén sok érdekes válasz érkezett:

„Amennyiben nem változtatott a nagyszülő volt-e valami hatása ennek a kapcsolatotokra, vagy a gyermekkel való kapcsolatára? [Pl.

megromlott kapcsolat, ritkább találkozás, feszültléggör, gyakori viták, párkapcsolati problémák stb.)”

„Amúgy is ritkán találkoztunk, aztán még ritkábban. Most már elsimult ez. A gyerekek azon az évi néhány napon alkalmazkodnak az apai nagyszülők szabályaihoz. Én is elfogadtam a sok gagyi ajándékot, a sok tv- t, meg a következő papucsot. Ők sem szólnak már semmiért, hozzánk nem jönnek.” [Édesanya a 2010-es évekből]

„Párkapcsolati viták: férjem kérte, ritkábban jöjjön anyukám rendezkedni hozzánk.” [Édesanya a 2010-es évekből]

A találkozások ritkulásáról, a kapcsolat romlásáról több édesanya is írt. Érkezett olyan válasz is, amiben látszólagos egyetértést színellet édesanya, és olyan is, ahol gyakori szóváltások, viták lettek a jellemzők.

ÖSSZEFOGLALÁS

Összességében elmondható, hogy saját lakókörnyezetemben az édesanyák és szűk családjuk életében a nagyszülők nagyon fontos szerepet játszottak/játszanak. Az megszólított édesanyák különböző időszakban vállalták első gyermeküket, a kérdésekre érkező válaszok alapján azonban kevés olyan területet sikerült feltárnom, amelyben nagyon hangsúlyos eltérés lett volna közöttük. A kapott eredmények azt erősítették meg, hogy a generációk között jellemzően merülnek fel konfliktusok, adódnak olyan esetek a gyermek nevelés-gondozása terén, amiben ellentétes álláspontot képvisel a két generáció. Mivel sok válaszadó azt támasztotta alá, hogy ezek az esetek lelkileg megviselték őt [feltételezhetően a család többi tagját is], sőt gyakran kapcsolatuk romlásához is vezetett, úgy gondolom, ez a tény jó indokot szolgáltat arra, hogy a kutatások a megfelelő komolysággal és alapossággal górcső alá vegyék a családi élet ezen szeletét.

Apák szerepének változása egy mondat erejéig itt.

A család rendszerében a nagyszülők fontos értéket képviselnek, így minden résztvevő érdeke az, hogy a velük kialakított kapcsolat a családtagok épülését szolgálhassa. Emiatt is fontosnak tartom, hogy kellő figyelmet kapjon ez a terület a tudomány, a pedagógia, a pszichológia, a szociológia részéről, hiszen egy jó szakember jelenléte, segítsége nagyban segítheti a család belső egyensúlyának fenntartását. Ahhoz azonban, hogy szakemberként a megfelelő segítséget nyújthassuk a családi kompetenciák megerősítésére, ismernünk kell a családokban tapasztalható jelenségeket, ezek okait, következményeit, érzelmi hatásait.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Acsády Ignác [1944]: A magyar jobbágyság története. Faust Könyvkiadó, Budapest.
- Andrek Andrea, Léder László [É.n.]: APA-füzet I-II. Három Királyfi, Három Királylány
- Andrek Andrea, Léder László [É.n.]: Nagyszülő füzet. Három Királyfi, Három Királylány
- Bábosik István [1999]: A nevelés elmélete és gyakorlata. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
- Bányainé Jurás Gyöngyi [2000]: Egerág. Látnivalók. Tájak – Korok – Múzeumok Kiskönyvtára 659. szám.
- Barranti, C. [1985]: The grandparent/grandchild relationship: Family resource in an era of voluntary bonds. Family Relations. Journal of Applied Child and Family Studies 34 [3], 343–352. p.
- Belinszki Eszter [2003]: A társadalmi nem mint a kutatás tárgya. Szociológiai Szemle, 2003/1. sz. 169–172.
- Bodonyi Edit, Busi Etelka, Hegedűs Judit, Magyar Erzsébet, Vizely Ágnes: Család, gyermek, társadalom. A gyakorlati pedagógia néhány alapkérdése. Bölcsész Konzorcium 2006.
- Buckingham, David [2000]: A gyermekkor halála után. Helikon Kiadó, Budapest.
- Bujna, Eleonóra [2008]: Az apa szerepe a múltbéli és a korszerű családban. Módszertani közlemények, [48] 3. pp. 109–111.
- Cseh-Szombathy László [1978]: A változó család. Kossuth Kiadó, Budapest.
- Cseh-Szombathy László [1985]: A házastársi konfliktusok szociológiája. gondolat Könyvkiadó, Bp.
- Elkind, David [2016]: Hajszolt gyerekek. Jaffa Kiadó, Budapest.
- Engler Ágnes, Kozek Lilla, Németh Dóra Katalin [2020]: Családi életre nevelés Magyarországon. Iskolakultúra 30. évf. 2020/6. 52–66.o.
- Erdődy Gyula [1994]: Egerág község története. Nyúl Nyomdaipari KFT., Kozármisleny.
- F. Lassú Zsuzsa [2012]: A család és az óvoda kapcsolata a kilencvenes évek elején. In: Podráczky Judit [szerk.]: Szövetségben. Tanulmányok a család és az intézményes nevelés kapcsolatáról. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest. 143–158.o.
- Fehér Zoltán [1984]: A családi nevelés változásai egy parasztfaluban: az első világháború végétől napjainkig. Doktori értekezés, Szeged.

- Forward, Susan [2000]: Mérgező szülők. Háttér Kiadó, Budapest.
- Garbario, John [1993]: Childhood: what do we need to know? Childhood, 1-3.
- Golnhofer Erzsébet, Szabolcs Éva [2005]: Gyermekkor: nézőpontok, narratívák. Eötvös József Könyvkiadó, Budapest.
- Gyarmati A. [2009]: Hogyan verjük hidat az idősekhez? Az 50 év fölöttiek kommunikációs és kapcsolathálózatának néhány jellemzője. Információs Társadalom 2009. IX/4. szám, 55–69. p.
- Gyarmati Andrea [2016]: Nagyszülők és unokák. A nagyszülőktől az unokák felé irányuló gondozási transzferek jellege és változása. Ph.D. értekezés, Budapesti Corvinus Egyetem Szociológia Doktori Iskola, Budapest. [Kézirat] http://phd.lib.uni-corvinus.hu/908/1/Gyarmati_Andrea.pdf 2021.02.28. 22:12
- Johan Béla [1939]: Gyógyul a magyar falu. A M. Kir. Országos közegészségügyi intézet közleményei. 7. SZ. Budapest.
- Joung, M.-Willmott, P. [1957, 1999]: Család és rokonság Kelet-Londonban. Új Mandátum könyvkiadó, Bp. OK
- Kárpáti László [2016]: A nemi szerepek változása és társadalmi hatásai a 21. században. Magyar Tudomány 2016/9. 1074–1082.o.
- Keown, Louise J., Franke, Nike, Kaur, Ripi[2018]: The Role of Fathers in Supporting Children's Development. In.: Matthew R. Sanders, Alina Morawska (Eds.): Handbook of Parenting and Child Development Across the Lifespan. Springer, Cham.
- Kerbolt László [1934]: A beteg falu. A M. Kir. Országos egészségügyi intézet közleményei 3. Budapest.
- Kéri Katalin [2000]: A nők helyzete Magyarországon az 1950-es évek első felében. Konferencia előadás, Dunaújváros. <https://kerikatalin.files.wordpress.com/2015/01/nok50ben.pdf> 2021.02.19 14:27
- Key Data Early Childhood Education and Care in Europe [2019]: Eurydice report.
- Knopp Mária Intézet [2019]: Intergenerációs kutatás a reprodukciós kort meghaladott idősebb generáció és a reprodukciós korban lévő fiatalok körében. <https://www.koppmariaintezet.hu/docs/Intergener%C3%A1ci%C3%B3s%20kutat%C3%A1si%20jelent%C3%A9s.pdf> 2021.02.28.13:24
- Kollega Tarsoly István [szerk.] [1999–2000]: Magyarország a XX. században. II. kötet. Babits Kiadó, Szekszárd. OK
- L. Stipkovits Erika [2019]: Nagyszülők a kispadon? 11 tévhit a generációk közötti konfliktusokról. HVG Könyvek, Budapest.

- Lévai Katalin, Tóth István György [szerk.] [1997]: Szerepváltozások. Jelentés a nők helyzetéről. Társas, Bp.
- Moorman, M. Sarah, Stokes, E. Jeffrey [2014]: Solidarity in the Grandparent-Adult Grandchild Relationship and Trajectories of Depressive Symptoms. *Gerontologist*, 2016, Vol. 56, No. 3, 408–420
- Mott Poll Report [2020]: When Parents and Grandparents Disagree. <https://mottpoll.org/reports/when-parents-and-grandparents-disagree> 2021. március 1. 12:34
- N. Kollár Katalin, Szabó Éva [2004]: Pszichológia pedagógusoknak. Osiris Kiadó, Budapest.
- Nahalka István [2003]: A nevelési nézetek kutatása. *Iskolakultúra*. 2003. 5. 69–75.o.
- Ortutay Gyula [szerk.] [1977]: Magyar néprajzi lexikon. Akadémia Kiadó, Bp.
- Orvos-Tóth N. [2018]. Örökölt sors. Családi sebek és a gyógyulás útjai. Kulcslyuk Kiadó.
- Paládi-Kovács Attila [szerk.] [2004]: Magyar néprajz. VIII. kötet, Társadalom. Akadémiai Kiadó, Bp.
- Pálmai Judit [2016]: 20. század eleji családkép a közoktatás dokumentumaiban. A család és funkciói a Horthy-kori tantervekben, tankönyvekben és szakfolyóiratokban. Doktori (PhD) értekezés, Pécsi Tudományegyetem, Pécs.
- Pukánszky Béla [2001]: A gyermekkor története. Műszaki Könyvkiadó, Budapest.
- Pukánszky Béla [2005]: A gyermek a 19. századi magyar neveléstani kézikönyvekben. In: Gécz János [szerk.]: Iskolakultúra-könyvek 28. Pécs.
- Soós Evelin [2017]: Laikus elképzelések/vélekedések a gyermeknevelésről. *Gyermeknevelési szokások vizsgálata. Szakdolgozat*, Kaposvári Egyetem Pedagógiai Kar, Kaposvár. [Kézirat]
- Spéder Zsolt [2011]: Ellentmondó elvárások között... Családi férfiszerepek, apaképek a mai Magyarországon. In: Nagy I., Pongrácz T.-né [szerk.]: Szerepváltozások: jelentés a nők és férfiak helyzetéről. TÁRKI, Budapest. 207–228.o.
- Szabó-Tóth Kinga [2014]: ...de mi van a férfiakkal? Férfiszerepek a változó Magyarországon. *Kapocs* 13. évf. 1 sz. 6–16.o.
- Takács Judit [2017]: Aktívan törődő apák Magyarországon. *Szociológiai Szemle* 27 [3]: 104–126.
- Tomka Béla [2000]: Családfejlődés a 20. századi Magyarországon és Nyugat-Európában. Osiris Kiadó, Bp.

Tönnies, F. [1983]: Közösség és társadalom. Gondolat Kiadó, Budapest.
Vajda Zsuzsanna [1997]: Elveszett gyerekkor. Iskolakultúra 2000. november, 46–52.o.
Vajda Zsuzsanna [2009]: Siettetett gyerekek. Iskolakultúra 9. 3–14.o.
Vajda Zsuzsanna [2013]: „Legdrágább kincsünk a gyermek!”. Anyaság és gyermeknevelés az ’50-es években Magyarországon a Nők Lapja című folyóiratban. Iskolakultúra 2013/2. 65–81.o.
Vajda Zsuzsanna, Kósa Éva [2005]: Neveléslélektan. Osiris Kiadó, Budapest.
Winn, Marie [1990]: Gyermekek gyermekkor nélkül. Gondolat Kiadó, Budapest.

Internetes források

https://ec.europa.eu/education/policies/early-childhood-education-and-care_hu 2021.02.17 15:02
https://www.nkp.hu/tankonyv/tortenelem_10/lecke_04_034 2021.02.20 15:26
https://www.nkp.hu/tankonyv/tortenelem_10/lecke_03_028 2021.02.20 15:26
http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:iEKaK_WLkvkJ:www.eduline.hu/segedanyagtalalatok.aspx/letolt/2177+&c&d=4&hl=hu&ct=clnk&gl=hu 2021.02.20. 15:26

LOGIKUS GONDOLKODÁS MÉRÉSE A MATEMATIKÁBAN HASZNÁLT VIZUÁLIS REPREZENTÁCIÓK SEGÍTSÉGÉVEL

■ BACK ANNAMÁRIA ■ backannamaria20000103@gmail.com
PKE, Az óvodai- és elemi oktatás pedagógiája szak, III. év

■ Témavezető: DR. DEBRENTI EDITH, egyetemi adjunktus
Partiumi Keresztény Egyetem

1. BEVEZETÉS

Egy előző kutatásban egy kis mintán ($N=57$) a problémamegoldó képességet mértük a közgazdasági szakos hallgatók körében. [Debrenti, 2015] A kutatás során a hallgatói csoportok a kapott logikai feladatot három különböző reprezentációt alkalmazva oldhatták meg. Az első csoport hagyományosan, azaz papír és ceruza segítségével dolgozott, a második csoport képkártyákkal, konkrét műveletek elvégzésével juthatott megoldásra, a harmadik pedig számítógépes játék formában végezhette el a feladatot.

A kutatásból kiderült, hogy akik a hagyományos módon oldották meg a feladatot, azoknak sikerült a legkevésbé helyes eredményre jutni [csak 62%-nak]. A számítógépes játékon dolgozók kevéssel, de megelőzték a hagyományosan dolgozókat [64%-ban oldották meg sikeresen]. A képkártyás módszerrel viszont kivétel nélkül mindenki sikeresen helyes megoldásra talált [100%].

Az elmúlt időszakban minden korosztály rákényszerült a számítás-technikai eszközök használatára, a vírushelyzet miatt [COVID - 19] az elmúlt másfél évben online oktatás zajlott. Ezúttal arra voltunk kíváncsiak, hogy néhány évnyi plusz „digitális közelség” változtat-e az eredményeken. Ezen kívül, nem csak közgazdaság szakos hallgatókat szerettünk volna felmérni, hanem különböző szakos hallgatókat [például grafika szakosokat, akiknek szintén fontos a vizualitás], de legfőképp tanítókép-

zöszöket, illetve kisiskolásokat. Korcsoportonként is szeretnénk volna megvizsgálni a problémamegoldást, csak a képi reprezentációkra fókuszálva, ezekre alapozott feladatok segítségével mérve.

A kutatás három matematikai-logikai feladatra épül. A feladatok során nem csak logikus gondolkodásra van szükség, hanem nagymértékű szövegértésre is, a feladatok komplexitása miatt.

A bemutatásra kerülő pedagógiai kísérletünk megvizsgálja, hogy ugyanazt a logikai feladatot kétkezi manipulálás útján, vagy számítógépes játék formájában tudják a kísérlet alanyai sikeresebben megoldani.

2. SZAKIRODALMI ÁTTEKINTÉS

2.1. Probléma és problémamegoldás

A probléma gyakorlatilag olyan matematikai feladat, melynek nehézségi szintje meghaladja az átlagost. A matematikában feladatnak hívjuk az olyan „pontosan megfogalmazott gyakorlati vagy elméleti kérdést, melyet gondolkodási és számítási műveletekkel lehet megoldani.” [Olosz & Olosz, 2000, 205.]

A probléma megoldásában a kíváncsiság, az akarat és az elhatározás mind közrejátszik. Minél nagyobb a kíváncsiság bennünk, annál nehezebb problémákat tudunk megoldani. [Pólya, 1971] Tehát, nem csak a megoldóképességeket kell fejleszteni a gyermekben, hanem ezzel együtt a kíváncsiságot is táplálni, hogy hatásosabb eredményeket kapjunk és motiváltabb problémamegoldókat.

Pólya elképzelése alapján kétféle problémamegoldó létezik, a tapasztalt és a tapasztalatlan. A tapasztalt, azaz tanultabb problémamegoldó másképp gondolkodik, mint a tapasztalatlan problémamegoldó. Mindenki találgat valamilyen szinten, de a tapasztalt megkísérli kitalálni a megoldás egy részét, van már egy elképzelése, elvárása a megoldási menettel, illetve megoldással kapcsolatban, az addigi ismereteit használja fel a problémamegoldásra. Ezzel szemben, Pólya szerint úgy a tapasztalt, mint a kevésbé jártas is képes eljutni a helyes megoldáshoz. [Pólya, 1971]

A két problémamegoldót Schoenfeld [1985] szerint nagyon eltérően kell kezelni. Szerinte a probléma nehézsége nem magában a feladatban és szövegében keresendő, hanem magában a problémamegoldóban. Mindenki más szinten van, így különböző nehézséget okozhat ugyanaz

a probléma két különböző embernek. Lehet, hogy valaki egy problémával sokat küszködik, de egy másik embernek az nem lenne kihívás megoldani. [András et al., 2010]

Mindemellett egy személynek a probléma csak addig probléma, míg saját maga szeretné megoldani azt, érdeklődik iránta, és mindent megtesz a megoldásért. Ha másra hárítja a megoldást, akkor azt már nem az ő problémája lesz, hanem azé, aki megoldotta neki. [Tuzson, 2014]

2.2. Reprezentációk

A világból beérkező információink nagy részét vizuálisan fogadjuk be, emiatt nagyon lényeges szerepe van a képi és tárgyi reprezentációknak. Számos pszichológiai kutatás is bizonyította már, hogy a szemléltetés segít a különböző fogalmak alaposabb megértésében. [Debrenti & Zakota, 2014]

A matematika művelése során számtalanszor kell valamilyen módon reprezentálnunk egy-egy struktúra elemét. A kommunikáció során inkább a külső reprezentációkat használjuk, [Lesh, Post és Behr 1987, idézi Debrenti, 2013] melyek lehetnek tárgyi, azaz materiális, képi, tehát vizuális, illetve szimbolikus, melyek a beszélt nyelvet, az írott nyelvet és a szimbólumokat takarják. Ezzel szemben, ha egy matematikai fogalomról gondolkodunk, akkor belső reprezentációt használunk, mely közvetlenül nem kutatható, és nem lehet hozzáférni.

A kognitív pszichológia kutatói két feltevést fogalmaztak meg a reprezentációkkal kapcsolatban. Az első szerint létezik a belső és külső reprezentációk között kapcsolat, mivel a belső reprezentációk minőségére a külső reprezentációk által végzett manipulációból vonhatunk le következtetéseket. A másik feltevés szerint a belső reprezentációk összefüggenek, mely kapcsolat szimulálható a külső reprezentációk közötti kapcsolat megalkotásával. [Ambrus, 2000]

A jó problémamegoldók titka az, hogy a megoldandó feladatnak a legmegfelelőbb reprezentációs módot alkalmazzák, rugalmasan térnek át az algebrai feladatoknál a geometriai reprezentációra. [Ambrus, 2000] Véleményem szerint, a pedagógusoknak kötelessége, hogy a gyerekekből jó problémamegoldókat neveljenek, tehát meg kell találják a gyerekek számára legmegfelelőbb reprezentációs módot.

A hagyományos didaktikai felfogás szerint a vizuális és tárgyi reprezentáció mérvadó a kisebb osztályokban, a felsőbb osztályokban a

szimbolikus reprezentációkra kerül a nagyobb hangsúly. A nemzetközi matematikadidaktikai szakirodalomban egyre biztosabban állítják, hogy a vizuális reprezentációkat a felsőbb osztályokban, de az egyetemi oktatásban is használni kell. [Ambrus, 2000] Sok vizsgálat említi meg azt a tényt, miszerint az iskolai matematika sokszor teljesen eltér a hétköznapi napokban használt problémamegoldástól. Megemlítik, hogy ha csak a szimbolikus síkot használjuk, akkor nehezen lesznek képesek a gyerekek megteremteni a transzfer hatást. [Dobi 1998, 174.o., idézi Debrenti, 2014, 341.]

Dienes szerint a matematikát a gyermek tevékenységére, játékára, az ő tapasztalatai és konkrét, életközeli élményeire kell építeni. Szerinte a matematika tanítás célja élménnyé tenni azt, megszerettetni velük a matematikát, miközben olyan eszközöket használni, melyek az eredményességet segítik elő. [Dienes, 2015, 47.]

„A kéz és a tevékenység bevonása a gondolkodásba nem alacsony szintű gondolkodást jelent, hanem éppen az adott témakörben való absztrahálás lehetőségéhez való alkalmazkodást.” [Szendrei, 2005, 319.] Amit kétkezi manipulációval meg lehet oldani, az maradjon a konkrét eszközök számára, ne a számítógépekkel végezzék el a tanulók/ tanárok a probléma megoldását, mivel fejlesztő hatása van a különböző érzékszervekre, valamint az emlékezetre, képzeletre és a térszemléletre is. Mi is hasonló véleményen vagyunk, hogy az online tér sohasem fogja tökéletesen helyettesíteni a konkrét, kézzel fogható eszközöket.

A Varga Tamás- féle komplex matematikatanítási módszer egyik legfontosabb alapelve a tanórák során behozott eszközök használata volt, melynek célja a konkrét tevékenységekre épülő tapasztalatszerzés. Célkitűzései között megjelent a valóságos problémák matematikai modelljeinek a megalkotása, illetve ezek gyakorlatban történő kipróbálása. [Pálfalvi, 2007]

2.3. A digitális világ és a mai generációk

Az elmúlt húsz évben a digitalizáció egy szempillantás alatt fejlődött ki, olyannyira, hogy ma már nehezen tudnánk elképzelni életünket a digitális eszközök és internet nélkül.

Benedek [2008] meghatározása szerint a digitális pedagógia olyan tradicionális vagy konstruktív pedagógiai, vagyis tanítási és tanulási módszer, amely során úgy a tanár, mint a tanuló is digitális eszközt is használ.

Mivel 2020 márciusában világszerte elterjedt a koronavírus-járvány [SARS-CoV-2], az iskolák online oktatásra kényszerültek. [Szűts, 2020] Ennek következménye az lett, hogy azok a tanulók is kénytelenek voltak az online teret megismerni, jártasságot szerezni benne, akik addig nem kerültek számítástechnikai eszközök közelébe. A tanárok kénytelenek voltak minden eszközt, online játékokat, feladatokat kitalálni, szerkeszteni, melyek fejlesztik a gyermekeket, és pozitívan hat tudásukra.

A mai fiatalok nagyrészt a digitális térben szocializálódnak, emiatt a hagyományos iskolarendszer komoly kihívás előtt áll. [Tapscott, 2001, idézi Jakab, 2019] Sok negatív következménye van ennek a digitalizációnak, ilyen például a szépipírás és helyesírási kompetenciák degradálása, vagy a számológép használata számolási képességek fejlesztése helyett. Ezek mellett fontos megemlíteni, hogy a digitális eszközök pozitív oldala az, hogy a korábbi passzív, talán egyhangúbb tanulást, interaktív és produktív tanulássá alakíthatja. [Jakab, 2019] Véleményünk szerint, ha a tanulás interaktívabb, akkor a gyermekben is több a lelkesedés, kíváncsiság, mely pozitívan hat a problémamegoldásra [Pólya, 1971].

Szűts [2020] meggyőződése, hogy az okoseszközöket, internetes kommunikációs formákat és a digitális tartalmakat csak akkor kell az oktatásban használni, ha azok hatékonyabbnak bizonyulnak a hagyományos eszközöknél. A tanárok és a tanulók között nagy eltérések vannak a digitális kompetenciát tekintve.

3. MÓDSZERTAN ÉS EREDMÉNYEK

3.1. A kutatás célja, kérdései

Három matematikai-logikai feladatot fogunk ismertetni, ezeket kétféle módon, online és élőben oldattuk meg a kisiskolásokkal, valamint az egyetemistákkal. A kutatás során arra szeretnénk választ kapni, hogy a konkrét, kétkezi manipulálással végzett feladatmegoldás [azaz az élőben történő felmérés] eredményesebb-e a virtuális térben végzett feladatmegoldásnál [a esetünkben a számítógépen, online térben való megoldásnál].

Egy másik kérdés az, hogy a különböző szakon lévő egyetemisták között létezik-e releváns eltérés a problémamegoldásra kapott pontszámokat tekintve. A kísérletben résztvevő egyetemisták három szakon tanulnak: tanítóképzőn, grafika szakon és közgazdaság szakon.

Fontosnak tartjuk összehasonlítani a leendő pedagógusok és a jelenlegi kisiskolások eredményeit, úgy véljük, az eredményeik között is mutatkozik majd szignifikáns különbség a felnőttek javára, a tanítóképzős hallgatók jobb problémamegoldók, mint a jövőbeni tanítványaik.

3.2. Hipotézisek

Dolgozatunkban három hipotézist állítottunk fel.

Első hipotézisünk: a kétkézi manipulálással történő feladatmegoldás eredményesebb lesz az online térben való játék alapú megoldással szemben, úgy a digitális bennszülöttek, – azaz a kisiskolások – mint az egyetemisták csoportján belül is.

Második hipotézisünk: a tanítóképzős hallgatók és a kisiskolások eredményei között szignifikáns eltérés lesz a tanítóképzősök javára.

Harmadik hipotézisünk: a felnőttek csoportjait vizsgálva, nem lesz szignifikáns különbség az eredményesség terén, a tanítóképzősök hasonlóan teljesítenek, mint a képzőművészet szakos hallgatók, valamint a közgazdaság szakosok.

3.3. A kutatás résztvevői

A vizsgálatban összesen 227 fő vett részt, ebből 103 kisiskolás [49 gyerek online, illetve 54 gyerek élőben] és 124 egyetemista [ebből 47 hallgató online, illetve 77 hallgató]. A kisiskolások két különböző megye, 3 iskolájának tanulói. Az egyetemisták nagy része a Partiumi Keresztény Egyetem hallgatói, emellett a Babeş-Bolyai Tudományegyetem és a Nyíregyházi Egyetem tanítóképzősei is részt vettek a kutatásban.

3.4. A kutatás módszerei és eszközei

A jelenleg érvényben levő járványügyi helyzet miatt a kutatás két különböző formában jött létre, fizikai találkozással és az online térben. A kisiskolások kivétel nélkül a felügyeletünk mellett dolgoztak. A virtuális térben való feladatmegoldáskor az iskolai informatika labort használtuk. Az egyetemisták túlnyomó többsége is általunk volt felügyelve és vizsgálva, kivéve az idegen egyetemek hallgatóit, akiket tanáraik felügyeltek.

A személyes találkozások alkalmával felmért csoportokat személyesen felügyeltük, ugyanazokat az utasításokat kapták, és nagyjából azonos időkeretet kaptak, körülbelül 1 óra 20 percet.

A kutatáshoz felhasznált mérőeszköz három logikai feladatot tartalmazott, különböző típusúakat. Az első puzzle-szerű játék, a második a síkban történő térkitöltési képességeket méri fel, a harmadik pedig egy logikai feladat, melyet a logikai táblázat módszerével lehetne leghatékonyabban megoldani. Mindegyik esetében fontos a szövegértés. A virtuális teret egy 11. osztályos tanuló hozta létre, aki a JavaScript és PHP programozási nyelvek, valamint a HTML és CSS jelölőnyelvek segítségével alkotta meg a weboldalt, amin le lehetett játszani mind a három játékot. A végén a megoldásról készített egy képernyőfotót a program. Mivel ez egy univerzális online felület, nem igényelt külön telepítést, sem magas gépigényt, így nem okozott gondot az, hogy az iskolai informatikai laborban megnyissák, vagy az otthon, online dolgozók könnyedén használják. A személyes alkalmakra magam állítottam össze a képkártyákat. Ezeket kinyomtatás után belamináltam, majd egyesével kivágtam, és borítékba csomagoltam úgy, hogy egy boríték egy játékot tartalmazzon. A szemtől szembeni felmérés sokkal több előmunkát igényelt, mint az online felületen való feladatmegoldás.

A felmért alanyok pontos utasításokat kaptak, minden alkalommal felhívtuk a figyelmet a szövegek összetettségére, kértük őket, hogy többször olvassák el azt, ha szükséges.

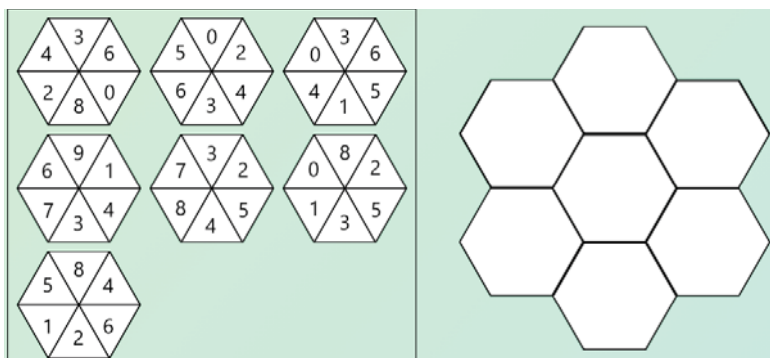
Az értékelés szempontjait mi határoztuk meg úgy, hogy sok esetben részpontokat is lehessen szerezni a megoldásokkal. Minden feladat maximum 100 pontot ért. Ahhoz, hogy minden személynek a pontszámát kiszámíthassuk, egyenként kellett elemezzünk minden egyes fotót.

3.5. A feladatok és megoldásaik ismertetése

A hexagonos feladat

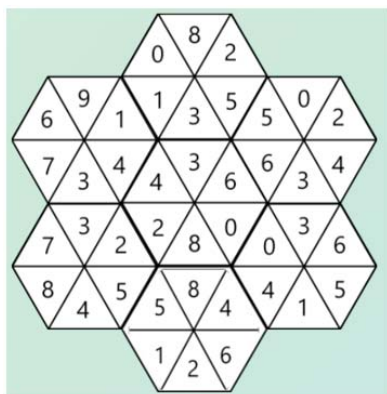
Helyezd el a kis hatszögeket a nagy alakzatba úgy, hogy két szomszédos háromszögben ugyanaz a szám legyen [két háromszöget szomszédosnak tekintünk, ha van egy közös oldaluk]. A megadott hatszögeket nem lehet elforgatni. [Marchis, 2013]

Az alábbi ábrán [1. Ábra] megtekinthető a hét darab hatszög és a nagy alap, melyeket puzzle játékhhoz hasonlóan kellett összerakni.

1. Ábra: A hexagonos játék online formája

A feladatot többféle stratégiával lehetett megközelíteni, volt, aki igyekezett megtalálni a középső helyre passzoló darabot, volt olyan, aki kívülről indult, de volt, aki az egyszerű próbálgatás módszerével is helyes eredményre talált. Az egyetlen helyes eredményt a 2. Ábra szemlélteti.

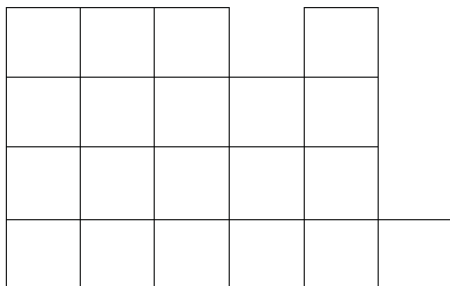

2. Ábra – A hexagonos játék helyes megoldása

Ennél az egy feladatnál nem láttuk értelmét a részpontoknak, valaki vagy megoldotta helyesen, vagy nem. Így kaphattak a helyesen megoldók 100 pontot, míg a többiek nullát.

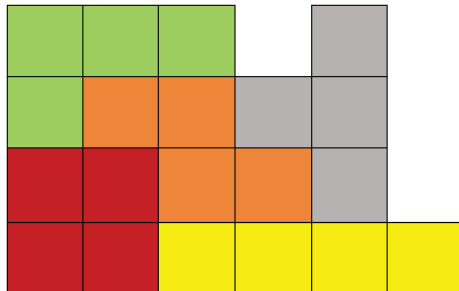
A tortás feladat

Az ábrán egy megdézsmált rácsos sütemény látható, éppen 20 darab egyforma rácsnégyzettel díszítve. Öt barát úgy szeretné egymás között testvériesen elosztani a süteményt, hogy mindegyikük sütije egy darabból álljon, éppen négy rácsnégyzetet tartalmazzon, de mindegyikük más-más alakú sütit kapjon. Tudnál-e segíteni nekik? [Matlap 8, 308. o.]

3.Ábra – A tortás feladat kitöltendő rácsnégyzetei

A feladat készítői csak egyféle megoldást tartanak jó megoldásnak:

4.Ábra – A Matlapban közölt helyes megoldás

Einstein logikai feladata

Van 5 ház, mindegyik más színű. Minden házban egy más-más nemzetiségű személy lakik. Minden háztulajdonos bizonyos italt részesít előnyben, különböző hobbjja van és más állatot tart. Ezen személyek közül EGYIK SEM iszik UGYANOLYAN italt. Nem ugyanaz a hobbjja és nem tart ugyanolyan állatot, mint valamelyik szomszédja. Azt lehet tudni, hogy:

1. A brit piros házban lakik.
2. A svéd kutyát tart.
3. A dán szívesen iszik teát.
4. A német szeret zongorázni.
5. A norvég az első házban lakik.
6. A zöld ház tulajdonosa kávéat iszik.
7. Aki golfozik, szívesen iszik gyümölcslevet.
8. A sárga ház tulajdonosa szabadidejében focizik.
9. Az a személy, aki táncol, papagájt tart.
10. A férfi, aki a középső házban lakik, tejet iszik.
11. Aki társasjátékozni szokott, a mellett lakik az, aki macskát tart,
12. A férfi, akinek lóva van, a mellett lakik, aki focizik.
13. A norvég a kék ház mellett lakik.
14. Aki társasjátékozik, annak a szomszédja az, aki vizet iszik.
15. A zöld ház, a fehér ház mellett balra van.

Az átalakított feladat megoldása a már általam kidolgozott képekkel és házakkal együtt az 5. Ábrán látható.

5. Ábra – Einstein átalakított feladványának megoldása

A pontozást tekintve minden elem megfelelő házba való illesztése 4 pontot ért, és mivel 5 ház van, 5 féle sorrenddel, emiatt lett a maximum pontszám 100 [4x5x5], melyet később százalékká alakítottunk.

Minden egyes feladatmegoldás során a gép automatikusan mérte az időt, és a „Befejezem” gomb megnyomása után lementette az adatbázisba kép formájában az alany megoldását. Egy másik gomb is segítségére lehetett a feladatmegoldóknak, az „Újrakezdem”.

3.6. A kutatás eredményei

Legelőször bemutatjuk a kapott eredményeket feladatokra lebontva, közben a hipotézisekre is reflektálva.

A hexagonos játék eredménye

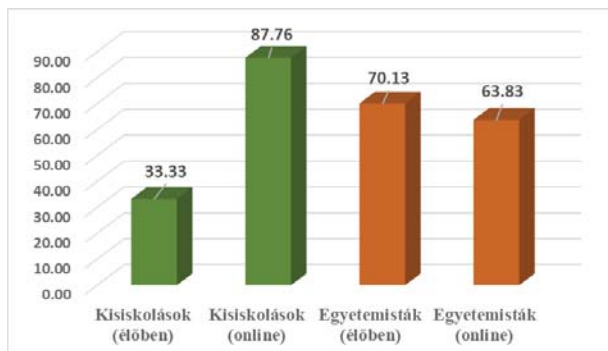
A hexagonos játékot tekintve, a többség jól boldogult, az eredménytelenség nagy része a szövegértelmezés miatt jöhetett létre. Bár minden csoportnak kihangsúlyoztuk, hogy nagyon figyelmesen olvassák el a szöveget, mégis nagyon sokan az egyetemisták közül is a szöveg szabályai ellen cselekedtek. Ilyen volt például az, hogy a darabokat nem volt szabad elfordítani, mégis sokan megtették.

A többség [145 alany, 63,87%] helyesen megoldotta a feladatot, csupán 82-nek [36,12%] nem sikerült megoldania. Az élőben kitöltők együttvéve 131 fő, ebből 72 fő, jól dolgozott [54,96%], míg 59 fő nem jól oldotta meg [45,03%]. Az online kitöltők együttvéve 96 fő, ebből 73 fő jól dolgozott [76,04%], míg 23 fő nem jól oldotta meg [23,95%]. Elmondható, hogy összességében az élőben dolgozók közel fele megoldotta jól a feladatot, míg közel fele nem oldotta meg. A virtuális térben sokkal több [76,04%] dolgoztak jól, mint rosszul.

Az élőben dolgozó kisiskolások harmada [18 fő, azaz 33,33%] tudta kártyákkal megoldani a feladatot, míg kétharmaduk nem tudta megoldani [36 fő, 66,66%]. Azok az elemisták, akik a virtuális térben dolgoztak, 43 fő [87,76%] megoldotta, és csak 6 fő [12,24%] nem tudta megoldani. A kisiskolások esetében elmondható, hogy sikeresebb volt a feladatmegoldás a virtuális térben, mint a másik, kártyás reprezentáció esetében.

Az élőben dolgozó egyetemisták [54 fő, azaz 70,13%] tudta kártyákkal megoldani a feladatot, míg a többi nem tudta megoldani [23 fő, 29,87%]. Azok az egyetemisták, akik a virtuális térben dolgoztak, 30 fő [63,83%] megoldotta, és 17 fő [36,17%] nem tudta megoldani. Az egyetemisták esetében elmondható, hogy sikeresebb volt a feladatmegoldás a kártyás reprezentáció esetén, mint a virtuális térben.

A feladat megoldási átlagait, vagyis a feladatot jól megoldók arányát százalékban az alábbi diagram [6. Ábra] szemlélteti.

6. Ábra – A hexagonos feladat megoldási átlagainak diagramja [százalékban]

Megfigyelhető, hogy a kisiskolások körében ennél a feladatnál jobban teljesítettek az online megoldók. A kisiskolások eredményeit vizsgálva F és T statisztikai próbákat végeztem, ezek alapján kiderült, hogy szignifikáns eltérés van, az online térben oldók javára [$T = 6.67$].

Ha az egyetemisták eredményeit nézzük, kiderül, hogy nincs akkora eltérés a két munkaforma átlaga között. Az eredményekre számított F és T próbák is bizonyítják, hogy nincs szignifikáns különbség a két átlag között [$T = 0.70$].

Ha az élőben dolgozó csoportokat hasonlítjuk össze, megfigyelhető, hogy a felnőttek kiemelkedően jól teljesítettek a gyerekekhez képest. Ez az eltérés szignifikáns az F és T próbák számításai szerint [$T = 4.44$].

Ezzel ellentétben, az online felületen a kicsik értek el szignifikánsan jobb eredményt, mint a felnőttek [A T-próba értéke szignifikáns: 2.83].

A tortás feladat eredménye

Ezt a feladatot majdnem mindenki jól értelmezte, a probléma inkább a tökéletes megoldás megtalálásával volt. A feladat során öt alakot kellett beilleszteni az alakzatba, öt felé kellett vágni azt a bizonyos tortát. Éppen ezért volt 5 a maximum pontszám, amit el lehetett érni, ezt átalakítottam százalék formába. Értelemszerűen emiatt lett valakinek az 5/5-ös pontszámból 100%, a 4/5-ből 80% és így tovább.

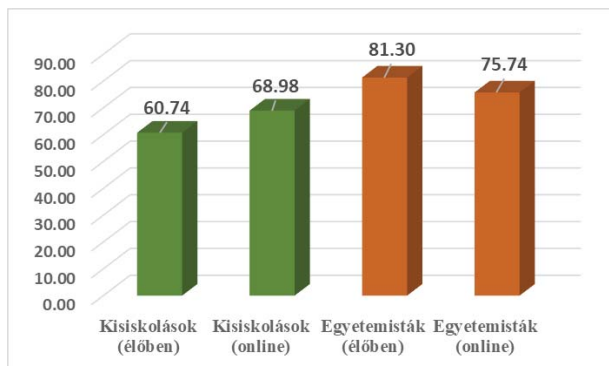
A 227 felmért alanyomból 35 személynek sikerült megtalálni a példatár szerinti tökéletes megoldást, ebből csupán 6 kisiskolás, a többi felnőtt. Az alábbi táblázat [2. Táblázat] részletesebben is tárgyalja a megoldási arányokat:

	Kisiskolások (élőben)	Kisiskolások (online)	Egyetemisták (élőben)	Egyetemisták (online)	össz.
100%	5	1	24	5	35
80%	18	22	37	31	108
60%	12	24	15	9	60
40%	15	2	0	1	18
20%	1	0	0	0	1
0%	3	0	1	1	5

1. Táblázat – A tortás feladat eredményeinek táblázata

A táblázat alapján egy diagramot [7. Ábra] is készítettünk, mely tökéletesen szemlélteti, hogy a többség 60-80%-os eredményt ért el. Ugyancsak innen leolvasható, hogy tökéletes eredmény inkább az élőben megoldó egyetemisták körében volt.

Ha az átlagokat hasonlítjuk össze a 7. Ábráról, már nem ennyire eltérőek az eredmények, látható, hogy a két kisiskolás csoport és a két egyetemista csoport eredménye szinte fej-fej mellett halad.

7. Ábra – A tortás feladat szigorúan vett eredményeinek átlagai

Az átlagok alapján statisztikai számításokat végeztem, az F és T próbákkal. A két kisiskolás csoportot tekintve a különbség szignifikáns ($T = 2.08$) az online térben megoldók javára. Ha az egyetemista csoportokat hasonlítom össze, akkor kiderül, hogy köztük is szignifikáns különbség van a két csoportot vizsgálva ($T = 1.78$), az élőben dolgozók javára.

Az előben dolgozó két nagy csoport között is végeztünk statisztikai számítást, mely igazolta, hogy a két csoport között szignifikáns eltérés van [$T = 5.59$] az egyetemisták javára. Ha az online térben megoldók közti különbséget vizsgáljuk, kiderül, hogy az F és T próbák szerint [$T = 2.27$] szignifikáns különbség van ugyancsak az egyetemisták javára.

A logikai feladat eredménye

Az utolsó feladat nagyon komplex, szövegértésen alapuló logikai probléma. A felmértjeink közül csupán 41-en [18.06%] oldották meg tökéletesen, 34 alany [14,97%] pedig vagy sikertelenül próbálkozott, vagy feladta. A többieknek részben sikerült, különböző mértékben közeledni a jó megoldáshoz.

Érdekes volt látni, hogy milyen megoldási módszere van egy-egy tanulónak. Volt, aki táblázatszerűen rakta ki a képkártyákat, olyat is tapasztaltunk, hogy néhány gyermek a földre költözött, mondván, ott több helye van átlátni a dolgokat, mint az asztalán.

Az alábbi táblázatba [2. Táblázat] foglaltuk a részletesebb adatokat arról, hogy melyik csoport milyen eredményeket ért el. Elgondolkodtató, hogy a felmértjeink több, mint a fele [149 alany, ami 65.63%] nem érte el az 50%-ot sem.

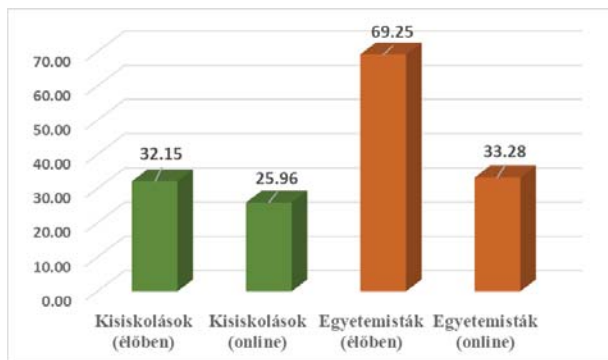
	Kisiskolások előben	Kisiskolások online	Kisiskolások össz.	Felnőttek előben	Felnőttek online	Felnőttek össz.	mindenki össz.
100%	1	1	2	30	9	39	41
75% - 99%	1	1	2	9	2	11	13
50% - 74%	5	2	7	14	3	17	24
25% - 49%	27	16	43	18	7	25	68
1% - 24%	19	24	43	3	1	4	47
0%	1	5	6	3	25	28	34

2. Táblázat – A logikai feladat eredményeinek táblázata

Megfigyelhető egy furcsa jelenség, miszerint kimagaslóan a legjobbak, de a legrosszabbak is az egyetemisták voltak. A diagram szerint a felnőttek hatékonyak voltak a kétkezi manipulálás következtében, de az online térben egyáltalán nem.

A diagramon látható, hogy a kisiskolások nagyrésze maximum 50%-ot ért el, a felnőttek viszont inkább 25% felett vagy 100%-ban teljesítettek.

A különböző csoportokon belüli átlagokat az alábbi diagram [8. Ábra] szemlélteti.

8. Ábra – A logikai feladat eredményeinek átlagai

Itt is láthatjuk, hogy a legjobb teljesítményt az élőben megoldó egyetemisták érték el. Ez az eredmény a T és F próbák számításai szerint szignifikánsan nagyobb az egyetemisták online dolgozó csoportjának eredményeinél [$T = 5.45$]. Nem csak saját korcsoportját haladta túl az egyetemisták élőben történő felmérése, hanem a kisiskolások élőben történő eredményeit is. Ezt a különbséget is megvizsgáltuk statisztikai számításokkal, az eredmény szignifikanciát jelöl a felnőttek javára, ahol $T = 7.71$.

A két kisiskolás csoport eredményeit is megvizsgáltuk, a T és F próbák eredményei szerint a két csoport átlaga között nincs szignifikáns különbség [$T = 1.62$]. Az viszont látszik, hogy a kisiskolások ez esetben a kétkezi módszer segítségével jutottak előrébb.

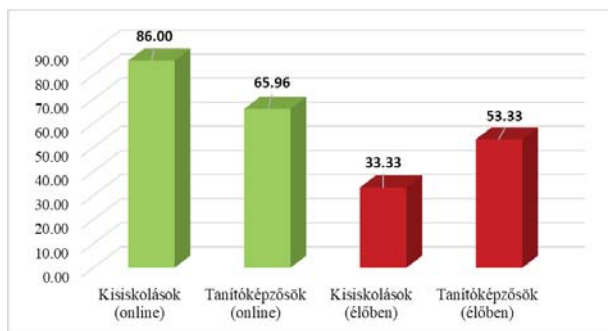
Egy másik statisztikai számítást is végeztem, mely összehasonlítja az online megoldó kisiskolásokat az online megoldó egyetemistákkal. A T és F statisztikai próbák szerint nincs szignifikáns különbség [$T = 1.11$] a kettő között, tehát a két csoport hasonlóképp szerepelt.

Első hipotézisünk: a kétkezi manipulálással történő feladatmegoldás eredményesebb, mint az online térben való játék alapú megoldás, úgy a kisiskolások – mint az egyetemisták csoportján belül is. A kapott eredmények megleptek, mivel a kisiskolások majdnem minden feladat esetén jobban teljesítettek az online felületen, mint a kétkezi manipulálás során. A logikai feladat kivételével minden esetben szignifikáns ez az eltérés. A logikai feladvány kivétel, mivel a feladatot jobban teljesítették a kétkezi manipulációval végrehajtók, de ott sem lett szignifikáns az eltérés. Tehát elmondhatjuk, hogy az általunk felmért gyermekekre nem igazolódott a hipotézis.

Az egyetemisták minden esetben jobban teljesítettek a kétkezi raskogató módszerrel, viszont az eredmények között csak a torta szeletelésnél és a logikai feladványnál lett szignifikáns az eltérés. Az egyetemisták esetében beigazodott a feltevésünk.

A tanítóképzősök a következó generációkért lesznek felelősek. Úgy gondoljuk, hogy a felmértjeink körében a tanítóképzősök jobban fognak teljesíteni, mint a kisiskolások. A feltevést külön vizsgáltuk mindegyik feladat során. A felmérték eredményeit átlagoltuk, ezeket hasonlítottuk egymáshoz.

Az alábbi diagram szerint [9. Ábra], a hexagonos feladatnál, az online térben a kisiskolások értek el magasabb eredményt. Ezzel szemben, az élőben történő feladatmegoldáskor már a felnőttek értek el jobb átlagot.

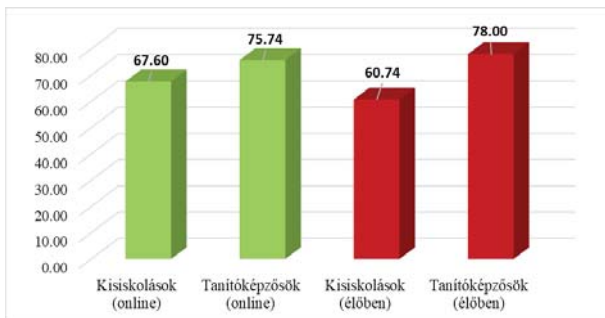

9. Ábra: Tanítóképzősök és kisiskolások átlagai a hexagonos feladat során

Mivel az online térben mindenki tanítóképzős hallgató volt, ezért nem végeztünk újabb számításokat, ugyanaz a szignifikancia vizsgálat eredménye, mint az első hipotézisnél: a kisiskolások szignifikánsan jobbak lettek a tanítóképzősökhöz képest.

Az élő felmérés során kapott eredményeket is statisztikai számítások alá vetettük, miszerint kiderült, hogy a tanítóképzősök szignifikánsan jobban teljesítettek, mint a kisiskolások, T értéke: 1.80.

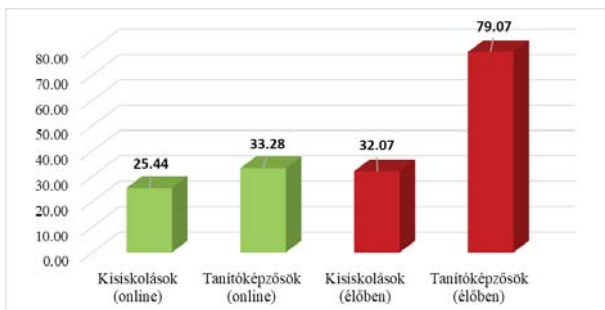
A torta feladat eredményét az alábbi diagram ábrázolja. [10. Ábra] Ránézésre feltűnik, hogy úgy az online dolgozó, mint az élőben dolgozó tanítóképzősök magasabb átlagokat értek el, mint a kisiskolások.

10. Ábra - Tanítóképzősök és kisiskolások átlagai a szigorúan vett tortás feladat során

Az első hipotézisben megemlített számítások bebizonyították a szignifikáns eltérést a tanítóképzősök javára, az online térben történő megoldás során. Ha az élőben kapott eredményeket vizsgáljuk, akkor kiderül, hogy jelen helyzetben is a tanítóképzősök voltak szignifikánsan jobbak [$T = 3,49$] a kisiskolásokhoz képest.

A logikai feladat sokaknak okozott fejtörést, de az élőben dolgozó tanítóképzősök messzemenően túlhaladtak mindenkit.

11. Ábra - Tanítóképzősök és kisiskolások átlagai az Einstein feladványa során

Ugyancsak az előző [I. hipotézis] számításokra utalva, elmondhatom, hogy az online térben a tanítóképzős hallgatók jobban teljesítettek, mint a kisiskolások, de ez a különbség nem szignifikáns. Ezzel ellentétben, az élő feladatmegoldás eredményeit összevetve kiderül, hogy a tanítóképzősök szignifikánsan jobbak voltak a kisiskolásoknál, a T értéke ebben az esetben 8,96.

Az általunk elvégzett számítások kimutatták, hogy a tanítóképzősök szinte minden alkalommal szignifikánsan jobban teljesítettek, mint a kisiskolások. Kivételt képez az online térben történő hexagonos felmérés, ahol a kicsik szignifikánsan jobbak voltak, illetve az ugyancsak online történő logikai feladat megoldása, amely esetén a két csoport között nem mutatható ki szignifikánsan az eltérés.

Harmadik hipotézis a három típusú felnőtt korosztályt vizsgálja: a tanítóképzősöket [47 online személy, 30 élőben], a grafika szakosokat [28 személy] és a közgazdaság szakon [19 személy] tanulókat. Mivel a tanítóképzősök online és élőben is lettek mérve, ezért őket két külön kategóriában vizsgálom ezúttal is.

Minden csoport eredményét egy táblázatba összesítettem, melyet a 3. Táblázat jelenít meg.

	Hexagonos feladvány	Tortás feladat	Einstein feladványa
Tanítóképző - online	65.96	75.74	33.28
Tanítóképző - élőben	53.33	78.00	79.07
Grafika	71.43	83.57	61.86
Közgáz	94.74	83.16	64.63

3. Táblázat – Felnőtt csoportok eredményeinek összesítő táblázata

A diagram szerint a hexagonos feladat során a közgazdaság szakosok érték el a legjobb eredményt. A második legjobb a grafika szakosok csoportja. A kettő között F és T próbát végeztem, mely szerint szignifikáns különbség van [$T = 2.04$] a közgazdaság szakosok javára. Ez azt jelenti, hogy a másik kettő csoporthoz képest is számottevően jobban teljesítettek a közgazdaság szakon tanulók, tehát a két tanítóképzős csoportot is szignifikánsan túlhaladták. A közgazdaság szakosok és az online dolgozó tanítóképzősök közötti szignifikancia érték $T = 2.50$. A közgazdaság szakosok és az élőben dolgozó tanítóképzősök eredményei között is nagyletérés van, $T = 3.34$. A grafika szakosok és egyik tanítóképzős csoport közt sincs szignifikáns különbség.

Bár nem szembetűnő a különbség, a tortás feladat során összehasonlítottuk a legmagasabb és a legalacsonyabb csoportok értékeit. Ez a kettő a Grafika szakosok csoportja 83.57-es átlaggal, valamint az online térben dolgozó tanítóképzősök 75.74-es átlaggal. Az F és T próbák eredménye szerint a két csoport között szignifikáns eltérés van, ahol T értéke

1.72. A közgáz szakosok és online dolgozó tanítóképzősök közt is van szignifikáns eltérés, T értéke 5,06. Az élőben dolgozó tanítóképzősök és a közgazdaság szakosok csoportjai között viszont már nincs számottevő eltérés.

Az utolsó feladat esetében a legjobbak azok a tanítóképzős hallgatók voltak, akik az élő, szemtől-szembeni feladatmegoldással dolgoztak. Az ő eredményüket a közgazdaság szakosokéval vetettem össze legelőször, de mivel nem találtam szignifikáns eltérést a két csoport között, ezért megvizsgáltam a különbséget a grafika szakosok eredményeivel. Ez a vizsgálatom, mely az élőben dolgozó tanítóképzősök és a grafikusok eredményeit nézi, szignifikáns eltérést mutat [$T = 2.10$] a tanítóképzősök javára. Ez azt jelenti, hogy a két tanítóképzős csoport eredményei is szignifikánsan térnek el az élőben megoldók javára.

4. ÖSSZEGZÉS, KÖVETKEZTETÉSEK

Első hipotézisünk az volt, hogy a kétkezi manipulálással történő feladatmegoldás eredményesebb, mint az online térben való játék alapú megoldás, úgy a kisiskolások – mint az egyetemisták csoportján belül is. A kapott eredmények megleptek, mivel a kisiskolások majdnem minden feladat esetén jobban teljesítettek az online felületen, mint a kétkezi manipulálás során. A logikai feladat kivételével minden esetben szignifikáns ez az eltérés.

A második hipotézis beigazolódott, miszerint a tanítóképzősök szinte minden alkalommal szignifikánsan jobban teljesítettek, mint a kisiskolások. Kivételt képez az online térben történő hexagonos felmérés, ahol a kicsik szignifikánsan jobbak voltak, illetve az ugyancsak online történő logikai feladat megoldása, amely esetén a két csoport között nem mutatható ki szignifikánsan az eltérés.

A harmadik hipotézisünk, mely szerint az egyetemisták csoportjait vizsgálva, nem lesz szignifikáns különbség az eredményesség terén, nem igazolódott be. Nagyrészt a közgáz és grafika szakos hallgatók fej-fej mellett teljesítettek, szignifikánsan jobban, mint a tanítóképzősök, kivéve a logikai feladványnál, ahol az élőben dolgozó tanítóképzősök magaslottak ki szignifikánsan.

A kisiskolások és egyetemisták körében elvégzett vizsgálat során rengeteg érdekes dologra bukkantunk, új embereket ismerhettünk meg, sokféle gondolkodásmódot fedezhettünk fel, tanulságos volt ez a kuta-

tás. Elgondolkodtunk azon, hogy lehet a világ változásával a gyermekek felfogása és megoldási képességei is változnak. Ha ez beigazolódik egyszer, akkor lehet, hogy újféle módszereket és eszközöket kell kitalálni a gyermekek minőségi fejlesztésére.

Észrevettük, hogy nem feltétlen mindig a logikával volt baj, hanem a szövegértéssel, illetve a tapasztalat hiányával. A felnőtt sokkal jobban tud már rendszerben gondolkodni, ki tudja szűrni a felesleges, illetve fontos információkat, mint az a kisiskolás, aki két-három éve tanult csak meg olvasni.

FELHASZNÁLT SZAKIRODALOM

- Ambrus, A. [2000], *Az integráció elve a matematika tanításában*. In: A Matematika Tanítása, VIII. 6-13. o.
- András Szilárd, Csapó Hajnalka, Nagy Örs, Sipos Kinga, Szilágyi Judit, Soós Anna [2010]: *Kíváncsiságvezérelt matematikatanítás*. Csík-szereda: Státusz Kiadó, 14-17. o
- Benedek, A. [2008]: *Digitális pedagógia. Tanulás IKT környezetben*. Budapest: Typotex.
- Debrenti, E. [2013]: Representations in primary mathematics teaching. *Acta Didactica Napocensia*, 6[3], 55- 63. ISSN 2065-1430.
- Debrenti E., Zakota Z. [2014]: *Különféle reprezentációk alkalmazása a matematikatanítás során*. In: Perjésiné Hámori, I. & Pethőné Vendel, T. [eds.]: Conference MAFIÖK- XXXVIII. Pécs, August 25-27. 2014, University of Pécs, 87- 92. ISBN 978- 963-7298- 55 -4.
- Debrenti, E. [2015]: Visual representations in mathematics teaching: an experiment with students. *Acta Didactica Napocensia*, 8[1], 19-25. ISSN 2065-1430.
- Dienes, Zoltán Pál [1973, 2015]: *Építsük fel a matematikát!* Gondolat, Budapest, 47. o.
- Dobi J. [1998]: Megtanult és megértett matematikatudás. In: Csapó Benő: *Az iskolai tudás*, Osiris Kiadó, Budapest. 23-29.
- Jakab Gy. [2019] „*Iskola a határon*” A digitális médiumok elterjedésének oktatási vonatkozásai. Új Pedagógiai Szemle 9-10, 12-14.o.
- Lesh, R., Post, T., Behr, M. [1987]: Representations and translations among representations in mathematics learning and problem solving. In: Janvier, C. [szerk]: *Problems of representation in*

- the teaching and learning of mathematics. Lawrence Erlbaum, Hillsdale, NJ, 33-40.
- Marchis, J. [2013]. *Matematika óvó- és tanítóképzős hallgatóknak*, Galaxia Guttenberg Kiadó, Kolozsvár, 64. o.
- Matlap* [2018], XXII [10], Radó Ferenc Matematikaművelő Társaság, Kolozsvár, 384. o.
- Matlap* [2018], XXII [8], Radó Ferenc Matematikaművelő Társaság, Kolozsvár, 308. o.
- Olosz E., Olosz F. [2000]. *Matematika és módszertan*. Kolozsvár: Ábel, 10, 197-198, 205. o
- Pálfalvi, J. [2007], *A mestertanárok elbeszélései nyomán támadt gondolatim az elmúlt fél évszázad megújítási törekvéseiről a magyar matematikatanításban*, A Matematika tanítása, Szeged: Mozai Kiadó, 9-16. o.
- Pólya György [1970]. *A problémamegoldás iskolája. I. kötet*. Budapest: Tankönyvkiadó, 129. o.
- Pólya György [1971]. *A problémamegoldás iskolája. II. kötet*. Budapest: Tankönyvkiadó, 76. o.
- Pólya György [1977]. *A gondolkodás iskolája*. Budapest: Gondolat, 236. o
- Schoenfeld, A. [1985]: *Mathematical problem solving*. London: Academic Press INC.
- Székely Zoltán [2012]. *Eszező – agypörgető feladványok*. Déva: Corvin Kiadó, 53. o.
- Szendrei Julianna [2005]. *Gondolod, hogy egyre megy?* Budapest: Typotex, 319-320, 333. o
- Szűts Z. [2020]: *A digitális pedagógia jelenségei és megnyilvánulási formái*. Új Pedagógiai Szemle, 5-6.
- Tapscott, Don [2001]: *Digitális gyermekkor. Az internet-generáció felemelkedése*. Kossuth, Budapest.
- Tuzson Zoltán [2014]. *Hogyan oldjunk meg aritmetikai feladatokat?* Kolozsvár: Ábel Kiadó, 7. o

„HALLGATÓI LEMORZSOLÓDÁS KUTATÁSA ÖT KÖZÉP-ÉS KELET EURÓPAI ORSZÁG MAGYAR TANNYELVŰ FELSŐOKTATÁSI INTÉZMÉNYÉBEN”

■ SZTRETJE RENÁTA MÓNICA ■ stretearenata@gmail.com
Partiumi Keresztény Egyetem, Európai Szociálpolitikák MSc végzettje

■ Témavezető: DR. PÁSZTOR RITA GIZELLA, egyetemi adjunktus
Partiumi Keresztény Egyetem

A könyv tizennyolc szerző munkáját foglalja magába [Pusztai Gabriella, Szigeti Fruzsina, Pallay Katalin, Demeter-Kárászi Zsuzsanna, Bocsi Veronika, Csók Cintia, Hrabéczy Anett, Tóth Dorina Anna, Fényes Hajnalika, Győri Krisztina, Godó Katalin, Alter Emese, Kovács Edina, Dusa Ágnes Réka, Kocsis Zsófia, Markos Valéria, Kovács Klára, Ceglédi Tímea], összesen nyolc nagy fejezetet és huszonöt alfejezetet tartalmaz. Ez egy kutatás összegzése, amelyet Prof. Dr. Pusztai Gabriella vezetett, ami több mint száz oldalban a felsőoktatási lemorzsolódás kutatásával és annak eredményeivel foglalkozik.

Prof. Dr. Pusztai Gabriella szerkesztő és kutatás vezető, aki hozzáértésével, szakmai tudásával és kiváló munkatapasztalatával vezeti le a kutatás eredményeit Szigeti Fruzsínával a társszerkesztővel és a kutatásban résztvevőkkel közösen. A kutatásban kiemelten figyelnek a legapróbb részletekre, hogy az olvasó teljes képet kapjon a felsőoktatási lemorzsolódásról.

A könyv egy olyan útmutató is egyben azoknak az oktatóknak és hallgatóknak, akik épp erről a témáról készítik a kutatásukat és diplomamunkájukat. Olyan választ kaphatnak a könyv olvasása során, ami még tökéletesebbé teheti a kutatásban a részleteket, ahol megismerhetik a lemorzsolódás fogalmát, okát és a kutatási célcsoportot.

A kutatás során a felsőoktatásban tanulókat célozzák meg, akik valamilyen oknál fogva nem jutnak el a diploma megszerzéséig [BA és MA

hallgatókról van szó]. A mintában „70,1 % nő és 29,9 % férfi”¹, átlagéletkoruk pedig 23 év. A könyvben lévő kutatás nagyon összetett és rendkívül pontos, jól értelmezhető. A könyv olvasása során kirajzolódik több társadalmi probléma is, mint pl. szegénység, munkanélküliség, hátrányos helyzet, ami miatt a hallgatói lemorzsolódás kialakulhat.

A kutatásuk öt Közép – és Kelet Európai országot érintett, ahol magyar felsőoktatási intézmények működnek, ahol kisebbségi/ vagy hátrányos helyzetű hallgatók folytatják a tanulmányaikat. A könyv olvasása során a fejezetekben és az alfejezetekben a kutatást három tanulmányi előrehaladás típust jellemeznek és a kutatás is erre a három csoportra fókuszál. A *korrigáló*, a *csúszó-passzíváló* és a *normál úton* haladók. A jó áttekinthetőség miatt több diagrammot is csatoltak egyes témák megmagyarázásához, hogy az olvasó, könnyebben értelmezhesse a kutatás minden egyes részét. A diagrammok százalékosan bemutatják a kapott eredményt. A kutatásban résztvevők is segítettek, hogy ez a könyv teljes legyen. A kutatásban előbb kvalitatív majd kvantitatív kutatási eljárással közelítették meg a kutatott témát, majd a kutatás többi részénél más – más kutatást, illetve hivatkozást használtak fel. Ilyen pl. a Nemzeti Felsőoktatási törvény 2011, Oktatási Hivatal, a *Guglielmino* [1978] által kifejlesztett SDLRS [Self Directed Learning Readiness Scale] *rövidített kérdőív változat stb.*

Recenzióban a fent említett könyv fejezeteinek rövid tartalmát említem meg, amely személy szerint fontosnak tartok. Mivel nyolc nagy fejezetet tartalmaz a könyv, amelyben az utolsó az összegzés, ezért megpróbálom a fejezeteket úgy bemutatni, hogy az tartalmas és érthető legyen. Az alfejezeteket viszont megpróbálom úgy összesíteni, hogy az olvasó ne vesszen el a részletekben, mert minden alfejezetet egy vagy két szerkesztő vizsgált.

Tehát az első fejezetben Prof. Dr. Pusztai Gabriella mutatja be a vizsgált részeket, amelyek tartalmazza a lemorzsolódási módokat, a haladási utak elemzését, itt rajzolódik ki a *korrigáló*, a *csúszó-passzíváló* és a *normál* haladó csoport. Aztán megfogalmazza a perzisztens és sztenderd hallgatókat és a tanulmányi haladási csoportokat, valamint kiemelten foglalkozik a képzésterületek közti összefüggésekkel.

A második fejezetben – amelyhez négy alfejezet tartozik – a kutatás demográfiai jellemzőiről és a szülők iskolai végzettségéről Szigeti Fru-

1 Előrehaladási és lemorzsolódási kockázat a felsőoktatásban. [szerk. Pusztai Gabriella és Szigeti Fruzsina] 20. oldal.

zsina írja le a legfontosabb részeket a kutatás során, hogy melyik csoportot célozta meg és azt is, hogy melyik haladási típusba tartoznak a diplomás és a középiskolát végzett anyák gyerekei. Az identitás és a hallgatói életutakat tekintve, Pallay Katalin bemutatja, hogy melyik országban éltek 14 éves korukban a hallgatók és ezt országonként is taglalja [48,2 %-a Magyarországon, 33,0% -a Románia, 9,0 %-a Ukrajna, 4,5 %-a Szerbiából, 4,4%-a Szlovákiából, 0,3% Oroszországból, 0,5 % egyéb országból származik”.² A második fejezet vallásosság és a felekezeti hovatartozás kutatási részénél Demeter-Kárászi Zsuzsanna vizsgálta, a hallgatók felekezeti hovatartozását és hogy mennyire tartják magukat vallásosnak. Az utolsó alfejezetnél pedig Bocsi Veronika mutatja be a kutatási eredményeit a hallgatói művelődés téren, amit a gyakoriságok segítségével vizsgált.

A harmadik fejezetben -ide három alfejezet tartozik-, a középiskolai tanulmányokat veszik célba a kutatás során, amit Csók Cintia és Hrabéczy Anett a középiskola típusok alfejezetnél bővebben is bemutat. Azt is fontosnak tartják, hogy a nem megfelelő középiskolai pályaorientációnak mennyire van meghatározó szerepe a felsőoktatási lemorzsolódás kialakulásában. A többletpontok alfejezetnél pedig bemutatják, hogy Magyarországon a hallgatókat milyen többletpontok illetik meg a felvételi eljárás során. Az utolsó alfejezetnél pedig Tóth Dorina Annak mutatja be a szülők tanuláshoz vagy továbbtanuláshoz való viszonyát, a hallgatóktól megkérdezték, hogy a szüleik között milyen a kapcsolattartás és a kommunikáció minősége.

A negyedik fejezetben kilenc alfejezetet ismerhet meg az olvasó, véleményem szerint ez a fejezet a legfontosabb, amelyben a perzisztencia részénél Fényes Hajnalka mutatja be a tanulmányok bejezése mellett elkötelezettség összefüggésének a vizsgálatát. Az eredményesség kutatási rész vizsgálatával Ceglédi Tímea foglalkozott a legnépesebb a középfokú vagy szakmai nyelvvizsgával rendelkezők. Majdnem minden hallgató azt nyilatkozta, hogy van ilyen okmány a birtokába [48,2%]. A sikeres felsőfokú nyelvvizsgát teljesítők aránya 13,6%. A tanulási szokásokat Győri Krisztina vizsgálta, ami szerint a lemorzsolódáshoz vezető tanulási problémák hátterében számos tényező állhat, amit részletesen a kutatási részénél fogalmazott meg az eredményekből. A hallgatói elégedettséget,

² Előrehaladási és lemorzsolódási kockázat a felsőoktatásban. [szerk. Pusztai Gabriella és Szigeti Fruzsina] 22. oldal.

a bizalmat és a rezilienciát Szigeti Fruzsina vizsgálta, ami az oktatói teljesítménnyel, a másokba vetett bizalom fontosságát és szerepét fogalmazza meg, továbbá a rezilienciát végző kérdéssorozattal azt vizsgálta, hogy a hallgató mennyire képes alkalmazkodni egyes kihívásokhoz, az akadályok és a nehézségek ellenére, mennyire képes elérni a céljait, vagy jelentős nyomás alatt is tud-e a feladataira koncentrálni. Godó Katalin az oktatói kapcsolatokat fogja bemutatni, amely szerint a hallgatóknak van-e olyan oktatójuk, akivel tanítási időn kívül is beszélgetnek különböző témáról. A STEM képzésterületek hallgatói jellemzőinél pedig Alter Eme-se mutatja be a tanulmány előrehaladást, Kovács Edina pedig bemutatja az utolsó alfejezet kutatási részét, ami a tanárszakos hallgatók jellemzői voltak. Kiemelte, hogy a pedagógus- ezen belül is a tanár szakos hallgatók lemorzsolódását vagy lemorzsolódási kockázatát.

Az ötödik fejezetben – amelyhez három alfejezet tartozik- Dusa Ágnes Réka fogja bemutatni a külföldi munka és a külföldi tanulás részt, arról lettek megkérdezve a hallgatók, hogy részt vettek-e már hallgatói mobilitási programban. *„A válaszadók 7,8%-a számolt be hosszabb-rövidebb ideig tartó külföldi tanulmányokról,”³ „32,8%-a hallgatóknak tervezi, hogy felsőoktatási éveit alatt külföldön fog tanulni.”⁴* A hallgatói munkavállalás kutatási részt Kocsis Zsófia mutatja be, miszerint egy korábbi kutatás eredményei alapján a hallgatói munkavállalás növekvő tendenciát mutat, azonban a tanulmányokhoz szorosan kapcsolódó munkavégzés a hallgatók negyedére jellemző. Markos Valéria pedig bemutatja azt a kutatási részt, ami az önkéntességről és az állampolgári aktivitásról szól, a kutatás szerint a csúszó-passzíváló csoportba azok a hallgatók tartoztak, akik kevésbé aktívak az önkéntesség téren. A szabadidő és az egészségmegtartás kutatási résznél pedig Kovács Klára mutatja be a szabadidős tevékenységeket, a sportolás bizonyos formáit, valamint a dohányzás, alkohol-és drogfogyasztás gyakorisága mentén kialakított hallgatói csoportok körét.

A hatodik fejezetnél ismét Prof. Dr. Pusztai Gabriella mutat be, itt lemorzsolódási rizikó növekedésének esélyét befolyásoló tényezőket értjük. A lemorzsolódási rizikónak leginkább a csúszó-passzíváló hallgatók vannak kitéve. Az elemzés tapasztalatai azt mutatják, hogy a fér-

3 Előrehaladási és lemorzsolódási kockázat a felsőoktatásban. [szerk. Pusztai Gabriella és Szigeti Fruzsina] 69. oldal.

4 Előrehaladási és lemorzsolódási kockázat a felsőoktatásban. [szerk. Pusztai Gabriella és Szigeti Fruzsina] 69. oldal

fiak egyértelműen a rizikófaktorba tartoznak, így másfélszeresre emeli a csúszó-passzíváló csoportot.

A hetedik fejezetnél, vagyis az összegzésnél fontos kiemelni, hogy a kutatásban a csúszó-passzíváló előrehaladási út volt az, amelyik ki van téve a felsőoktatási lemorzsolódás veszélyének, talán kevésbé szóba jöhet még a korrigáló is.

A nyolcadik fejezetnél a szakirodalmat tekintve, a szerkesztők 96 szakirodalmat használtak fel, amely általában frissen kiadott könyvekből, cikkekből és tanulmányokból állt, de régebbi szakirodalmat is felhasználtak, mint pl. Guglielmino, L.M [1978] Development of the Self-Directed Learning Readiness Scale. Dissertation Abstracts International Section. A humanities and social Sciences 38 [11-A] 64-67 stb.

A könyv összegzése:

A kutatás három haladási utat azonosít be a *korrigáló haladási csoport, a csúszó-passzíváló és a normál úton haladók csoportja*. A korrigálókat az jellemzi, hogy volt legalább egy költségtérítési félévük és folyamatosan önköltséges formában végzik tanulmányaikat. A csúszó-passzíválóknál lassúbb a haladás, a passzív félévük folytonos igénybevétele a leggyakoribb és mindig képzést váltanak. A normál úton haladókat pedig az jellemzi, hogy nem fizetnek a tanulmányaikért, mert államilag támogatott képzésekben tanulnak. Mivel a kutatás öt ország magyar tannyelvű felsőoktatási intézményéről szól, ezért fontosnak tartom, hogy az összegzésnél megemlítsék néhány olyan eredményt, ami meg lehetőségen érdekes lehet az olvasónak.

A hallgatók művelődéséi aktivitását kutatva ki kell emelni egy fontos részt *„Magyarországon a magas aktivitással bíró csoportok alulreprezentáltak [30%] A kultúrafogyasztást alacsony szintje gyakoribb. Ehhez a mintához legközelebb Szlovákia áll. A szerbiai diákok viszont több mint 60%-a aktív kultúrafogyasztó”*.⁵ A szülők továbbtanuláshoz való viszony kutatási résznél pedig az országokat tekintve a vizsgálat során, nincs eltérés, kiemelkedő Magyarország, Szerbia és Szlovákia, mindhárom haladási út esetében feleltek meg leginkább a szülői elvárásoknak. A külföldi munka és külföldi tanulás és kutatási résznél az országok köz-

⁵ Előrehaladási és lemorzsolódási kockázat a felsőoktatásban. [szerk. Pusztai Gabriella és Szigeti Fruzsina] 31-32. oldal.

ti különbségeket nézve a „romániai válaszadók esetében a normál úton haladók azok, akik majdnem az összes gátló tényező visszatartó hatását magasra értékelték”⁶, leginkább ők tartanak a külföldi tanulástól. A tovább két haladási úton lévők alacsonyabbra értékelték a visszatartó tényezők szerepét. A kutatásban azt is megkérdezték, hogy dolgoztak-e már külföldön. „A válaszadók 8,6%-a rendelkezik külföldi munkavállalási tapasztalattal ez 185 főt jelent.”⁷ Az országok közti különbségeket nézve a tanulási utak klaszterei és a külföldi munkatervet között csak a magyarországi és romániai válaszadók esetében beszélhetünk jelentős különbségekről.

Az oktatókkal való kapcsolat kutatási résznél csak Magyarország esetén áll fenn, [a többi országnál már nem], hogy a hallgatók kitől kérnek tanácsot akkor, amikor elbizonytalanodnak a tanulmányok folytatását illetően. A kapott adatok azt mutatják, hogy az oktatóktól és az egyetemi munkatársaktól nem számítanak tanácsra, míg a szülőkhöz és a testvérekhez bátrabban fordulnak. A haladási utak szerint is megvizsgálták, hogy kik azok, akik tanulmányi problémák esetén az oktatóktól kértek tanácsot. „A csúszó-passzíváló klaszter hallgatói fordulnak legkevésbé az oktatóhoz a tanulmányi problémák esetén.”⁸ A kutatás során a kapott eredményekből a lemorzsolódási kockázatnak a csúszó-passzíválók vannak kitéve és kevésbé pedig a korrigálók. A rizikócsoportba való bekerülés előtt több szempontot is figyelembe vettek a szerzők, mint pl. demográfiai, társadalmi, családi háttér, intézményi tényezőket. A kutatásban kapott eredményeket összefoglalva a csúszó-passzíváló hallgatók a leginkább elégedetlenek a felsőoktatási intézményükkel, pedig ez a csoport rendelkezik emelt szintű érettségivel és felsőfokú nyelvvizsgával, és nem érzik magukat elég hatékonynak a tanulás során. Itt az is közre játszhat, hogy ennek a csoportnak lehetnek anyagi gondjaik, ami miatt kényszerülnek fizetett munkavállalásra. Ez a csoport a leginkább bizalmatlan a tanárok felé is, pedig a tanárok azért vannak, hogy a hallgatókat segítsék a problémáik megoldásában, de ez lehet annak az eredménye is, mint ahogy a könyv első fejezetében volt megfogalmazva,

6 Előrehaladási és lemorzsolódási kockázat a felsőoktatásban. [szerk. Pusztai Gabriella és Szigeti Fruzsina] 71. oldal

7 Előrehaladási és lemorzsolódási kockázat a felsőoktatásban. [szerk. Pusztai Gabriella és Szigeti Fruzsina] 71. oldal.

8 Előrehaladási és lemorzsolódási kockázat a felsőoktatásban. [szerk. Pusztai Gabriella és Szigeti Fruzsina] 60. oldal

hogy a lemorzsolódás egyik oka az is lehet, hogy az oktatóknak valami-féle magatartása is okolható a hallgatói szocializációban, ennek következménye pedig a lemorzsolódás

A *csúszó-passzíváló* csoport az informatika, műszaki, orvostudományi és természettudományi képzésekben jelennek meg jelentősen. A *korrigáló* hallgatók pedig jelentősen jelen vannak az agrár-, a gazdasági-, a jog-és a társadalomtudományi képzéseken. Ők azok, akiknek kedvezőbb az oktatókkal a kapcsolatuk, pedig nekik nincs emelt szintű érettségiük és felsőfokú nyelvvizsgájuk, de mégis úgy választanak felsőoktatási intézményt, hogy nekik az kedvező legyen a jövőbeni munkahely betöltésére.

A határon túli magyar felsőoktatási intézmények hallgatóinak kevés esélye van csúszó-passzíváló hallgatóvá válni, azért, mert kisebb létszámú hallgatói csoportok vannak, családiasak az intézmények, így képesek odafigyelni a hallgatókra.

FELHASZNÁLT IRODALOM:

Pusztai Gabriella – Szigeti Fruzsina [szerk.]: Előrehaladási és lemorzsolódási kockázat a felsőoktatásban [2021], Debreceni Egyetem Felsőoktatási Kutató és Fejlesztő Központ [*Center for Higher Education Research and Development, Hungary: CHERD-H*] Kiadó Debrecen, 111 oldal.

VESZTESÉGNARRATÍVÁK A KORTÁRS ERDÉLYI PRÓZÁBAN

LÉTFORMÁK ÉS PEREMHATÁROK VIDA GÁBOR,
DRAGOMÁN GYÖRGY, TOMPA ANDREA ÉS PAPP SÁNDOR
ZSIGMOND MŰVEIBEN

■ PRÉM MÓNIKA ■ csamon01@gmail.com

Partiumi Keresztény Egyetem, Többnyelvűség és multikulturalitás II. év

■ Témavezető: DR. BOKA LÁSZLÓ, egyetemi docens

Partiumi Keresztény Egyetem

I. BEVEZETÉS

Az erdélyi magyar irodalom létének igazolására utaló kérdések, immár száz éve, a Trianon valóságának mindennapi érzékelésével kerül a kortárs olvasó figyelmének középpontjába, felidézve Láng Gusztáv mindmáig érvényes és helytálló megállapítását, miszerint még nem írták meg az egyetemes magyar irodalom történetét, olyat legalábbis, mely integratív módon magába foglalná az erdélyi, szlovákiai, vajdasági stb. literatúrák sajátosságait is.¹ A 21. század generációjának egyik kihívása marad továbbra is ennek a visszhangként jelentkező feladatnak a megoldása, ahhoz azonban sürgető és kikerülhetetlen akadály egy regionális, esztünkben erdélyi kortárs magyar irodalom létezésének igazolása, megkülönböztető, ugyanakkor sajátos jegyeinek feltárása, olyan transzparens szálak felkutatásával prózai alkotásokban, melyek láthatatlanul interakcióba hozzák az alkotók és olvasók csoportját, hasonló asszociációkra késztetve annak befogadóit. Mindez azon egyszerű tényből kiindulva, hogy erdélyi származású íróink világszemlélete, választott tematikáik, ihlető forrásaik, sok esetben lényegesen különböznek a Magyarországon

1 LÁNG Gusztáv, „Visszatérő” irodalom? Kortárs online, 2010, július

[vagy egyéb területeken] szocializálódott társaikhoz képest, egyéni és történelmi tapasztalataik eltérnek, így e jegyeket is magukban hordozó önreflexiók formájában fogalmazódnak meg narratíváikban. Vitathatatlán tény, hogy a legtöbb Erdélyből elszármazott szépíró (főként prózaíró) egy életre meghatározta szülőföldje eseményei, annak geopolitikai, kulturális és egyéb kontextusai vagy éppen közelmúltja, amit pedig egy választott másik országban talál(t), csak egy kölcsönzött életformát tükrözött.

A dolgozatban emberi sorsok, sorstalanságok megképződését és folyamatait igyekszem ismertetni Erdély [és Románia] egyik kiemelten sötétnek ismert korszakában, a fokozatosan megmutatkozó diktatórikus rendszer kereteiben. A választott alkotók [Tompai Andrea, Dragomán György, Papp Sándor Zsigmond, Vida Gábor] művei – részben fiktív keretekben történő önéletírásaik, kvázi-történelmi visszatekintéseik, narratív elbeszéléseik jelentős hányada – szilárdan építkeznek olyan korabeli fogalmakra, melyek meghatározták az akkori társadalmat, a benne élő, túlélő rezignált ember mikro- és makrovilágát, magát a nagybetűs Rendszert. Választott prózapoétikai eljárásaik részben vagy egészen gyermekperspektívából is prezentálják teremtett regénybeli világaik kereteit, konkrét történelmi tényeket, helyszíneket és eseményeket is megidézve, segítségül hívva. Ezen nyíltan referencializálóan mondható eljárásmód – a politikai, társadalmi, közösségi ügyeken túl a mikrotársadalmak, az erdélyi magyar (vagy vegyes) családokban játszódó eseménysorok – a gyermeki vagy kamasz nézőpontból tulajdonképpen kétszeresen is nyomatékossítani képesek a kisebbségi létforma kiszolgáltatottságát.

Ezen alapgondolatok mentén kerül vizsgálatra az az öt regény², melyben az erdélyi kortárs magyar irodalom egyre inkább sajátos fogalmi, témái és jegyei gyökereznek, utalva a diktatúra és rendszerváltás következményeinek hatására, a társadalmi és egyéni traumák, valamint családi veszteségek megrázó történéseire, a peremvidékek és határidentitások képződésére.

2 PAPP Sándor Zsigmond, *Semmi kis életek*, Libri, Bp., 2011, VIDA Gábor, *Ahol az ő lelke*, Magvető, Bp., 2019, PAPP Sándor Zsigmond, *Gyűlölet*, Jelenkor, Bp, 2019, DRAGOMÁN György, *A fehér király*, Bp., Magvető, 2016, TOMPA Andrea, *A hóhér háza*, Libri, 2015

II. TOPOSZOK ÉS PRÓZAPOÉTIKAI TECHNIKÁK A KORTÁRS ERDÉLYI PRÓZÁBAN

Magyar nyelvterületen elsődlegesen mutatkozik meg egy olyan új prózaíró-generáció hulláma, melynek tagjai erdélyi születésűek [akkor is, ha már más országokban élnek és alkotnak]³ és az ún. Ceaușescu-rendszerben szocializálódtak, másfelől az egykori Keleti-blokk országainak alkotóihoz hasonlóan olyan kvázi-történelminek is tekinthető regények szerzői, melyek a közelmúlt kulisszáit Közép-Kelet-Európájának [esetünkben Románia] XX. századi történelmi eseményeit, államszocialista éveit vagy egyenesen a diktatórikus berendezkedés évtizedeit [azokon belül pedig a kisebbségi magyarság változó, komplex társadalomtörténeti helyzetét és kollektív tapasztalatait, saját életük bizonyos szegmenseit] használják kiemelt ihlető forrásként, valamint a korszak sajátosságaiból, a megélt történelmi eseményekből táplálkoznak, s így tagadhatatlanul „az utódállamokban születő művek tulajdonosságát meghatározta a kollektív életkörülmény, környezet és történelmi szituáltság”.⁴ Elkerülhetetlen következménye lett mindez az elmúlt száz év eseményeinek és pozitív regionalitásként, eredményként tekintünk erre a folyamatra, mely végbement a kisebbségbe szorult magyar irodalomszegmensekben, majd gondolatbeli, tematikus, stílári és egyéb különbséget idézett elő.

Talán történelmi regénynek is nevezhetnénk minden kortárs prózát, melyben tudatosan megjelenítődik a zsarnokság, a diktatúra, a rendszerváltás bármilyen felsejlő darabkája, azonban – mint Boka László több tanulmányában kifejti – a történelemszemlélet változásai természetesen kihatnak az irodalmi beszédmódokra is, elsődlegesen a közvetíthetőségre, a hitelesség-kérdésre, annak székszisírére, ezt követően pedig egy adott történelmi szituáció eltérő interpretációs aktusaira is. A kortárs irodalomnak ezzel a változékonyságával szükséges szembenézni, ugyanis a megjelenített történet, tárgyat az éppen megjelenő irodalmi művek módosítják, felülírják, a jelenség pedig egyszerre értelmezhető folytonosság és megszakítottságként is.⁵

3 TOMPA Andrea, Visky András, Láng Zsolt, Dragomán György, Papp Sándor Zsigmond, Szabó Róbert Csaba és mások sorolhatók ide

4 BOKA László, *Kánonok metszéspontjain: érték/határ/érték. Gondolatok az erdélyi irodalom önreflexív stratégiájáról, helyzetértelmezéseiről, kánonmodelljeiről, Egyszólamú kánon?* Bp., Gondolat, 2012, 67.

5 TOLDI Éva, *A múltreprezentáció lehetőségei*, Bp., Fórum Kiadó, 2008, 53.

A kiválasztott egyes életműveken belül a teljesség igénye nélkül, ámde részleteiben bemutatni a választott prózai művek ebbéli sajátosságait igyekszem, majd kiemelni azokat a közös vizsgálati pontokat, melyek egymásba fonódva megteremthetik és láthatatlanul is interakcióba hozhatják az ekképpen megképzett világokat, s azok olvasóit, befogadóit. Az elemzendő narratívák szoros összeolvasásai, komparatív elemzései során egy képletes utazás részletei is körvonalazódnak térben és időben, ami tulajdonképpen a száz évvel ezelőtti történelmi eseményekkel, Trianonnal indul, fokozatosan számba veszi a különböző történelmi korszakhatárokat, hangsúlyosan megáll a diktatúra összeomlásának esemény-soránál, majd döbbenve észleli a rendszerváltás utáni nemzetközi, nemzeti, közösségi és mikroközösségi folyamatok változásait vagy éppen továbbélő változatlanságait. Ezen utazás jelképesen a jelenbéli stációig tart, elérkezve egy olyan társadalomhoz, melyben mindezen történelmi emléksorok már elsődlegesen narratív konstrukciókként jelenítődnek meg, óhatatlanul sűrítetten, így egykori árnyalataikat olykor összemosva kerülnek feldolgozásra. Az egyidejű elemzés során felvetődő közös vizsgálati pontok [kollektív társadalmi trauma átöröklése, peremvidékbe burkolt határidentitások, családi veszteségek-apaképek] jól tükrözik a dolgozatban részletesen elemzett művek kapcsolódási lehetőségeit, feltételezve egyfajta összeolvashatóságot tematikájukban, s bár kissé szaggatottan, mégis utalva a történelmi események kronológikus sorrendjének lehetőségére.

A narratívák egyéni elemzése kulcsfontosságú, s elvezet a közös kapcsolódási pontok kutatásához, melyekből a következőkben kiemelve néhány főbb gondolatot mélyebb rálátást kapunk erdélyi kortárs magyar prózánk sajátosságaira.

III. KOLLEKTÍV TÁRSADALMI TRAUMA ÁTÖRÖKLÉSE

A trauma fogalmának tömör magyarázatával szükséges indítani, nyomatékosítva, hogy önmagában hordozza a megrázó történetek következtében megjelenő fiziológiai és pszichológiai jeleket egyén és társadalom szintjén, így legsajátosabb jellemzője az emlékezetkiesés, olykor a megszépítés a könnyebb elviselhetőség érdekében, elvégre a borzalmas tettek nem tudnak sorseseményekké válni. A pszichoanalízisben a trauma, mint seb jelenik meg, egy nyílásra, hiányra utalva, hangsúlyozva, hogy a megrázó élmény egyetlen és legfőbb aspektusa, a tu-

datfolyamba való beépülés lehetetlensége. Annak elszenvedése során, lelki és nyelvi űr teremődik, létrehozva az elbeszélhetetlenség fogalmát, kihullva az emlékezetből. Az utolsó, az emberi elme számára felfoghatatlan, „katasztrofális történelmi tapasztalat lerombolja a történelmi tudat arra való képességét, hogy az eseményeket értelmes és jelentéssel bíró narratívába tudja foglalni.”⁶

Ennek okán lesz magyarázható a töredezett elbeszélő technika, a narratív puzzle, mely írói bravúrokkal, szétszórva, a tapasztalati megközelítés formáját használva jelenik meg. A regények sajátossága az egyes szám első személyű elbeszélés, esetleg gondolatfolyam használata, gyorsan és hosszan sodródó monológ, akárcsak a megtörtént események irrealitása, mint Erdély elvesztése, a szeretett apa, esetleg fiú rejtélyes eltűnése, a rendszerben megcsonkított tinédzser élete, és a tudattalanul örökölt traumák végzetes, halálos sebei. A kommunikatív emlékezet darabkái a prózák megjelenésének időpontjától teljesen függetlenül élethűen ábrázolják a múltat, kiegészítve azt egy nagyon részletes környezetrajzzal, társadalmi berendezkedéssel, csoportnyelvi szavak használatával, az erdélyi magyarság számára meghatározó román kifejezésekkel. Ez a megközelítési mód, elősegíti az értelmezést, a történetek kellő befogadását egy időben eltávolított korszakban.

Papp Sándor Zsigmond, *Semmi kis életek, Gyűlölet*, Tompa Andrea, *A hóhér háza* és Dragomán György, *A fehér király*, valamint a *Máglya* című kortárs prózák narratívképző erői, a romániai diktatúra és az azt követő rendszerváltás eseményeit bontják ki, górcső alá helyezve az Erdélyben élő magyarok, illetve románok életét, olykor a közös sorsot, de hangsúlyosan centrumba állítva a magyarság perspektívájából az önkényuralom és zsarnokság lassan pusztító erejét, a nemzeti identitás elnyomását, és a beolvasztás minden elképzelhető formáját.

A kiválasztott regények egy történelmi idővonalat képeznek, így a Vida prózájában [akárcsak a valóságban] megjelenített történelem, Papp Sándor *Gyűlöletében* teljeseedik ki. A helyét kereső, céltalanul bolyongó Lukács Sándor, egy „többnyelvű, többfelé hasadt világban”⁷ barangol, majd felébred és válik Loboncz Mártonná, útközben megéli Dzsáta gyermekkorát⁸, Emma szerepében a 89-es forradalom ürességét⁹, végig ma-

6 JÖRN RŰSEN, *Trauma és gyász a történelmi gondolkodásban*, Lettre, 54/2004.

7 DEMETER ZSUZSA, *Beszélgetés Papp Sándor Zsigmond íróval*, Helikon, XXVII/2016

8 DRAGOMÁN GYÖRGY, *A fehér király*, Bp., Magvető, 2016

9 Dragomán György, *Máglya*, Bp., Libri, 2017

gában hordozva a fel nem dolgozott sérelmek terhét, az igazságtalanul elvett országrészt és ellopott életeket. A generációk tagjai által megélt történelmi traumákat [Trianon, diktatúra, rendszerváltás] legátfogóbban és a maga nyers modorában szemlélteti Papp Sándor Zsigmond *Gyűlölet* című regénye, ahol az olvasó mozaikszerű képkockákon keresztül érkezik a múltból a jelenbe egy negyvenéves férfi alakjában, aki magával hozza az elmúlt száz év gennyedző sebeit, az apától tanult alkalmazkodást, és az anyától örökölt gyűlöletet a többség ellen. A kisemberek által elszenvedett sérelmek végtelen formája és sora jelenik meg a prózában: sorban állások, porciókra mért fejadagok, az éjszaka sötétjében nem várt terhesek, munkatáborba és börtönre ítélt apák, szomszédok lehallgatása, feljelentések, megfigyelések, fizikai kiszolgáltatottság, lelki terror és félelem. Tompa Andrea mélyíti, továbbá női perspektívából is megközelíti a megélt eseményeket. A folyamat, melyben a létet szöveggé írja, szaggatja, az anya és nagymama viszontagságos életével tudatosan utal a nemi és nemzeti kisebbségek szűnni nem tudó harcára egy elnyomó hatalmi rendszerben.

A diktatúra sötétségének ma még vannak túlélői és megélői, akik segíthetik a historizálás valós folyamatát, mint a detraumatizálás legjelentősebb formáját. Ezt a hálátlan szerepet vállalja magára az író, harcolva az elbeszélés lehetetlenségével, hogy gyorsabban teret kapjon a feldolgozás folyamata. Az évtizedek alatt zsigerekbe ivódott történetek sorainak szörnyűségei, Boka László tanulmányában a „felejtetni nem tudás, és emlékezni nem akarás” jelmondata alá sorakoznak, így a kollektív múlttal és emlékezettel rendelkező erdélyi származású magyar írók egyetlen szála fűzik műveik eseményeit, ugyanabba a történelmi kontextusba helyezve.

IV. PEREMVIDÉKBE BURKOLT HATÁRIDENTITÁSOK

A narratívák második közös vizsgálati pontja az izolált, megképzett, multietnikumú peremvidék, a hozzájuk szervesen tartozó, bennük megalkotott határidentitásokkal. E fogalmak gyökerei Bodor Ádám elbeszélő technikájában rejlenek, mint az általa útjára engedett irrealizmus és valóság határán mozgó individuumok, helyüket, identitásukat kereső szereplők. Egy paramétereiben részletesen kidolgozott Bodor térképzet konstruálódik a peremvárosok képében, vidékek a kortárs prózában, melyeket az auktorok mozdulatlanságukból kiemelnek, ezért oppozíciókban

figyelhetjük meg a városokat, falvakat, legtöbbször süllyedő, merülő állapotban, ezzel is jelképezve a gyökér- és értéktelenség fluktuálását, de mindenképp megtartva a területek víziószerű sajátosságait. Pusztán szimbolikus határok jelennek meg a vidékeken, melyek a szereplők bezártságát hivatottak ábrázolni földrajzi és politikai térben, a menekülés lehetetlenségét érzékeltetni, ahol a tér determinálja a benne élőket, de az ott élők is formálják a teret, így egymás szimbiózisában megkonstruálnak egy átmeneti létállapotot.¹⁰ Ennek függvényében beszélhetünk tér, idő és identitás hármasságáról a kortárs prózában, melyek alkotott struktúráikban groteszkek és illuzórikusak, s ez az opozíciós felállás határozza meg a művek vélt vagy valós történelmi kontextusát, ahol maga a helykeresés, „*parttalan vándorlás, hányódás, törekvés*” csak egyetlen célt szolgál, önmaguk, egzisztenciájuk megalkotását. Ezen instabil világoknak elengedhetetlen eszközei az állandó úton levő férfiak, az apátlan fiúk generációja, a rezignált szülőképekkel vívódó, önkeresési folyamatban szenvedő felnőttek, akik küzdenek a veszteségek utóhatásaival, s mint végeláthatatlan kör, öröklődik a területi, anyagi, lelki és erkölcsi hiány.

Megjelenik az átmeneti zóna, ahol a nemzetiségek színes kavalkádjaja teremti meg a belső rendet, a régi és új világok találkozását, ugyanis a peremvidék egyik sajátossága, hogy a kisebb univerzumok találkozásának biztosít lehetőséget, s amelyik gyengébbnek minősül az feladja magát a másik boldogulására. Mitru volt az a város, ahol „*véget ért a Monarchia. Valahol itt húzódott a határ és emiatt két pályaudvar is volt a városban, egy román, meg egy magyar...a láthatatlan határ túlnövi magát, már a Civilizációt választja el a Barbárságtól...*”¹¹

Ebben az állandó mozgásban, a tér- és identitásváltó világban, kiemelt jelentőséggel bírnak a történetek stabil pontjai, pályaudvarok és állomások, mint a világok közötti küszöbök, az érkezés és távozás színterei, az univerzumok és kultúrák találkozási pontjai, utalva a szereplők valóság és irrealizmus közötti ingázására. A *Gyűlöletben*, maga a főszereplő is valami mágikus csodát vár a peronra lépve, egy találkozást, filmbeillő romantikát: „*Lelépek a peronra, és...nem történik semmi.*”¹² Azon a ponton lép át az anyja világából az „*apja felségterületére*”, s így a múlt

10 BÁNYAI Éva, *Térképzetek, névtérképek, határidentitások*, Komp-Press Korunk, 2011, 138.

11 PAPP Sándor Zsigmond, *Gyűlölet*, Bp., Jelenkor, 2019, 27.

12 Uo., 27.

és jelen találkozási pontja lesz a vonattállomás, ahol a főhős magára ölti szülei befejezetlen sorsát. Ezek fényében kortárs mitológiai elemnek nevezném Vida Gábor regényében a pályaudvarokat, várótermeket, ahol a főszereplő, Werner Lukács, tanúja lesz a világ változásának, nemzeti és kulturális sokszínűségének.

A peremvidékeken megképződött heterogén határidentitások nevükben és értékeik képlékenységében is hangsúlyt kapnak. Az identitás nem velünk született, jelenti ki Stuart Hall, hanem bennünk fejlődő és végbemenő személyiségfolyamat, melynek egysége, teljessége soha nem megvalósítható, állandó alakulásban van. Ezért illik az állandó mozgásban lévő térhez és tájhoz, vele együtt vagy ellentétesen, de mozgásban van. Külső behatások révén teremtdődik, mert az identifikáció folyamata hely- és környezetfüggő. *„Mindig vannak olyan járulékos jelentések, amelyek felett nincs uralmunk, amelyek előbukkannak és megghiúsítják a rögzült és stabil világok megalkotására tett kísérleteinket. Minden identitás szimbolikus térben és időben helyezkedik el. Mind rendelkezik azzal, amit Edward Said imaginárius földrajznak nevezett el: vannak jellemző tájai, helyei, otthonai, van hazája...a feltalált hagyományokban, melyek összekötik a múltat és a jelent...”*¹³ S ezek a határidentitások képződnek, utána stagnálnak a művekben, példának hozva fel Mihai Gondru jellemét a *Gyűlöletből*, annak családját, ahol a vegyesházasság révén kialakult személyiségproblémák, hovatartozás állandó kérdései, már nem tudnak csak társadalmi szinten maradni, behatolnak a családok életébe.

A Trianonnal induló romlás, Vida Gábor regényétől indulva, megérkezik az önpusztító, öngyűlölő egyén szerepéig Papp Sándor Zsigmond utolsó művében.

V. CSALÁDI VESZTESÉGEK-APAKÉPEK

Az egyén szocializációjának elsődleges színhelye a család, ezért társadalmi szempontból is jelentős szerephez jut, s ha megértjük a mikro-környezetben alakuló szálakat, interakciókat, akkor rálátást és értelmet kapunk az egyén külvilághoz való igazodására, kapcsolataira, konfliktusaira. A kortárs magyar irodalom kiemelt jelentőségű témája, az apa és fiúk kapcsolata, harca, melyet élesen meghatároz a jelenkori, valamint

13 HALL Stewart, *A kulturális identitásról*. In: Feischmidt Margit [szerk.]: *Multikulturalizmus*. Osiris Kiadó – Láthatatlan Kollégium, Budapest, 1997, 67.

a történeti szempont politikai, társadalmi és történelmi kontextusa. Egy fajta örökségről beszélhetünk, mely biztosítja a történelmi múlthoz, annak értékeihez való szilárd kötődést, megakadályozva a légüres térben lebegő identitás bolyongását.¹⁴

Alexander Mitscherlich, *A láthatatlan apa* című tanulmányában az apa-gyerek kapcsolatban nyomatékosítja a férfi tanító szerepét, melyet egyre inkább a társadalomban és az oktatásban a nők vettek át, így átalakult a kapcsolat minősége. Mikor a láthatatlan apa kifejezésről elmélkedik, nem a fizikailag, háborúban elvesztett szülőre utal, hanem annak a társadalomban való megszűnésére, a tanító funkcióval felruházott, az idegenné váló és a munkát végző apa képének eltűnése.¹⁵ Ennek meg tapasztalása révén az értékelés is változik, alakul, megjelenik az elidegenedés, szorongás, agresszivitás.

Mielőtt az apa hiányára fordítanánk a hangsúlyt, fontos az egészséges, teljes apa-élmény fogalmát is néhány gondolatban kiemelni, mely kétféleképpen hagy pozitív nyomot a fejlődő fiú személyiségében: első körben a szociális normáknak megfelelő rendezett viselkedést alakítja otthoni modell alapján, majd átörökíti a mintákat apáról fiúra, az életfeladatokkal, akadályokkal való erkölcsi és fizikai harc megküzdése céljával. Egy rendezett társadalomban és kultúrában megvannak a női és férfi szerepek, modellek, amikkel útnak indul az egyén, akárcsak a kultikus és gyakorlati tudás, továbbá annak alapos ismerete, hogy milyen formában bántak az anyaggal, esetleg milyen szabályok mentén építi fel mikrovilágának rendszerét. Ezen sémákat az apa közvetíti fiának, gyermekének, s épp ez a természetes folyamat bomlott meg a lakó- és munkahely szétválása, az alkalmazott és munkaadó viszonyának kialakulása során. Az apa egyenértékűvé vált a láthatatlan, mégis kizsigerelő hatalom jelképével, kiszolgálója vagy áldozata lett a rendszernek, így gyenge emberi mivoltukban továbbá nem rendelkeztek azzal az erővel, hogy megvédjék családjukat, következképpen legtöbbször elmenekülnek, vagy kapitulálnak.

14 BOKA László, *Peremek és középpontok. Tanulmányok a 20.század első felének magyar irodalmáról*, Bp, Balassi, 2018, 231.

15 MITSCHERLICH Alexander, *A láthatatlan apa*, Schulz Katalin [ford.], Café Babel, 53.szám [Hiány]

KÖVETKEZTETÉS

Mérlegelve vizsgálódásaim eredményeit, dolgozatom kiinduló pontja az erdélyi kortárs magyar irodalom nagyon is létező és megkülönböztethető sajátos jegyeinek, motívumainak kiemelése volt. Az erdélyiség, ezúttal mint térbeágyazottság és a régióra jellemző történelmi háttér, specifikus témákat biztosít a kortárs alkotóknak, s nekünk, olvasóknak, olykor annyi feladatunk marad csak, hogy tudatosan, egymás folytatásába helyezzük ezeket a regényeket, azzal a céllal, hogy megkapjuk az idő folyamának egy bizonyos láncolatát, melyet saját olvasatként a fent elemzett narratívák prezentálnak. Így a diktatúra borzalmait, a kaotikus és megcsonkított családi kötelékeket, az apa nélkül felnőtt fiak csonka, sok esetben átörököthetetlen társadalmát, vagyis a közelmúlt erdélyi/romániai valóságának töredezett, sérült, mégis összeilleszthető képét rajzolják ki előttünk.

A határidentitások sokszínűségét tapasztaljuk körvonalazódni a kiválasztott regények mentén, a kultúrák közi állandó konfrontációkban, melyek a kényszerűen megképzett peremvidékek határai között törtek felszínre az adott történelmi, politikai elvárásoknak megfelelően.

Meghatározva, majd alátámasztva a választott alkotók művein keresztül a narratív elbeszélések részben fiktív keretekben történő önéletírási technikáit, kvázi-történelmi visszatekintésekkel találkozzunk, a resignált elbeszélő perspektívájából bemutatott mikro- és makrotársadalmat, magát az egykori, nagybetűs Rendszert, ahol eleve nem számított az egyén, csak fogaskerek-léte volt vállalható és karterék-adatba jegyzett a hatalom részéről, annak még nagyobb hatalma előmozdításának, stabilizálásának a szempontjából.

A legjelentősebb vizsgált prózapoétikai eljárások (mint a gyermekperspektíva, alulnézet, önreflexió és referencializáló eljárásmodok) többszörösen is nyomatékosítják a kisebbségi létforma kiszolgáltatottságát, miközben a figyelmet elsődlegesen nem a történelmi valóság szükségszerűen konstruált emlékképeire, azok hitelességére, hanem az egyéni észlelés belső, nem egy ízben traumatikus szegmenseire, a lélektani folyamatokra és azok kognitív disszonanciáinak narratív megképezhetőségére irányítja.

Kezdeti célomnak megfelelően bizonyítani igyekeztem, hogy a kiválasztott művek megteremtik, és láthatatlanul is interakcióba hozzák a szövegszerűen megképzett világokat s azok olvasóit, befogadóit. Így a narratívák szoros összeolvasásai, komparatív elemzése során egy

képletes utazás részleteit sikerült térben és időben megvalósítani, ami tulajdonképpen a száz évvel ezelőtti történelmi eseményekkel indult, s elérkezett a befejezetlen jelenhez. Műfaji szempontból az ún. második prózaforulat befogadóiként a „történet” hangsúlyos visszakerülésével, újfajta primátusával, ismét hangsúlyossá lettek a cselekményszálak bonyolult összjátékaiban a belső érzékelések, lelki válságok, egyéni és kollektív traumák, melyek megjelenítési módjaira igyekeztem a vizsgált regényekben rávilágítani. Kollektív trauma, peremvidékbe burkolt határ-identitások, apa-fia kapcsolatok, többgenerációs konfliktusok, roncsolódott apa-képek, állandó otthontalanság, helykeresés és létbizonytalanság, identitásvesztés, a szövegbe írt lét különböző formái, a narrátori tudat és az emlékezés legmélyén egymáshoz kapcsolódva megalkotnak az erdélyi kortárs regények ezen sodrában bizonyos felismerhető jegyeket, ugyanakkor a kulturális és kollektív emlékezetre ható konstrukcióként lehetőséget nyújtanak a beépülésre az összmagyar irodalom kereibe is, a legszélesebb olvasói tudati rétegekben.

ÖSSZEFOGLALÓ

Tapasztalhatjuk a kiemelt narratívák mentén, hogy létezik az erdélyi kortárs irodalomnak egy olyan jelentős szegmense, mely tematikájában és írói technikájában is különböző jegyeket képvisel. Törekszik arra, hogy szövegvilágában létrehozzon egy olyan színes, önmagába zárt peremvidéket, mely feltétlen alapot biztosít egy multikulturális világnak, ahol a különböző nyelvekhez, nemzetekhez tartozó, többirányú kötődéssel rendelkező egyének [elsősorban maguk az írók is] sajátos tapasztalattal, transzgenerációs emlékekkel érkeznek, áthozva az előző század geopolitikai határok átrendeződése során bekövetkezett kényszerű változások megéléseit. A kiemelt művekben a kultúrák és nemzetek határán kényszeresen megkonstruált peremlélek olykor abszurd és iszonytató helyzeteket szülnek [öngyűlöleti féltóra], s a feszültségek már nem csak a felszín alatt lappanganak, hanem megfogalmazódnak, feltörnek, behatolnak a kisemberek mindennapi életébe. Így erőteljesen hangsúlyozódik a narratívákban az autobiografikusság, önéletrajzi elemekkel gazdagítva a szereplők szövegvilágát, mely olykor a valóság és az illúzió határán mozgó kíséletek filmkockáinak tűnhetnek.

BIBLIOGRÁFIA

Forrásszövegek:

- DRAGOMÁN György, *A fehér király*, Budapest, Magvető, 2016
PAPP Sándor Zsigmond, *Semmi kis életek*, Budapest, Libri, 2014
PAPP Sándor Zsigmond, Gyűlölet, Budapest, Jelenkor, 2019
VIDA Gábor, *Ahol az ő lelke*, Budapest, Magvető, 2019
TOMPA Andrea, *A hóhér háza*, Budapest, Libri, 2015

Szakirodalom:

- BÁNYAI Éva, *Térképzetek, névtérképek, határidentitások*, Komp-Press Korunk, 2011
BOKA László, *Kánonok metszéspontjai: érték/határ/érték. Gondolatok az erdélyi irodalom önreflexív stratégiájáról, helyzetértelmezéseiről, kánonmodelljeiről*, In UŐ., *Egyszólamú kánon?* Budapest, Gondolat, 2012
BOKA László, *Peremek és középpontok. Tanulmányok a 20. század első felének magyar irodalmáról*, Budapest, Balassi, 2018
DEMETER Zsuzsa, *Beszélgetés Papp Sándor Zsigmond íróval*, Helikon, 2016, január
HALL, Stewart, *A kulturális identitásról*. In: FLEISCHMIDT Margit (szerk.): *Multikulturalizmus*. Osiris Kiadó – Láthatatlan Kollégium, Budapest, 1997
JÖRN, Rüsen, *Trauma és gyász a történelmi gondolkodásban*, Lettre, 54/2004
LÁNG Gusztáv, *„Visszatérő” irodalom?* Kortárs online, 2010. július
MITSCHERLICH Alexander, *A láthatatlan apa*, Schulz Katalin (ford.), Café Babel, 53.szám [Hiány]
TOLDI Éva, *A múltreprezentáció lehetőségei*, Bp., Fórum Kiadó, 2008

HASONLÓSÁGOK ÉS KÜLÖNBSÉGEK AZ ERDÉLYI MAGYAR DISZTÓPIÁKBAN

■ SZABÓ KRISZTINA ■ krisztinaszabo80@gmail.com

Partiumi Keresztény Egyetem, Bölcsészeti és Művészeti Kar, Magyar nyelv és irodalom szak, III.év

■ Témavezető: DR. ALBU-BALOGH ANDREA, egyetemi adjunktus

Partiumi Keresztény Egyetem

BEVEZETÉS

Jelen tanulmányomban az erdélyi magyar irodalomban előforduló fontosabb disztópiákat szeretném összehasonlítani, ezáltal vizsgálva az adott művek hasonlóságait és különbségeit. Olyan erdélyi írók művei fog-
nak szerepelni dolgozatomban, mint Tamási Áron, Molter Károly, Bálint Tibor, Bodor Ádám, Márton Evelin és Zágoni Balázs. Választásom azért esett éppen erre a témára, mert aktuálisnak tartom ennek vizsgálatát és áttekintése még nem történt meg. A regények mind egy negatív jövő-
képet tárnak az olvasó elé, amiből arra következtetek, hogy a disztópia jegyeit hordozzák, ami kihat a karakterek életére is. A fentiek alapján következnek azok a kérdések, amelyeket a dolgozatomban tárgyalok. Az alapkérdésem az, hogy vannak-e hasonlóságok és különbségek az er-
délyi magyar prózában, a disztópia tárgyán belül és további kérdéseim, hogy van-e valamilyen folytonosság a művek között, illetve párbeszédet folytatnak-e a regények egymással vagy sem. Az alapfeltevésemhez tar-
tozik az, hogy a szereplők hogyan élik meg a kibontakozás hiányát, ami kiterjed társadalmi és magánéleti területre egyaránt.

Kutatásom alapjául Tamási Áron *Szűzmáriás királyfi* [1928], Molter Károly *Metánia RT* [1929], Bálint Tibor *Önkéntes rózsák Sodomában* [1967], Bodor Ádám *Verhovina madarai* [2011], Márton Evelin *Papír-
szív* [2012] és Zágoni Balázs *A Gömb* [2018] című regények szolgáltak. Választásom épp azért esett ezekre a művekre, mivel az erdélyi magyar próza disztópikus művei közül a leginkább reprezentatívak, illetve igye-

keztem az 1920-as évektől a kortársakig feltérképezni a disztópikus alkotásokat. Emellett az erdélyi magyar irodalomra, az utópiára és a disztópiára, illetve a kiteljesedett élet hiányára vonatkozó szakirodalmat használtam fel. Mindezek mellett igyekeztem feltérképezni az kortárs kritikákat, ami az említett regényeket illeti.

Az utópia, illetve negatív utópia egészen Sir Morus Tamás 1516 –ban megjelent *Utópia* című alkotásáig vezethető vissza. Az irodalmárok őt tekintik az utópia megalkotójának. Az utópia jelentése egy pozitív jövőbeli világkép, a disztópia viszont ennek ellentéte, negatív világképet jelent [Tóth J. Zoltán, 2013]. Mindig az irodalom és a társadalomtudományok határterületének számított. Az utópiák értelmezése kontextustól függően más és más problémákat vet fel és az értelmezési keretek is jelentős változásokon mentek keresztül az elmúlt évszázadokban. Ma a többség egyetért azzal, hogy az utópiák hozzájárulnak az emberi élet megértéséhez és javításához. Mégis, az utópiák irodalmi, társadalmi és politikai értelmezéseihez szükséges a társadalomszociológia és az irodalomtudomány együttműködése. Az utópia tekinthető egy olyan kifejezőmódnak, amely egy aktuálisan nem létező állapotot hangsúlyoz. Nem csupán egy irodalmi fogalom. Az irodalmi megfogalmazások mellett meg kell figyelni a politikaelmélet utópikus vonásait és az úgynevezett gyakorlati utópizmust, ami az alternatív életformát bemutató közösségek gyakorlata. Az utópikus szerkezet, ami egy-egy műben megjelenik, többnyire egyáltalán nem vonzó és nagyrészt még szerzője sem tartotta annak. Ebben a műfajban fontos a művön kívüli valóságra utaló referencialitás. Saját korának társadalmi-politikai környezetére reflektál egy olyan fiktív világ megalkotásával, amely határozottan elkülönül a konkrét történelmi viszonyoktól. Az említett elkülönítés lehet térbeli [a történet játszódhat egy ismeretlen szigeten vagy bolygón] és lehet időbeli [az író egy nem létező időbe –ami leginkább a jövő– helyezi a cselekményt]. Az utópia mindig a jelen társadalmának kritikáját mutatja be. A modern disztópiák gyakran reflektálnak a 20. század totalitárius diktatúráira és azok ideológiáira. Azt le kell szögezmem, hogy az utópikus történetek nem avval a céllal íródtak, hogy azt meg is valósítsák. Az utópikus gondolkodás épít a képzeletre, ami a legjobban az irodalomban gyökerezik. A legkevésbé sem foglalkoztatja a megvalósíthatósága ennek a képzelt társadalomnak, hanem leginkább a lehetőségek. Nem végleges tervekként tekintenek az utópiákra, hanem mint az emberi társadalom tökéletesítésére [Czigányik Zsolt, 2019].

Az utópia és disztópia műfaja jelen van az erdélyi magyar irodalomban is. A transzilvanizmus áramlata igazán központba hozta az erdélyiséget. Az érintetlen természeti táj a menedék toposzaként jelenik meg. Ez a fajta menedéktoposz nem a transzilvanizmus által alakult ki, hanem ez a romantika korszaka által felerősített immanens attribútuma az irodalmi szerveződéseknek. A szerzők ebben az időszakban a transzilvanista szövegek motívumait használták fel arra, hogy a diktatúraregény műfaját megalkossák. A műfaj megalakulásával azt az üzenetet szerették volna közvetíteni, hogy a társadalom patetikus közössége helyett a felmorzsolódott társadalom van jelen. Ugyanakkor megteremtődött a nációk közötti egység, viszont nem a transzilvanizmus alapelvei szerint, hanem a diktatúra könyörtelen körülményei következtében. Mondhatni, hogy maga Erdély a disztópia hazája [Antal Balázs, 2008].

Tehát, a disztópia műfaja határeset, mivel az irodalomhoz és a társadalomtudományhoz egyaránt tartozik. Ezen belül egy negatív jövőképet vetít az olvasó elé, ellentétben az utópiával. Olyan ellentmondások, feszültségek és utópiák ambivalens együttese jön létre, melyek éppen a feloldva fenntartott ellentétek egységében jelent továbblépést és utat a modernség felé. Ami az erdélyi magyar irodalomhoz tartozó disztópiákat illeti, az írók ebben az időszakban a transzilvanista szövegek motívumait használták fel arra, hogy a diktatúraregény műfaját megalkossák. A műfaj megalakulásával azt az üzenetet szerették volna közvetíteni, hogy a társadalom patetikus közössége helyett a felmorzsolódott társadalom van jelen.

DISZTÓPIA A KÉT VILÁGHÁBORÚ KÖZÖTTI ERDÉLYI MAGYAR IRODALOMBAN

Dolgozatom ezen részében két disztópikus művet emelek ki, majd keresem ezek között a hasonlóságokat és különbségeket, melyek a két világháború közötti erdélyi magyar irodalomhoz tartoznak. Ezek a következők: Tamási Áron *Szűzmáriás királyfi* [1928] és Molter Károly *Metánia RT* [1929] című regények. Tamási Áronnak az aktuális társadalom- és kultúrkritikai megfontolásokkal bővülő nézetei eredendően az archaikus népi hitvilág és keresztény létszemléleti formák szintézisét megvalósító népi mitologizmus övezeteihez kötődnek. A fiatal székely Tamási Áronban érezhető a lendület és a tehetség tüze, amellyel ő ír, épp ezért *Szűzmáriás királyfi* című írása úgy hangzik, akár egy szép ígéret, ami még vár

a beváltásra. A kis harisnyás székely fiúcska, Csorja Boldizsár történetét úgy beszéli el, mint valami hőseposzt. Bódít úgy látja, mint a székely karakter reprezentációját, egy fajtának a prototípusát, kinek sorsában az egész fajta sorsa tükröződik. Ez a székely író ebben a székely regényben annyi őseredeti vonást mutat meg a székely népben, amit még magyar író nem mutatott. A keresztény felszín alatti pogányság elemeit, az európaias kultúrformákkal való inkompatibilitást, az ősemlékei jóság és vadság keveredését mutatja fel regényében. Egy székely életideál, gyönyörködés és életérzés rejlik benne, ami még vár a beteljesedésre [Schöpplin Aladár, 1929]. A székely élet tragikumát akarta fölmutatni, amely egy szerencsétlen és magát gyászoló, figurázó, víg és cselekvő nép, ezen kívül pedig a tragikumon felülemelkedő újrakezdést. A regényen belül két nemzedéket [apát és fiát] mutat be és mindkét nemzedékben a költöttségekből való szabadulás vágya van jelen. Ez a vágy az öregekben homályosan, míg a fiatalokban tudatosan. A főhősben, Csorja Bódiban a leglátványosabb a szabulásnak vágya. Őt nem érti a város és az iskola egyaránt, így kedvelője lesz Szűz Máriának. Bódi az író hivatástudatát hordozza, amikor a nép megváltását keresi. Itt beszélhetünk önreflexióról is, ami az író és főhőse közötti kapcsolatot illeti. A megváltás megoldása mitológiai, mivel Bódi a nép megváltását Szűzmáriás királyfiként önmaga feláldozásával próbálja teljesíteni [Czine Mihály, 1966].

Molter Károly *Metánia* RT [1929] című regényében az alaptörténet egy föld alatti birodalom, amit Metániának neveznek és itt emberekhez hasonló apró lények élnek. Egyetlen foglalkozásuk van, ami a szag- és gáztermelés. A szag az egyetlen jelentős dolog a számukra, ezért differenciált szagkultúrájuk és szaggazdaságuk van. Egyik legértékesebb kultúrkincsük a rothadás és a szemétdomb illata az aranyuk. Reflektálnék arra, hogy alapjában véve az ötlettel semmi gond sincs, viszont az író nem viszi végig ezt. Időnként felkap egy ötletet, amit megforgat, majd szellemesen játszik vele, azután eldobja és azt már soha nem látjuk viszont. Ostorozni akarja a modern kapitalista-materialista életfelfogást, amelyben a bank a fontosabb, mint a templom; az ügyesség, mint a becsület és a hitel, mint a hit [Bálint György, 1931]. A regény megjelenését követő pár évben nem fogadták túl jól magát a művet, leginkább kritikusán álltak a műhöz, ahogyan Bálint György is tette, amit megemlítettem az előbbieken. Abban egyet lehet érteni, hogy Molter Károly a modern kapitalista-materialista életfelfogást akarja bírálni írásában, amit egyébként látványosan művel, hiszen nem igazán találkozni ilyen

abszurd, de mégis szenzációs világteremtéssel. Maga a föld alatti birodalom, illetve a szag- és gáztermelés, amiből úgymond „megélnék” a társadalom lakói. Maga az alapötlet, hogy a társadalmi rendszer egy érzékszerven és annak a különböző kigondolásain alapul, az egyedülálló ötlete az írónak.

Elmondható, hogy a két világháború közötti korszak disztópikus művei leginkább a nemzetföltést fogalmazzák meg, mert a magyarság kisebbségi sorsban van. Ez különösen Tamásira jellemző, aki a következő kérdésekre keresi a választ: a székely sors, megmarad-e a székely identitás és lesz-e jövője. A társadalombírálat, a társadalmi gépezet működése, ami lefokozza az embert, ez inkább Molter esetében jelentkezik.

DISZTÓPIA A SZTÁLINISTA ÉLMÉNYVILÁG JEGYÉBEN

Ebben a részben Bálint Tibor Önkéntes rózsák Sodomában [1967] és Bodor Ádám *Verhovina madarai* [2011] című regényeket vizsgálom és hasonlítom össze. Bálint Tibor kisregényében a technika fejlődésével párhuzamos elidegenedést mutat, így szatirikus, felnagyított, apokaliptikus ábrázolásával és prófétikus hangvétellel óvja az emberiséget az általa festett, falanszterszerű jövőtől: „Naponta el kell hallgattatnunk szívünket. Tudomásul kell venni, hogy modern világban élünk, s ez a század nem az álmok és a merengések, hanem a kegyetlen józanság százada!”, ami utalás arra az időre, amelyben az író élt, azaz a kommunizmusra. A regény fő üzenete, hogy a gépiesség századunk bűne, amely megöli a játékot és elriaszt minden álmot. Ebben a fantasztikus disztópiában a művészet tiltásáról és az érzelmek elértéktelenedéséről szól; saját szatirikus hatását azzal teremti meg, hogy az elgépiesedett emberiség helyett a robotokat ruházza föl az emberekből kihalt értékekkel. Karakterei allegorikus alakok, akik az emberség-embertelenség absztrakt elveit testesítik meg. A műben uralkodik a naturalista, expresszionista, érzéki-megjelenítő, szimbolikus ábrázolásmód és a lírai hangvétel. Két alapszimbóluma a romlott város, Sodoma; valamint a természet és a szépség jelképe, a rózsza. A gépi-materiális és mennyiségelvű tényezők eluralkodása a lélek- és minőségelvű létberendezése, ami a veszélyforrás. A szcientizmus, az egydimenziós anyagelvűség eluralkodása végigkíséri a huszadik század gondolkodóinak és íróinak a töprengéseit és aggodásait Heideggertől Hamvas Béláig; Huxleytől Orwellig. Ez összekapcsolódva a szellemi személyiséglefokozódás, az egyéniségelhalás,

a tömegesedés, az atomizálódás, a szubjektivitást tárgyi eszközletté süllyesztő hatalmi uniformizálódás, agresszív és dehumanizáló egyenlőtlenség, a fenyegető önkényuralom és diktatúra egymással összefüggő problémakörökkel [Bartha Zoltán, 1990]. A katasztrófa sújtotta réteg szomszédságában a láthatatlan és látható fenyegetésektől szorongatott város önként masírozik az elembertelenedés zsákutcájába. Miközben az ember már rég dehumanizálódott, a humán robotok ugyanígy rég elsajátították az emberek tulajdonságait. Ami a tárgyi jövőképet illeti, az olvasó értelmezésén múlik, hogy honnan kezdődik és végződik a humánum vagy éppen az inhumán. Ebben az esetben a robotok már nem tárgyak többé, hiszen felcserélődtek a társadalmi szerepek, egyszóval felborult a harmónia [Antal Balázs, 2012]. Az emberiség hamis értékei és alternatívái állítja fantasztikus vízióba, hogy morális figyelmeztetése próféciaaként hasson a negatív jövő elkerülése érdekében. Az irreális, fantasztikus elemek átütő erejű, összetett és sűrített gondolati egységbe szerveződnek sokrétű képi-vízióháros rendszert mozgosítva. A groteszk, komikus vonások és disztópikus jövő-látomás eszméi, érzelmi vonulása, a szimbolikus képvilág és lírai kifejezés töretlen/lendületes sodrása a példázatos szövegek intellektuális, morális és poétikus jegyeit jelenítik meg [Bertha Zoltán, 1990].

Bodor Ádám világa egy igazán fenséges, félelmetes, talányos világ; logikátlanak tűnő, irracionális eseményeket részletező realizmussal, amit precíz pontossággal mesél el; a színtér sivár, sebzett, szinte mindig hegyvidék, amely fölött torz és rejtélyes hatalom uralkodik; lakói szorongó emberek, diffúz és zavaros identitással. Kiszolgáltatásuk olyan méretű, hogy csak rabtartóik függvényeként tudnak élni, de közösséggé formálódni nem tudnak; ez azt jelenti, hogy magányos, dehumanizált alakok léteznek a civilizáció igen alacsony fokán. Ugyanakkor annyi csodás elemmel, metafizikai történnel tartkított a világa, hogy Gabriel García Márquez prózáit és annak mágikus realizmusát juttatja eszünkbe. Nem krónikát ír, hanem újratekinti a sztálinizmust, mindenekeelt a román, ez esetben a szovjet-ukrán pártidiktatúra által létrehozott állapotokat. Az emberi lélek fekélyei buggyannak ki, melyek olyan borzalmasak, hogy csak az abszurd, a szürrealizmus, a mágikus realizmus eszközeivel tudta ezeket megteremteni [Hegedűs János Imre, 2016]. Talán mégis van valamilyen linearitás az elbeszélésben, noha az időt már régen fel-függesztették, és a karakterek csakis a végre várnak, amikor többé nem megy le a nap, ahogy azt megjövendölte „Eronim Mox szakácskönyve”.

Felmerül az a kérdés az olvasóban, hogy a vég egyik opcionális lehetősége lehet-e a madarak visszatérése, aminek körülményei ismeretlenek; de semmiképpen sem véres apokalipszis, hanem sokkal inkább idill, amelyben a természet visszaveszi jogait és visszaköltözik a maga elveszített királyságába. Ahogyan Bodor Ádám más műveiben is, itt is jelen van az arctalan hatalom; ugyanúgy mindenféle anakronisztikus címet viselő alakok reagálnak [például: alprefektusnő, pápa, brigadéros, közegészségügyi prokurátor, tiszteletbeli csendbiztos]; mindennapos a politikai gyilkosság és az erőszak; és itt is a bedeszkázott alakú házban őrzik a foglyokat, az Augustin házaspárt [Bán Zoltán András, 2012]. Ahogyan az a kijelentés, hogy „Verhovinán nincsenek madarak” áll a regény címéhez, úgy áll Verhovina a világhoz, még hozzá a mi világunkhoz. Verhovinában a közösség már nem megtartó erő, hiszen mások döntenek saját sorsa felől. Mások döntése a vonat; a pénz helyett kiutalt kupon; a közmosoda működtetése; sőt az élet és a halál melletti döntés is a felsőbb vezetés kezében van, ha úgy tetszik neki. Ha egyszer eljönnek valakiért, nincs hova menekülnie és ami a legborzasztóbb, nincs is miért menekülnie; ráadásul mindig éjjel jönnek. Egyszóval, kemény diktatúrát idéz elő, gyomorszorító, misztikusba hajló történetekkel [Szeifert Natália, 2012].

Tehát, Bálint Tibor egy túlsúfolt technikumú társadalmat tár az olvasó elé, amelyben az inhumánus által mutatja be ezt a negatív jövőképet, amíg Bodor Ádám bár ugyanúgy az inhumánuson keresztül, de próbálja feltérképezni a folyamatos változatosságot, ami Bálintnál hiány.

DISZTÓPIA A KORTÁRS ERDÉLYI MAGYAR IRODALOMBAN

Elemzésem utolsó részét Márton Evelin *Papírszív* [2012] és Zágoni Balázs *A Gömb* [2018] című regényeivel zárnám. Márton Evelin regényében tanui lehetünk Sztása sorsának. A narrátor ismerteti az olvasóval a gyerekkorát, majd azokat az eseményeket, amelyek által a szigetre került. Sztása gyermekkorának elmesélése a kommunista Romániában kezdődik. Megtudjuk, hogy a szülei elváltak egymástól, nem sokkal utána pedig az édesanyja elszökik az országból és magával viszi kislányát is, majd édesanyja egy autobaleset során életét veszti. Majd a kislánnyal ezután történik az első olyan eset, ami által a történet a valóságszerűség szintjéről a fantasztikum szintjére lép, illetve ez az eset később belesimul az események disztópikus rendjébe. Az történik, hogy a kórházban szárnyacskaik nőnek. Amint kinőnek szárnyacskaik, elszállítják egy svájci inté-

zetbe, ahova különleges képességű gyermekeket gyűjtenek, és speciális nevelésben részesítik őket. Sztása ebben az intézetben találkozik Aytor Atlahával, akinek szintén szárnyai vannak. A regény főhősnője, Sztása ír a füzetébe egy tökéletes utópiáról, amelyben szeretne élni. Aytor kitervelte azt, hogy a szigeteken egy új világot teremthetnek. A három szigeten három különböző embert helyez el. Az egyik szigeten Sztása és Brodu él, Szaíd csak élelmet, italt és tudatmódosító szereket visz nekik heti rendszerességgel. Szaíd és Brodu is Aytor embere. Sztásának egy Aytor által kitalált új társadalom számára kellene kidolgoznia az Új Vallás alapjait. Az olvasóban feltevődik a következő kérdés: Mire épülne ez az új vallás? A történetben ez nem derül ki pontosan. Csupán néhány alappillért ismerjük meg. Az Új Vallás kialakításához elengedhetetlen Sztása bonyolult lelki folyamatai, amihez társul még a zene és a szigeten található színes kövek. Egy másik szigeten, ami nincs messze Sztása lakhelyétől, azaz a Szeméttelepen, Ezópusz feladata az lesz, hogy újrarahasznosítsa a szemetet. A harmadik szigeten tartózkodik a Kisherceg, kinek az a feladata, hogy hatékony víztisztító berendezést találjon ki. Aytor Atlaha úgy gondolja, hogy ők hárman tudnának egy olyan világot teremteni, amely megmentené az emberiséget. Sztása felnőttkorában már nem létezik az Európai Unió, helyette a mágnesok uralják a Földet, az Új Világ totalitárius rendszere szerint [Murzsa Tímea, 2013].

Zágoni Balázs regényének alapötlete úgy hangzik, mintha a szerző a modern társadalom jelenségeit gyűjtötte volna össze egy csokorba; a lázadás, a röghöz kötés és a kerítés mögé szorított kolóniák. Mindezen keresztül egy negatív jövővel rendelkező Európát készül bemutatni, bár az író úgy nyilatkozik saját művéről, hogy ő egy heterotópiát írt, ami egyenlő egy lehetséges valósággal. A regény több szinten is működik, hiszen kapunk egy kalandregényt; egy kis sci-fit; megismerünk általa egy disztópikus Európát, miközben az olvasmány társadalmi kérdéseket is feszeget, viszont nem didaktikus módon. A következő kérdések foglalkoztatják: Ki és hogyan tartsa el az időseket?; Mennyire szólhat bele polgárai életébe az állam?; Elmosódhatnak-e egyszer az országhatárok? [Várkonyi Zsolt, 2018]. A regény egy összeomlás utáni időszakban játszódik, amikor a társadalom valamennyire magára talál és ezt a szerepet a nagyobb, erősebb, jelentős városkörzettel rendelkező városok veszik át, amelyek egymással is rivalizálnak. A rivalizálást az is táplálja, hogy a főváros költözés előtt áll, mivel az alföldön elvislehetetlenné válik a klíma. Az adósságválságból a kiutat a Nagy Kínai Újrakezdés jelenti, ami valamiféle új egyensúlyt hoz

létre, de egyúttal azt is kimondja, hogy a gyerekek megöröklik a szülők és a nagyszülők adósságát. Azt tudni kell, hogy ez az alapfeltétele annak, hogy bármilyen városi szolgáltatásban részük lehessen [például: egészségügy, oktatás]. Akik ezt nem vállalják, azok kiköltöznek a városból és így jönnek létre a kolóniák. Az öregek ellátásának problémáját az állam és az önkormányzatok, „mint valami döglött macskát, úgy dobálják át egymás kerítésén”; részben ez is okozza a szakadást, így nem csoda az, hogy nyugdíjasszáradások törnek ki. Ami a történet lokalizációját illeti, egy fiktív hely, ami „nyomokban Erdélyt tartalmaz” [Papp Attila Zsolt, 2018].

Összegzőképpen, Márton Evelin és Zágoni Balázs egyaránt elgondol egy aktuálisabb társadalmat, viszont Márton Evelin főhősén és annak sérelmein, hozzáállásán keresztül készül bemutatni egy társadalmat, míg Zágoni Balázs egy tudományosabb, sci-fi vonalat kezd.

KÖVETKEZTETÉS

Következtetésekként, Tamási Áron *Szűzmáriás királyfi* [1928] és Molter Károly *Metánia RT* [1929] című regények párbeszédet folytatnak egymással a nemzetféltés témáját illetően; míg Bálint Tibor *Önkéntes rózsák Sodomában* [1967] és Bodor Ádám *Verhovina madarai* [2011] című regényeknél is észrevehető ez a párbeszéd az inhumánumon keresztül; végül Márton Evelin *Papírszív* [2012] és Zágoni Balázs *A Gómb* [2018] című regényekben a legkiemelkedőbb és leglátványosabb ez a párbeszéd. Tehát, ahogy haladunk előre az erdélyi magyar disztópiák tárgyában, annál jobban válik szembetűnőbbé a művek közötti párbeszéd és közöttük levő hasonlóságok.

További kérdések is felmerültek a témát illetően, mint van-e valamilyen vezérmotívum az erdélyi disztópiákban. Korszakonként, illetve művenként is jelen van a vezérmotívum. A két világháború közötti korszakot illetően, Tamási Áron és Molter Károly regényében ott van a nemzetféltés. A sztálinizmus védjegyét képviselő erdélyi irodalom korszakát illetően, Bálint Tibor és Bodor Ádám regényében a felsőbb hatalom diktatorikus társadalmát mutatja be, hogy ez a hatalom uralja az egyént, így az egyén nem irányíthatja saját sorsát. A kortárs irodalmat illetően, szembetűnő az aktuális társadalom feltérképezése, ami okozza a heterotópiába való átmenetet is. Művenként a vezérmotívum pedig az abszurdum és a realizmus együttese, mármint nem teljesen csak abszurdítás jelentkezik és természetesen nem csak realizmus, hanem megosztva mindkettő.

BIBLIOGRÁFIA

- Tamási Áron: Szűzmáriás királyfi, Petőfi Irodalmi Múzeum, Budapest, 2011, [keletkezési év: 1928], hozzáférés: https://reader.dia.hu/document/Tamasi_Aron-Szuzmarias_kiralyfi_Zold_ag-1098
- Molter Károly. Metánia RT, Irodalmi Könyvkiadó, Bukarest, 1969, [keletkezési év: 1929]
- Bálint Tibor: Önkéntes rózsák Sodomában, Irodalmi Könyvkiadó, Bukarest, 1967
- Bodor Ádám: Verhovina madarai: változatok végnapokra, Magvető Kiadó, Budapest, 2011
- Márton Evelin: Papírszív, Bookart, Csíkszereda, 2012
- Zágoni Balázs: Fekete Fény: A Gömb, Móra Könyvkiadó, Budapest, 2018
- Hegedűs Géza: A magyar irodalom arcképcsarnoka, in. Tamási Áron, 1995, hozzáférés: <https://mek.oszk.hu/01100/01149/html/tamasi.htm>
- Dávid Gyula, Balogh Edgár: Molter Károly, in. Romániai Magyar irodalmi Lexikon, Kriterion Kiadó, Kolozsvár, 1981, hozzáférés: <https://lexikon.kriterion.ro/szavak/2923/>
- Kántor Lajos: Romániai magyar irodalmi lexikon, in. Bálint Tibor, Kriterion Kiadó, Kolozsvár, 1981, hozzáférés: <https://lexikon.kriterion.ro/szavak/190/>
- Scheibner Tamás: Bodor Ádám, Petőfi Irodalmi Múzeum, Budapest, 2021, hozzáférés: <https://pim.hu/hu/dia/dia-tagjai/bodor-adam#eletrajz>
- Balogh Andrea: Kortárs erdélyi magyar irodalom [megjelenés alatt, 2020]
- Tóth J. Zoltán: Utópia vagy eszményi társadalom?, 2013, hozzáférés: <http://jesz.ajk.elte.hu/toth13.html>
- Czigányik Zsolt: Utópia és utópizmus: egy irodalmi és politikai fogalom-pár nyomában. Korunk, 2019, 2. sz., 11–22.
- Gál Andrea: Kísérlet a magyar utópia vázlatos történetére. Korunk, 2019, 2. sz., 32–37.
- Antal Balázs: A toposz trónfosztása. Transzilvanista szöveghagyományra épülő disztópikus regények. Helikon, 2008. 19. sz.
- Orosz Magdolna: „Progresszív egyetemes poézis”, in. Romantikus ellentételezések és utópiák, Gondolat Kiadó, Budapest, 2014, 12–13.
- Czigányik Zsolt: A szabadsághiány anatómiái, 2011, hozzáférés: <https://www.szaktars.hu/akademiai/view/cziganyik-zsolt-a-szabadsaghiany-anatomiai-az-emberi-szabadsag-xx-szazadi-angol-ellenutopiakban-2011/>

- Buda Béla: A közvetlen emberi kommunikáció szabályszerűségei, in. A szocializáció mint kommunikációs folyamat – a személyiségzavarok kommunikációs eredete, 1974, hozzáférés: <https://mek.oszk.hu/02000/02009/02009.htm#1>
- Mravik Patrik Tamás: Rítusok a modern disztópiákban, in. Alföld – Irodalmi, művészeti és kritikai folyóirat, Debrecen, 2018/11, 71–80.
- Bertha Zoltán: Archaikum és modernség, népiség és erdélyiség. Tamási Áron eszmévilágáról, in. Nyelv- és irodalomtudományi közlemények, 2012/2, 77–98, hozzáférés: http://www.sztanyi.ro/download/NYIRK_2012_2.pdf
- Schöppflin Aladár: Szűzmáriás királyfi – Tamási Áron regénye, in. Nyugat, 1929. 2. Szám, Irodalmi figyelő, hozzáférés: <https://epa.oszk.hu/00000/00022/00459/14300.htm>
- Czine Mihály, Sötér István fsz.: Népiség és mítosz. Lélekindulás. Novellisztikája, in. A magyar irodalom története VI., Akadémiai Kiadó, Budapest 1966, hozzáférés: <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Spenot-a-magyar-irodalom-tortenete-1/vi-kotet-a-magyar-irodalom-tortenete-1919-tol-napjainkig-5A6A/a-magyarirodalom-a-ket-vilaghaboru-kozott-19191945-5A8A/mufajok-es-mufaji-torekvesek-628E/proza-64C7/28-nepiseg-es-mitosz-tamasi-aron-czine-mihaly-657A/lelekindulas-novellisztikaja-658B/>
- Sípos Lajos: Tamási Áron, Élet- és pályarajz, Elektra Kiadóház, Budapest, 2006, 53–57, hozzáférés: https://konyvtar.dia.hu/xhtml/_szakirodalom/Sipos_Lajos-Tamasi_Aron.xhtml
- Bálint György: Metánia RT – Molter Károly regénye, in. Nyugat, 1931/1, Figyelő, Magyar irodalom, hozzáférés: <http://epa.oszk.hu/00000/00022/00505/15759.htm>
- Bartha Zoltán: Bálint Tibor, in. Magyar SciFItörténeti Társaság, 1990, hozzáférés: <https://sites.google.com/site/scifitort/iroportrek/balint-tibor>
- Antal Balázs: Abszurd jelenségek Pákándi Géza és a Forrás-nemzedékek prózájában, in. Kortárs online, 2012/4, hozzáférés: http://epa.hu/00300/00381/00169/EPA00381_kortars_2012_04_10159.htm#content
- Bertha Zoltán: Bálint Tibor, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1990, 49–61, hozzáférés: <https://adoc.pub/erdelyi-magyar-adatbank-bertha-zoltan-balint-tibor.html>

- Szőcs István: A kiállítás képei –képtelenségekkel? , in. Helikon, 2013/4, hozzáférés: https://regi.helikon.ro/index.php?m_r=3272
- Hegedűs Imre János: Bodor Ádám: Verhovina madarai c. regényéről, in. Eirodalom –Erdélyi irodalmi portál, 2016, hozzáférés: <https://www.eirodalom.ro/konyvekrol/item/3133-bodor-%C3%A1d%C3%A1m-verhovina-madarai-c-reg%C3%A9ny%C3%A9r%C5%91l.html>
- Bán Zoltán András: A zárványélet szépségei, in. Revizor online, 2012, hozzáférés: <https://revizoronline.com/hu/cikk/3982/bodor-adam-verhovina-madarai/>
- Rózsa Mária: Bodor Ádám: Verhovina madarai, in. Népújság, 2021, hozzáférés: <https://www.e-nepujas.ro/articles/bodor-adam-verhovina-madarai>
- Szeifert Natália: Változások határesetekre / Bodor Ádám: Verhovina madarai, in. Olvass bele, 2012, hozzáférés: <https://olvassbele.com/2012/03/12/valtozatok-hataresetekre-bodor-adam-verhovina-madarai/>
- Murza Tímea: Dal a madártani egyletről, in. Kortárs online, 2013, hozzáférés: <https://www.kortaronline.hu/aktual/irodalom-papirsziv.html>
- Papp Attila Zsolt: A jövő nyomokban Erdélyt tartalmaz – beszélgetés Zágoni Balázs íróval, filmkritikussal, in. Helikon, Interjúk, 2018/17, hozzáférés: <https://www.helikon.ro/a-jovo-nyomokban-erdelyt-tartalmaz-beszelgetes-zagoni-balazs-iroval-filmkritikussal/>
- Mărcuțiu Rácz Dóra: Bögölydrónok, lázadó nyugdíjasok, egy disztópia és egy igazán erdélyi sci-fi – Zágoni Balázs könyvbemutatójáról, in. Helikon, Beszámoló, 2018/10, hozzáférés: <https://www.helikon.ro/bogolydronok-lazado-nyugdijasok-egy-disztopia-es-egy-igazan-erdelyi-sci-fi-zagoni-balazs-konyvbemutatojarol/>
- Várkonyi Zsolt: Állítsuk meg a rejtélyes Gömböt, ez veszélyes!, in. Librarius –Kortárs kult magazin, 2018, hozzáférés: <https://librarius.hu/2018/05/17/allitsuk-meg-a-rejtelyes-gombot-ez-veszelyes/>
- Cseke Péter: Kisebbségi létparadoxon-értelmezések, in. Paradigmaváltó erdélyi törekvések, Kriterion Kiadó, Kolozsvár, 2003, 80-103.
- Boka László: Egyszólamú kánon?, Gondolat Kiadó, Budapest, 2012, 106-107.
- Balázs Imre József: Antropológiai szempontok a Gheorghiu-Dej koszak rövidprójájának megközelítéséhez, in. A sztálinizmus irodalma Romániában, Komp-Press Kiadó, Kolozsvár, 2007, 65-87.

OKOESZKÖZ-HASZNÁLAT IDŐS SZEMÉLYEK KÖRÉBEN A ROMÁNIAI BIHAR MEGYÉBEN

■ HUNYADI IRÉN IMOLA ■ yfyncy@gmail.com

Partiumi Keresztény Egyetem, Gazdaság- és Társadalomtudományi
kar, Szociális munka szak, III. év

■ Témavezető: DR. SZÉKEDI LEVENTE, egyetemi adjunktus

Partiumi Keresztény Egyetem, Gazdaság- és Társadalomtudományi kar

1. BEVEZETŐ

A kutatás területi behatárolásával kapcsolatban elmondható, hogy a romániai Bihar megyében készült, ezen belül Nagyváradon és a környező falvakban, városokban.

A kutatás alanyai olyan idősek személyek, akik a *Granny* nevű szociális projekt támogatóit, többnyire szerény anyagi körülmények között élnek, alacsony jövedelemmel rendelkeznek.

A 21. században számos jelentős társadalmi problémával kell szembenéznünk, ezek közül egyik a társadalom elöregedése [Gábrriel, 2019]. A népesség elöregedése magával hozza azt, hogy foglalkoznunk kell időseinkkel [Berde & Kuncz, 2018].

A digitalizációnak lehetnek jótékony hatásai, ami az időseket érinti, mivel új utakat nyithat meg a nagy mennyiségű információhoz való hozzáférés, a kapcsolattartás új dimenziója felé. Az internet segítségével az ügyintézés online történő végzése, lehetőséget ad arra, hogy pozitív változásokat és könnyítéseket idézzon elő az idősek mindennapi életében [Simion, 2020].

Témaválasztásomban befolyásolt mindaz, amit a munkám során az idősek személyekkel kapcsolatban tapasztaltam, valamint a mindennapi élet során a családban és ismeretségi körben láttam és megéltem.

A kutatás célja feltárni a Nagyváradon és környékén élő alacsony anyagi jövedelemmel rendelkező idősek digitalizáció felé való nyitottságát, ebben való jártasságát 2020–2021-ben.

2. ELMÉLETI HÁTTÉR

2.1. Az idős személyek általános jellemzői

Az ember élete egy folyamat, aminek részeként elér az ember egy korhatárt, ami után már idősnek tekintjük. A WHO korbeosztás szerint, a 45–59 évesek középkorúak, a 60–74 év közöttiek öregedők, a 75–90 évesek öregek, és a 90 év felettiak agastyánok [World Health Organization, 2015].

Az idős személyek között van, aki könnyebben éli meg az idősödést és ennek az időszaknak a velejáróit. De az a jellemzőbb, hogy az idősök elzárkóznak a környezetüktől direkt vagy indirekt módon, elszigetelődnek, s fokozatosan, egyre kevesebb emberrel tartanak kapcsolatot. Nehéz általános érvényű következtetéseket adni az idős személyekről az időskor kutatói szerint, mivel az életkor növekedésével, az egyének közötti különbségek is nőnek. [Horváth-Szabó, 2019].

Az az érzés, hogy az idős személy milyennek látja magát, s milyennek szeretné, hogy a környezete őt lássa, több tényező együtthatásaként alakul ki. Ez olyan jelentős érzés lehet, ami az életüket is meghatározza [Gombos és mtsai., 2020].

Az idősök helyzetének mérésére többféle indexet készítettek, de a leggyakrabban használt index az Aktív Idősödés Indexe [angolul Active Ageing Index]. Az Aktív Idősödés Indexe 4 dimenzióból áll: foglalkoztatottság [35%], társadalmi részvétel [35%], független egészséges és biztonságos élet [10%], képesség az aktív időskorra és támogató környezet [20%]. Az index kiszámítását a zárójeles részekben megadott súlyok mértéke szerint végzik [Berde & Kuncz, 2018].

Fontos szem előtt tartanunk azt, hogy az idős személyek nem alkotnak homogén csoportot. Jelentős különbség lehet az azonos korú személyek között. [Negoescu & Calipolitis, 2020].

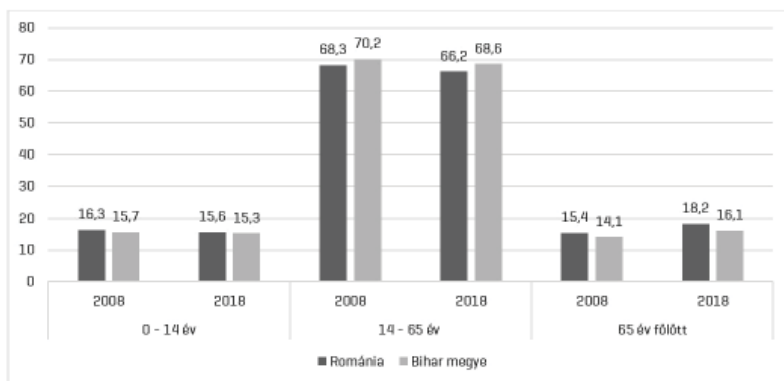
2.2. Idős személyek az Európai Unióban, Romániában és Bihar megyében

Az egyik jelentős társadalmi kihívás, amivel a 21. század szemben áll az az előrejedés, mivel egyre jellemzőbb a termékenysége csökkenése és születéskor várható élettartam növekedése [Gábrriel, 2019]

A State of Health in the EU Romániára vonatkozó ország profiljának [2019] adataiból kiderül, hogy noha Romániában a születéskor várható élettartam a 2000-től egészen 2017-ig több mint négy évvel nőtt [2000-ben Romániában a várható élettartam 71,2 év volt, addig 2017-

ben ez a szám 75,3 lett], de még ezzel a pozitív változással is jelentősen elmarad az Európai Unió átlagától, ami 80,9.

Az 1. ábrát megfigyelve azt látjuk, hogy Romániában a 0–14 éves korosztály százalékos részaránya, a 2008-as és a 2018-as évek között 0,7%-os csökkenést mutat. A 14–65 éves korosztálynál 2,1% csökkenést látunk a 2008-as és a 2018-as időpontok között. A 65 év feletti lakosságnál viszont azt látjuk, hogy 2,8%-os a növekedés. Ezek az adatok alátámasztják, hogy Románia lakosságára is jellemző az elöregedés. Az ábrából kitűnik, hogy Bihar megye sem mutat az országos adatokhoz képest jelentős eltérést.

1. ábra: A korosztályok százalékos megoszlásának változása a teljes populációban Romániában és Bihar megyében [2008–2018]

Forrás: insse.ro

2.3. Az idősek és a digitalizáció

A digitalizáció jótékony hatásai az időseket érintheti, mivel új utakat nyit meg a nagy mennyiségű információhoz való hozzáféréshez, és lehetőséget ad arra, hogy pozitív változásokat idézzon elő az idősek mindennapi életében [Simion, 2020].

A különféle digitalizációs lehetőségek, kezdeményezések nem maradhatnak pusztán elméleti szinten, hiszen innovatív lehetőségeket rejtenek, a modern technika felhasználásával az otthoni idősellátásban, az

„okosotthonok” megteremtésével, távoli megfigyelés révén, s az új kommunikációs technikák megtanítása révén az idősek számára [Hoara, 2019].

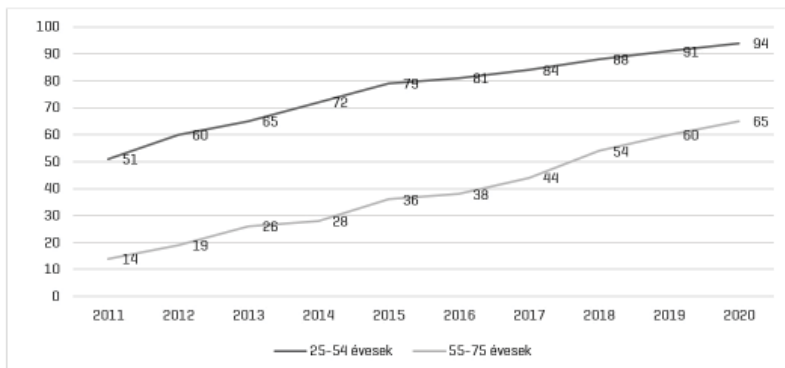
Az okos szót mint egy technikai vívmány megnevezését, minősítést először az okostelefonnál használták, ami az angol smartphone szó tükörfordításából ered. Az okostelefonokat követően, megjelentek az okoskarkötők, okostévék, okosórák, okostáblák és sorolhatnánk, amit ma már csak az okoseszközök kategóriába sorolunk [Péter B. és mtsai., 2016].

Amikor az idősek okoseszköz-használatáról beszélünk, figyelembe kell vennünk azt, hogy életkori sajátosságaik miatt, másfajta tanulási módszerre és stratégiára van szükség az idősek okoseszközzel nevelésénél, mint a fiatalabb generáció tekintetében [Kenesei, 2020].

A társadalmunk egy olyan jelentős változáson ment keresztül, aminek a hatására az országok többségét információs társadalomnak lehet nevezni. Ez annak köszönhető, hogy megjelentek az új infokommunikációs eszközök, mobiltelefonok, számítógépek és az internet. Azok a lehetőségek, amelyeket ezek az eszközök nyújtanak, nem ugyanolyan mértékben elérhetők a társadalom minden tagja számára. Ezt a szakirodalom *digitális szakadéknak*, illetve digitális egyenlőtlenségnek nevezi. A társadalomban kialakuló digitalizációs szakadékot, több szocio-demográfiai tényező befolyásolja, ilyen pl. a nem, az életkor, az iskolai végzettség, a jövedelem, az etnikai hovatartozás, a foglalkozás. [Vincze, 2013].

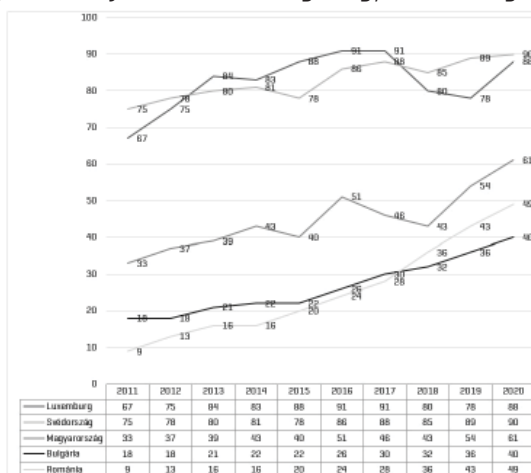
Egy finnországi tanulmány, a vidéki falvakban élő idősek életét bemutatva, a digitális kompetenciákra és az általuk lehetővé váló digitális ügyintézésre is fókuszál. Eszerint a 64–89 év közötti korosztály lényegesen kevesebbet használja az internetet, mint a fiatalabbak, a 64–75 évesek 25%-a pedig egyáltalán nem internetezik. Lakhely szerinti csoportosításban nézve elmondható róluk, hogy a vidéken élő idősekre kevésbé jellemző az internethasználat, mint a városban lakókra [Rasi & Kilpeläinen, 2015].

A 2. ábra jól szemlélteti, hogy Romániában a 25–54 és 55–75 éves korosztályban is nőtt az internethasználók aránya, viszont alig csökkent a korcsoportok közötti különbség [digitalizációs szakadék].

2. ábra A hetente legalább egyszer internetezők arányának időbeli változása Romániában a 25–54 és 55–74 éves korosztályban
Forrás: Eurostat

A 3. ábrán az 55–75 éves korosztályban a hetente legalább egyszer internetezők arányának változásait látjuk néhány Európai Uniói országra nézve. Az ábránkon azt látjuk, hogy jelentős különbség van az országok között. Az országok jelentős részénél az arányok növekedését látjuk, de ezen arányok között jelentős különbségek figyelhetők meg.

3. ábra A hetente legalább egyszer internetezők aránya az 55–75 éves korosztályban néhány Európai Uniói országban
Forrás: Eurostat

3. A KUTATÁS MÓDSZERTANA

3.1. A kutatás célkitűzése és kérdései

A kutatásom célja feltárni az idősek digitalizáció felé való nyitottságát, ebben való jártasságukat. A kutatásban arra keresem a választ, hogy az idősek körében mennyire elterjedt az okoseszköz-használat, milyen tényezők befolyásolják az idősek okoseszköz használatát [pl. lakóhely típusa, végzettség], illetve az ezzel kapcsolatos viszonyulásokat.

3.2. Célcsoport és mintavétel

A célcsoport a Nagyváradon és a környező településeken élő alacsony jövedelemmel rendelkező idős személyek, akik a *Nagyvárad CE Szövetség* és *Dorcas alapítvány*, *Granny* programjában jelen vannak. A programban összesen 150 idős személy van, ebből 114 személyt sikerült megkérdezni. A felmérés során a teljes lekérdezésre törekedtem.

3.3. A kutatás módszere és eszköze

A kutatáshoz kvantitatív módszert használtam, eszközként a kérdőívet választottam.

Az adatgyűjtés helyszínét tekintve, Bihar megyében készült a felmérés, Nagyvárad és környékén élő idős személyeket kérdeztünk meg. Az adatgyűjtés idejét tekintve a kérdőívek 2020 decembere és 2021 márciusa között kerültek kitöltésre.

A kutatásom során primer adatokat használtam. A világjárvány miatt, vegyes kérdőíves adatfelvételi módszert használat, személyes [34 fő], telefonos [67 fő], és online [13 fő]. A kérdőív 37 kérdést tartalmaz összesen. A kérdések jelentős része zárt vagy félig zárt struktúrájú. A kérdőívre összesen 114 személy válaszolt. Az adatok kiértékeléséhez az SPSS nevű adatfeldolgozó programot használtam.

3.4. Hipotézisek

A hipotézisek megfogalmazásában a szakirodalom nyújtott inspirációt. Kutatások azt mutatják, hogy különbség van a falun és a városon élő idős személyek okoseszköz használatában, de különbség figyelhető meg a kor s az anyagi helyzet tekintetében is [Kenesei, 2020; Rasi & Kilpeläinen, 2015; Vincze, 2013].

1. Feltételeztem, hogy számottevő a különbség a falun és a városon élő idősök okoseszköz használata között, a városon élők javára.
2. Feltételeztem, hogy az idősök iskolai végzettsége számottevően befolyásolja az okoseszközökről alkotott véleményüket, vagyis a magasabb iskolai végzettséggel rendelkezők számára hasznosabbak az okoseszközök, mint az alacsonyabb iskolai végzettséggel rendelkezők számára.
3. Feltételeztem, hogy a korban idősebbekre kevésbé jellemző az okoseszköz-használat, mint a fiatalabbakra.
4. Feltételezem, hogy az idősök anyagi helyzete befolyásolja az okoseszközökről alkotott véleményüket, úgy, hogy akik magasabb anyagi jövedelemmel rendelkeznek, hasznosabbnak tartják az okoseszközöket, mint azok, akiknek alacsonyabb a jövedelmük.

4. A KUTATÁS EREDMÉNYEI

4.1. A megkérdezett idősök demográfiai és társadalmi jellemzői

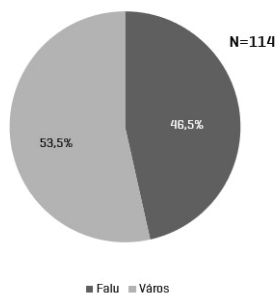
Nemek eloszlása szerint: 16 férfi, ami a minta 14%-át teszi ki és 98 nő, ami a minta 86%-a. Ez a megoszlás hűen tükrözi azt, amit a State of Health in the EU România Profilul de țară din 2019 adataiból láthatunk, hogy a férfiak születéskor várható élettartama 71,7 év, míg a nőké, ezt jóval meghaladva 79,2 év [European Commission, 2019].

Az életkor tekintetében a megkérdezett személyek 62 évestől a 90 éves kor közötti intervallumban helyezkednek el, átlag életkoruk 74,02 év. A kutatott célcsoportot további korcsoportokra osztottuk, ezek eloszlását megfigyelhetjük az 1. táblázatban. Első csoportot a 62–74 év közötti személyek teszik ki, ebbe a csoportban 59 személy tartozik, ami a minta 51,8%-a. A második csoportot azok a személyek képezik, akiknek az életkoruk 75–90 év között van, ebbe a csoportba 55 személy sorolható be, ami a minta 48,2%-át teszi ki. A WHO korbeosztása szerint, a 60–74 év közöttiek az öregedők, a 75–90 évesek öregek és a 90 év feletiek agastyánok [World Health Organization, 2015].

Korosztály	Személyek Száma	Arány
62-74	59	51,8 %
75-90	55	48,2 %
Összesen	114	100 %

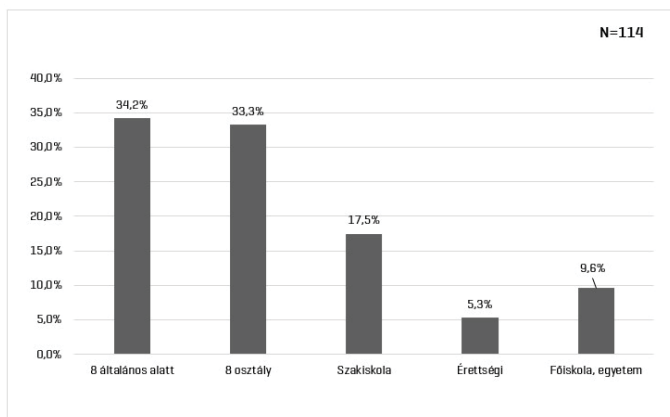
1. táblázat Személyek arányának korcsoportonkénti eloszlásba

Az 4. ábrát megfigyelve azt látjuk, hogy a megkérdezettek [N=114] állandó lakhelyüket tekintve 53 személy falun él, ez a minta 46,5 %-a, valamint 63 személy városon, ami a minta 53,5%-a.

4. ábra A megkérdezettek állandó lakhely szerinti százalékos megoszlása

A 5. ábrát figyelembe véve láthatjuk, hogy a megkérdezett személyek [N=114] iskolai végzettségére az a jellemző, hogy 8 osztályt vagy annál kevesebbet végeztek.

5. ábra Az alanyok iskolai végzettség szerinti százalékos megoszlása

A családi állapotukat vizsgálva azt látjuk, hogy a megkérdezett személyek [N=114] 70,2%-a özvegy, vagyis 80 személy. A többiek közül 15,8%-a egyedül él, ami 18 személyt jelent, és 6 személy elvált, ami 5,3%-ot jelent. A minta 8,8%-a, vagyis 10 személy él a házastársával vagy élettársával.

A mintánk több mint fele, pontosan 66,7 %-a válaszolta azt, hogy egyedül él, ami 76 személyt jelent. A szociális háló gyengülése vagy eseteként teljes hiánya nagyban előmozdítja az idős személy elmagányosodását és elszigetelődését. Különösen veszélyes ez akkor, ha az idős személy egészségügyi állapota miatt egyre kevésbé lesz önellátó [Ferwagner, 2020]. A fennmaradó 33,3% a gyerekeivel, unokáival, az édesanyjával vagy az élettársával, házastársával él.

A kutatásunkban foglalkoztunk a mintánkban jelen lévő személyek foglalkozásával és azzal, hogy látogatják-e nyugdíjasok klubját, vagy járnak-e olyan eseményekre, ahol kortárs személyekkel találkozhatnak, és hogy vannak-e külföldön élő családtagjaik, ezekre a jelen tanulmányban nem térünk ki.

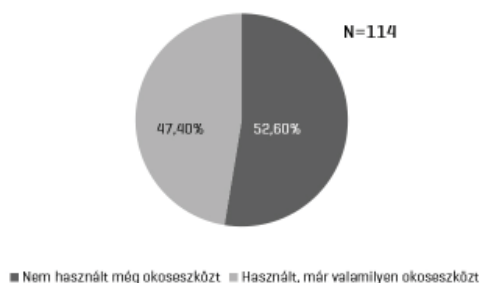
A megkérdezett személyek [N=114] anyagi helyzetét vizsgálva láthatjuk, hogy a megkérdezettek jövedelméből a mindennapos kiadásokra (pl. számlák, gyógyszerek, alapélelmiszer) sem telik, vagy éppen csak fedezi ezeket a költségeket. A teljes minta 21,1%-a, vagyis 24 személy nyilatkozta azt, hogy a mindennapos kiadásokra sem telik. 29,8%-a, vagyis 34 személy azt válaszolta, hogy általában a jövedelme fedezi a mindennapos költségeket, de rendkívüli kiadások esetén az is előfordul, hogy ez az összeg nem elegendő. A megkérdezettek közül 38,6%, ami 44 embert jelent, válaszolt úgy az anyagi helyzetükkel kapcsolatban, hogy változó, van, amikor elég a mindennapos kiadásokra, és esetenként egyéb költségeket is megengedhet maguknak. Legkevesebb arányban azok vannak, akik azt válaszolták, hogy mindenük megvan, s nagyobb kiadásokat (nyaralás, vendéglő) is megengedhetnek maguknak, ők 12-en vannak, ami a minta 10,5%-a.

A kutatásban foglalkoztunk még az idős személyek által legszívesebben végzett kültéri és beltéri tevékenységeknek a feltárásával, a TV-nézési és rádióhallgatási szokásaikkal, amire a jelen tanulmányban nem térünk ki.

4.2. Okoseszköz-használat az idősek körében

Az okoseszközökkel kapcsolatosan a kutatásban vizsgáltuk, hogy a megkérdezett személyeknek mi jut először eszükbe, ha azt a szót hallják, hogy okoseszköz, továbbá, hogy ismernek-e olyan idős személyeket, akik használtak már valamilyen okoseszközt, tovább, hogy azon személyek, akik rendelkeznek okoseszközzel, rendelkeznek-e internetelőfizetéssel is, ezen kérdések vizsgálatát a jelent tanulmányban nem említjük.

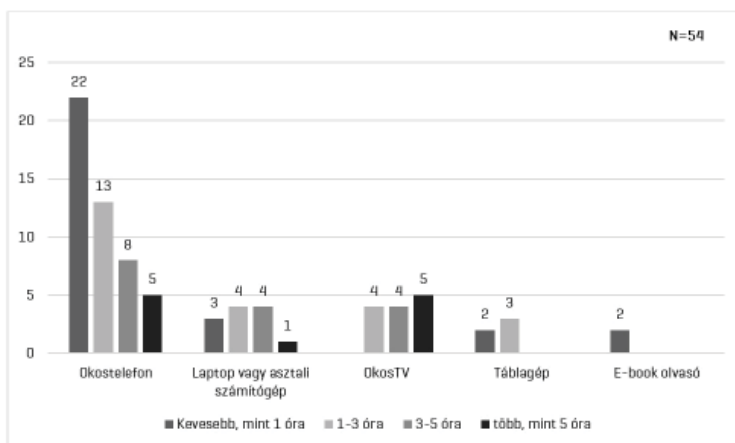
Azzal foglalkoztunk, hogy a mintánkban jelen levő személyekre [N=114] *mennyire jellemző az, hogy okoseszközt használnak*, azt láthatjuk a 14. ábrát megfigyelve, hogy a megkérdezett személyek 52,6% egyáltalán nem használt még okoseszközt, ami 60 személyt jelent. A minta kevesebb mint fele, pontosan a 47,4% válaszolta azt, hogy használt már valamilyen okoseszközt, ami 54 személyt jelent.

6. ábra A megkérdezett személyek megoszlása a korábbi okoseszköz-használat függvényében

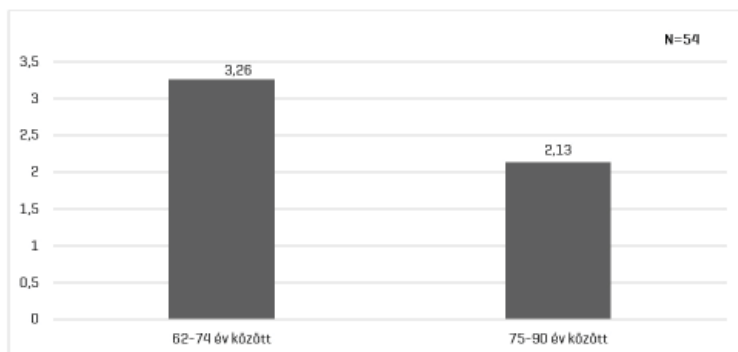
Azt vizsgáltuk tovább, hogy a megkérdezett személyek *milyen okoseszközökkel¹ rendelkeznek*, és hogy ezeket *milyen gyakran használják*, ezt a 7. ábrát megfigyelve láthatjuk, hogy a legtöbbször által használt eszköz az okostelefon, de használnak még asztali számítógépet/laptopot, okostévé, táblagépet és E-book-olvasót.

¹ Jelen esetben okoseszköz alatt értjük mindazokat az eszközöket, amin internet használat lehetséges.

7. ábra Az okoszkészlet-használat napi időtartama az alanyok körében [személyek száma]

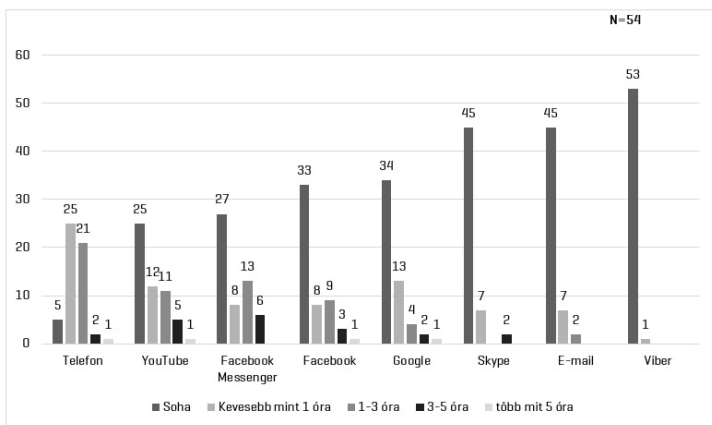
Azon személyeket [N=54], akik már használtak valamilyen okoszkészletet, az okoszkészlet-használattal kapcsolatos észlelt *tanulékonyaságukról* kérdeztük, Likert-skála segítségével, ANOVA-próbával megvizsgáltuk, és az elemzés során azt láttuk, hogy szignifikáns eltérés van [$p=0,001$] a megkérdezett személyek kora és az okoszkészlet-használattal kapcsolatos észlelt tanulékonyaságuk között, az eredményeket a 8. ábrát megfigyelve láthatjuk.

8. ábra A megkérdezett személyek korcsoporthoz tartozásuk szerinti megoszlása az okoszkészlet-használattal kapcsolatos észlelt tanulékonyaságuk függvényében

A kutatásban továbbá foglalkoztunk azzal, hogy mi motiválta az idősebb személyeket, hogy okoseszközük legyen, ki segített megtanulni az okoseszköz használatát, hogy mennyi ideje használják készüléküket. Továbbá, hogy aggódnak-e amiatt, hogy rosszul használják az okoseszközeiket, mi az első gondolatuk olyankor, amikor az okoseszközük nem jól működik, hogy kinek a tanácsát, segítségét kérik, amikor elbizonytalanodnak az okoseszközük használatában, és azt is megkérdeztük azoktól a személyektől, akik már használtak okoseszközt, hogy ők mire használják leginkább, jelen tanulmányban ezen kérdésekkel nem foglalkozunk.

Továbbá arról is kérdeztük, azokat a személyeket, akik használtak már okoseszközt [N=54], hogy amikor használják az okoseszközeiket, akkor *milyen applikációkat használnak*, s ezeket mennyi ideig használják. Ennek a kérdésnek az eredményeit a 9. ábrát megfigyelve láthatjuk. Azt látjuk, hogy a válaszadóknál a legnépszerűbb a telefon applikáció. Népszerűség tekintetében, ezt követi a YouTube, ezt követi sorban a Facebook Messenger, ezután a Facebook következik, ezt követi a Google, Skype, E-mail s Viber.

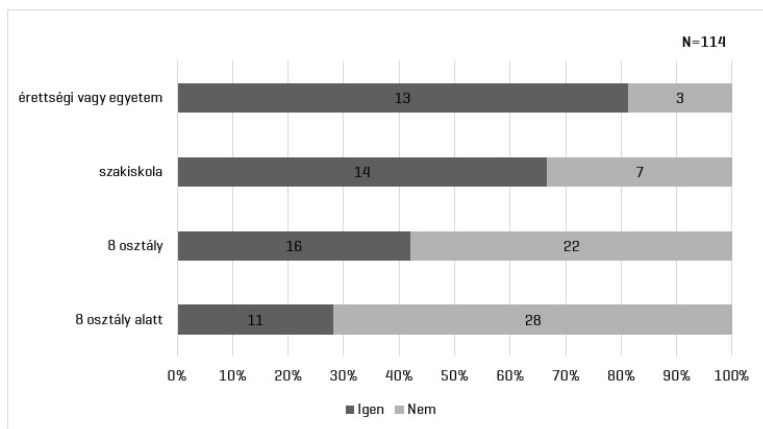

9. ábra A megkérdezettek applikációhasználatára [személyek száma]

A kérdőív végén azt kérdeztük meg azoktól a személyektől, akik már használtak okoseszközt [N=54], hogy *hozott-e változást az okoseszközeik használatában a Covid19-el járó karantén, kijárási korlátozás*. A válaszadók közül 29 személy azt válaszolta, hogy nem változott, ami a minta 53,7%-át teszi ki, egy személy válaszolta azt, hogy kevésbé

használja az okoseszközeit, és 24 személy a minta 44,4%-a viszont azt válaszolta, hogy gyakrabban használják az okoseszközeiket.

Azzal is foglalkoztunk, hogy az idősek iskolai végzettsége befolyásolja-e az okoseszköz használatukat. A 10. ábrát megfigyelve annak a vizsgálatnak az eredményeit láthatjuk, amit kereszttábla elemzéssel végtünk, azt vizsgálva, hogy milyen kapcsolat van a megkérdezett személyek [N=114] iskolai végzettsége és az okoseszköz használatuk között. Azt láthatjuk, hogy a 8 osztály alatt s a 8 osztályt végzett személyekre inkább az a jellemző, hogy nem használtak még okoseszközt. Azokra a személyekre, akinek a legmagasabb iskolai végzettsége a szakiskola, az érettségi vagy az egyetem, sokkal inkább az a jellemző, hogy már használtak valamilyen okoseszközt.

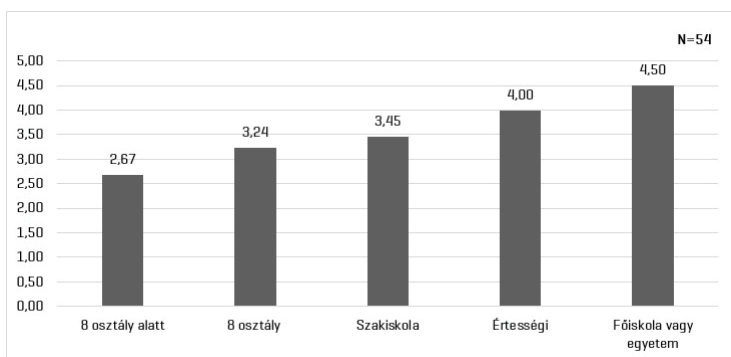
10. ábra Az iskolai végzettsége és az okoseszköz-használat összefüggése az alanyok körében [személyek száma]

4.3. A hipotézisek ellenőrzése

Az első hipotézisünk, hogy a falun élő idősekre kevésbé jellemző az okoseszköz-használat, mint a városon élő idősekre. Ennek a vizsgálatára kereszttábla elemzést alkalmaztunk [N=114], és az elemzés eredményeként azt látjuk, hogy az eltérés nem szignifikáns ($p=0.055$). Nem igazolódik be ugyan a hipotézis, de az összefüggés erős, ezért ez a kérdéskör további elemzést igényel.

Ez azzal magyarázható, hogy a megkérdezett személyek életvitel tekintetében nem sokban különböznek egymástól. A városban élőknek sincs jelentősebb mértékben szüksége több információra, mint a falun élőknek. Információszerzés céljából ott a TV vagy az újság, amit csak fel-lapoz, vagy bekapcsol. Városban is sokan élnek kertés házban vagy falusi környezethez hasonló külvárosban.

A második hipotézisünkben azt feltételeztük, hogy az okosesz-közökkel kapcsolatos vélemények korfüggőek, a magasabb iskolai vég-zettségű idősök az alacsonyabb végzettségűeknél hasznosabbnak tart-ják ezeket az eszközöket, ezt a 11. ábrát megfigyelve láthatjuk.

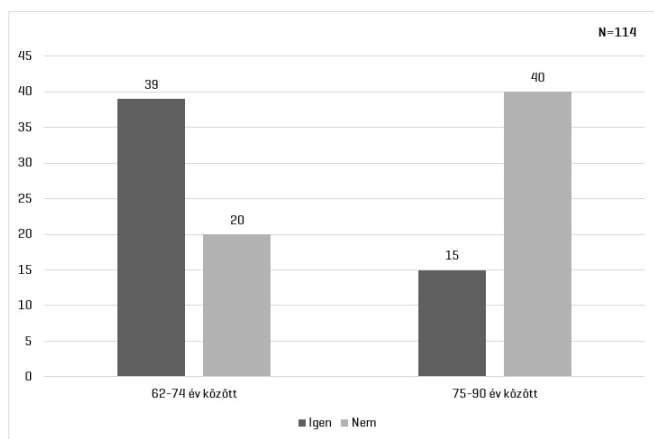

11. ábra A megkérdezett személyek megoszlása az okos eszközökről alkotott véleményük szerint az iskolai végzettségük függvényében

Figyelembe véve az iskolai végzettségüket és az arról alkotott vé-leményüket, hogy mennyire hasznosak számukra az okoseszközök azt látjuk, ANOVA-elemzést alkalmazva, hogy szignifikáns eltérés ($p=0,000$) van a megkérdezett személyek ($N=54$) iskolai végzettsége és az okoseszközök vélt hasznossága között. Az eltérés azt mutatja, hogy befolyásolja az iskolai végzettségük az okoseszközök hasznosságáról alkotott véleményüket. Azok, akik magasabb iskolai végzettséggel ren-delkeznek hasznosabbnak tartják az okoseszközöket, így a második hi-potézisünk beigazolódott.

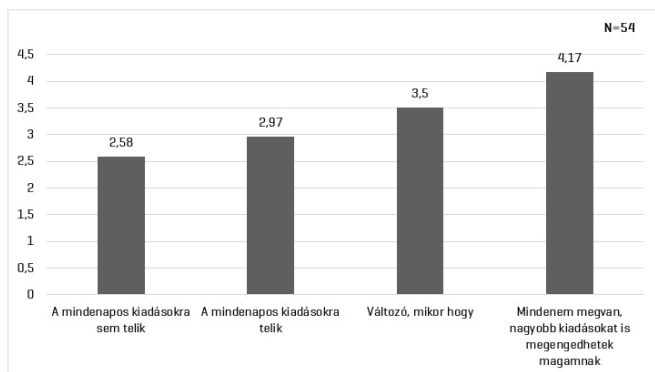
A harmadik hipotézisünkben azt feltételezzük, hogy az idősebbekre kevésbé jellemző az okoseszköz-használat, mint a fiatalabbakra. A vizs-gálat eredményeit az 12. ábrát megfigyelve láthatjuk. Keresztábra elem-zést végeztünk, összehasonlítva a megkérdezett személyek ($N=114$) ko-

rát és az okoseszköz használatát. Azért így csoportosítottuk, a mintánkba jelenlevő személyeket, mert a WHO is így osztja csoportokra az idős személyeket, ahol a 60–74 év közöttiek az öregedők és a 75–90 év közöttiek az öregek [World Health Organization, 2015]. Akik 75 évesek, vagy ennél idősebbek, rájuk sokkal kevésbé jellemző az okoseszköz-használat, mint azokra, akik tőlük fiatalabbak. Szignifikáns eltérés [$p=0,000$] van a megkérdezett személyek kora és a között, hogy használtak-e már valamilyen okoseszközt. Így ez a hipotézisünk beigazolódott.

12. ábra Az életkor és az okoseszköz-használat közötti kapcsolat korcsoportra lebontott ábrázolása [személyek száma]

A negyedik hipotézisünk vizsgálatát a 13. ábrát megfigyelve láthatjuk, annak az ANOVA-próbának az eredményeit, hogy a megkérdezett személyek [$N=54$] anyagi helyzete pozitívan befolyásolja-e az okoseszközökről alkotott véleményüket. Szignifikáns eltérés [$p=0,000$] van a megkérdezett személyek anyagi helyzete és az okoseszközök hasznosságáról alkotott attitűdjük között. Véleményüket Likert-skálával mértük. Azok a személyek, akik magasabb anyagi jövedelemmel rendelkeznek, hasznosabbnak találják az okoseszközöket, mint azok a személyek, akiknek a jövedelmük nem, vagy alig fedezi a mindennapos kiadásokat. Ez azt is mutatja, hogy azok a személyek, akiknek a mindennapi betevő is gyakran kérdéses, azok számára az okoseszközök nem tartoznak a hasznos kategóriába, egyenesen felesleges többletkiadásnak tartják.

13. ábra Az okoseszközökről alkotott vélemény és az anyagi helyzet összefüggése a válaszadók körében

5. KÖVETKEZTETÉSEK ÉS JAVASLATOK

A dolgozat célkitűzése feltárni a *nagyvárad CE Szövetség Granny* projektjében jelenlévő alacsony jövedelemmel rendelkező idős okoseszközökről alkotott attitűdjait, az okoseszköz használatuk módját, az ezzel töltött időt, az okoseszköz használatuk motivációit.

Az idős személyek digitalizációs felzárkóztatása nemcsak az idősök, hanem a társadalom javát is szolgálja. Finnországban például, Oulu városában létrehoztak egy olyan projektet, ami a technológia adta lehetőségeket felhasználva segíti azt, hogy az idősök az öregedésüket, minél hosszabb ideig a saját otthonukban élhessék meg. A cél elérése érdekében többféle eszköz együttes működését alkalmazzák, például: egy 24 órás jelzőrendszer, ami hálózattal vagy mobiltelefonnal és internettel működik, egy GPS alapú jelzőrendszer, ami azt jelzi, ha a biztonságos területen kívül tartózkodik az idős személy. Ezekon kívül még ide tartozik a digitális kulcs és ajtózáró készülék, ami a gondozó ki-bejutását segíti a lakásba, egy speciális jelzőrendszer, ami a családtagoknak, vagy a gondozónak küld értesítést a gyógyszer beviteléről, valamint a napi meleg étel fogyasztását biztosító automata. Ezek mellett a „Jólléti TV otthonról” elnevezésű speciális szolgáltatás, ami elősegítheti a rokonokkal, barátokkal való kapcsolattartást, és emellett az idős személyek számára szórakozási lehetőséget is nyújt TV-műsorok, videonézések által. Ez egy nagyon összetett gondozási rendszer, de fokozatosan nálunk is beépíthető lehetne [Olsson, 2014; Széman., 2015].

Leendő szociális munkásként úgy gondolom, hogy az időssekkel való foglalkozás, az idős személyek képzése az okoseszköz-használatra, nem egy hiábavaló befektetés lenne, bár hazánkban az általunk áttekintett internetes és más könyvészeti forrásokban nem találtunk utalást az idősök digitális fejlesztésére vonatkozó képzésre, kezdeményezésre, ami ezen területre fókuszál. Ennek pótlása egy komoly befektetést jelentene, de hosszú távon a társadalmunk javát képezné.

6. FELHASZNÁLT IRODALOM

- Berde É., & Kuncz I. [2018]. Az Aktív Idősödés Indexe [AAI]. *Szociológiai Szemle*, 25.
- European Commission. [2019]. România Profilul de țară din 2019 în ceea ce privește sănătatea. In *State of Health in the EU*. Observatory on Health Systems and Policies. https://ec.europa.eu/health/sites/health/files/state/docs/2019_chp_romania_romanian.pdf
- Gábrriel, D. [2019]. A Magyarországról Ausztriába irányuló idős gondozói migráció. Egy kvalitatív kutatás eredményei a dél-baranyai térségből induló idős gondozói migráció mechanizmusáról. *KSH Népszámlai Kutatóintézet*. <https://doi.org/10.21543/Kut.2019.101>
- Hoara, A. S. [2019]. Sistemul de Asistență Socială în era informațională. Un „upgrade” al serviciilor sociale destinate vârstnicilor la noile tehnologii [The Social Work System in the Informational Era. An „Upgrade” of Social Services for Elderly People to New Technologies]. *Revista de Asistență Socială*, 2, 31–37.
- Kenesei Z. [2020]. A technológia használatának segítő tényezői idős korban. *Vezetéstudomány / Budapest Management Review*, 51[10], 15–28. <https://doi.org/10.14267/VEZTUD.2020.10.02>.
- Negoescu, S., & Calipolitis, O. [2020]. *Securitatea și sănătatea în muncă în contextul îmbătrânirii forței de muncă*. Consiliul Național al Persoanelor Vârstnice. http://cnpv.ro/wp-content/uploads/2020/03/Securitatea_si_sanatatea_in_munca_in_contextul_imbatranirii_demografice.pdf
- Péter B., Ákos O., & András S. [2016]. ÉVES TOVÁBBKÉPZÉS AZ ELEKTRONIKKUS INFORMÁCIÓS RENDSZER BIZTONSÁGÁVAL ÖSSZEFÜGGŐ FELADATOK ELLÁTÁSÁBAN RÉSZT VEVŐ SZEMÉLY SZÁMÁRA. 125.
- Rasi, P., & Kilpeläinen, A. [2015]. The Digital Competences and Agency of Older People Living in Rural Villages in Finnish Lapland. *Seminar.Net*,

- 11[2], Article 2. <https://journals.oslomet.no/index.php/seminar/article/view/2357>
- Simion, L. [2020]. *Persoanele vârstnice în era digitalizării*. http://cnpv.ro/wp-content/uploads/2020/04/Persoanele_varstnice_in_era_digitalizarii_martie_2010.pdf
- Vincze A. [2013]. Generációk az információs társadalomban. Általános iskolások, középiskolások, egyetemisták és a felnőtt lakosság IKT-használatának jellemzői Szegeden. *Belvedere Meridionale*, 25[3], 97–116. <https://doi.org/10.14232/belv.2013.3.7>.
- World Health Organization. [2015]. *World report on Ageing and Health*. WHO Library Cataloguing. https://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/186463/9789240694811_eng.pdf;jsessionid=EDD9CA757B138038C3BE8922A983DDCE?sequence=1

INSZOMNIA ÉS ÉLETMÓD KORONAVÍRUS-JÁRVÁNY IDEJÉN ORVOSOK ÉS ASSZISZTENSEK KÖRÉBEN

■ RANCZ TAMÁS ■ rancztamas@yahoo.com

Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem, Marosvásárhelyi Kar,
Közegészségügyi szolgáltatások és politikák szak, I. év

■ Témavezető: DR. KOVÁCS RÉKA ROZÁLIA, egyetemi adjunktus

Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem, Marosvásárhelyi Kar,
Alkalmazott Társadalomtudományok Tanszék

BEVEZETÉS

A világszerte tomboló koronavírus-járvány nemcsak a testi, hanem a lelki egészségünkre is nagy hatással van. Ilyenkor növekszik a bezártság érzés, stressz alakulhat ki. Várható, hogy a már korábban inszomniás [nehéz elalvás, nehéz visszaalvás, korai ébredés] tünetek ilyen helyzetben felerősödnek vagy visszatérhetnek. Sokkal nagyobb stressznek vagyunk kitéve a váratlan helytettől, és ez együtt járhat azzal is, hogy nem tudunk jól aludni.

A dolgozat címében megjelenő inszomnia a latin „*somnus*” szótóból ered, melynek jelentése álom, alvás. Minden gerinces élőlénynek egyik lét-szüksége az alvás [lehetőleg ágyban, vízszintes téren], felnőtteknél minimum 7 óra, tizenévesek alvásigénye napi 9 óra. Éppen ezért nagyon fontos, hogy hogyan, mennyit és milyen körülmények között alszik az illető személy.

Az inszomnia tudományos meghatározása szerint az szenved ebben az ideggyógyászati megbetegedésben, akinek az alvás nem egy alapvető funkció, rövid ideig tart, és nem lehet szellemileg-fizikailag feltöltődni, valamint nappali koncentrációzavar és aluszékonyság jelentkezik [Simor, Köteles, Bódizs, Bárdos, 2009].

Az alvásnak három fő jellemzője van: a mennyisége, az időzítése, és a folyamatossága.

Gyerekeknél és felnőtteknél különböző módon zajlik az alvászavar. Gyereknél kétféle alvászavart kell elkülöníteni: disszomnia [az elalvással vannak problémák, akár fél elaludni is], paraszomnia alvajárás figyelhető meg. Felnőtteknél pedig el kell különíteni a szervi megbetegedésekkel [szív-érrendszeri betegségek, légzést akadályozó betegségek, például allergia, gasztrointesztinális betegségek, például gyomorfekély, mozgásszervi betegségek] járó alvászavarokat és a pszichés nehézségekkel [szorongásos megbetegedés, például pánikbetegség, depresszió] járó alvászavarokat.

A felgyorsult, mindennapi világban hajlamosak vagyunk mindent gyorsan letudni, korán kelni, későn feküdni, elfelejtve azt, hogy a megfelelő mennyiségű és minőségű alvás hatással van a mindennapi cselekvésekre.

Az alvás egy rendszer, pontosságot igényel, aminek rengeteg összetevője van, ha hosszú időn keresztül úgymond „visszaélünk” vele [nem alszunk, pihenünk megfelelően eleget] visszaüt valamilyen módon. Azt pontosan érezzük, hogy nappali közérzetünk és teljesítőképességünk nagyban függ attól, hogy hogyan alszunk.

Őseinknek nem volt ennyi külső hatás, mint a 21. század emberének. Régebben tiszteletben tartották a napszakokat, amikor kezdett besötétedni, már nem végeztek semmi megterhelő munkát, ellátták az állatokat, tisztálkodtak, bevetették az ágyat, végül eloltották az olajlámpát. Ezzel szemben a modern társadalomban az ember felülírja a szabályokat, gyerek lefektetése után kezd el dolgozni, mert akkor van ideje, megnéz egy hajnali kettőig tartó filmet, mert az tetszik neki, vagy éppen akkor kezd el gondolkodni, hogy aznap miket csinált meg, vagy miket halasztott el, amit másnap el kell végeznie.

Az alvászavaroknak lehetnek rövid, és hosszú távú következményei. Az alvászavaroknak rövid távú következményei lehetnek a teljesítménycsökkenés, fáradtság, álmoság, idegesség, sőt dekoncentrációt is okoz. Az alvászavaroknak hosszú távú következményei, ha nem minőségi és nem elég az alvás, akkor az előbbi tünetek mellett még jelentkezhet obesitás [Trent, Anthony, Elizabeth, Katrina, 2013], magas vérnyomás, szív-érrendszeri megbetegedések, cukorbetegség [Kele, 2018].

Felmerül a kérdés, hogy milyen helyzetekben jelentkezik tipikusan az inszomnia. Sok tényező befolyásolja ezt, ugyanakkor két nagyon fontos tényezőt kell elkülöníteni, hogy lehetnek testi [elhízás, [Trent, Anthony és munkatársai 2013] pajzsmirigy problémák, a magas vérnyomás, vagy akár bármilyen belgyógyászati megbetegedés] és lelki [a depressz-

szíó, stressz [Bagdy 1996], életstílus [Comer 2000] vagy éppen a hangulatzavarok is] eredetű okok.

Egy idő után az álmatlanság megszűnésére altatószereket kezdenek használni, de ezeket csak korlátozott ideig javasolt szedni [Acsády, 2018]. Azonban a legtökéletesebb altató sem hoz mindig csodát. Nem tudunk aludni, sőt ha hozzászokik a testünk az altatóhoz, egyre nagyobb és nagyobb dózisokat kell bevinni a szervezetünkbe a további alvásvarra, és későbbiekben már nagyon távoli a kilátás arra, hogy az elalvás esélyét gyógyszer nélkül biztosítani tudjuk [Oláh, 2006].

TÉMAFELDOLGOZÁS

A kutatási témában az inszomniával kapcsolatos kérdések megközelítésre vállalkoztam, pontosabban, hogy ki szenved ebben a megbetegedésben, továbbá milyen tényezők befolyásolják az alvászavar kialakulását. Sok tanulmány kutatja, összegzi, hogy az inszomnia egyes betegségek [depresszió, szorongás] kialakulásának tényezője. Sajnos azonban ritkák az olyan tanulmányok, melyek kifejezetten az orvosokra irányulnának. Kutatásom pont e hiányt kísérelné meg pótolni, nemcsak a felnőttek és idősek szenvednek alvászavarban, hanem az orvosok és asszisztensek egy része is.

A kutatásom célcsoportját orvosok és asszisztensek képezik, mindegyiket további három alcsoportra osztom: orvos, aki koronavírusos személyeket gyógyít, orvos, aki koronavírusos személyeket is gyógyít, orvos, aki az egészségügy más területén dolgozik (nem koronavírusos személyekkel), asszisztens, aki koronavírusos személyeket gyógyít, asszisztens, aki koronavírusos személyeket is gyógyít, asszisztens, aki az egészségügy más területén dolgozik (nem koronavírusos személyekkel).

A mintaválasztás a hólabdamódszerrel zajlik, online kérdőíves kutatás végeztem. Mérőeszközként az Athén Inszomnia Skálát alkalmazom demográfiai kérdésekkel együtt. Átlagosan 2–3 percet vett igénybe a kérdőív kitöltése.

Kutatási céljainknak megfelelően több hipotézist állítottam fel:

- H1. Feltételezem, hogy az orvosok és asszisztensek egyaránt érintettek inszomnia kapcsán.
- H2. Feltételezem, hogy az inszomnia összefüggést mutat az életkorral és a BMI-vel.
- H3. Feltételezem, hogy a koronavírusos személyeket gyógyító orvosokra jellemzőbb az inszomnia és stressz az egészségügy más területén dolgozó orvosokhoz és asszisztensekhez viszonyítva.

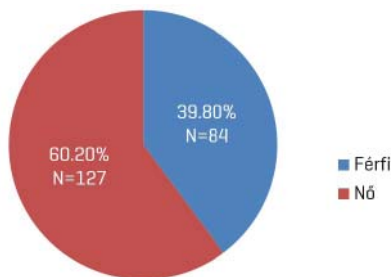
➤ H4. Feltételezem, hogy különbség van stressz és inszomniára való hajlam tekintetében az asszisztensek között, akik koronavírusos személyeket gyógyítanak, és akik az egészségügy más területein dolgoznak.

➤ H5. Feltételezem, hogy összefüggés figyelhető meg az inszomnia és a káros szenvedélyek között.

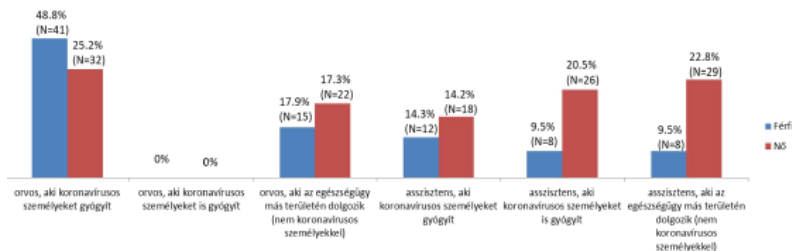
➤ H6. Feltételezem, hogy nembeli különbség van az inszomniában, nőknél gyakrabban jelentkezik, mint férfiaknál.

➤ H7. Feltételezem, hogy összefüggés található a családi állapot és az inszomnia között.

A vizsgálat elemszáma: 211 orvos és asszisztens töltötte ki a kérdőívet, 127 nő és 87 férfi [1. ábra]. Ezen belül pedig további alcsoportokra osztom őket: orvos, aki koronavírusos személyeket gyógyít, orvos, aki koronavírusos személyeket is gyógyít, orvos, aki az egészségügy más területén dolgozik (nem koronavírusos személyekkel), asszisztens, aki koronavírusos személyeket gyógyít, asszisztens, aki koronavírusos személyeket is gyógyít, asszisztens, aki az egészségügy más területén dolgozik (nem koronavírusos személyekkel) [2. ábra].

1. ábra: A válaszadók neme

2. ábra: Az orvosok és asszisztensek munkaterület és nembeli gyakorisága

Az adatokat leíró statisztikával, varianciaanalízissel és független mintájú t-próbával elemeztem a hipotézisek mentén. A számításokat az IBM SPSS Statistics 26.0 programmal végeztem.

EREDMÉNYEK BEMUTATÁSA

Az első hipotézis vizsgálatakor azt találtam, hogy a kérdőívet kitöltő 211 orvos és asszisztens közül 199 személy 10 pontot vagy annál többet ért el az Athén Inszomnia Skálán, tehát a kutatásom alanyainak magas az inszomniaértéke. Az eredmények arra utalnak, hogy úgy az orvosokra, mint az asszisztensekre jellemző az inszomnia [3. ábra].

Inszomnia pont	Személyek száma
10	16
11	10
12	39
13	33
14	22
15	16
16	13
17	10
18	2
20	1
21	4
22	2
24	1

3. ábra: A tényleges inszomniában szenvedők pont és számbeli aránya

Az asszisztensek esetében az inszomnia átlag magasabb [$M=13.28$], mint az orvosok esetében [$M=12.68$], de nincs szignifikáns különbség a két csoport között [orvos, aki koronavírusos személyeket gyógyít, orvos, aki az egészségügy más területén dolgozik: 1-es csoport; asszisztens, aki koronavírusos személyeket gyógyít, asszisztens, aki koronavírusos személyeket is gyógyít, és az asszisztens, aki az egészségügy más területén dolgozik: 2-es csoport].

A második hipotézist Dr. Turányi Csilla Zita doktori értekezésében olvasottakra alapoztam, miszerint „azoknál a betegeknél, akik az AIS kérdőíven 10 vagy annál nagyobb pontszámot értek el az életkori csoportok szerinti elosztásban, megfigyelhető, hogy az idős betegek átlag BMI-je szignifikánsan magasabbnak bizonyult a fiatal felnőttek csoporthoz képest, viszont az AIS pontszámuk alacsonyabb volt.” Kíváncsi voltam, hogy az én kutatásomban ez hogy néz ki. Szignifikancia közeli értéket találtam: a magas inszomniával rendelkező személyek körében minél idősebb valaki, annál inkább magas a testtömeg index [BMI] ($p=0.08$, $r=0.12$).

A harmadik hipotézis ellenőrzésekor azt találtam, hogy az inszomnia és a stressz között szignifikáns korreláció található ($r=0.35$, $p=0.001$), minél nagyobb stressz éri aznap a válaszadót [orvost/asszisztenst], annál inkább jellemző rá az inszomnia. Mind az orvosoknál ($r=0.33$, $p=0.001$), mind az asszisztenseknél ($r=0.36$, $p=0.001$) egyidőben jelen van az inszomnia és a stressz.

A negyedik hipotézisben varianciaanalízis (ANOVA) próbával az asszisztensek három csoportjának inszomnia és a stressz átlagát hasonlítottam össze. Az inszomnia esetében nem találtam szignifikáns különbséget a három csoport között, azonban a stressz szint szempontjából szignifikáns eltérés figyelhető meg ($F=3.24$, $p<0.05$).

A csoportok közötti különbséget tovább vizsgálva t-próbát alkalmaztam, mely szerint az asszisztens, aki koronavírusos személyeket gyógyít, és az asszisztens, aki koronavírusos személyeket is gyógyít között nincs szignifikáns különbség ($t=1.15$, $p<0.22$). Az asszisztens, aki koronavírusos személyeket gyógyít ($N=30$, $m=2.63$) és az asszisztens, aki koronavírusos személyeket is gyógyít ($N=34$, $m=2.97$) csoportok között szignifikancia közeli értéket találtunk ($t=-1.82$, $p=0.074$), a koronavírusos személyeket is gyógyító asszisztenseknek magasabb a stressz szintje. Azonban az asszisztens, aki koronavírusos személyeket gyógyít ($N=30$, $m=2.63$) és az asszisztens, aki az egészségügy más területén dolgozik [nem koronavírusos személyekkel] ($N=37$, $m=3.14$) között viszont szignifikáns különbség van ($t=-2.39$, $p<0.05$).

asszisztens, aki koronavírusos személyeket gyógyít	asszisztens, aki koronavírusos személyeket is gyógyít
t=1.15, p<0.22	
asszisztens, aki koronavírusos személyeket is gyógyít	asszisztens, aki az egészségügy más területén dolgozik [nem koronavírusos személyekkel]
t=-1.82, p=0.074	
az asszisztens, aki koronavírusos személyeket gyógyít	asszisztens, aki az egészségügy más területén dolgozik [nem koronavírusos személyekkel]
t=-2.39, p<0.05	

4. ábra: Asszisztensek 3 csoportjának t-próbán kapott stressz szint átlagai

Az ötödik hipotézist Dr. Turányi Csilla Zita doktori értekezéséből kiindulva vizsgáltam meg, „a középkorú csoportban volt a legmagasabb aránya a rendszeres kávéfogyasztóknak. A ’95-ös nemzetközi reprezentatív felmérés szerint a dohányzás gyakoribb a férfiaknál és a 45 év alattiaknál.” A kutatásomban az alábbiakat találtam:

Vannak káros szenvedélyei?	Férfi	Nő	Összesen
Nincs	15	32	47
Túlzott kávéfogyasztás	34	40	74
Dohányzás	24	27	51
Alkoholizmus	2	0	2
Táplálkozási zavarok	5	15	20

5. ábra: A káros szenvedélyek nembeli gyakorisága

A túlzott kávéfogyasztás után a legtöbbet bejelölt válasz a dohányzás. Annak ellenére, hogy a dohányzás káros hatásai nagyon jól ismertek az orvosok előtt, sokan dohányoznak közülük [51 személy a 194 közül] [4. ábra].

A hatodik hipotézis igazolására t-próbát alkalmaztam, miszerint a nők [N=127] és a férfiak [N=84] inszomnia átlaga között szignifikáns különbség van [t=-2.35, p<0.05], a nőkre jellemzőbb az álmatlanság [m=13.32] a férfiakhoz viszonyítva [m=12.43].

A hipotézis további elemzése során a női orvosok, akik koronavírusos személyeket gyógyítanak [N=18, m=13.22], és a nők, akik az egészségügy más területén dolgoznak [nem koronavírusos személyekkel] [N=29, m=13.90] szignifikáns különbség van [t=-0.75, p<0.05].

A hetedik hipotézisben t-próbát alkalmaztam, az élettársi kapcsolatban élőkre jellemzőbb az inszomnia [N=29, m=13.86], mint azokra, akik házasságban élnek és gyereket nevelnek [N=122, m=12.74]. A házasságban élés, gyermeknevelés egyfajta védőfaktor az inszomnia esetében, ahhoz viszonyítva, hogy valaki élettársi kapcsolatban él [$t=-2.04$, $p<0.05$].

BEFEJEZÉS, KÖVETKEZTETÉS:

Az inszomnia a leggyakrabban jelentkező egészségügyi panaszok egyike, amely mögött testi- vagy mentális zavar is előfordulhat, de életmódbeli tényezők is. Az 1 hónapnál hosszabb ideig fennálló álmatlanság kezelésére orvosi segítséget kell igénybe venni. Kulcsfontosságú, hogy minden differens okot (stressz, életmód, különböző belgyógyászati betegségek) felderítsenek egy sikeres terápia érdekében. Ha nem kap kezelést a beteg, az életminősége romlani fog, ugyanakkor az éjszakai és nappali tünetek nem szűnnek meg. Koncentrációs, tanulási, gondolkodási zavarok jelentkezhetnek, de a reflexek is gyengülnek.

A kutatásom során az orvosok és asszisztensek alvási szokásait vizsgáltam. Felmérésre került az alvási apnoe, a testtömegindex [BMI], a családi állapot, valamint ezek befolyása az alvászavarra. A kutatásom alanyai az Athens Inszomnia Skálán átlagban 13 pontot értek el. A skála kiértékelése szempontjából a 10 pontnál szignifikáns inszomniáról beszélünk. Maximum 24 pont érhető el.

Kevés szakirodalmi adat áll rendelkezésre az orvosok és asszisztensek inszomniára való hajlamáról, jelen kutatással ezen adatok bővítéséhez szeretnék hozzájárulni.

Az alábbiakban összefoglalom a kutatásom fontosabb eredményeit:

1. A kérdőívet kitöltő orvosok és asszisztensek inszomnia átlaga magas.
2. A magas inszomniával és életkorral magasabb testtömegindex [BMI] jár együtt.
3. Az orvosoknál és az asszisztenseknél egy időben jelen van az inszomnia és a stressz.
4. Az asszisztensek, akik koronavírusos személyeket gyógyítanak és az asszisztensek, akik az egészségügy más területén dolgoznak (nem koronavírusos személyekkel) között a stressz szempontjából szignifikáns eltérés van.
5. A káros szenvedélyek közül a legtöbbet bejelölt válasz a „túlzott kávéfogyasztás” volt. Rurik Imre és Kalabay László „Magyar orvosok

életmódja, egészségi állapota és demográfiai adatai 25 évvel a diplomaszerezés után” című kutatásukban az derült ki, hogy a dohányzó női orvosok jobban ragaszkodnak ehhez káros szokáshoz. Szerintük ez azért lehet, mert „a középkorú nők kevésbé figyelnek a kardiovaszkuláris rizikójukra”.

6. A nőkre jellemzőbb az álmatlanság, mint a férfiaknál. Ez lehet azért, mert állandó megfelelésnek vannak kitéve a munka és a háztartás között, aggodalmaskodóak, ha nem rendezik még aznap le a kínzó problémát, akkor egész éjjel képesek rágódni az adott problémán, és alkatilag sokkal szenzitívebbek, mint a férfiak.
7. Az élettársi kapcsolatban élőkre jellemzőbb az inszomnia, mint azokra, akik házasságban élnek és gyereket nevelnek. Ezek az eredmények összhangban vannak a Hungarostudy eredménnyel, miszerint Kopp Mária és Skrabski Árpád kutatásában kimutatták, hogy a lelki egészség szempontjából a családban élés egy védőfaktor: „az egészségnek több dimenziója van: ezek a testi egészség, a lelki egészség és a társas, szociális, társadalmi egészség”.

Reményeim szerint ez a kutatás hozzájárul a kiegyensúlyozott, minőségi és mennyiségi alvás fontosságának kiemeléséhez, ami feltételezi a mindennapi kihívásokkal való sikeres megbirkózást.

JAVASLATAIM

Az alábbiakban különböző javaslatokat fogalmazok meg az inszomnia megelőzése érdekében:

- Az egészségügyi intézményben legyen elérhető pszichológus, szomnológus, mentálhigiénés szakember szaksegítsége, mivel kutatásomból is következik, hogy az orvosokra és asszisztensekre is jellemző az inszomnia.
- Stresszkezelő programok elérhetővé tétele [relaxációs gyakorlatok, elalvást segítő meditáció/zene/tea, jóga, testmozgás], valamint megtanítani az orvosokat és asszisztenseket, hogyan tartsák kordában a stresszt.
- Napi rutin betartása [azonos időben le- és felkelés]. Vagy mikor érzik az orvosok/asszisztensek, hogy fáradtak, egy autogén tréning, vagy alvásszünet tartása, a túlhajszoltság elkerülése érdekébe.
- Minőségi, kényelmes matrac, paplan, párna. A megfelelő keménységű párna szükséges a horkolás elkerüléséhez.

IRODALOMJEGYZÉK

- Simor P., Köteles F., Bódizs R., Bárdos Gy.: A szubjektív alvásminőség kérdőíves vizsgálata: a groningen alvásminőség skála hazai validálása. *Mentálhigiéné és Pszichoszomatika*, 2009, 3, 249–261.
- Trent A H., Anthony S K., Elizabeth S E., Katrina L B.: Association between sleep disorders, obesity, and exercise: a review. *Nat. Sci. Sleep.*, 2013, 27–35.
- Kele T.: Inszomnia – a leggyakoribb alvászavar. *Semmelweis Médiasarok* [Online]. 2018. <https://semmelweis.hu/mediasarok/2018/03/08/inszomnia-a-leggyakoribb-alvaszavar/>
- Bagdy E.: *Pszichofitness*. Budapest, Pazzo, 1996.
- Comer R. J.: *A lélek betegségei: Pszichopatológia*. Budapest: Osiris kiadó, 2000. 816. 346. 963–379–352–1
- Acsády L.: Az alvás és idegrendszeri alapjai [Online]. <http://docplayer.hu/4519884-Az-alvas-es-idegrendszeri-alapjai-dr-acsay-laszlo-1.html>
- Oláh A.: *Pszichológiai alapismeretek* [Online] Budapest, Bölcsész Konzorcium, 2006. <https://mek.oszk.hu/05400/05478/05478.pdf>
- Turányi Cs. Z.: *Alvászavarokkal kapcsolatot mutató környezeti és biológiai tényezők vizsgálata*. Budapest, Semmelweis Egyetem, 2015.

SPORTOLÁSI SZOKÁSAINK

VÁZLAT A SPORTRÓL, TESTMOZGÁSRÓL ÉS ARRÓL, HOGYAN LÁTJUK AZ ISKOLAI TESTNEVELÉST

■ RUPARCSICS JUDIT CSILLA ■ pszihe@gmail.com

Partiumi Keresztény Egyetem; Gazdaság- és Társadalomtudományi
Kar; Humántudományi tanszék; Európai szociálpolitikák [MA] II. év

■ Témavezető: DR. SZÉKEDI LEVENTE, egyetemi adjunktus
Partiumi Keresztény Egyetem

1. BEVEZETÉS

Jelen dolgozat a sport iránti elkötelezettségből született, abból a meggyőződésből, tapasztalatból, hogy a rendszeres testmozgás, olyan attitűdök tanulásához, internalizálódásához járul hozzá, amelyek lényegesek az egészséges életmód szempontjából. A sport elfogadásra, önmagunk és mások megbecsülésére, tiszteletre, a csapatmunka fontosságára tanít, állhatatossá, kitartóvá tesz, növeli a tűrőképességet, problémamegoldó készséget. Jó lenne minél inkább ilyen szemmel nézni rá mai mozgáshiánytól szenvedő, világhálóra költözött világunkban.

Az egészség megőrzésében, az egészséges életmód kialakításában a sportnak kiemelt szerepe van. Ahhoz, hogy ezen készségek kialakuljanak és egy életen át tartsanak, nagy felelősség hárul az iskolai testnevelés tanítására.

Fél évig a tanító engedélyével, az iskolaigazgató és a szülők írásos beleegyezésével, a vívás alapjait tanítottam egy általános iskola harmadik osztályos tanulóinak. A tevékenység megkezdése előtt és fél év múltával mértem a gyermekek reziliencia szintjét. Arra voltam kíváncsi, változik-e ez a szint. Az osztály létszáma tizenöt fő, a gyerekek egytől egyig roma gyermekek, többségük romának is vallja magát, beszéli a nyelvet is. Etnikai származásuk jegyezve van az iskolai névsorban, ugyanúgy vallási hovatartozásuk és lakcímük, egy kivétellel mindnyájan egy utcában lak-

nak. Egybecsengő csoportos felelet érkezik, arra a kérdésre: hol laknak, kórusba jön a válasz: – A cigánysoron. Az utca nevét is tudják, s hozzáteszik: – Ezt kell mondani, ha mentőt hívunk. Oly sok minden kiolvasható e feleletből, s abból, ahogy ezt mondják. Ők tudnak valami fontosat, ami hozzátartozik közvetlen környezetükhöz, mindennapjaihoz. A tanító, aki már 42 éve neveli az iskolakezdő diákokat, némelyik gyermek szülőjét is tanította. Ezek a gyermekek szegénységben élnek. A szegénység leírható úgy, mint egy helyzet [ami változhat is], olyan szituáció, amelynek során az embernek nincsenek meg azok az anyagi, gazdasági javak vagy a kellő ismeretek, lehetőségek azok megszerzéséhez, híján van azoknak az erőforrásoknak, amelyek segítségével a társadalom által decensnek elfogadott életszínvonalat tudjon biztosítani magának [Zamfir & Zamfir, 1995].

Az iskolának nincs tornaterme, az edzések zöme az igen szűkös osztályteremben zajlott. Derűs, jó időben az iskola tágas, füves udvarra kiváló terepnek bizonyult e tevékenységre, melynek során sok volt a készségfejlesztő sportjáték. Amikor az időjárás megengedte, és az egy órát a szabadban lehetett tölteni, teret kaptak a sorjátékok, különböző futások, tornagyakorlatok váltakozásával, fogó játékok, labdás játékok, kevés eszközt igénylő fejlesztő játékok. A gyermekek szemmel láthatóan nagy erőbedobással, élvezettel vettek részt a tevékenységben. Az órák menete eltért a vívóedzések menetétől, amennyiben nem vívóteremben, de még csak nem is tornateremben lett tartva. Az első öt vívás oktatásra szánt alkalom a testnevelés alap-mozgásainak tanulásával, gyakorlásával telt, mert ezeknek a gyerekeknek még egyetlen testnevelés órát sem tartottak. Az órarendben szerepel a testnevelés, ám a gyermekeknek az ezzel kapcsolatos gyakorlatokról nincsenek fogalmaik, ezidáig egyetlen testnevelés órájuk sem volt, helyette rajzolhatnak, s ez nem a gyerekek óhaja, hisz mozgásigényük átlag feletti. – Nem szokott tornaóránk lenni, a tanárnő be se jön az osztályba, csak mondja, hogy rajzoljunk. – mondják. A testnevelőtanár, a tanító elmondása szerint vagy meg sem jelenik, vagy nem hajlandó bemenni az osztályterembe. A város sportcsarnoka jó helyszíne lehet a testnevelés órának, ám ez két okból elérhetetlen a gyermekek számára iskolaidőben. Az egyik ok a távolság, míg a másik ok, a tornacipő, váltócipő hiánya, ami kevés erőfeszítéssel megoldódott. Amikor a gyermekek meghallották, hogy a következő vívásóra helyszíne a sportcsarnok, mindannyiuknak sikerült váltócipőt hozni. A gyermekek, akiknek mozgáskészségük kiemelkedő, megtanultak néhány gimnasztikai alapfogalmat, különböző futásokat, járásokat. Megtanulták a vívás

láb munkájának alapjait [alapállás, vívóállás, előre lépés, hátra lépés, kitörés] és a fegyver, párbajtőr fogását. A fél év végén mért reziliencia szint minden esetben magasabb eredményt mutatott a foglalkozások előtt mértnél.

Azt gondolom, hogy a testnevelő tanár elvesz egy esélyt ezektől a gyerekektől. Azt a többletet, amit a sport, mint irányított mozgás hozzáadhat az oktatás szocializációban betöltött szerepéhez. Kisiskolás korban nagyon fontos lenne hangsúlyt fektetni a testnevelésre, a sportra, nem feledve a sport integrációs, felzárkoztató hatását.

A kutatás egyik célkitűzése a sporthoz, testmozgáshoz fűződő szokások, attitűdök feltérképezése volt, nevezetesen az, hogy van-e helye és ha igen, hol helyezkedik el a sporttevékenység a mindennapok értékrendjében? Legtriviálisabb kérdése, ami egyben a legégetőbb is, az, hogy sportolunk-e vagy sem. Azt is szeretnénk volna megtudni, hogy ha sportolunk, ki volt az aki erre sarkalt bennünket? Igyekeztünk feltárni azon okokat, hogy ha nem sportolunk, melyek azok a valós, vagy vélt akadályok amelyek meggátolnak abban, hogy elkötelezzük magunk a rendszeres testmozgás mellett? Az ember élete során a második szocializációs közeg az iskola. Az oktatott tantárgyak között szerepel a testnevelés is. Kíváncsiak voltunk a válaszadók véleményére, arra, hogyan értékeli az iskolai testnevelést.

2. A KUTATÁS MÓDSZERE ÉS EREDMÉNYEI

Kutatásunk jellege kvantitatív, adatainkat online felületen szerkesztett és lekérdezett kérdőív segítségével gyűjtöttük. Az adatok feldolgozása PSPP szoftver felületen történt, a grafikonok Microsoft Office Excel segítségével készültek, eredményeink nem általánosíthatók. A kutatási kérdéseinkkel romániai és magyarországi sport iránt érdeklődőket szólítottunk meg.

2.1. Kutatási célkitűzések és kérdések

A kutatás fő célkitűzése a sporthoz, testmozgáshoz fűződő szokások, attitűdök feltérképezése volt. Személyes érintettség okán és jelen dolgozat bevezetésében említett előző kutatásunk tapasztalatai nyomán kérdeztünk rá a testnevelésóra megítélésére. Kíváncsiak voltunk a válaszadók véleményére, arra hogyan látják, hogyan értékeli az iskolai testnevelést.

A kiemelten fontosnak tartott kérdések a következők voltak:

- Milyen gyakorisággal és mennyit sportolnak az alanyok?
- Kinek volt befolyása az alanyok sportolási szokásaira, kinek a hatására kezdtek el sportolni?
- Milyen tényezők akadályozzák a [rendszeres] sportolást?
- Melyek az iskolai testneveléssel kapcsolatos vélemények?
- Amennyiben szükségesnek tartják, akkor mit és hogyan változtatnának az alanyok az iskolai testnevelés órákon?

•

2.2. Módszer és eszköz

Az online felületen lekérdezett, LimeSurvey rendszerben szerkesztett, 21 kérdést tartalmazó kérdőív elsősorban Romániában és Magyarországon élő személyekhez szólt, 415 embert ért el. A válaszok többsége e két országból érkezett, de kaptunk visszajelzést Szerbiából, Ausztriából, Svájcban, Németországból, Olaszországból, Belgiumból, Svédországból, Portugáliából, sőt Kanadából is. A teljes kitöltések száma 365, a teljes minta $N=365$ nem reprezentatív, az eredmények nem általánosíthatók. A mintánkba bekerült alanyok kor szerinti szórása igen nagy, ennek értéke: 13,71, a legfiatalabb válaszadó 12, a legidősebb pedig 75 éves. Kvantitatív kutatásunkhoz az online felületen, LimeSurvey rendszerben szerkesztett kérdőívben 21 kérdést foglalmaztunk meg. A kérdőív¹ szerkezetileg három részre bontott. Első kérdéscsoportja a demográfiai jellemzőket vette számba, a második csoport kérdései segítségével vizsgáltuk a sportszokásokat. Az iskolásoknak és egyetemistáknak külön kérdést foglalmaztunk meg arról, hogy kinek a hatására kezdtek el sportolni. A kérdőív harmadik része az iskolai testnevelésre vonatkozó kérdéseket tartalmazza. A kérdőívben a sport meghatározása a következő: minden olyan mozgás, amelyet tudatosan rákészülve és külön időt rászánva végzünk. A kérdőív lekérdezése online közösségi oldalon történt, nevezetesen Facebookon, 2020. november 22. és 2020. december 2. között.

¹ A kérdőív kérdéseit lásd a függelékben.

2.3. Hipotézisek

Kiinduló pontként három hipotézist fogalmaztunk meg, az alábbiak szerint:

1. Az életkor meghatározza, hogy sportol-e valaki vagy sem. Az évek múlásával a sportolási kedv megcsappan.

A kérdőívben szereplő életkori határok, a válasznak 9 és 95 között kellett lennie, megengedik a feltevésünk igazolását vagy elvetését.

2. Eltérés mutatkozik a sporthoz való hozzáállásban a különböző régiókban.

A régió alatt ez esetben a települések jellegére gondoltunk. Feltételeztük, hogy fővárosban és nagyobb városokban inkább sportolnak, mint a kisebb városokban és falvakon vagy községekben.

Tudatában vagyunk annak, hogy harmadik feltevésünk további vizsgálódást igényelne, hiszen ahhoz, hogy az iskolai testnevelés órákról pontos képet kapjunk, a kérdést kvalitatív eszközökkel kellene vizsgálni. Ezt szívesen megtettük volna, de sajnos a 2020-as évre jellemző egészségügyi helyzet nem tette lehetővé. A testnevelés órák a világjárvány miatt elmaradtak. Kimaradt a személyes részvétel, nem volt lehetőség a terepmunkára. Ennek megfelelően, a csak szubjektív adatok alapján harmadik feltételezésünk így szól:

3. Az iskolai testnevelés órák megítélése pozitív.

Tettük mindezt abból kiindulva, hogy minden válaszadó részt vett a kötelező oktatásban, melynek része a testnevelés tantárgy, így mindenkinek vannak ehhez fűződő emlékei. Annak is tudatában voltunk, hogy az évek során a tantárgy módszertana, tartalma, eszközkészlete változott.

3. A KUTATÁS EREDMÉNYEINEK BEMUTATÁSA

3.1. Demográfiai adatok

A kérdőívet 243 nő és 122 férfi töltötte ki [N=365]. A válaszadók 61,64%-a Romániában, 30,96%-a Magyarországon lakik, 7,4% más ország lakója. Nemzetiségi hovatartozás szerint 23 személy románnak, 336 magyarnak, 1 személy romának vallotta magát, 6-an egyéb nemzetiséget jelöltek. Az életkor minimum 12 betöltött életév volt, a legidősebb válaszadó 75 éves. Az életkor értékeit csoportosítva hat korcsoportot alkottunk, 10 éves időintervallumokkal. A megkérdezettek 13.7%-a [50 fő]

fővárosban, 34,25%-a [125 fő] nagyvárosban, 33,97%-a [124 fő] városban és 17,26%-a [63 fő] falun illetve községben lakik. Hárman, a teljes minta 0,82%-a, nem tudták besorolni az általuk lakott település típusát a kérdőív adta válaszlehetőségek közé. Végzettség tekintetében többségben vannak az egyetemi és főiskolai diplomával rendelkezők, ez a szám 234 fő, a teljes minta 64,11%-a. Érettségivel a válaszadók 9,86%-a [36 személy] rendelkezik. Posztliceális szakképzésben részesült 5,75% [21 személy]. Hárman 10 osztályt jártak végig [0,82%], hét személy szakiskolai végzettséggel rendelkezik [1,92%], és egyetlen olyan személy van a válaszadók között, akinek iskolai végzettsége nyolc általános osztállynál kevesebb. A hiányzó érték, 17,23% [63 személy] a még tanulmányaikat folytató, iskolások és egyetemisták csoportját mutatja. A válaszadók többsége, 73,15% [267 személy] dolgozik, a nyugdíjasok aránya 3,01% [11 személy], iskolába jár 9,32% [34 személy], egyetemre 8,34% [31 személy]. A jelenlegi foglalkozás tekintetében 5,75% [21 személy] inaktívnak tekinthető, ide soroltuk az egyéb kategóriát választókat, gyermeknevelési szabadságon lévőket, önkénteseket és ideiglenes munkanélkülieket. Egy válaszadó katona foglalkozást jelölt.

3.2. A sportot választók

A sportot választók száma 261 személy, a teljes minta 71,51%-a. A válaszadók csupán 28,42%-a [104 személy] választotta a nem sportolok opciót.

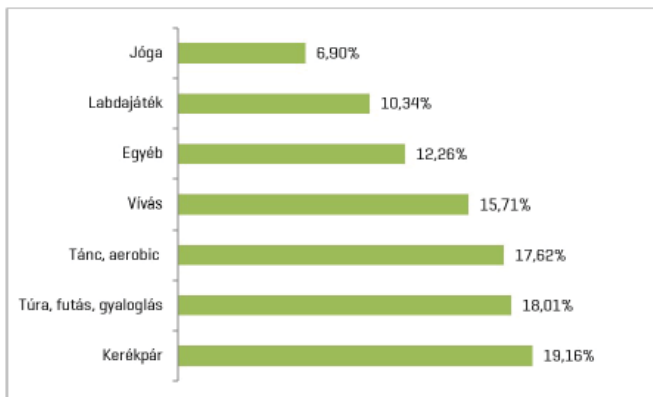

1. ábra: A sportválasztás okai (N=261)

Arra a kérdésre, hogy miért döntött a sport mellett a válaszadók 36,40%-a egészségügyi okokat jelölt, 25,29% hivatkozott arra, hogy valaki hatására [családtag, tanár...] kezdett el sportolni. A „Vonzott az ismeretlen” opciót 12,26% jelölte, 2,30% pedig az „Egyedül voltam, új barátokat akartam szerezni”. A mintában szereplő sportolók [261 személy] csupán 1,15%-a döntött a sport mellett azért, mert az iskolában kötelező volt. Az egyéb 22,61% válaszok majd mindegyike a sport szeretetét, a testmozgás örömét írta le [1. ábra].

Arra is rákérdeztünk, hogy ki mit sportol, ez látható az alábbi diagrammon [2. ábra]. A kutatásban nyílt kérdésként szerepelt a választott sport, a válaszokat kódolva hét kategóriát határoztunk meg. Az egyéb kategória vegyes és nagyon változatos testmozgást jelöl reggeli torna, séta, saját súllyal történő edzés, konditerem, futógép, extrém, trambulinos edzés, kangoo és ide soroltuk a nagyon kevesek által választott sportlövészetet, boxot, judót, íjászatot és úszást.

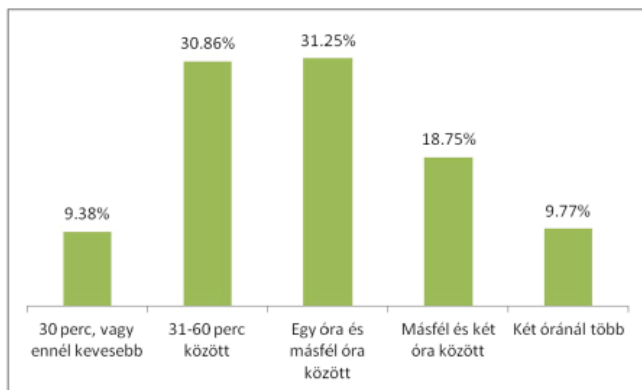
A sportágak közül a legtöbben a kerékpározást jelölték, a sportolók 19,16% [50 személy]. Ez összecseng a Kovács Antal és munkatársai, Sportfogyasztási szokások alakulásának aktuális helyzete címet viselő reprezentatív kutatás eredményével, azzal, hogy Magyarországon „legnépszerűbb sportág a kerékpározás lett a maga 20,6%-os részarányával a teljes népesség körében” [Kovács és mtsai., 2016, o. 19].

2. ábra: Választott sportok [N=261]

A válaszadók 18,01%-a [47 személy] az eszköz nélkül gyakorolható sportos mozgásformákat, túrázás, futás, gyaloglás, választotta. A kérdőívben megfogalmazott válaszok között az atlétika kifejezés nem szerepelt, ezért azt gondoljuk, hogy a felsoroltak szabadidős tevékenységet takarnak. A táncot és aerobicot jelölők, a sportolók 17,62%-a [46 személy] többségében nők [40 személy]. A vívó sportot választók nagy száma, 15,71% [41 személy], valószínűleg személyes érintettség okán, a sportághoz való kötődésből eredő széles körű ismeretség következménye. Meglepő módon, a vártnál lényegesen kevesebben, a válaszadók 10,35%-a [27 személy] választotta a labdajátékokat, bár ebbe a kategóriába soroltuk a nagy népszerűségnek örvendő labdarúgást és kézilabdát is.

Kíváncsiak voltunk arra, hogy azok, akik sportolnak, egy héten hány napot szánnak erre a tevékenységre, és arra is rákérdeztünk, hogy egy ilyen alkalom mennyi időt jelent. A válaszokból az olvasható, hogy az egy alkalommal sportra szánt idő átlagban egy, másfél óra, a megkérdezettek 31,25%-a ezt választotta. Ennél kicsit kisebb azok száma, akik fél óra és egy óra közötti időt töltenek testmozgással, amikor sportolnak [30,86%], ami arra mutat, hogy alanyaink többsége nem profi sportoló [3. ábra]. A sportolók zöme, 28,46% [75 személy] heti három napon, 22,69% [59 személy] heti két napon, 10,77% [28 személy] heti egy napon, 15,77% [41 személy] heti négy napon, 11,77% [31 személy] heti öt és 3,85% [10 személy] heti hat napon át végez rendszeres testmozgást. De volt olyan válaszadó is, 17 személy [6,54%], aki a hét egyetlen napján sem mond le arról, hogy sportoljon.

3. ábra: Egy sportolási alkalommal eltöltött idő [N=261]

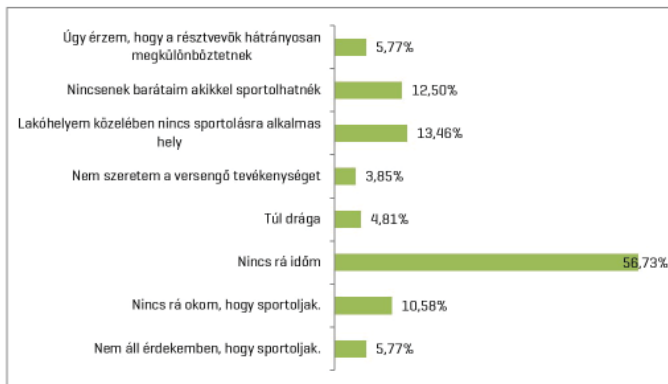
A iskolások és egyetemisták [65 fő] csoportjától azt is megkérdeztük, kinek a javaslatára kezdtek sportolni? A válaszokból kiolvasható a szülők szerepének fontossága, hiszen a megkérdezettek 53,03%-a ezt jelölte [2. táblázat]. Elemzésünk során azt találtuk, hogy a jelenlegi foglalkozás nem befolyásolja a sporthoz való hozzáállást. Az iskolások 82,35%-a, a dolgozók 73,03%-a, a nyugdíjasok 72,73%-a, az egyetemisták 61,29%-a és az inaktívak fele, vagyis 50,00%-a sportol.

2. táblázat: Választást befolyásoló tényezők [N=65]

Kinek az ötlete volt, hogy sportolj?	
Szüleim mondták.	53,03%
Testvére[im] biztatására	13,64%
Közeli rokon [pl. unokatestvér] tanácsolta	3,03%
Barátaim javasolták	27,27%
Testnevelő tanárom javasolta	10,61%

3.3. A nem sportolók

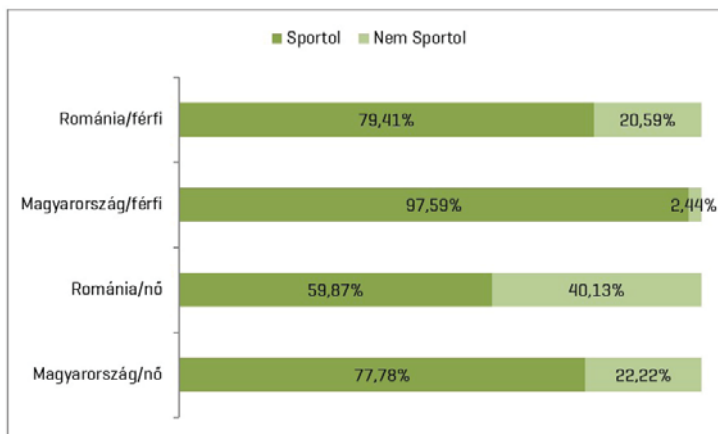
A nem sportoló személyek száma [104 fő] a teljes minta 28,49%-át adta, tőlük megkérdeztük ennek okát. A válaszlehetőségek közül, az ebbe a csoportba tartozók 56,73%-a hivatkozott időhiányra. Ez összecseng azzal, hogy a társadalmi rétegek sportlási preferenciái eltérőek, a középosztály sportolási szokásait beszűkíti a munkaidő, a munkabeosztás [Laczkó, 2015, o. 128].

4. ábra: A nem sportolás választásának okai [N=365]

3.4. Romániai és magyarországi sportolási szokások összehasonlítása

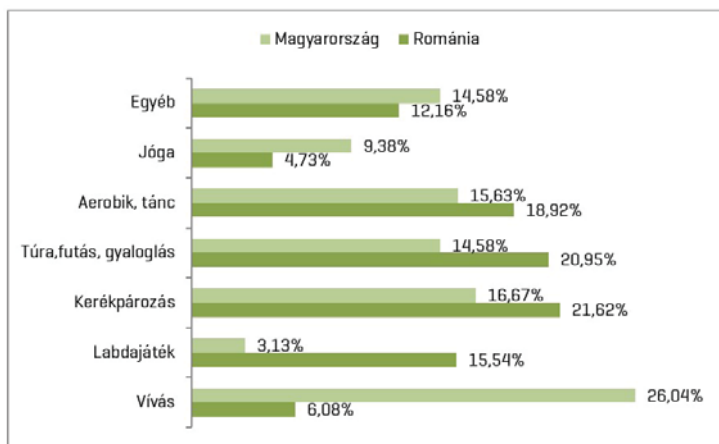
Az országok közötti megoszlás tekintetében, a Magyarországon élő válaszadók 84,96%-a, a Romániában élők 65,78%-a sportol. Ezek az adatok lényegesen eltérnek az EU országaiban 2014-ben az Európai Egészségügyi Interjú Felmérés [EHIS] eredményei alapján összeállított és az Eurostat által rendelkezésre bocsájtott statisztikai adatoktól [Európai Unió, 2018] [Katarzyna, 2020] amelyekben feltűnően nagyobb különbség mutatkozik Magyarország javára [4,9% illetve 33,5%].

5. ábra: A sport nemenkénti, országonkénti megoszlása

Azt is megvizsgáltuk, hogy nemek szerint a sportot választók vagy nem sportolók közötti megoszlás jelen kutatás eredményeinek adatai alapján egyezik-e azzal, hogy a férfiak még mindig nagyobb gyakorisággal sportolnak, mint a nők, és a sportválasztás terén is különbségek mutatkoznak a két nem között [Bíróné, 2004]. Magyarországon élő válaszadó nők 77,78%-a sportol, 22,22%-a nem sportol, a férfiak 97,56%-a sportol, 2,44%-a nem sportol. A Romániában élő válaszadók esetében ez az arány a következő: a férfiak 79,41%-a sportol, 20,59% nem, a nők alig több mint fele, 59,87%-a sportol, 40,13%-a pedig nem sportol [5. ábra]. Szignifikáns eltérést találunk a férfiak és nők sportolási szokásai tekintetében [szignifikancia szint 0,005], bár ez a kapcsolat gyenge, a Cramer's V értéke: 0,19. A Magyarországon élő férfi válaszadók majd

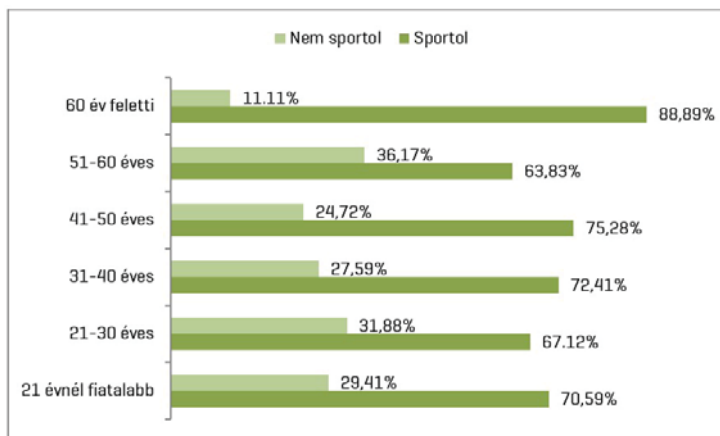
mindegyike sportol. A nemek sportolási szokásainak tekintetében különbség mutatkozik a két ország között, hiszen a Romániában élő női válaszadók majdnem fele nem sportol. Szignifikáns különbséget találunk a választott sportágak tekintetében is a két ország között [6. ábra], melynek szignifikanciaszintje 0,000, a Cramer' V együttható értéke 0,35, ami közepes erősségű kapcsolatot feltételez. Az adjusztált reziduum abszolút értéke is, amely a vívás esetében 4,4, a labdajáték esetében pedig 3,07 szignifikáns kapcsolatot mutat. A magyarországi válaszadók inkább vívnak, míg a romániaiak inkább a labdajátékot választották.

6. ábra: Sportválasztás országonként

3.5. Feltevéseink egyeztetése az eredményekkel

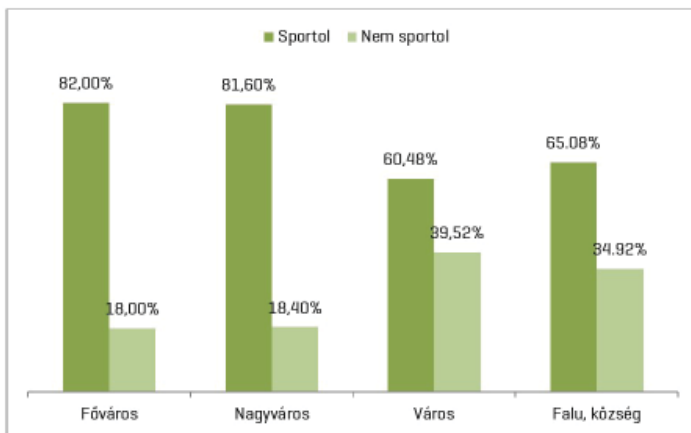
Első felvetésünk az volt, hogy az évek múltával a sportolási kedv alább hagy. A csoportosított kor értékeit összevetve a sportolást vagy annak hiányát jelző mutatóval ez a feltevés ebben az esetben megdőlt. Nem találtunk összefüggést a két változó között. A kutatási mintánkban az életkor nem befolyásolja a sportolási kedvet [7. ábra].

7. ábra: Sportolók és nem sportolók korcsoport szerinti megoszlása [N=365]

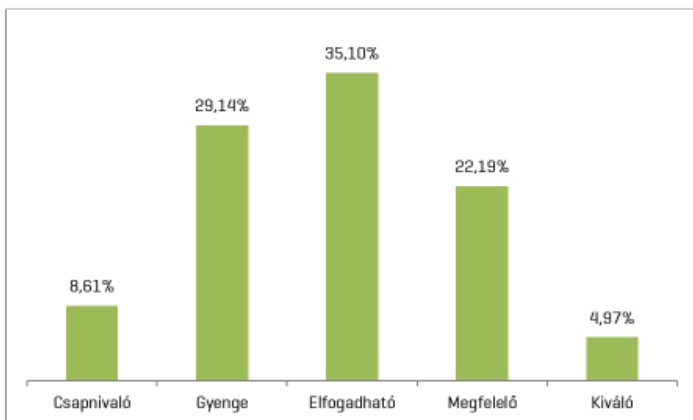
A korcsoportokon belüli megoszlás a sportolók esetében 88,89% a 60 év feletti csoportjában, 63,83% az 51–60 évesek kategóriájában, 75,28% a 41–50 évesek csoportjában, 72,41% a 31–41 évesek kategóriájában, 67,12% a 21–30 évesek csoportjában, 70,59% a 21 évesnél fiatalabbak korosztályában. Az adatokból kiderül, hogy a 21–30 év közöttiek (valószínűleg az egyetemisták) soraiban a legkevesebb a sportoló. Ez az adat meglepő lenne számunkra, ha nem egyezne a Magyar Ifjúság 2012. évi felmérésének adataiból [Perényi, 2013] levont tapasztalatokkal, mi szerint a fiatalok kevesen és keveset sportolnak.

A második feltételezésünk úgy szólt, hogy a sportolási szokásokban eltérés mutatkozik a település típusok szerint. A kutatásban nyert adatok eredményei igazolni látszanak ezt a feltevést, a két változó között, közepes erősségű kapcsolat van, a Cramer's V értéke 0,22, a szignifikanciaszint 0,001. A fővárosban és nagyvárosokban élők nagyobb százaléka döntött úgy, hogy sportol. A fővárosban élők 82% és a nagyvárosokban élők 81,60% sportolási kedve majdnem azonos. Ettől eltérő mértékű, de hasonlóan közeli értéket mutató megegyezést találtunk a kisebb városban élők 60,48%-a és a falun vagy községben lakók 65,08%-a sporthoz való viszonyulásában.

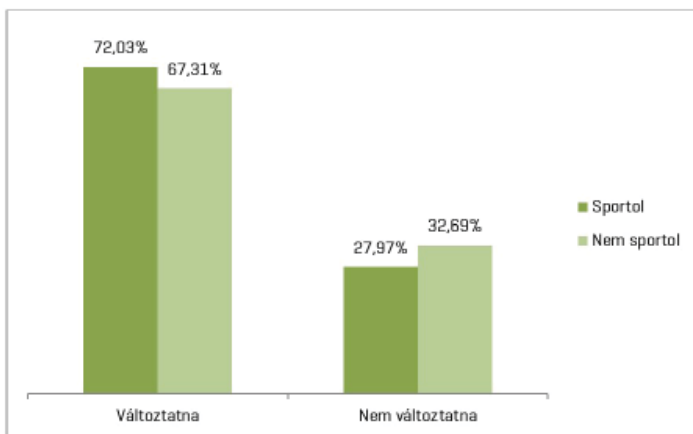
8. ábra: A sportolás mértékének település típus szerinti megoszlása [N=362]

Harmadik feltevésünk úgy szólt, hogy az iskolai testnevelés órák megítélése pozitív. Állítottuk ezt annak tudatában, hogy adataink objektivitása megkérdőjelezhető. Tudjuk azt, hogy minden válaszadó részt vett a kötelező oktatásban, melynek része a testnevelés tantárgy, így mindenkinek vannak ehhez fűződő tapasztalatai, ennek ellenére a válaszadók 17,26%-a a nincs rálátásom opciót választotta. A pontosabb eredmények elérése érdekében csak a konkrét válaszadók megoszlását vettük figyelembe. Ez esetben 106 személy [35,10%] tartotta elfogadhatónak az órák minőségét, 88 személy [29,14%] gyengének miősítette, 26 személy [8,61%] pedig egyenesen csapnivalónak tartotta. Csak 15 személy [4,97%] minősítette kiválónak az iskolai testnevelés órákat, és 67 személy [22,19%] vélte megfelelőnek [9. ábra]. Kijelenthető, hogy bár legtöbbször az elfogadható kategóriát választották, ami az értékskála közepét jelölte, hipotézisünk beigazolódott, hiszen 178 személy válasza értékelhető pozitívnak, 124 pedig negatívnak. A kérdőív utolsó csoportjának kérdései a testnevelés órák megítélésére vonatkoztak. Annak ellenére, hogy a válaszadók jelentős része elfogadhatónak ítélte az iskolai testnevelés órákat, többségük változtatna ezeken.

9. ábra: Testnevelésórák megítélése [N=302]

Meglepő módon a sportolók és nem sportolók véleménye e tekintetben megegyezik, amint az alábbi grafikonon látható [10. ábra]. A sportolók 72,03%-a és a nem sportolók 67,31%-a tartotta fontosnak a változtatást, míg 21,97%, illetve 32,69% vélte megfelelőnek a jelen helyzetet.

10. ábra: Testnevelés órák tartalmához való viszonyulás [N=365]

A testnevelésórákra vonatkozóan 258 változtatási javaslat érkezett, melyek túlnyomó többsége a teljesítménykényszer mentességre, az órák

tartalmának játékosabbá tételére, egyes sportágak alapjainak elsajátítására és az óraszám növelésére vonatkozott.

4. KÖVETKEZTETÉSEK ÉS JAVASLATOK

Mint volt válogatott sportoló meggyőződhettem arról, hogy a rendszeres testmozgás hozamai pótolhatatlanok az egészséges életmód szempontjából, hozzájárulnak a pozitív jellemvonások, állhatatosság, problémamegoldási készség, kitartás, tűrőképesség kialakulásához. Megtanítanak a tiszteletre, egymás megbecsülésére, elfogadására, a csapatmunka fontosságára. Azok a mozgáskészségek, amelyeket gyerekkorban elsajátítunk egy egész életre szólnak. Ezek adják a testnevelésórák kivételes jelentőségét, főleg kisiskolás korban, amikor a motoros képességek leginkább fejleszhetők [Polgár & Szatmári, 2011] [Molnár, Orbán, & Dorka, 2013] [Farmosi, 2011]. Ideális lenne ezt a korosztályt minél nagyobb számban integrálni a sportba, ennek érdekében célra-vezető lenne az iskolai testnevelésórák tartalmának felülvizsgálata, módszertanának és az oktatási minisztérium által előírt tantervi óraszámainak változtatása. Reménykeltők Románia 2020 decemberében megválasztott sportminiszterének, Novák Károly Eduárdnak nyilatkozatai, amelyekből a változtatás szándéka hangzik [Erdélyi Magyar Televízió, 2021]. Az Erdély tévének adott interjúban utalt arra, hogy érdemesnek tartja a magyarországi példát követni, úgy testnevelésoktatás szempontjából, mint a sportberuházások tekintetében. Az, hogy az iskolákban az oktatás minden nap 45 perces testnevelésórával induljon, kivitelezhető. Igaz, nem csak a tanrendet kellene megváltoztatni, hanem az oktatásban résztvevők hozzáállását is. Annak előfeltétele, hogy minden gyerek megtanuljon úszni, nemcsak az uszodák építéséről szól, hanem a hozzáértő szakoktató jelenlétéről is. Ezek jelenthetnék az első lépéseket azon az úton, amelyen érdemes volna elindulni, ahhoz, hogy ha nem is a közeljövőben Románia bekerüljön a sportoló nemzetek sorába, alapot biztosítva a sportnemzetté váláshoz.

A tanulmányból kiderült, hogy eltérés van a sporthoz való hozzáállás és a település jellege között, a fővárosban és nagyvárosokban élők nagyobb százalékban döntöttek a sportolás mellett. Nem meglepő a kapott eredmény, hiszen ezeken a településeken sokkal változatosabb sportolási lehetőségek adódnak, összehasonlíthatatlanul nagyobb a létesítmények száma, felszereltségük tekintetében lényegesen gazdagab-

bak, több sportegyesület között lehet választani. Ugyanez elmondható az iskolák felszereltségéről is.

Romániához viszonyítva Magyarország jobb helyzetben van a szabadidősport tekintetében is, amint kitűnik jelen dolgozatban már említett európai felmérés adataiból, és itt az is tudatosítható, hogy nem csak ebből, de egyetlen egészségi állapotra vonatkozó felmérésből sem hiányzik a sportra, testmozgásra való rákérdezés.

A testnevelés órákkal kapcsolatos vélemények és a téma tanulmányozása során három javaslat fogalmazódott meg:

1. Nagyobb hangsúlyt fektetni a testnevelés oktatására. A tantárgy tartalmának, módszertanának átgondolása, súlypontjának áthelyezése a játékos mozgásra, a mozgás megszerettetésére, a teljesítménykényszer helyett. Fontosnak látjuk a mozgásélettan alapjainak oktatását is.

2. Nagyobb anyagi ráfordítás.

3. Új alapokra helyezni a testnevelő tanár- és edzőképzést. A szakedzőknek lehetőséget adni az iskolai oktatáshoz.

5. FELHASZNÁLT IRODALOM

Bíróné, NagyEdit [Szerk.]. [2004]. *Sportpedagógia*. Ludovika Egyetemi Kiadó Nonpr. Kft.

Erdélyi Magyar Televízió. [2021, január 7.]. *Mérlegen: Testnevelést minden napra – 2021. január 7.* <https://www.youtube.com/watch?v=aJDYj2B8ygU>

Európai Unió. [2018]. *Eurostat*. Statistics on sport participation – Statistics Explained. https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Statistics_on_sport_participation#Active_participation_in_sport

Katarzyna I. A. [2020]. *Ismertetők az Európai Unióról | Európai Parlament*. <https://www.europarl.europa.eu/>. <https://www.europarl.europa.eu/factsheets/hu/home>

Kovács A., Paár D., Welker Z., Fűrész D., Elbert G., Stocker M., & Ács P. [2016]. Sportfogyasztási szokások alakulásának aktuális helyzete. *Magyar Sporttudományi Szemle*, 17–22.

Laczkó T. [2015]. A sport mint társadalmi alrendszer. In *A Sport Társadalmi Aspektusai*. Pécsi Tudományegyetem Egészségtudományi Kar.

- Perényi, S. [2013]. Alacsonyan stagnáló mozgástrend: A fizikai inaktivitás újratermelődése. In *Magyar Ifjúság 2012* [o. 229–250]. Kutatópont Kft. <http://mek.oszk.hu/18600/18689/18689.pdf>
- Farmosi, I. [2011]. *Mozgásfejlődés*. Budapest–Pécs: Dialóg Campus.
- Molnár, A., Orbán, K., & Dorka, P. [2013]. *Motoros képességek és tesztek, edzéstan alapok*. Szeged.
- Polgár, T., & Szatmári, Z. [2011]. *Motoros képességek*. Szeged: Dialóg Campus.
- Zamfir, E., & Zamfir, C. [1995]. *Politici sociale*. București: Alternatív.

6. FÜGGELÉK

- 1 Mi az Ön neve? Mi a nemed?
- 2 Melyik országban lakik Ön? Melyik országban laksz?
- 3 Milyen településen lakik Ön? Milyen településen laksz?
- 4 Mi az Ön életkora? Hány éves vagy?
- 5 Mivel foglalkozik Ön jelenleg? Jelenleg mivel foglalkozol?
- 6 Mi a szüleid végzettsége?
- 7 Mi az Ön nemzetisége? Mi a nemzetiséged?
- 8 Mi az Ön végzettsége?
- 10 Mi az akadályja annak, hogy sportolj[on]?
- 11 Miért döntött[él] úgy, hogy sportol[sz]?
- 12 Kinek az ötlete volt, hogy sportolj[on]? Kinek a hatására kezdett [kezdte] el sportolni?
- 13 Mit sportol Ön?/Mit sportolsz?
- 14 Miért ezt a sportot választotta[d], amit gyakorol[sz]?
- 15 Amikor sportol[sz], mennyi időt tölt[esz] el egy alkalommal?
- 16 Milyen gyakran sportol Ön? Milyen gyakran sportolsz?
- 17 Írja/írd be kérem/kérlek, hogy egy átlagos héten hány napon sportol[sz]?
- 18 Milyennek tartja/tartod az iskolai testnevelés órák színvonalát?
- 19 Változtatna/változtatnál az iskolai testnevelésórák tartalmán?
20. Írja/írd le, hogy milyen változásokat javasolna/javasolnál?
- 21 Ha van kedve[d], akkor itt leírhatja/leírhatos a sporttal kapcsolatos gondolataid, vagy egy sporttal kapcsolatos történetet, élményt.

FAMILY PLANNING AMONG GIPSY WOMEN IN NYÍRPILIS

■ TÓTH DALMA ■ toth.dalma@arts.unideb.hu

Debreceni Református Hittudományi Egyetem, Kólcsey Ferenc
Tanítóképzési Intézet, Romológia Tanszék, Tanító szak, II. év

■ Témavezető: DR. BEREK SÁNDOR, főiskolai docens

Debreceni Református Hittudományi Egyetem

1. INTRODUCTION

Today, we encounter a number of problems to be solved that can be interpreted on multiple levels. As it appeared in the title, I have designated a specific settlement as a research area, so I place great emphasis on its specifics in presenting the results.

In this paper, I undertake to explore the family planning habits of the Roma/Gypsy population of the designated settlement. The criterion of time is decisive, as I do not devote to explore long-term trends of family planning – I focus on the specifics of the current situation. The review did not straggle during the research, as I considered it essential to get to know the development of the trends based on the nature of the process. One of my methods was observation, which I recorded in a field documentation paper during the fieldwork. In addition, I conducted fourteen semi-structured interviews with Roma/Gypsy women living in the settlement and five ‘expert interviews’ with professionals working in Nyírpilis.

My paper covers the deficits of the local primary school and kindergarten. Child protection plays an important role in the life of the settlement, however, it faces a number of complications. With my exploratory research, I would like to help both the child protection educators working in the institutions and the professionals who work as social workers, family support workers or even psychologists for the well-being of families, and especially for children giving them a chance for wider perspectives of life.

2. THEORETICAL FRAMEWORK

The words minority and ethnicity are common related to Roma/Gypsies. In our multi-segmented society, stratification is based on the policies pursued by modern pluralist civil liberal democracies.¹ The process of isolation is also characterized by social reproduction, as a result of which empirically perceptible inequalities are created in the group structure of the population.²

The manifestation of division can be seen both in the level of society and the individual.³ From the point of view of a conflict theory approach, cultural differences can be authoritative. The term "ethnic minority" itself can now be interpreted as a euphemistic, pejorative synonym for the word "gypsy" in the public consciousness. In my work, I examine Roma/Gypsies as a social minority, which is concerned with exploring the challenges of social backwardness. This implies that I do not treat Roma as a homogeneous group as a statutory ethnic minority for the reasons mentioned above either. Considering its internal stratification and the demographic data of the sample area, I examine the situation of individuals belonging to the lower social statuses.

In the discourses about the family and its development, we can find several elements that play a cardinal role in the discursive construction of roles within the family, ethnic and social class identity. In this paper I am looking for the answer of how the practice of starting a family is determined by the system of norms present in the settlement, and how it all appears in the way the respondents speak. The situation of Roma/Gypsy women is special, as the internalisation of the factors influencing them is questionable in several respects. On the one hand, Roma/Gypsy and non-Roma/Gypsy identities, which are part of the issue of identity, and on the other hand, the isolation resulting from the settlement structure are the factors that raise serious questions.

The theoretical framework is provided by discourse and theories related to family and gender roles. I take into account Foucault's theory

1 Örkény Antal – Vári István: Szempontok és kérdőjelek a magyarországi roma kisebbség tanulmányozásához. *Fundamentum*, 2009. 2. szám, 5-15.

2 Kolosi Tamás: *A terhes babapiskóta*. Osiris Kiadó, Budapest, 2000.

3 Kovács Éva: Mari és az ő „cigánysága” – avagy a narratíva helye és ereje az etnicitás kutatásában. *Tabula*, 2006 9 [1]:41-52.

of discourse⁴, Butler's theory of gender performativity⁵, and Bánlaky's thoughts on defining the family⁶, Cseh-Szombathy's work⁷ to define roles within the family. Numerous research have been conducted on the family planning of Roma women in the Hungarian literature, but none of them related the locality, social mobility and roles within the family. Among the mentioned research I use the works of Mária Neményi⁸ and Szabóné dr. Judit Kármán⁹.

As key concepts of this work, I have highlighted three terms that most define and delimit the research topic. On the one hand, I tried to interview individuals belonging to the *Roma/Gypsy* minority ethnic group, who also form the target group. On the other hand, *Roma/Gypsy families*, as a group of society that can be interpreted on a micro level, providing the outline with which I go around a social phenomenon, namely from the perspective of *women*.

2.1. Who counts as a Roma/Gypsy?

I interpret the term Roma/Gypsy as a self-designation by Dr. Szabóné dr. Judit Kármán, and I consider the systematization of Kalmill Erdős¹⁰. Self-designation basically presupposes a kind of personal and collective identity. Self-designation can take place in two ways in relation to the

4 Foucault, M.: A tudás archeológiája. kiadó, kiadás helye, éve, oldalszám Budapest: Atlantisz Könyvkiadó.

5 Butler, J. [2005] Jelentős testek – A „szexus” diszkurzív korlátairól. Budapest: Új Mandátum Könyvkiadó. Butler, J. [2007] Problémás nem – Feminizmus és az identitás felforgatása. Budapest: Balassi Kiadó.

6 Bánlaky Pál [2006]: A család belső működése – A családon belüli kapcsolatok dinamikája. In: Czibere Ibolya [szek.] [2006]: Családszociológia szöveggyűjtemény. Debrecen.

7 Cseh-Szombathy László [2006]: A család meghatározása. In: Czibere Ibolya [szek.] [2006]: Családszociológia szöveggyűjtemény. Debrecen.

8 Neményi Mária [2001]: Biológia vagy kultúra? Termékenységgel kapcsolatos szerepviselkedések a roma nők körében. In Glatz Ferenc [szerk.]: A cigányok Magyarországon. MTA, Budapest, 2001. 103-136.

9 Szabóné dr. Kármán Judit [2018]: A magyarországi cigány/roma népesség kulturanropológiai és orvosantropológiai megközelítésben. Romológiai füzetek 2. DRHE, Debrecen, 5-76.

10 Erdős Kamill [1989]: A magyarországi cigányság. The Gypsies in Hungary. Tribes, clans In: Vekerdí József [szerk.]: Erdős Kamill cigánytanulmányai. Collected Gypsy studies of Kamill Erdős. Békéscsaba, 1989b, Békés Megyei Tanács V.B. Cigányügyi Koordinációs Bizottsága – Erkel Ferenc Múzeum, 42–56.

mentioned ethnic minority. One can be related to the use of the word Roma, which refers to the Romani language. In this language, the word Rom means [Gypsy] man, and the word Roma corresponds to the plural noun. The ethnic group is usually divided into two parts, the Oláh and the Beas. Oláh self-classifiers mostly use the word Roma for themselves. In their interpretation, the term gypsy is considered pejorative.

The use of the word Gypsy can be linked to Beas gypsyism. There is no term 'Roma' in their language. Therefore, based on the above, I will use the term Roma/Gypsy to refer to the ethnic group. The definition of the Roma/Gypsy population can be realized in several ways. Self-classification can be created, which can be traced back to the personal identity of the subject, as well as it can be said that the environment of the individual carries out the classification, if we think of the criteria of the major society. Péter Szuhay¹¹ uses the classification "for people called gypsies based on their mother tongue". According to this, we distinguish between the Hungarian [Romungro] and bilingual [Oláh and Beas] Gypsies.

2.2. Who counts as a family?

If we link the family to the Roma origin, the issue of family socialization also arises. The family of origin delimits the social medium of the individual as well as the career path.¹² The lack of cultural, economic or social capital of the family of origin can also act as an inequality-creating factor in the relations between the family and society, thus it can also have a negative effect on the individual's status on the labor market. The individual is determined in this way by the family. If the multi-layered nature of its significance is also important, then the family plays a role in the life of the individual, both in its biological relationship and in its development [cognitive and social]. In this context, the family plays an important role of the individual, if we take into account of the lifelong validity of family socialization, which Bánlaky established in his work¹³.

11 Szuhay Péter [2002]: Akiiket cigányoknak neveznek: akik magukat romának, muzsikusként vagy beásnak mondják. In: Reisz Terézia – Andor Mihály [szerk.]: A cigányság társadalomismerete. 9-31.

12 Bukodi Erzsébet [2004]: Ki, mikor, kivel [nem] házasodik? Párválasztás Magyarországon. Andorka Rudolf Társadalomtudományi Társaság, Budapest.

13 Bánlaky Pál [2001]: Családszociológia. Wesley János Lelkészképző Főiskola, Budapest.

If we consider the family not from the point of view of socialization, but as a community with different common types of capital, we can say that the segmentation factor of the family can manifest itself in the limits of material existential goods, in addition to objective capital¹⁴. These factors play a role in the development of both horizontal and vertical segregation.

2.3. The perspective of women

The highlighting of women on the subject is not accidental. In this paper, I take the intersectional approach as the basis for gender-centric discussion. As there is a relationship between equality factors, I consider individual and institutional factors. According to an involvement-centred interpretation, I examine the experiences of different exclusion. I connect the peculiarities of social gender with the factors of marital status, occupation and place of residence. According to the relationship / process-centric model, the theory provides a good basis for interpretation when examining different coincidences, such as peripheral location of residence, employment problems such as access times, and prejudices constructed by the majority society.

Focusing on women is not accidental in this case. In this work I take the intersectional approach as the basis for gender-centric thinking. As a relationship between equality factors, I consider individual and institutional dimensions. According to the involvement-centred interpretation, the experiences of different exclusion are examined. The peculiarities of social gender with the factors of marital status, occupation and place of residence are in connection with each other. As to the relationship/process-centric model, the theory provides a good basis for interpretation when researching different coincidences, such as peripheral location of residence, employment aspects such as access times, and prejudices constructed by the majority society.

Walby's system-centred model states that social institutions produce "complex" inequalities, so I link social phenomena to different key concepts in this work. These are the family - gender, nation - ethnicity,

14 Bourdieu, Pierre [1999]: Gazdasági tőke, kulturális tőke, társadalmi tőke. In: Angelusz Róbert (szerk.): A társadalmi rétegződés komponensei. Budapest, Új Mandátum Könyvkiadó, 156-177.

status inconsistency, glass ceiling phenomenon. Highlighting women's perspectives is also important because their ethnicity makes them even more disadvantaged in society.

The situation of Roma/Gypsy women is special in the micro- and macro-environment of the society. A conceptual conflict of interest can be seen as a historically defined social practice which qualifies as a group conflict based on ethnocentric and antagonistic foundations.¹⁵

The roots of female oppression go back to the patriarchal family pattern, in which the family domination over the entire household was unlimited.¹⁶ The male-father-led family can be seen in action in many places and times in the history of our civilization. Over time, the large family has become a small family, and its functions have changed as a result [political, military, economic, educational, health]. These functions are mostly performed by society nowadays. From this perspective, the place and status of women in the family has also changed. The issue of women can be approached from different poles: theories based on natural and social foundations.

3. METHODOLOGY

I conducted seventeen semi-structured interviews in a settlement of 812 people in Nyírpilis, Szabolcs-Szatmár-Bereg county. 99% of the residents claim to be Roma/Gypsy. I reached the interviewees using the snowball method. During the research, I recorded several interviews, however, I used only 14 for this work. The target group consists of Roma/Gypsy women, of whom the youngest individuals are 18 and the oldest are 62 years old. When displaying citations during analysis, I do not use any data to preserve anonymity. I coded the names of the individuals using the letters of the alphabet.

Interviewees expressed their views along the following structured issues:

- family formation and family planning,
- family roles,
- marriage and cohabitation

15 Lőcsei Pál [2008]: *Emberpár és család az államszocializmusban 1945-1985*. Gondolat Kiadó, Budapest. 159-160.

16 Csepeli György [1998]: *Előítélet és antiszemitizmus*. Józsefvárosi Műhely Kiadó, Budapest.

- raising children
- breastfeeding
- educating children [menstruation, sexual education]
- traditions, customs,
- individual life stories.

Before turning to the results revealed by the dimensions, I would like to emphasize that the question “What nationality do you claim to be?” all interviewees answered that they profess to be a Roma/Gypsy. This is interesting because it later turned out that they defined themselves as “Hungarian Gypsies”. This is classified in the literature as a group of Romungros. It is this group that has lost its habits the most and tries to integrate into the majority society by adopting its traditions, language and attitudes.

3.1. Geographical characteristics of the sample area

For this work I also use the data of a survey conducted in 2019 and the results of the research described in the study Precariousness and Youth - the labour market situation of young people on the Hungarian-Romanian border¹⁷. The 2017 data extracted from the TelR database were used for HEY! - Helping the Employment of Youth in Satu Mare and Szabolcs-Szatmár-Bereg counties in research. In addition, the KSH 2011 census data and the Nyírpilis Settlement Segregation Certificate (2020) were available to me. I supplemented all this with the systematization technique of the Documentary Housing (2013) document.

Nyírpilis is in the north-eastern part of Hungary, in Szabolcs-Szatmár-Bereg county, in the district of Nyírbátor. Among the NUTS convergence regions, it is in the pushing-in region of the Northern Great Plain. Based on the geographical location and the largely economic and social characteristics that can be traced back to this, according to the current legislation, the settlement is disadvantaged - it is to be developed with a complex program.

It belongs to the characteristics of the region that the opportunities of the inhabitants are greatly influenced by the peripheral location

17 Balcsók István – Szarvák Tibor – Tóth Dalma (2019): Prekaritás és fiatalság – a magyar-román határ menti fiatalok munkaerő-piaci helyzete. Erdélyi Társadalom, XVII. évfolyam, 2. szám, 2019/2. 105-127.

and the cumulatively disadvantaged socio-economic conditions. In addition, the small-village settlement structure also hinders geographical mobility. Settlements in the area - which served as the central function of catchment areas - were not always cities in all cases. For a long time, there was no settlement outside Nyíregyháza that had the necessary equipment for city life. It has become an economic centre due to its industrial plants, commercial and transport network.¹⁸ The construction of its industrial plants, trade and transport network played a major role in making Nyírbátor an attractive area. In this town, companies manufacturing health aids [Coloplast], chemicals and various durable foods [Unilever], bottles [Serioplast] and beauty cosmetics [Farmol] settled in the 2010s.

From the point of view of accessibility and mobility, the settlement can also be said to be disadvantaged, as an isolated settlement. Its isolation from its environment affects many areas of the population's life [labour market situation, education, access to health care, etc.]. The availability of education is limited to Nyírbátor - the district centre - by which I mean both vocational education and other special educational programs. An exception is the local activities of catching-up projects, which aim to implement basic elements of mentoring programs and other program elements aimed at acquiring the basic knowledge necessary for employment. The accessibility of the district centre thus has a particularly large impact on the location and education of the resident population.

The list of disadvantages does not end here. In order to solve the problems related to housing, both the Complex Settlement Program [EFOP-1.6.2-16-2017-00052; EFOP-2.4.1-16-2017-00070] and the Maltese Charity Tutor Foundation are present in the settlement ensuring its availability. The housing stock is 244 [units], of which the proportion of low-comfort houses is 57.1% based on the data of the 2020 Municipal Segregation Certificate. There is a segregated area in the village, which is the same as the location of an endangered area. The proportion of the population living in the segregation is 81.1% of the resident population, which is not surprising in terms of the location of the housing stock in the settlement, as there are very few residential houses outside the

18 Cservényák László [szerk.]: Magyarország megyéi. Szabolcs-Szatmár. Kossuth Könyvkiadó, Budapest. 55-56.

segregation. It is characteristic of the development of the housing stock that no new houses were built between 2011 and 2018.

3.2. Social characteristics of the sample area

The population of the settlement was 812 according to the 2018 NKI census data. The basically youthful composition is also supported by the rejuvenation index¹⁹, the value of which is 441. This value over-represents the age composition of the county, however, compared to the national average, an even larger difference can be observed. The age structure of Hungarian society is not reflected in the settlement compositions.

The employment rate appears to be a big problem in the life of the settlement. The rate of households without employment is 76%, which raises serious questions. On the one hand, the data are not very encouraging in terms of the financial situation of families, and on the other hand, in terms of family planning and parenting conditions. According to the 2018 TeIR data, the unemployment rate is 61%, which ranks Nyírpilis among the most disadvantaged compared to the settlements of the surrounding districts.

Such a lag in employment cannot be explained solely by geographical location. Causal relationships can also be explored by examining education. The proportion of the active age group [15-59] with no more than a primary school education is 69.6% of the resident population, which means a high degree of under-education compared to the Hungarian average. Besides, the proportion of those without a regular labour income within the working age population is 82.3%. In relation to the above, it can be assumed that on the one hand, there is a significant correlation between under-education and employment of the active age population, and within this, unemployment.

The care capacity of educational institutions is an important factor for families. There is a kindergarten and a primary school in the settlement, a nursery is only available in the neighbouring settlements [Piricse and Nyírbátor]. The occupancy rate of kindergarten places was 105.3% in 2018, which shows that the organization of the kindergarten serves local needs to the maximum. During the field research, problems arose related to the institutional visits of preschool-aged children and the immaturity

19 Fiatalodási index: 0-14/60-x.

of students entering primary school, according to both teachers and specialists of the pedagogical service, for which I do not have public data.

However, the NKI data for 2018 also show that the proportion of disadvantaged pre-school children is 96.2%. The situation of the primary school has changed this year compared to the data used, as the average number of class members is 15.8, and the number of primary school students per full-time teacher is 11.5. To compare with the 2019/2020 school year, two first classes were also launched, for two reasons. On the one hand, as for previous school years, more children were enrolled in the parents' first grade. On the other hand, due to the problem already mentioned, the proportion of out-of-school children exceeded 50% among the enrolling students. The solution was to start a preparatory class with the school management and differentiate the children according to their abilities.

In recent years, the number of students in primary school has increased, supporting the rejuvenation index. The number of abortions per 100 live births in the settlement is 45.2%, which is a very high rate compared to the national average.

4. RESULTS

4.1. Introduction

The analysis of introduction in terms of identity was one of the most significant parts of all the interviews I recorded in this research. My first request in each case was, "Please introduce yourself!". The response to this may have been influenced by various factors that may affect the results. One such factor may be that my presence in primary school meant indirect acquaintance with the interviewees. The visits were made using the snowball method, and I asked all subjects not to talk to the recommended person about the content of the interview. In each case, it was sufficient to ask individuals during the visit with the simple phrase, "Could I do an interview with you?". Thus, the content of the interview was not disclosed in advance. Because of it I exclude from the influencing factors that the topic had an affect their presentation.

It is important to mention what are the elements that occurred in most cases during the introduction. To interpret these, it is an essential background information that only three of the interviewees did not have

children at the time of enrolment, so omitting this data is also eloquent. Ages were mentioned in two cases by those over fifty years of age. From such a high proportion of age and place of residence, I can conclude from the context that the standard custom of presentation, which one can apply even to official bodies, has become a habit. The date and place of birth are usually given in an office or in a consulting room.

4.2. Family planning

I approached ideas about family planning in two ways during the interviews. First, I asked my interviewees about family planning for Roma/Gypsy women in Nyírpilis. In this way, they were able to express an opinion that was. Secondly, there was an opportunity for them to attach public opinion to what they had to say without being involved.

Well, a person who plans a family is very rare in Pilis. Because it's really very rare. Let's say that this part of Pilis is Roma. Almost all its inhabitants are Roma. And they don't perceive this life the way we live a hard life. If we also want a child, let's have one or two, but it should be really good, and a lot of people do it without reason. Lots of kids. The child suffers a lot. The child is deprived of much. [...] There are such these in Pilis. Many, unfortunately. [A]

Most of the speakers were of the opinion seen above that we cannot talk about conscious family planning. According to the interviewees, the combination of perception of life and "Roma origin" stigmatize by unplanned situations. Negative opinion about one's own group thus shapes the in- and outgroup processes of collective identity in practice through value judgments according to social norms, if we interpret the interview excerpt using the ODT model.

Regarding the planning of their own family, some respondents admitted that the choice of couple took place before the age of 18, and there was no question of divorce either then or in their current situation – even if they wanted to. During the choice of mate, it was important, they said, for the man to "love to work" to provide a secure lifestyle for his later family.

Well, a person who plans a family is very rare in Pilis. It's really very rare. Because let's say this part of Pilis is Roma. Almost all its inhabitants are Roma. And they don't perceive this life the way we live a hard life. If we also want a child, let's have one or two, but it should be really good, and

a lot of people do it without reason. Lots of kids. The child suffers a lot. The child is deprived of much. Right, Flower? There are such in Pilisen. Many unfortunately.

The emergence of deviances over time has appeared in the lives of some families in relation to drug use and alcoholism, however, none of the respondents think they are becoming addictive.

The importance of the family patterns in terms of socialization and the priority of values has manifested itself in two ways. The recollections were either negative and held views contrary to the norms prevailing in the family of origin, or the pattern was also realized in the family they had already found.

Conflicts of value in negative experiences can be attached to poverty and immoral acts, many of which highlighted "living in a hovel," or the offense of suicide, which was interpreted as a crime against the family. *I have a bad memory of my parents. Like my father that he hung himself up and we had to live through. I have obscure memories of my grandparents, but I don't know. [...] We had a very poor life. My grandfather, my father's mother, gave something to us. He went to work for one of the little old Hungarian women. To be able to create everything to exist. Every day. And he gave all his grandchildren food to eat. We lived a poor life at that time. [F]*

Well, my dad was drunk all the time. We had nothing to eat. He raised us normally, he was just a father, an alcoholic, and it hurt the family at that time. Not others, but it hurt his family. I grew up like that. [N]

Despite the poor conditions, the positives found in the system of norms counterbalance the evil caused by poverty.

Well, I lived in poor conditions, because at that time the conditions were no longer the way they are now. Because we lived poorer. My mom worked. She worked in agriculture, bt day by day. And let's say our lifestyle was very difficult at that time time. But it was much better for me than it is now. Because when we sat down, ate a plate of food, we were happy. [D] *As a child, as I told you before, we lived in very poor conditions. But we were also given that love by our mother as much as it was given to our children. And I also want to give my children the same love that my mother has given me. And my parents. My grandparents, too. [B]*

Respect for the elderly appears as a positive. The love of work is cardinal in the narrative.

4.3. Family membership and roles

When we talked about the role of family members [father, mother, child], it shaped like that the man must always play the role of the head of the family, which requires him to carry out the earning activity continuously. The task of the woman is to take care of and raise the children, but the idea that a woman must work also appears. Thus, even if not through a declared employment relationship, but by undertaking casual work, it also contributes to the maintenance of the household in material terms. In each case, the children had the task of doing chores around the house, according to the women. They were expected to go to school and learn a profession. Learning a profession seems to be the most accessible and best aim for them as a tool for social mobility.

Mothers' views on parenting proved to be diverse. There were also examples of democratic, autocratic and laissez-faire types. In a system of democratically based families, although the decisions of the children were determined by the parents, they were given space in the less important decisions. Parents had a greater say in the issues of further education, choice of partner, and work. In autocratic families, mothers' methods of raising children were not questioned by the children, the father, or the man raising the children.

But still, if they do wrong, I'll slap him, he won't. I do not mind. He used to live with a woman, and I slapped him even when the two boys got into a fight. I slapped him. But there are times when K. - he and the second boy - are there when he shouts. But so, if I shut up, it stops. But the girls are worse to me here. They are unacceptable. But if I say you're going to stop here now, you're going to finish here now, they're done. [F]

[...] The children are the captains. [...] They really always have the most they want. In all case. But sometimes they lead us by the nose a little. [A] I approached the role of children in the family with the question, "How long is a child a child?". Becoming an adult was tied to age or a life event by the interviewees, but mothers differentiate between the two sexes. While in the case of girls it is linked to marriage and the beginning of a serious relationship, boys were considered adults at the beginning of employment.

4.4. Marriage and relationship

Cohabitation and marriage are two concepts on which different views have been taken. Those who are for marriages are typically deeply religious and believe in the power of an oath taken within an institutional framework. Children's adulthood is also linked to such an event. The term husband and wife, however, is also prevalent among those living in a cohabiting relationship. I attributed the use of the word to a local custom rather than to the ideas of a couple wishing to marry in the future.

I have a big son, he is 27 years old. He already has a baby girl. He lives in a cohabiting relationship, but I don't like this. I always tell him when you want to get married and go separate from me? Obviously, he is not a burden because they live near Pest. But in the same way.... [L]

Because my husband was a year older. And we have already decided that when the baby comes, we should be married. [I]

Among non-married people, it was often said in connection with marriage that, although they had ever married their partner, they got divorced only legally because they were able to create better living conditions in terms of living. They argued that all this did not affect the quality of their relationship.

4.5. For or against abortion?

The issue of abortion is not only delicate among the Roma/Gypsy minority that can be analysed from many perspectives. But the normative system of the family and the individual, including religious, ethical and environmental values, is relevant in the decision-making situation. Three possibilities arose. One is the dilemma, the other two are two poles that cannot tolerate contradiction: a firm condemnation of abortion, and the other is action without hesitation.

One of the interviewees linked the possibility of abortion to a life event in her narrative. Her keywords were shame, humiliation, and a barrier to further learning. Ultimately, though, she decided to keep her first unborn child. It later emerged that this decision certainly did not achieve a chance for further learning. However, his ambition did not wane over the years, so she eventually graduated in college in the early 1940s.

When I found out I was pregnant with my first child, I didn't feel good

because I've just finished high school. How was it? I got pregnant some-time after graduation. I was practically an adult. So there would have been no hesitation. My parents were just strict, and I was getting ready for college, and I missed a few points to be admitted to teacher training. And we didn't really dare say what the situation was. Then it turned out, though, and we told them. Well, it was more that I was afraid of what my parents would say. It was more of a bad feeling. And I was young. I didn't want a child back then, but I was always infinitely anti-abortion. And I couldn't have imagined that. [L]

4.6. Breast-feeding

I approached the issue of breastfeeding in two ways. One was the relationship to public breastfeeding. Most interviewees did not support public breastfeeding, nor did they do the same. They tied their rejection to their shame.

Well, for example, when I was breastfeeding, I was very attentive, especially if I was in a foreign place. I didn't even know that now that I was giving the kid food, I was giving it turning away. Somehow, I pulled it that way. Not because I don't show it to everyone. Because in front of my kids, I don't do it, too. When the boy was bigger, I was ashamed of my breasts, and I was ashamed even in front of my brothers. Also, in front of my brothers-in-law. I didn't like breastfeeding children in public. [F]

The other issue is focused on the length of the breastfeeding period. Prolonged breastfeeding has been shown to be common among mothers. There were women who reported continuing this activity even at the age of four. This is interesting information from the point of view of the mother-child relationship, especially independence.

4.7. Educating children about sexuality

I interpreted the sexual education as an event that shows the norms and systems of relationships that prevail within the family. It has emerged in the narratives that a distinction must again be made between the two sexes in the analysis, since the education of girls works differently in the family than that of boys.

Most women received information about menstruation from an older female family member. Most mothers followed the same practice

in raising their daughters. There was no talk of that with the boys. Even during the interviews, tension and discomfort were noticeable when it came to this.

I told the girl all the way through what to prepare for. It won't be long for her. But not for the boy. The boy researched after that. Well, they had lectures like that at school, and then they made him watch and told him what to look out for. [H]

Well, I when they've turned 10-11 years, they're both soon. They were already 11 years old; I had already told them then that this was going to be what to do right to put in a sanitary napkin and... Now how else would they know for themselves? I educated them. [B]

Sexual education was more characterized by mothers talking to girls, and fathers, or older male relatives talking to boys about such a topic.

4.8. Traditions

As mentioned in the literature, the phenomenon of loss of tradition has basis in the process of loss of identity. Examining the traditions and customs, I did not find any significant recollections that would have specifically of Roma/Gypsy origin. However, narratives on poverty have appeared in large numbers.

Because when my mom was alive, we went Christmas Eve, didn't we? We went to every family. We went to every family. And we sang. And we sang. And that was such a good thing. But I can already see that everyone is dealing with their own little problem. Well, listen, I still tell my family. My kids still have a way of sitting together. Because they tell mom to share what it used to be. When your parents lived, your grandmother, and everything. And then I'm tell them. And that's a good thing for them when I tell them about what it was like then. And what's up now. [I]

Christmas. I love it. I love it so much. I protect the Christmas tree to such a level 'I don't know why', but I really love Christmas. Maybe it's when I set the table, I bake, and one tastes from here, the other from there. When to decorate the Christmas tree, and I always get used to sitting down and admiring it. And I cry then. I come crying when I look at the Christmas tree. [H]

Only one habit can be highlighted that was mentioned by most interviewees. Girls receive a small slap from their older female relative during their first period to minimize their pain later.

SUMMARY

The theory and data related to family planning of Roma/Gypsy women in Nyírpilis was demonstrated in this work. Besides, the mentioned data was collected during the field research. With the help of it I was able to gain insight into the life of a segregated settlement.

I observed the manifestations of disadvantage not only when explaining family planning strategies, but also the connections between housing, education and employment. I think that this segment of the topic had a barely new context of the settlement. The lack of awareness appeared in the public consciousness in a critical way, however, there were no negative judgments about the development of their own family in the statements of the interviewees.

To conclude, I can say that I got to know a community more closely who have witnessed child-centredness. The love and support of children is fully realized possible from their own perspective. The closure of the settlement is also shown by the fact that no patterns were mentioned that could have been developed.

REFERENCES

- Assmann, Aleida [2012] [2006]: *Introduction to Cultural Studies*. Topics, Concepts, Issues, Schmidt, Berlin.
- Balcsók István – Szarvák Tibor – Tóth Dalma [2019]: *Prekaritás és fiatal-ság – a magyar-román határ menti fiatalok munkaerő-piaci helyzete*. Erdélyi Társadalom, XVII. évfolyam, 2. szám, 2019/2. 105-127.
- Bánlaky Pál [2001]: *Családszociológia*. Wesley János Lelkészképző Főiskola, Budapest.
- Bánlaky Pál [2006]: A család belső működése – A családon belüli kapcsolatok dinamikája. In: Czibere Ibolya [szerk.] [2006]: *Családszociológia szöveggyűjtemény*. Debrecen.
- Berger, Peter L. – Luckmann, Thomas [1998] [1966]: *A valóság társadalmi felépítése. Tudásszociológiai értekezés*. [ford.] Tomka Miklós, József, Budapest.
- Bourdieu, Pierre [1999]: Gazdasági tőke, kulturális tőke, társadalmi tőke. In: Angelusz Róbert [szerk.]: *A társadalmi rétegződés komponensei*. Budapest, Új Mandátum Könyvkiadó, 156-177.
- Brewer, M. B. [1991]: *The social self: On being the same and different at the same time*. Personality and Social Psychology Bulletin, 17, 475-482.

- Brewer, M. B. [2003]: Optimal Distinctiveness, Social Identity, and the Self. In: M. Leary – J. Tangney (Eds.), *Handbook of Self and Identity*. 480–491.
- Bukodi Erzsébet [2004]: *Ki, mikor, kivel [nem] házasodik? Párválasztás Magyarországon*. Andorka Rudolf Társadalomtudományi Társaság, Budapest.
- Butler, J. [2005]: *Jelentős testek – A „szexus” diszkurzív korlátairól*. Budapest: Új Mandátum Könyvkiadó.
- Butler, J. [2007]: *Problémás nem – Feminizmus és az identitás felforgatása*. Budapest: Balassi Kiadó.
- Cseh-Szombathy László [2006]: A család meghatározása. In: Czibere Ibolya [szerk.] [2006]: *Családszociológia szöveggyűjtemény*. Debrecen.
- Csepeli György [1998]: *Előítélet és antiszemitizmus*. József Műhely Kiadó, Budapest.
- Csepeli György [2006]: *Szociálpszichológia*. Osiris Kiadó, Budapest. 516–533.
- Erdős Kamill [1989]: A magyarországi cigányság. The Gypsies in Hungary. Tribes, clans In: Vekerdi József [szerk.]: *Erdős Kamill cigánytanulmányai. Collected Gypsy studies of Kamill Erdős*. Békéscsaba, 1989b, Békés Megyei Tanács V.B. Cigányügyi Koordinációs Bizottsága – Erkel Ferenc Múzeum, 42–56.
- Erikson, E. H. [1950]: *Childhood and society*. New York, Norton.
- Festinger, L. [1976 [1954]]: A társadalmi összehasonlítás folyamatainak elmélete. In: Pataki Ferenc [szerk.]: *Pedagógiai szociálpszichológia*. Budapest, Gondolat, 259–291.
- Foucault, M. [2001]: *A tudás archeológiája*. Budapest: Atlantisz Könyvkiadó.
- Földes Györgyi [2018] Identitás. In: *Média- és kultúratudomány*. Ráció, pp. 92–108.
- Kolosi Tamás [2000]: *A terhes babapiskóta*. Osiris Kiadó, Budapest.
- Kovács Éva [2004] Vakmerő tézisek az identitásról. In: [szerk.: Fedinec Csilla] *Nemzet a társadalomban*. Teleki László Intézet, 221–235.
- Kovács Éva [2006]: *Mari és az ő „cigánysága” – avagy a narratíva helye és ereje az etnicitás kutatásában*. Tabula, 2006 9 [1]:41–52.
- Krappmann, L. [1980]: *Az identitás szociológiai dimenziói*. Szociológiai Füzetek, 21. sz. 1–217.
- Lőcsei Pál [2008]: *Emberpár és család az államszocializmusban 1945–1985*. Gondolat Kiadó, Budapest. 159–160.

- McCall, L. [2005]. The complexity of intersectionality. *Signs*, 30, 1771–1800.
- Molnár Csilla [2019]: Női, férfi az esztétikáról való beszédben és tapasztalatban. In: Molnár Csilla [2019]: *A részlet látványa. Társadalmi nemek és nyelvi formák*. Typotex, Budapest. 17–33.
- Neményi Mária [2001]: Biológia vagy kultúra? Termékenységgel kapcsolatos szerepviselek-dések a roma nők körében. In Glatz Ferenc [szerk.]: *A cigányok Magyarországon*. MTA, Budapest, 2001. 103–136.
- Olson, Eric T. [2017]: *Personal Identity*. Stanford Encyclopedia of Philosophy. [Summer 2017 Edition] ed. Edward N. Zalta.
- Örkény Antal – Vári István [2009]: *Szempontok és kérdőjelek a magyarországi roma kisebbség tanulmányozásához*. Fundamentum, 2009. 2. szám 5–15.
- Pataki Ferenc [1982]: *Az én és a társadalmi azonosságtudat*. Kossuth, Budapest.
- Schechtman, Marya [2011]: *Personal identity*. Routledge Encyclopedia of Philosophy. Taylor and Francis.
- Sebestyén Zsuzsanna [2016]: Az interszekcionálítás elméleti megközelítései. *Metszetek*, Vol. 5 [2016] No. 2. 110.
- Somlai Péter [1997]: *Szocializáció. A kulturális átöröklés és a társadalmi beilleszkedés folyamata*. Corvina, Budapest.
- Szabóné dr. Kármán Judit [2012]: A magyarországi roma/cigány értelmiség histográfiája, helyzete, mentális állapota. Doktori (PhD) értekezés, Pécsi Tudományegyetem.
- Szabóné dr. Kármán Judit [2018]: *A magyarországi cigány/roma népesség kulturanropoló-giai és orvosantropológiai megközelítésben*. Romológiai füzetek 2. DRHE, Debrecen, 5–76.
- Szuhay Péter [2002]: Akiket cigányoknak neveznek: akik magukat romának, muzsikusnak vagy beásnak mondják. In: Reisz Terézia – Andor Mihály [szerk.]: *A cigányság társadalomismerete*. 9–31.
- Tajfel, H. [1972]. La catégorisation sociale. In S. Moscovici [Ed.]: *Introduction à la psychologie sociale* [Vol. 1]. Paris: Larousse.
- Walby, S. [2009]: *Conceptual framework for gender + equality policies in a multicultural context* Insitute für die Wissenschaften vom Menschen Vienna.

HAJDÚNÁNÁS-TEDEJ TELEPÜLÉSRSZ FEJLŐDÉSTÖRTÉNETE

EGY SZOCIALISTA MEZŐGAZDASÁGI NAGYÜZEM ÉS A HOZZÁ KAPCSOLÓDÓ LAKÓTELEP KIALAKULÁSA

■ BARNA ANITA ■ barnanita97@gmail.com

Debreceni Egyetem – Bölcsészettudományi Kar – Néprajzi Tanszék,
Néprajz MA II. év

■ Témavezető: DR. CSISZÁR IMRE, tudományos segédmunkatárs
Debreceni Egyetem

BEVEZETÉS

Jelen tanulmány egy településtörténeti vizsgálatként meghatározott mikrokutatás eredményeit kísérli összegezni. A vizsgált terület közigazgatásilag Hajdúnánáshoz tartozó településrész, melynek a 20. század második felében történő betelepüléssel és kiépüléssel járó folyamatait vizsgáltam. Dolgozatomban Hajdúnánás-Tedej mint szocialista mezőgazdasági nagyüzem és a hozzá tartozó lakótelep kialakulásának folyamatát szeretném bemutatni.

Tedej teljes területe 1858 óta hivatalosan Hajdúnánás városának részét képezi, annak legtávolabbi városrésze, mintegy 8 km-re fekszik a település központjától. Itt jött létre 1949-ben a Hajdúnánási Állami Gazdaság. A komplett mezőgazdasági nagyüzem bővülésével párhuzamosan folyt a tedeji lakótelep kiépítése.

A Hajdúnánási Állami Gazdaság említéskor sok esetben egyszerűen a „gazdaság” kifejezést használok, melynek oka a rövidítésen és egyszerűsítésen túl, hogy a településrész lakói és az egykori állami gazdaság dolgozói szintén a „gazdaság” megnevezést alkalmazták/alkalmazzák.

A mai településrész előzményeként tekinthetünk arra a Tedej falura, mely a maitól 4 km-re, nyugatra helyezkedett el, és vélhetően török betörés miatt pusztult el az 1630-as évek után, de elnéptelenedését illetően nem rendelkezünk biztos forrásokkal. Később Tedej mint pusztai bérlemény került Hajdúnánás birtokába, és a város legelőként használta a külső- és belső tedeji területeket. A Tedej pusztán elhelyezkedő tanyá-

kat leszámítva betelepült területként jelentősebb szerepet [újból] leginkább az 1950-es évektől kapott az állami gazdaság kiépülése kapcsán.

Draviczky Imre Hajdúnánás földrajzi neveinek leírásakor Tedej történetével kapcsolatosan így fogalmaz: „*Eredete a regékbe vész.*” [Draviczky, 1990, 22.]. Az egykori hajdúnánási tanító és helytörténeti kutató megfogalmazta, ami Tedejjel kapcsolatban engem is kutatásra ösztönzött: „*Nánás népe keveset tud Tedejről.*” [uo, 23.]. A kijelentés napjainkban még inkább igaz, de nemcsak a történeti falura vonatkozóan, hanem a szocialista nagyüzemre tekintve úgyszintén. A dolgozat célja tehát, hogy összefoglaló képet adjon általánosan Tedejről.

Leíró jellegű kutatásomhoz végzett vizsgálatokat az empirikus társadalomtudományi kutatás módszereinek bevonásával végeztem. A személyes jelenlét a megismerés legfontosabb eszköze, mely során a leginkább valós megállapításokhoz juthatunk, ezért a munkám során elengedhetetlennek tartottam a településrész lakóinak bevonását, megszólaltatását strukturált interjúkon keresztül. Elsődlegesen a szakértői kiválasztást alkalmaztam és meghatároztam kulcsadatközlőmet, aki mint hosszú ideje a településrész lakója segítségemre lehetett a kompetens helyi személyek kiválasztásában. Működött az ún. hólabdamódszer, hiszen a 2. alany után már az általuk ajánlott személyeket is fel tudtam keresni [Babbie, 2003]. Ez alapján a kutatás során a közelebbi megismerés érdekében 4 tedeji lakossal készítettem életútinterjút. Az alanyok mind az egykori Hajdúnánási Állami Gazdaságban dolgoztak, jelenleg nyugdíjasok.

Előzetes szakirodalmak, korábbi kutatások és levéltári források áttekintése során azt tapasztaltam, hogy a lakótelep alakulását, vagy a lakosságot illetően kevés információval rendelkezünk. Az e témákat bemutató fejezet leírásához a korabeli sajtóforrások, leginkább a *Hajdú-Bihari Napló* ígérkezett számomra a leghasznosabbnak, és megfelelő forráskritikával élve azokon keresztül igyekeztem a legpontosabban bemutatni a vizsgált folyamatot.

Érdeemesnek tartom megemlíteni, hogy Tedej történetét illetően meghatározó időszakként tekinthetünk az 1951–53 közötti évekre, ugyanis a Hajdúnánási Állami Gazdaságot is „büntetés-végrehajtó gazdaságként” jelölték ki, vagyis a Hortobágyon működő 12 kényszers munkatábor egyike itt került kialakításra. Az állami gazdaság kezdeti éveiben a gazdaság körüli munkavégzésben szerepet kaptak a fogvatartottak, valamint a rabok közül többen Tedejen maradtak a felszabadulásuk után

is. A telepese családok közül Tedejen vagy Hajdúnánáson Draviczky Imre szerint 4 család maradt. Ezen családok jellemzően azok az egykori rabok lehetnek, akik itt tanultak szakmát, és munkát ajánlottak nekik az állami gazdaságban, vagy a hajdúnánási termelőszövetkezetekben helyezkedtek el. [Draviczky, 1991; Mónus, n. a.]. A tedeji táborral kapcsolatban fontos forrás Apatini Ferenc Illés 1985-ben megjelent kötete [Apatini, 1985], aki gyerekként megtapasztalta az internálótábor borzalmait, és visszaemlékezésében a Tedejre hurcolástól a tábori élet különböző aspektusaira tér ki. Interjúalanyaim közül többen őriznek emlékeket gyerekkorukból a kényszermunkatábor lakóiról, a tábor működéséről.

TÖRTÉNETI ÁTTEKINTÉS

A tedeji lakosság tanulmányozása kutatói szemmel eddig nem került vizsgálat horizontjába, melynek oka leginkább, hogy a településrész lakott minőségben viszonylag új keletű, az 1950-es évektől települt be. Azelőtt a kiterjedt hajdúnánási tanyavilágnak köszönhetően a mai Tedej településrész környékén elhelyezkedett tanyákban éltek családok. Az 1941-es katonai felmérés alkalmával készített térképen ezek a tanyák jól megfigyelhetők.

A település nevének első írásos említése 1310-ből maradt fent *Tegey* néven. A terület közel helyezkedett el a szabályozatlan Tiszához, ami miatt megtelepedni csak dombosabb helyen tudott a lakosság. Az egykori Tedej falu helyét a tedeji templomdombnál lehet meghatározni, mely elnevezés így vélhetően nem csak az itt épült templom maradványaira utal, hanem arra, hogy valóban egy dombon helyezték el a vízjárás miatt.

Tedej a középkort megelőzően lakott területként, majd a középkorban önálló településként, későbbi elnéptelenedése után pusztai bérleményes birtokként szerepel a szakirodalomban, mely pusztai terület egészében 1858-ban került a nánásiak birtokába. Megnevezése az évszázadok alatt többféleképpen fordult elő, mely névváltozatokat online megtalálhatjuk a *Magyar Digitális Helynévtár* oldalán. Alapvetően a név jelentése ismeretlen. A 20. század során használatos volt a *Tedej* mellett a *Tedely* forma, illetve a *Tedejpuszta* elnevezés is.

Hajdúnánás lakossága mindig is bizonytalan ismeretekkel rendelkezett Tedej településrészt illetően. Vélhetően emiatt és a gazdag fantáziának köszönhető, hogy több történeti monda fűződik az egykori falu kialakulásához, az ottani élethez, illetve annak elpusztulásához. Az egykori Tedej falu

emlékére Draviczky Imre tanító, helytörténész kezdeményezésre 2000-ben emlékkeresztet állítottak a templomdombon [Porcsin [főszerk.], 2000].

A Hajdúnánás város tulajdonában lévő Tedej mint pusztá leginkább legeltetés céljából jelentett hasznos területet. A tagosítás végrehajtásának egyik hozadéka a 19. század végén, 20. század elején kibontakozó tanyásodás. A harmadik katonai felmérésen [1869–1887] már láthatóan elkezdett benépesülni a hajdúnánási határ, és ezzel együtt a központi Tedej területén is megnőtt a tanyák száma. Érdekes, hogy már ettől korábban, az első katonai felmérés [1782–1785] alkalmával feltűntetésre került egy csárda ezen a területen.

A tanyák mellett továbbá a harmadik katonai felmérés térképén látható egy ún. *Fürdőház tanya*, mely a környező települések által látogatott tedeji fürdő helyét jelezte. Bár a fürdő építésének pontos ideje bizonytalan, Mónus Imre szerint az első fürdőt Daróczi István gazda – a neves nánási író, Móricz Pál anyai nagyapja – építtette a 19. század végén. Idővel több birtokosa volt, melyek közül legjelentősebb a hajdúnánási Szabó Antal, akinek neve szinte egybeforrt a tedeji fürdővel, hiszen a létesítmény az irányítása alatt [1927–1950] élte virágkorát [lásd Draviczky, 2006; Mónus, n. a.].

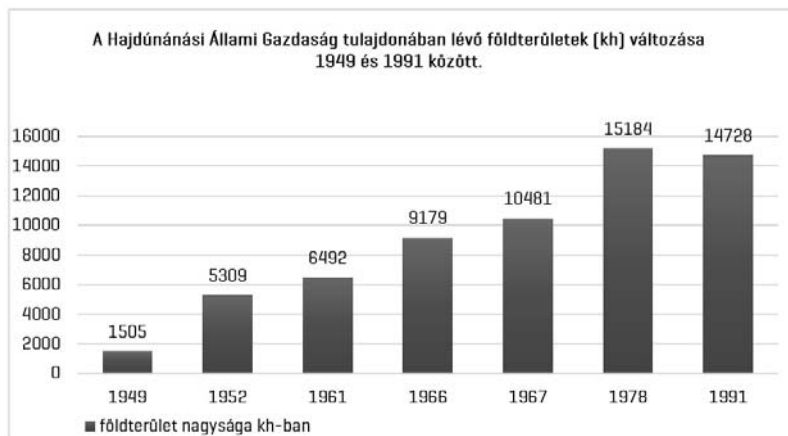
A hivatalosan is gyógyfürdőnek nyilvánított fürdő 1950-ig működött, ugyanis a létrejövő állami gazdaság betagosította, és elfoglalta a létesítményt, tulajdonosát pedig a gazdaság által meghatározott összeggel kártalanították [MNL HBML HF XXIII. 528/a. 6. d; Mónus, n. a.]. Ezek után a fürdőzés lehetősége a gazdaság dolgozói részére volt megengedett, azonban tekintve, hogy korábban mekkora érdeklődés irányult a szolgáltatásra, a hajdúnánási képviselőtestület még 1950-ben indítványozta a fürdőhasználat kiterjesztését. A későbbi működéséről, illetve az igénybevétel kiterjesztésével kapcsolatban egyelőre nincsenek források.

A HAJDÚNÁNÁSI ÁLLAMI GAZDASÁG

A Hajdúnánási Állami Gazdaság 1949–50-ben alakult Tedejen 83 változó méretű állami tulajdonba került tanyás gazdaság betagosításával, vagyis az országos gyakorlattal ellentétben nem nagybirtokok államosításával jött létre, korábban gazdasági központtal nem rendelkezett [Bakó, 1973; Völgyesi, 2001].

A tedeji üzemegység kialakításához 1949. szeptember 24-én végezték a földek tagosítását, melyhez ekkor 1505 hold területet csatoltak.

A többi földterület [legelő és szántóföldek] a következő években került a gazdaság tulajdonába [Mónus, n. a.].

1. ábra. A diagram Mónus Imre levéltári kutatómunkája alapján készült.

Az első években két üzemegységből állt a gazdaság, ezek: a tedeji és a pusztai [később puszta I.] üzemegységek, majd 1955-re már egy 3. egység, a puszta II. is létrejött.

A dolgozói létszám változó, idénymunkák idején 800–900 főt is foglalkoztattak [uo.]. Az 1959 és 1961 között végbemenő kollektivizálási hullám kényszerítő erejének hatására a mezőgazdaságban dolgozó parasztság, így a hajdúnánásiak túlnyomó része belépett a termelőszövetkezetekbe [lásd Csiszár, 2015; Csiszár, 2020]. A mezőgazdasági munkaerő ezáltal a tsz-ek és az állami gazdaságok között oszlott meg. Tedejen az 1960-as munkástoborzás – mely sok esetben szabálytalanul valósult meg – eredményeképpen Hajdúnánáson kívül több településről érkeztek idénymunkások, mint például: Bagamér, Balkány, Geszteréd, Hajdúböszörmény, Józsa, Laskod, Nagykálló, Nyíracsa, Nyírkércs, Penészlek, Petneháza, Tiszalök, Tiszavasvári, Újfehértó, Újléta [Mónus, n. a.]. Közülük akadtak olyanok, akik aztán végleg Tedejen maradtak.

Az 1950-es években megépültek a termeléshez szükséges fontosabb épületek: az istállók, dohánypajta, műhelyek, gépszín, terménytárolók, felszerelt munkásszállások, irodaház és ezek mellett a kutak [uo.].

A Hajdúnánási Állami Gazdasághoz 1962-ben hozzácsatolták a hajdúböszörményi [Völgyesi, 2001], majd 1966-ban a hajdúdorogi állami gazdaságot. Ezáltal az összevont gazdaság területe a '60-as évek végére elérte a 10.000 holdat [Mónus, n. a.]. A megművelt földek és legelők mellett 1969-ben 415 hold erdőterülettel rendelkezett a nagyüzem.

A gazdaság szerkezetében 1978. január 1-én újabb változás történt, ugyanis területe tovább bővült a Debreceni Agrártudományi Egyetem Tangazdaságával, valamint a Bödönháti Állami Gazdaság polgári és hajdúnánási földjeivel. Ezáltal nemcsak a gazdaság területe, de annak szét-szórtsága is tovább növekedett [lásd uo.]. A nagyüzem központjának a Hajdúnánás-Tedej, Fő út 9 [4085] alatt elhelyezkedő épületek számítottak.

LAKHATÁS

A tanyásodás a mezőgazdasági árutermelés fejlődéséhez nagymértékben hozzájárult, hiszen a tanya, mint egy-egy gazdasági üzem működött. A tagosítási folyamatok után az 1945-ös földreform újabb tanyásodási hullámot eredményezett, melynek hozadéka lett, hogy az 1960-as évekig az alföldi népesség jelentős része tanyákon élt [a hajdúnánási tanyák kialakulásával kapcsolatba lásd Kutasi, 2018]. A szocialista nagyüzemi mezőgazdaság megjelenésével a tanya korábbi gazdasági, illetve munkahely szerepe megszűnt, és innentől csak lakóhelyként tudott szolgálni, de hamarosan ez a funkció is feleslegessé vált. A nagyüzemi mezőgazdasági [termelőszövetkezetek, állami gazdaságok] termelésre való áttérés indította el a tanyarendszer felszámolását [Lettrich, 1968; Petri, 1966].

Tedej az állami gazdaság létrejöttével kezdett igazán kiépülni. A nagyüzemi gazdálkodás érdeke a tanyai lakosság felszámolása és központi, zárt településekre, lakótelepekre való költöztetése volt, hiszen a tanyák a korszerű termelés gátját jelentették [Balogh, 1973; Beluszky, 1974; vö. Petri, 1966].

A gazdálkodás központjaivá immár nem a tanyák, hanem a nagyüzemek váltak, és a tanyák gazdasági funkciója egyre csökkent. Felszámolódásukat gyors folyamatnak hitték még az 1940-es évek végén, 1950-es évek elején.

A tanyáknak az állami gazdaságba való betagosításával párhuzamosan [mely esetében gyakran előfordult, hogy [megfelelő] kárpótlásban nem részesültek a tulajdonosok, lásd MNL HBML HF XXIX. 508. 1. d.

105-2673/1956.) folyt a tedeji lakótelep kialakítása, melynek helye fontos szervezési kérdést jelentett, főként azért, mert több üzemegységből állt a nagyüzem. A létrejövő nagyüzemnek és lakótelepének a mezőgazdasági településhez hasonló funkciót kellett betöltenie: egyrészt a mezőgazdaságot szolgálja azáltal, hogy otthont biztosít a mezőgazdasági munkásságnak, illetve biztosítani kell a lakosság szociális-kommunális ellátottságát [Beluszky, 1966].

A tedeji terület tanyai lakosságáról leginkább a népszámlálási adatokból tájékozódhatunk. Hajdúnánás esetében az 1949. évi népszámlálás még nem tett különbséget a különböző külterületi részek között, csupán egyöntetűen külterületként kezelt mindent, ami a belterületen kívül esett [KSH, 1951].

A Hajdúnánási Állami Gazdaság helyi dolgozói a megalakulás utáni első években csak a meglévő tanyákon laktak Tedejen. Arról, hogy a megalakulás kezdetén mely településekről milyen eloszlásban érkeztek a dolgozók, egyelőre nincs biztos adat.

Hajdúnánás külterületi lakossága az állami gazdaság létrejöttékor, 1949-ben még az összlakosság 26,2%-át, vagyis 4774 főt jelentett [uo.]. Az 1950-es években Hajdúnánáson a tanyai lakosság csökkenése lassú folyamatként zajlott. Az 1960-as népszámlálás szerint továbbra is 24%-os a külterületi lakosság, mely a Hortobágyot magába foglaló debreceni járás [26%] utáni legmagasabb külterületi népességarányt jelentette [KSH, 1962].

A korábbi évektől eltérően az 1960-as népszámlálás már megkülönböztette az egyes külterületi helyeket, így pontosan tudjuk, hogy a külterület bizonyos részein hányan éltek. Tedej esetében a statisztika nem választotta külön a tanyán élőket és a lakótelep lakosságát, így esetleg a mezőgazdasági keresők számából tudunk következtetéseket levonni arra vonatkozóan, hogy hányan dolgozhattak a gazdaságban, vagy általában a mezőgazdaságban a tedeji külterületen élők közül, de azt, hogy hányan éltek még ekkor tanyán, vagy a lakótelepen, azt nem tudjuk. Tedej egész területén ekkor 190 főt számláltak, ebből a keresők száma 64 fő [61 fő a mezőgazdaságban dolgozott] [uo.].

Az 1950-es évek elején 36 szolgálati lakást építettek, majd folyamatosan zajlott a további lakások létrehozása [lásd Garam [főszerk.], 1959]. A lakóházak Tedejen, és kisebb számban a Puszta I. üzemegységben épültek, de idővel a pusztai üzemegység szerepe csökkent, és minden épület bontásra került. Tedejen továbbá üzemi konyha, ebédlő, kultúrház és iskola is rendelkezésre állt.

Az első lakások többnyire 1 szobásak, mindössze 15 lakás volt, ami kétszobás. Az egy szoba, mellett konyha, „spájz”/kamra és hozzá tartozóan gazdasági épületek [ólak], valamint kert állt rendelkezésre 41 forintos havidíj, és a villanyszámla kifizetése mellett [B. R. J., interjú, Tedej, 2020].

A szolgálati lakásokon kívül a tedeji központban 80 férőhelyes munkásszállás is rendelkezésre állt, valamint további szállások kerültek kialakításra: a *Görög tanyán* 10 férőhellyel [Hajdúdorog], *Zsuzsika tanyán* [Puszt] 50 férőhellyel, a *sértéstelepen* 10 férőhellyel, a *Pusztán* továbbá 2 db 140 férőhelyes és a tedeji lakótelepen 3 db 180 férőhelyes munkásszállás létesült 1957-re [Mónus, n. a.].

A gazdaság kiépülésével egyre többen költöztek Tedejre, ami miatt 1960-ban újabb lakásépítési tervet dolgoztak ki, melyben 200 családnak terveztek lakhatást biztosítani. A mezőgazdasági szocialista nagyüzemek lakótelepeinek létrehozásáról a 6/1960. [VII. 1.] É. M. számú rendelet szövege, mely pontosan meghatározta a lakótelep kialakításának feltételeit [Trautmann, 1960; Garam [főszerk.], 1960].

A tedeji lakótelep rendezési tervét egyelőre nem sikerült fellelni, ezért interjúk alapján igyekeztem leírni az ide vonatkozó adatokat.

1961-re mondhatni kiépült a tedeji központ, ugyanis ekkor már 68 családi ház, munkásszállók, iskola, óvoda, központi iroda, műhelyek és egyéb gazdasági épületek jöttek létre Tedejen [Mónus, n. a.]. A felépülő családi házak az 1960-as, 1980-as évek között jellemző típusházak közé tartoztak. A tipikus Kádár-kocka házakkal épültek ki Tedej utcái, hiszen a típustervezés virágkorában jött létre a lakótelep [lásd T. A., 1960].

Az 1970-es évek második felére a gazdaság értékelése alapján a lakásépítési lehetőségek maximális kihasználtsága és a tanyarendszer felszámolása megtörtént.

A '70-es,'80-as években kedvező körülmények közötti saját lakáshoz jutást elsősorban a jól teljesítő dolgozóknak ajánlották fel, akik ténylegesen sorshúzás után kaphatták meg az adott házhelyet, ahol jutányos áron a gazdaság felépítette immár saját lakásukat, melynek részleteit folyamatosan térítették a dolgozók. Sokan eddig osztott szolgálati lakásban éltek, és csak ezekben az években költöztek át magántulajdonban lévő házakba. Ezek a lakások egyforma alapterülettel és kerttel rendelkező típusházak voltak, de nem egy séma szerint épültek. A főfalakon nem lehetett változtatni, de a belső helyiségek kialakításában bizonyos fokú alakításokat megengedtek a beköltözők igényei alapján. Ezek után a lakók a szükséges gazdasági- és melléképületeket önköltségből megépíthették [B. J. R. E., interjú, Tedej, 2020].

A lakótelep közösségi fejlődését szolgáló munkálatok nagy részét társadalmi munka keretein belül végezték. A helyi állami iskola megépítése mellett például a közutak, utcai járdák, vagy a sportpálya kialakítását, de a közvilágítás bevezetését is *szocialista szombatokon*, lényegében „ingyenmunkával” oldották meg [Ónosi [főszerk.], 1979; Szilágyi, 1978].

A hajdúnánási külterületen élők aránya 1980-ra mindössze 2,43%-ra esett, vagyis a tanyai lakosságszám ekkorra minimálisnak mondható. A népszámlálási adatok ekkor külön közölték Tedej lakótelep- és tanya-részének népességét. A lakótelepen élő lakónépesség száma ekkor már 458 fő, míg Tedej tanyai lakónépessége elenyésző, csak 19 fő [KSH, 1981].

A létrejövő Hajdúnánás-Tedej településrész Alsó- és Felső-Tedejre osztható, ahol 6 utca tartozik a felső részhez és 5 Alsó-Tedejhez. Kronológiailag Felső-Tedej utcái épültek be korábban, itt jöttek létre az 1950-es évek elejétől a szolgálati lakások. Az alsó-tedeji utcákat dolgozó lakások alkották, melyek az 1970-es évek végétől kezdtek épülni. A két lakóterületet a *Fő út* választja ketté. A településrész az állami gazdaság felbomlása után további lakóépületekkel nem bővült, a meglévő házak egyéni szintű felújításán kívül a lakótelep egy konzerválódott képet őrzött meg napjainkig.

2. ábra. Tedeji légi felvétel napjainkban. [forrás: Google maps, 2021. 01. 27.]

ÖSSZEGZÉS ÉS KITEKINTÉS

Kutatásom elsődleges célja az volt, hogy Hajdúnánás-Tedej településrész történetét és az állami gazdaság megalakulásával a településrész lakótelepének kiépülését bemutassa.

A dolgozatban elsősorban nem az állami gazdaságban folytatott munkára, mezőgazdasági tevékenységek bemutatásra törekedtem, helyette az ezekkel párhuzamosan folyó, illetve részben a gazdaság kiépülése előtti élet különböző területeinek leírására helyeztem a hangsúlyt.

A kialakult településrészről lényegében általános, történeti leírást készítettem, melyben nem tértem ki társadalmi folyamatok vagy a lakóközösség vizsgálatára. A dolgozat ezek részletesebb vizsgálatához nyújt alapot és általános képet Tedejről. Későbbi kutatásokat érdemel a privatizáció lezajlása és hatása a lakóközösségre. Érdekes kérdés, hogy az állami gazdaság működéséig lehet-e lakóközösségről beszélni, vagy csak a munkahellyel és korszellemmel együtt járó kötelezettségek tartották össze a lakókat? A rendszerváltás utáni tedeji népesség alakulásának vizsgálata, az elköltözők és a Tedejre költözők motivációinak feltárása szintén képezhetné kutatás tárgyát, de az a kérdés, hogy Hajdúnánás életében milyen szerepet tölt be ma ez a lakórész, a város működése szempontjából is releváns.

3. ábra. Hajdúnánás-Tedej elhelyezkedése. [forrás: Google maps, 2021. 01. 27.]

HIVATKOZÁSOK

- Apatini Ferenc Illés [1985]. *Túléltek: internálótábor a hajdúnánási Tedejpusztán 1951–53-ban*. Debrecen: Méliusz Központ.
- Babbie, Earl [2003]. *A társadalomtudományi kutatás gyakorlata*. Budapest: Balassi Kiadó.
- Bakó Endre [1973]. Az Állami Gazdaság. In Rácz István (szerk.), *Hajdúnánás története* [419–420]. Debrecen: Alföldi Nyomda.
- Balogh Béla [1973]. A falusi településhálózat átalakulásának problémái. In Perényi Imre (szerk.), *Városépítés 1.* [6–9]. Budapest: Lapkiadó Vállalat.
- Beluszky Pál [1966]. Mezőgazdasági településhálózatunk jövőjéről. In *Valóság*, 9[6], 9–15.
- Beluszky Pál [1974]. A tanyás településrendszer mai problémái. In Hársfalvi Péter (szerk.), *Szabolcs-Szatmári Szemle* [19–32]. Nyíregyháza: Szabolcs megyei Lapkiadó Vállalat.
- Csiszár Imre [2015]. *Agrártermelés és agrártársadalom Hajdúnánáson az 1930-as évek második felétől az 1970-es évek végéig* Doktori [PhD] értekezés, Debreceni Egyetem, Történelmi és Néprajzi Doktori Iskola. Elérhető: <http://hdl.handle.net/2437/216625>
- Csiszár Imre [2020]. A nagyüzemi mezőgazdasághoz vezető út, és a termelőszövetkezetek működése Magyarországon 1945-től a 70-es évek elejéig. In Papp Klára – Bárány Attila – Kerepeszki Róbert – Pallai László (szerk.), *Kultúra, művelődés, agrárium. Tanulmányok ifj. Barta János 80. születésnapjára* [341–362]. Debrecen: Debreceni Egyetem Történelmi Intézete.
- Draviczky Imre [1990]. *Hajdúnánás földrajzi nevei*. Hajdúnánás: Mode 3 H Kft.
- Draviczky Imre [1991]. *Hajdúnánás tanyavilága II. rész. Élet a tanyán*. Hajdúnánási Móricz Pál Városi Könyvtár és Helytörténeti Gyűjtemény helytörténeti anyagok [158–167].
- Draviczky Imre [2006]. A tedeji fürdő. In Rigó Tamásné (szerk.), *Nánási kalendárium és helytörténeti olvasókönyv* [283–285]. Hajdúnánás: Hajdúnánási Szellemi Műhely. Móricz Pál Városi Művelődési Központ és Könyvtár.
- Garam József [főszerk.] [1959]. Tájékoztatás a szolgálati lakásokra vonatkozó kormányrendeletéről. In Garam József [főszerk.], *Figyelő*, 3[39], 2.
- Garam József [1960]. A Figyelő lakás-tanácsadója. In Garam József [főszerk.], *Figyelő*, 4[30], 2.

- Györffy István [1943]. *Magyar falu, magyar ház*. Budapest: Turul Kiadó.
- Hoffmann István – Tóth Valéria – Schwing, Josef [szerk.], Tedej [keresőszó]. *Magyar Digitális Helynévtár*. Elérhető: <http://mdh.unideb.hu/telepules.php?c=26-9-1&adatlap=26-9-1/1&t=>
- Juhász Judit [1967]. Kilábalt a nehézségekből a Hajdúnánási Állami Gazdaság. In Pallás Imre [főszerk.], *Hajdú-Bihari Napló*, 24[20], 5.
- Központi Statisztikai Hivatal [1951]. *1949 évi népszámlálás 11. A külterületi lakotthelyek főbb adatai*. Budapest: Központi Statisztikai Hivatal.
- Központi Statisztikai Hivatal [1962]. *1960 évi népszámlálás 3.s. Hajdú-Bihar megye és Debrecen személyi és családi adatai*. Budapest: Központi Statisztikai Hivatal.
- Központi Statisztikai Hivatal [1981]. *1980 évi népszámlálás 9.a. Hajdú-Bihar megye számlálókörzeti és külterületi adatai*. Budapest: Központi Statisztikai Hivatal.
- Kutasi Imre [2018]. Határhasználat, tagosítás, tanyásodás. A téma percepciója a történeti szakirodalomban és a folyamatok bemutatása Hajdúnánás esetpéldáján. Szakdolgozat, Debreceni Egyetem, Néprajzi Tanszék. Elérhető: <hdl.handle.net/2437/251998>
- Lettrich Edit [1968]. Az Alföld tanyai település- és gazdálkodási rendszere. In Pécsi Márton [főszerk.], *Földrajzi közlemények* [21–39]. Budapest: Magyar Földrajzi Társaság.
- Magyar Nemzeti Levéltár, Hajdú-Bihar Megyei Levéltár, Hajdúböszörményi Fióklevéltár. Leltári szám: XXIX. 408. 6. d. A Hajdúnánási Állami Gazdaság iratai. Iktatott iratok, szerződések.
- Magyar Nemzeti Levéltár, Hajdú-Bihar Megyei Levéltár, Hajdúböszörményi Fióklevéltár. Leltári szám: XXIX. 508. 1. d. 105–2673/1956. A Hajdúnánási Állami Gazdaság iratai.
- Magyar Nemzeti Levéltár, Hajdú-Bihar Megyei Levéltár, Hajdúböszörményi Fióklevéltár. Leltári szám: XXIII. 528/a. 6. d. Kisajátítási véghatározat.
- Mónus Imre [n. a.]. *A Hajdúnánási Állami Gazdaság története*. Hajdúnánási Móricz Pál Városi Könyvtár és Helytörténeti Gyűjtemény helytörténeti adattára.
- Orosz István [1973]. Mezőgazdasági termelés és agrártársadalom. In Rác István [szerk.], *Hajdúnánás története* [89–208]. Debrecen: Alföldi Nyomda.
- Ónosi László [főszerk.] [1979]. Társadalmi munka. In Ónosi László [főszerk.], *Hajdú-Bihari Napló*, 36[7], 1.

- Petri Edit [1966]. Szarvas és környéke tanyás településrendszerének mai problémái. In Enyedi György [főszerk.], *Földrajzi Értesítő* [347–369]. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Porcsin Zsolt [főszerk.] [2000]. Keresztet állítottak Tedej falu emlékére. In Porcsin Zsolt [főszerk.], *Hajdú-Bihari Napló*, 57[217], 6.
- Szilágyi Gábor [1978]. Tedej nem falu. Munkáslakás-akció a Hajdúnánási Állami Gazdaságban. In Ónosi László [főszerk.], *Hajdú-Bihari Napló*, 35[83], 4.
- T. A. [1960]. Típustervezés – ma és holnap. In Garam József [főszerk.], *Figyelő*, 4[28], 5.
- Trautmann Rezső [1960]. Az építésügyi miniszter 6/1960. [VII. 1.] É. M. számú rendelete a mezőgazdasági szocialista nagyüzemek lakótelepeinek telepítéséről. In Minisztertanács Titkársága [szerk.], *Magyar Közlöny* 57, 383–384. Budapest: Magyar Közlöny Lapkiadó Vállalat.
- Völgyesi Zoltán [2001]. *Kisvárosi történet. Az 1956-os forradalom és a zsidóellenes megmozdulások Hajdúnánáson*. Budapest: Osiris Kiadó.

Hivatkozott interjúk

- B. R. J. tedeji lakos interjú. Készítette: Barna Anita, Hajdúnánás-Tedej, 2020.
- B. J. R. E. tedeji lakos interjú. Készítette: Barna Anita, Hajdúnánás-Tedej, 2020.

NAGYKUNSÁGI DIÁKOK A DEBRECENI, SÁROSPATAKI ÉS PÁPAI REFORMÁTUS KOLLÉGIUMOKBAN A 16. SZÁZADTÓL A 18. SZÁZAD ELSŐ FELÉIG*

■ ÉLIÁS JÁNOS ■ eliastasyik@gmail.com
Debreceni Egyetem Bölcsészettudományi Kar,
Osztatlan angol–történelem tanárszak, III. év

■ Témavezető: DR. SZABADI ISTVÁN, igazgató
Tiszántúli Református Egyházkerület Levéltára

1. BEVEZETÉS

*„Az akadémiákat és az iskolákat, melyek az ige veteményeskeretei,
az ország közjvedelméből gondozzák” [Kiss 1881. 175.].*

A fentebb olvasható idézetet a debrecen–egervölgyi hitvallásban fogalmazták meg 1562-ben. Tanulmányunk kezdő gondolataként azért ragadtuk ki ezt a mondatot a magyarországi protestantizmus egyik alapvető vallástételéből, hogy ezzel is érzékeltesük azt a tényt, hogy az iskolák működtetése központi helyet foglalt el a 16. században megjelent vallási irányzatban. Azt, hogy a magyarországi protestantizmusban kiemelt helyet foglalt el az oktatás és nevelés, mi sem mutatja jobban, hogy az első protestáns szellemiségű intézmények – a későbbi nagy kollégiumok elődjeként – szinte az új eszmék megjelenésével egyidőben jöttek létre: Pápán és Sárospatakon 1531-ben, Debrecenben pedig 1538-ban. Az iskolák megjelenését azonban nem választhatjuk el az egyházközségek kiépülésétől: az új eszmék fokozatosan, azonban mégis elég gyorsan terjedtek el hazánkban, főként a vándorló reformátorok hathatós tevékenysége révén. A vizsgálatunk középpontjában lévő Nagykunságban is főként ezek a hatások figyelhetők meg. Bár a régió áttérésének körülményeit nem ismerjük, minden bizonnyal a már az 1500-

* A tanulmány szerzője az Emberi Erőforrások Minisztériumának Szegedi Kis István Kutatói Ösztöndíjasa.

as évek első felében új eszméket valló Mezőtúr hatásának tudhatjuk be azt. [Elek 2017.] A mai Nagykunság területén a 13. században letelepedő kunok 24 községet alapítottak a századok folyamán, melyek közül a legtöbb véglegesen elpusztult a hódoltság korszakában. A 18. századi újjáépítések során hat település népesült be újra: Karcagújszállás, Kisújszállás, Madaras, Kunhegyes, Túrkeve és a katolikus jászok által újjátelepített Kunszentmárton [Éliás 2021. 143.].

Tanulmányunkban szeretnénk megvizsgálni a Nagykunságból származó diákságot a magyarországi református kollégiumokban a 17–18. században, melynek során kitérünk a régió történetére, kiemelt jelentőséggel kezelve a körülmények, illetve a fejlődést hátráltató tényezők bemutatását is. Mivel a fennmaradt hat településből csupán öt rendelkezett jelentős református többséggel, ezért kutatásaink során Kunszentmártont kivéve vizsgáltuk a települések diákságának 16–18. századi alakulását a térségről írt korabeli összeírások és feljegyzések tükrében.

2. SZAKIRODALMI ÁTTEKINTÉS, A KUTATÁS CÉLJA, HIPOTÉZISE

A Magyar Királyság területén a 16. században megalakult sárospataki [1531], pápai [1531] és debreceni [1538] református kollégiumok történetével korábban már több kutató is foglalkozott, melyek közül szeretnénk a teljesség igénye nélkül felsorolni a legátfogóbb és a legfrissebb szakmunkákat. Időrendi sorrendben elsőként 1981-ben jelent meg a pápai kollégium történetét feldolgozó kötet [Trócsányi 1981.], ezt 1988-ban a Debreceni Református Kollégium története követte [Barcsa 1988.], végül 2013-ban jelent meg a legújabb kutatások alapján megírt sárospataki kollégiumtörténet [Dienes–Ugrai 2013.]. A diáknévsorokról több adattár is elkészült, melyek az egyes intézményekben tanuló ifjakról minél teljesebb formában igyekeznek adatokat közölni: e műveket a következő pontunkban tárgyaljuk részletesebben. Fontos kiemelnünk még a régióval foglalkozó monográfiák és tanulmányok közül is néhányat: Barcsa János igen alapos, partikulákról szóló munkája [Barcsa 1905.], illetve Dankó Imre kiváló, szintén a Debreceni Református Kollégium partikuláit feldolgozó tanulmánya [Dankó 1988.] nagy segítségünkre volt a korábbi kutatásaink során.

A nagykunsági diákok kollégiumjárásával, valamint a Nagykunságban létrejött partikulákkal korábban két tanulmányunkban foglalkoztunk [Éliás 2020a.; Éliás 2020b.], ezekben azonban főként az 1750–1850 kö-

zötti időszakra fókuszáltunk, illetve nem tértünk ki részletesen a diákság esetében a történeti, földrajzi és demográfiai befolyásoló tényezőkre sem; jóllehet, az utóbbi adósságunkat egy tanulmányban már igyekeztünk törleszteni [Éliás 2021.]. A jelen munkánkban ennek megfelelően az előbbi kérdéskörre összpontosítunk, és igyekszünk ismertetni a nagykunsági diákság 1750 előtti történetét. Tanulmányunk fő célja tehát bemutatni a nagykunsági, azaz karcagi, kisújszállási, kunmadarasi, kunhegyesi és túrkevei diákok jelenlétét a magyarországi református kollégiumokban a 16. századtól a 18. század első feléig.

Kutatásunk során azt a hipotézist fogalmaztuk meg, miszerint a nagykunsági származású diákok kollégiumjárását jelentős mértékben befolyásolták negatívan a 17–18. század fordulójának eseményei, és ezzel magyarázható, hogy a régióból csupán az 1750-es évektől kezdve növekszik meg ugrásszerűen a nagykunságiak iskolajárása, peregrinációja.

3. A KUTATÁS MÓDSZERE

Kutatásunkat levéltári, illetve irattári forrásokra alapoztuk, ezen kívül nagymértékben támaszkodtunk az egyes kollégiumok diáknévso-
rainak forráskiadványaira is. Ezek közül szeretnénk kiemelni a sárospataki [Höröcsik 1998.], a pápai [Köblös 2006.], illetve a debreceni [Szabadi 2013.] kollégium beiratkozási anyakönyveinek legfrissebb feldolgozásait: említésre méltóak azonban a múlt században készült adattárak is, így Thury Etele feldolgozását [Thury 1906–1908.], illetve Bakóczy János [TtREL II. 28. a. 1–3.] és Demjén János [TtREL II. 28. e.] munkáit is felhasználtuk tanulmányunkban.

Az általunk vizsgált, 16 diákból álló adattár összeállításakor a korábbi kutatásaink vizsgálati szempontjait vettük alapul, így feltüntetünk minden rendelkezésre álló adatot a vizsgált diákok neve mellett, például a diák beiratkozásának dátumát, származási helyét, vallását, nemzetiségét, életkorát, születési helyét és idejét stb. [az adattípusok teljes felsorolását lásd 6. pont, illetve Éliás 2020a. 18.]. A diákok külföldi egyetemjárásához a Szögi László által koordinált *Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban* című sorozat egyes köteteit használtuk fel, így a Bozzay Réka és Ladányi Sándor által összeállított adattár [Bozzay-Ladányi 2007.], Hegyi Ádám munkája [Hegyi 2003.], illetve a Tar Attila és Szögi László által összeállított adattárak [Tar 2004.; Szögi 2011.] segítségével egészítettük ki a vizsgált diákok adatait.

A kutatásunk során igyekeztünk minél több primer forrást feldolgozni, így vizsgálatunk során segítségül hívtuk a rendelkezésre álló országos összeírásokat, népszámlálási adatokat, [Dányi-Dávid 1960.], illetve a helyi református egyházközségek anyakönyveit. A települések egyenkénti vizsgálata esetén a már említett források mellett felhasználtuk a rendelkezésre álló, a témában releváns szakirodalmat is. A gyűjtött adatokat felhasználva készítettük el adattárunkat, amelynek elemzését követően a kapott eredményeinket összevetettük, majd levontuk következtetéseinket, végül értékeltük a feltett hipotézisünket.

4. A NAGYKUNSAGI SZÁRMAZÁSÚ DIÁKOK BEMUTATÁSA 1588 ÉS 1750 KÖZÖTT

A nagykunságiak kollégiumjárását megvizsgálva meglepő eredményre jutottunk: a kezdeti feltételezésünkkel szemben a vizsgált korszakunkban *egy diák sem iratkozott be* a pápai kollégiumba, illetve a sárospataki tanintézménybe is csupán *egy tanuló írt alá* a törvényeknek, kényszerűségből: az 1664-es tűzvész miatt el kellett hagynia Debrecent [az adattárunkban 6. sorszámú *Karcagujszállási Mártonról* bővebben H. Tóth Imre értekezik [H. Tóth 2001.]]. [Hörcsik 1998.; Köblös 2006.; Szabadi 2013.] A vizsgált diákjaink tehát a Debreceni Református Kollégium növendékei voltak, amelyet főként azon tényezőkkel magyarázhatunk, hogy a Nagykunsági Egyházmegye a debreceni központú Tiszántúli Református Egyházkerülethez tartozott, egyes települések partikuláiban debreceni tógátus teológus hallgató működött rectorként [Szekely 1895.], valamint nem elhanyagolható tény a viszonylagos földrajzi közelség is. A jelen fejezetben tehát kizárólag a Nagykunság valamelyik településéről, tehát a Karcagról, Kisújszállásról, Madarásról, Kunhegyesről, valamint Túrkevéről származó diákok és a debreceni anyaiskola kapcsolatát fogjuk tárgyalni 1588 és 1750 között. A téma kifejtését különösen fontosnak tartjuk, mivel a Debreceni Református Kollégiumban képesítést szerző ifjak gyakori szereplői lettek később a nagykunsági közéletnek, illetve az iskolajárás vizsgálata egy sarkalatos pontja a kora újkori nagykunsági értelmiségtörténet feldolgozásának szempontjából.

A Debreceni Református Kollégium beiratkozási könyveiben 1588-tól 1750-ig összesen 6742 *subscriptio* található, amelyből 16 nagykunsági származású ifjú jelenlétét rögzíti; ez a jelzett korban a Kollégium diákságának csupán 0,24%-át teszi ki. Vizsgált korszakunkban tehát a

nagykunsági származású diákok száma igen elenyésző: 1588 és 1699 között csupán nyolc diákot találtunk az anyakönyvekben, amely a következő 50 évben még 8 diákkal egészül ki. Ez a szám azonban nem túl meglepő, mivel a Debreceni Kollégium diákjainak beiratkozási gyakoriságát vizsgálva megfigyelhetjük, hogy az említett századokban csak évi 20–30 diák iratkozott be [Rácz 1997. 23–25.], valamint a Nagyikunság viharos 17. századi helyzete sem tette lehetővé az oktatás fejlődését, virágzását [vö. Éliás 2021.]. A Debreceni Református Kollégium emellett nem bírt akkora hangsúllyal, mint a 18. században, amikor a hazai protestáns oktatás vezetőjévé vált: a Kollégium gyors fejlődése Martonfalvi György és a nagyváradi iskola Debrecenbe menekülése után kezdődhetett el. [Győri L. 2008. 51].

Az első nagykunsági diák 1589-ben írt alá a kollégiumi törvényeknek, azonban – kisebb megszakításokkal – a régióból csak a 18. század közepén kezdődött el a nagykunságiak iskolajárása. A vizsgált korszakban beiratkozó diákságot a továbbiakban igyekszünk minél több szempontból bemutatni az anyakönyvekben lejegyzett adatok alapján, hogy minél átfogóbb képet kapjunk a régió iskolajárásáról a korszakban, majd ezek alapján értékeljük hipotézisünket.

Az első nagykunsági diák, aki beiratkozott a Kollégiumba, a túrkevei Kevi Gáspár volt 1589-ben [Szabadi 2013. 221.], ezt követően a 16. században még három [Szabadi 2013. 223; 225; 228.], a 17. században pedig újabb négy nagykunsági subscribált [Szabadi 2013. 237; 290; 342; 358.], a beiratkozók Karcagról vagy Túrkevéről származtak. A másik három településről csak később, az 1750–60-es évek környékén érkeztek az első diákok: 1747-ben a kisújszállási Püspöki József [Szabadi 2013. 440.], 1759-ben a madarasi Madarasi Imre [Szabadi 2013. 473.], végül 1766-ban a kunhegyesi Simon József [Szabadi 2013. 504.]. Ez a nagy kihagyás több okkal is magyarázható: a városok teljes pusztulásával, elnéptelenedésével, illetve a kezdetleges egyházközséggel és iskolarendszerrel is [Éliás 2020a. 19.]. A nagykunságiak Rakamazról való visszatérése után 1711-től 1750-ig ugyancsak hat diák írt alá a Kollégium törvényeinek [Szabadi 2013. 392; 405; 440; 442.], melyet a régió újjáépítésével, újbóli benépesülésével, a Német Lovagrend, majd az Invalidus Ház földesúri fennhatóságával, illetve a redemptioval magyarázhatunk [Bellon 1979. 34–68.].

A nagykunsági diákok gyakorisága tehát jellemzően a 18. század közepétől kezdve, a régió újjáépítése, benépesülése után növekszik meg,

melyet a számadatok is igazolnak: 1588 és 1750 között csupán 16-an, a vizsgált diákság 3,8%-a iratkozott be, a megmaradt 354 nagykunsági [96,2%] a megjelölt időintervallum utolsó száz évében, tehát 1751 és 1850 között subscribált [Éliás 2020a.]. A vizsgált diákokra jellemző növekvő tendencia megfigyelhető az egész Kollégium beiratkozási gyakorisága esetén is, mivel Rácz adattára alapján átlagosan 1588-tól 1650-ig évi 20–30, 1650 és 1750 között évi 30–40, 1750-től 1850-ig pedig évi 100–160 diák írt alá a Kollégium törvényeinek [Rácz 1997. 23–27.].

Habár az idegen népek nem fenyegették többé a Nagykunyságot, a terület lakosainak egy újabb veszéllyel kellett szembenézniük: az 1739-es pestisjárvány okozta a legnagyobb népességvesztést, így feltehetően a járvány kifejtette negatív hatását az iskolajárásra. Az 1750 és 1759 közötti évtized átlagos évi beiratkozási száma 1 fő [pontosan: 0,9], fontos azonban kiemelni, hogy négy évben egy nagykunsági diák sem iratkozott be a kiemelt időszakban; a kijelölt 1755-ben 1 fő subscribált. Ha a kijelölt évtizedet kibővítjük 1750-től 1799-ig, tehát fél évszázadnyi időintervallumra, az átlag igen kevésbé növekszik meg: ez esetben az átlagosan évente beiratkozók száma 2-re [pontosan: 1,72] gyarapszik. Az évtizedek – amelyekben a népességcsökkentő tényezők feltételezetten kifejthették hatásukat – beiratkozási átlagait a 30 vagy 50 évre kiterjesztett középértékkel összevetve bizonyos eltéréseket vehetünk észre. Bár a népességcsökkentő tényezőket 16 évvel követő esztendőkből nem, az adott évek évtizedeiben érezhető egyfajta visszaesés az adott félévszázadra kiszámított átlagokkal szemben, ezért úgy véljük, hogy a 17. század viszontagságai, illetve a pestisjárvány számottevő befolyásolási tényezővel bírtak a nagykunságiak iskolajárása esetén [az 1739-es nagykunsági pestisjárványról bővebben: Elek 1997.; Éliás 2021.].

Az öt vizsgált településről, tehát Karcagról, Kisújszállásról, Madarásról, Kunhegyesről és Túrkevről származó diákság megoszlása érdekes eredményeket mutat. Mészáros István munkájából ismerjük a tényt, hogy középfokú tanulmányok elvégzésére csak Karcag és Kisújszállás volt alkalmas, [Mészáros 1988. 198; 205.], ezt a megállapítást pedig alátámasztani látszik a népességszám [a II. József idején készített népszámláláskor e két település bírt a legnagyobb lélekszámmal, Karcag 7176-tal, Kisújszállás 4396-tal [Dányi–Dávid 1960. 64.]]. Túrkeve diákjai pedig a földrajzi tekintetben közeli Mezőtúron folytathattak középszintű tanulmányokat [Éliás 2020a. 23.], melyek elengedhetetlenek voltak a kollégiumba való beiratkozáshoz. Utóbbi a vizsgált diákjaink összetéte-

lén is megmutatkozik: a diákok fele, azaz 8 fő Túrkevről származik, ezt Karcag követi 6 fővel, végül Kisújszállás 2 diákkal.

A Kollégium diákságának vallási és etnikai összetétele rendkívül hasonló a nagykunsági származásúakéhoz. Fontos kiemelni, hogy a Kollégium vallás tekintetében szigorú volt: a reformáció óta szinte hagyománnyá vált, hogy csak a saját hívek tanulhattak az intézményben. Ez a szigor csak a felvilágosodás korában, majd a 19. század közepén kezdett el oldódni, amikor, bár elenyésző mértékben, de felfedezhetünk az anyakönyvekben *katolikus, evangélikus, görögkeleti*, illetve *zsidó* vallású ifjakat is. Nemzetiségi tekintetben azonban már jóval megengedőbb volt az iskolavezetés, mivel – szintén alacsonyabb számban – találkozhattunk *román, szerb, cseh, német és szlovák* származású diákokkal is a matriculákban [Rácz 1995. 37–38. Éliás 2020b. 161.]. A vizsgált diákok nemzetiségi és vallási hovatartozását szemügyre véve egy homogén összetélt figyelhetünk meg: a 16 vizsgált diák mindegyike magyarként és reformátusként határozta meg magát.

Sajnálatos módon a kollégiumi anyakönyvek jóval kevesebb információt közölnek a diákok életkori adataira, társadalmi állapotára, illetve kollégiumi kiküldetéseire, későbbi foglalkozására vonatkozóan, melyet az a tény sem segít elő, hogy a református anyakönyvek zömét a 18. század elején kezdték el vezetni. Ennek ellenére úgy gondoljuk, hogy néhány meglévő adat alapján óvatos következtetéseket is tehetünk. Kilenc diák esetében rendelkezünk adatokkal a későbbi foglalkozásra nézve, itt azt láthatjuk, hogy mindannyiukból magyarországi református prédikátor vált [3, 4, 5, 6, 7, 9, 10, 11, 16. sorszám]. Ezen kívül az anyakönyvek tanúsága szerint 10 vizsgált diák vállalt valamely jövedelemmel járó hivatalt tanulmányai idejére akár a Kollégiumon belül [4 fő], akár valamely partikulában rectorként [6 fő]. Fontos még szót ejtenünk a valamely külföldi [*heidelbergi, groningeni, utrecht, franekeri*] egyetemet látogatott öt nagykunsági származású diákról is [2, 4, 6, 10, 16. sorszám], akik rövid kint tartózkodásuk alatt betekintést nyerhettek a korabeli legmagasabb tudományművelés színtereibe. Sajnos, mivel a fentebb említett adatok igen hiányosak az összes diákra nézve, ezen aspektusokat érdemben nem sikerült rekonstruálnunk, így azokból kimutatást sem tudtunk készíteni az anyakönyvek szükségessége, valamint a forrásaink hiánya miatt: éppen ezért fontosnak tartjuk a továbbiakban más forrástípusok bevonását a vizsgált korszak diákjainak kutatásakor.

5. BEFEJEZÉS, ÖSSZEGZÉS

Kutatásunkban új megközelítések, illetve több szempontú elemzések segítségével szándékoztunk bemutatni a Nagykunság diákságának 17–18. századi alakulását. Kutatásunk során igyekeztünk összevetni a diákság számának alakulását a régió fejlődésének hátráltató tényezőivel korabeli forrásokon és demográfiai adatokon keresztül megvizsgálva. Mivel a fennmaradt hat településből csupán öt, Karcag, Kisújszállás, Madaras, Kunhegyes és Túrkeve rendelkezett jelentős református többséggel, ezért kutatásaink során ezen öt város diákságát vizsgáltuk.

Kutatásunk elején megfogalmazott felvetés szerint a nagykunsági származású diákok kollégiumjárását jelentős mértékben befolyásolták negatívan a 17–18. század fordulójának eseményei, és ezzel magyarázható, hogy a régióból csupán az 1750-es évektől kezdve növekszik meg ugrásszerűen a nagykunságiak iskolajárása. Úgy gondoljuk, hogy a fentebb részletezett elemzések alapján a vizsgált tényezők valóban hátráltatták a nagykunsági diákságot, ezért hipotézisünk *beigazolódott*.

Fontos kihangsúlyoznunk azonban azt a ténytet, hogy ez a téma rendkívül sokrétű és még közel sincs feltárva elegendő részletességgel a Nagykunság történelmének ezen korszaka. A források hiánya vagy szűkszavúsága nagyban megnehezíti a hódoltság és az azt követő korszakok kutatását. A jelen tanulmányban taglalt kutatásokat ezért korántsem tekintjük teljesnek, úgy véljük, hogy korábbi összeírások vagy más források, esetleg újabb nézőpontok, vizsgálati szempontok bevonásával egy még részletesebb képet kaphatunk a Nagykunságról ebben a zűrzavaros időszakban.

6. ADATTÁR: A NAGYKUNSÁGI DIÁKOK 1588 ÉS 1750 KÖZÖTT

Az előforduló rövidítések magyarázata:

Subsc: A subscriptio dátuma.	Szárm: A diák származási helye.
Als. Isk: A diák alsóbb iskolájának elvégzésének helye.	Szül: A diák születésének helye, ideje.
Kor: A diák életkora beiratkozáskor.	Coll. Tisztség: A diák kollégiumi tisztsége.
Rector: A diák vállalt rectori hivatala[i].	Praeceptor: A diák vállalt praeceptori hivatala[i].
Későbbi foglalk: A diák Kollégium utáni foglalkozása.	

Academia: A diák hazai vagy külföldi egyetemjárása [helység, beiratkozás ideje].
Szülő/gyám neve, fogl.: A szülő vagy gyám neve, foglalkozása.
Megj.: Megjegyzés, egyéb anyakönyvben, forrásban, adattárban feltüntetett információ.
Források: A diákok adatainak összeállításakor használt források rövidített összessége, melyek feloldásai megtalálhatóak az irodalomjegyzékben. Az Intézménytörténeti források 2013. és Bakóczy. esetén a diák azonosítószáma a következőképpen alakul: Oldalszám/sorszám [pl. Bakóczy. 45/1.]. BOZZAY–LADÁNYI 2007. és HEGYI 2003. esetén az azonosítás az oldalszám megnevezésével, majd zárójelben az adott diák sorszámával történt [pl. HEGYI 2003. 59. [183]].

Kevi Gáspár Subsc: 1589. Szárm: Túrkeve. Als. Isk: Debrecen. Ref. Magyar. Coll. Tisztség: Senior. Togatus. **Források:** Szabadi 2013. 221/4. TtREL II. 28. e. 1.

Kevi Pál Subsc: 1590. Szárm: Túrkeve. Als. Isk: Debrecen. Ref. Magyar. Coll. Tisztség: Decan, collaborator és contrascriba. Academia: Heidelberg 1608. Togatus. **Források:** Szabadi 2013. 223/65. TtREL II. 28. a. 1–3. k. 45/1. TtREL II. 28. e. 3.

Kardszagujszállási Mihály Subsc: 1595. 10. 23. Szárm: Karcag. Als. Isk: Debrecen. Ref. Magyar. Későbbi foglalk: Nagykunság esperes 1639. Togatus. **Források:** Szabadi 2013. 225/148 TtREL II. 28. a. 1–3. k. 34/1 Debreceni Ember 2009. 461.

Kevi István Subsc: 1598. 8. 18. Szárm: Túrkeve. Als. Isk: Debrecen. Ref. Magyar. Későbbi foglalk: Tiszaszentmárton prédikátor 1626. Academia: Heidelberg 1601. Togatus. **Források:** Szabadi 2013. 228/223 TtREL II. 28. a. 1–3. k. 53/31.

Kevi Mátyás Subsc: 1614. 5. 19. Szárm: Túrkeve. Als. Isk: Debrecen. Ref. Magyar. Későbbi foglalk: Szentandrás prédikátor 1654. Togatus. **Források:** Szabadi 2013. 237/499.

Karcagujszállási Márton Subsc: 1660. Szárm: Karcag. Als. Isk: Debrecen. Szül.: Karcag, 1643. Ref. Magyar. Kor: 17 Coll. Tisztség: Explorator. Praeceptor: Sárospatak 1664. Későbbi foglalk: Orvosdoktor 1672. Academia: Groningen 1667. Leiden 1669. Togatus. Megj.: Meghalt: Hollandia, 1672. **Források:** Szabadi 2013. 290/2154 Bozzay–Ladányi 2007. 190. [2253], 250. [2820].

Túrkevi János Subsc: 1688. 8. 1. Szárm: Túrkeve. Als. Isk: Debrecen. Ref.

Magyar. *Későbbi foglalk*: Derecske prédikátor 1695. Togatus. **Források**: *Szabadi 2013.* 342/3298.

Túrkevi János *Subsc*: 1699. 1. 3. *Szárm*: Túrkeve. *Als. Isk*: Debrecen. *Ref. Magyar. Rector*: Beregszász. *Megj.*: Újból beiratkozott: 1704. 2. 3. *Meghalt*: 1710. **Források**: *Szabadi 2013.* 358/3687.

Túrkevi Nagy György *Subsc*: 1721. 9. 9. *Szárm*: Túrkeve. *Als. Isk*: Debrecen. *Szül.*: 1699. *Ref. Magyar. Kor*: 22 *Rector*: Komárom. *Későbbi foglalk*: Dancs 1733, Bakonszeg 1739, 1762, Szabolcs prédikátor 1750. Togatus. *Megj.*: Újból beiratkozott: 1729. 4. 27. **Források**: *Szabadi 2013.* 392/4745 *TtREL II. 28. a.* 1–3. k. 107/50.

Kevi András *Subsc*: 1729. 4. 29. *Szárm*: Túrkeve. *Als. Isk*: Debrecen. *Ref. Magyar. Coll. Tisztség*: Senior 1740. *Praeceptor*: Kisebb rudimenták 1735. *Praec. Poet.* 1737. *Praec. Log.* 1738. *Későbbi foglalk*: Szatmár, Balmazújváros 1742, Konyár 1748, Szatmár 1756, Száldobágy, Ártánd 1763, Bakonszeg 1770, Egyek prédikátor 1773. *Academia*: Utrecht 1742. Togatus. **Források**: *Szabadi 2013.* 405/5166 *TtREL II. 28. a.* 1–3. k. 150/13 *TtREL II. 28. e.* 102.

Kartzagi Izsák *Subsc*: 1730. 5. 4. *Szárm*: Karcag. *Als. Isk*: Debrecen. *Ref. Magyar. Későbbi foglalk*: Piskót 1758, Krasznamihályfalva prédikátor 1759. Togatus. **Források**: *Szabadi 2013.* 405/5165 *TtREL II. 28. a.* 1–3. k. 162/66.

Pap Dániel *Subsc*: 1747. 4. 29. *Szárm*: Karcag. *Als. Isk*: Debrecen. *Ref. Magyar. Rector*: Hencida, Püspökladány, Hosszúpályi 1779. **Források**: *Szabadi 2013.* 405/5166 *TtREL II. 28. a.* 1–3. k. 162/67.

Püspöki József *Subsc*: 1747. 4. 29. *Szárm*: Kisújszállás. *Als. Isk*: Nagykovács. *Ref. Magyar.* **Források**: *Szabadi 2013.* 405/5167 *TtREL II. 28. a.* 1–3. k. 162/68.

Karczagi Mihály *Subsc*: 1748. 4. 25. *Szárm*: Karcag. *Als. Isk*: Debrecen. *Ref. Magyar. Rector*: Püspökladány, Tiszaföldvár. *Megj.*: Újból beiratkozott: 1748, majd 1750. 4. 23. Visszatért a Losonczi iskolából. **Források**: *Szabadi 2013.* 442/6423 *TtREL II. 28. a.* 1–3. k. 286/19.

Csatári Mihály *Subsc*: 1750. 4. 23. *Szárm*: Karcag. *Als. Isk*: Debrecen. *Szül.*: Karcag, 1733. 11. 23. *Ref. Magyar. Kor*: 16 *Rector*: Jászberény. *Szülő/gyám neve, fogl.*: Mihály közrendű. **Források**: *Szabadi 2013.* 450/6694 *TtREL II. 28. a.* 1–3. k. 303/8 *KaRE Ker.* 1730–91. fol. 19.

Püspöki Süllye Dániel *Subsc*: 1750. 4. 23. *Szárm*: Kisújszállás. *Als. Isk*: Kisújszállás. *Szül.*: Kisújszállás, 1732. 8. 15. *Ref. Magyar. Kor*: 17 *Rector*: Kisújszállás 1758. *Későbbi foglalk*: Kisújszállás 1755, Sas, Kenderes

prédikátor. *Academia*: Franeker 1763. Togatus. *Szülő/gyám neve, fogl.*: János prédikátor. *Megj.*: Meghalt: Kenderes. **Források**: *Szabadi 2013.* 450/6691 *TtREL II. 28. a. 1–3. k.* 303/5 *TtREL II. 28. e.* 132. *KIRE Ker-Ház-Hal.* 1728–98. fol. 6. Bozzay–Ladányi 2007. 114. [1101].

7. IRODALOM- ÉS FORRÁSJEGYZÉK

- Barcza 1988. Barcza József szerk.: A Debreceni Református Kollégium története. A Magyarországi Református Egyház Zsinati Irodájának Sajtóosztálya kiadása, Debrecen, 1998.
- Barcsa 1905. Barcsa János: A Debreceni Kollégium és pártikulái. A Debreczen Sz. Kir. Város Könyvnyomda-Vállalata kiadása, Debrecen, 1905.
- Bellon 1979. Bellon Tibor: Nagykunság. A Gondolat Kiadó kiadása. Budapest, 1979.
- Bozzay–Ladányi 2003. Bozzay Réka–Ladányi Sándor: Magyarországi diákok holland egyetemeken 1595–1918. Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban 15. Budapest, 2007.
- Dankó 1998. Dankó Imre: A Kollégium partikularendszere. In: Barcza József szerk.: A Debreceni Református Kollégium története. A Magyarországi Református Egyház Zsinati Irodájának Sajtóosztálya kiadása, Debrecen, 1998. p. 776–810.
- Danyi–Dávid 1960. Danyi Dezső – Dávid Zoltán szerk.: Az első magyarországi népszámlálás 1784–1787. Budapest, 1960.
- Debreceni Ember 2009. Debreceni Ember Pál: A magyarországi és erdélyi református egyház története. [Ford. Botos Péter.] A Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményei kiadása, Sárospatak, 2009.
- Dienes–Ugrai 2013. Dienes Dénes–Ugrai János: A Sárospataki Református Kollégium története. Sárospatak, 2013.
- Elek 1997. Elek György: Adalékok Karcag város 18. századi népesedésének és egészségügyének történetéhez. In: Zounuk – A Jász-Nagykun–Szolnok Megyei Levéltár Évkönyve 12. Szolnok, 1997. p. 353–376.
- Elek 2017. Elek György: *„Mindeddig megsegített minket az Úr!” A Karcagi Református Egyházközség története.* A kisújszállási Kis-Új-Lap Kft. kiadása. Karcag, 2017.

- Éliás 2020a. Éliás János: Nagykunsági származású diákok a Debreceni Református Kollégiumban 1588-tól 1850-ig. In: Régió kutatás Szemle 2020. V. évf. 1. sz. DOI: 10.30716/RSZ/20/1/2. 16–26. p.
- Éliás 2020b. Éliás János: A nagykunsági partikulák mint alsóbb iskolák szerepe a Debreceni Református Kollégium oktatási rendszerében 1750-től 1850-ig. In: Polymatheia Művelődés- és neveléstörténeti folyóirat 2020. XVII. évf. 1–2. sz. DOI: 10.51455/Polymatheia.2020.1–2.09. 149–170. p.
- Éliás 2021. Éliás János: A Nagykunság református egyházközsegeinek alakulása a 17. és 18. században. In: Polymatheia Művelődés- és neveléstörténeti folyóirat 2021. XVIII. évf. 1–2. sz. DOI: 10.51455/Polymatheia.2021.1–2.08. 142–159. p.
- Győri L. 2008. Győri L. János: „Egész Magyarországnak és Erdélyiségnek... világosító lámpása”. A Debreceni Református Kollégium története. A Tiszántúli Református Egyházkerület kiadása, Debrecen, 2008.
- H. Tóth 2001. H. Tóth Imre: Karcagújszállási-Carceus Márton [1643?–1673?]. In: Péter László szerk.: Karcag a magyar művelődés történetében. Karcag Város Önkormányzata kiadása. Karcag, 2001. p. 7–33.
- Hegyi 2003. Hegyi Ádám: Magyarországi diákok svájci egyetemeken és akadémiákon 1526–1788 [1798]. Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban 6. Budapest, 2003.
- Hörcsik 1998. Hörcsik Richárd: A Sárospataki Református Kollégium diákjai 1617–1777. Sárospatak, 1998.
- KaRE Ker. 1730–91. Karcagi Református Egyházközség Kereszteltek [1730–91] anyakönyve.
- KiRE Ker-Ház-Hal. 1728–98. Kisújszállási Református Egyházközség Kereszteltek, Házasultak és Meghaltak [1728–98] anyakönyve.
- Kiss 1881. Kiss Áron: A XVI. században tartott magyar református zsinatok végzései. Budapest, 1881.
- Köblös 2006. Köblös József szerk.: A Pápai Református Kollégium diákjai 1585–1861 – A Pápai Református Gyűjtemények Kiadványai, Forrásközlések 9. Pápa, 2006.
- Mészáros 1988. Mészáros István: Középszintű iskoláink kronológiája és topográfiája 1996–1948. Akadémiai Kiadó. Budapest, 1988.
- Rácz 1995. Rácz István: Az ország iskolája. A Debreceni Református Kollégium gazdasági erőforrásai. A Debreceni Református Kollégium kiadása, Debrecen, 1995.

- Rácz 1997. Rácz István: Debreceni deákok. A Tiszántúli Református Egyházkerületi és Kollégiumi Levéltár kiadása, Debrecen, 1997.
- Szabadi 2013. Szabadi István szerk.: Intézménytörténeti források a Debreceni Református Kollégium Levéltárában I–II. A Tiszántúli Református Egyházkerület kiadása, Debrecen, 2013.
- Székely 1895. Székely József: Az ev. ref. gymnasium története. In: Faragó János szerk.: A karczagi ev. ref. Gymnasium Értesítője az 1894–95-ik tanévről. Karcag, 1895.
- Szögi 2011. Szögi László: Magyarországi diákok németországi egyetemeken és akadémiákon, 1526–1700. Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban 17. Budapest, 2011.
- Thury 1906–1908. Thury Etele szerk.: Iskolatörténeti adattár I–II. A Főiskolai Könyvnyomda Betűivel Ny. Kis Tivadar. Pápa, 1906–1908.
- Trócsányi 1981. Trócsányi Zsolt szerk.: A pápai kollégium története. Budapest, 1981.
- TtREL II. 28. a. 1–3. k. Bakóczy János: Főiskolai növendékek névsora. TtREL II. 28. a. 1–3. k.
- TtREL II. 28. e. Demjén János: Kollégium diákjai és professzorai [jav. Bakóczy János]. TtREL II. 28. e.

AZ 1419-ES TÖRÖK HADJÁRAT TÁRSADALMI VONATKOZÁSAI*

■ VARGA IMRE SOLT ■ ordularyildirim@gmail.com
DE-TTK, Földrajz-történelem tanári mesterszak, IV. év

■ Témavezető: PROF. DR. BÁRÁNY ATTILA, DSc, tanszékvezető egyetemi tanár
DE-BTK Történelmi Intézet Közép- és Kora Újkori Magyar és
Segédtudományi Tanszék

BEVEZETÉS

Kutatásom fő vonalát Luxemburgi Zsigmond huszita hadjáratainak első fele jelenti, vagyis az 1420–1424-es időszak. Jelen kutatás azért kezdődött el, hogy a havasalföldi vajda ellen induló sereg létszámát és összetételét elemezni tudjam, összehasonlítva azt a huszita hadjáratokra induló sereggel.

Érdemes kiemelni, hogy erről a hadjáratról – a szűk forrásanyag következtében – kevés információnk van, emellett korábbi kutatások sem érintették – elsősorban azért, mert a nagyobb török betörésektől kezdődően, az 1430-as évektől volt ez iránt fogékony a szakma –, ami a történeti esemény fontosságát nem tükrözi megfelelően. Emiatt kezdtem el kutatni a témában.

Jelen munka célja, hogy az ismert források alapján némiképp pontosítsa a hadjáratban részt vevő magyar hadsereg becsült létszámát. További cél a források alapján a résztvevők ismertetése, illetve a hadseregen belül az erdélyi, illetve a későbbi partiumi birtokos nemesek számarányának tisztázása.

A kutatás kezdetekor felállítottam három tézist, miszerint: a magyar sereg létszáma igen jelentős volt; ebből számottevő hányadot tett ki az erdélyi, illetve a későbbi partiumi birtokokkal rendelkező nemesek aránya; valamint azt, hogy Zsigmond nem tekintette olyan döntőnek ezt a hadjáratot, mint ahogyan azt a korábbi történeti munkák szerzői vélték. Ezt a három tézis igyekszem dolgozatomban alátámasztani, vagy megcáfolni.

* Az Innovációs és Technológiai Minisztérium ÚNKP-20-2 kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának a nemzeti kutatási, fejlesztési és innovációs alapról finanszírozott szakmai támogatásával készült.

I. FORRÁSOK ÉS MÓDSZEREK

Magáról a hadjáratról nagyon kevés korabeli leírás maradt fenn, így elsősorban a *Zsigmondkori Oklevéltárat* használtam a kutatásomhoz. Emellett a hazai és nemzetközi történetírás sem foglalkozott ezzel a témával részletekbe menően, így korlátozott, kevésbé recens információknak van erről a hadjáratról.

Ennek okán a *Zsigmondkori Oklevéltárból* – a továbbiakban ZsO – nyertem az adatok jelentős hányadát. Kutatásom során kiválogattam a hadjáratához kötődő perhalasztó, adományozó okleveleket – azok narratio részéből gyűjtöttem ki az adatokat –, illetve a hadjárat alatt kelt hadparancsokat. Ezek segítségével össze tudtam állítani egy listát a biztos és bizonytalan résztvevőkből, valamint a *Decreta Regni Hungariae* katonai tervezetének segítségével a hadsereg becsült létszámát is igyekeztem megbecsülni egy, a kortárs hadtörténetírás által is használt modellszámítás segítségével.

A *Decreta Regni Hungariae* – a továbbiakban DRH – az 1415–1417-ben kelt katonai tervezete tartalmazza bizonyos tisztségek, illetve családok által kiállítandó bandériumok méretét. Fontos megjegyezni, hogy ez a katonai tervezet egy hozzávetőleges értéket adott meg, elsősorban a védekező hadjáratokra szabva meg a számot. Mivel az 1419-es hadjárat támadó hadjárat volt, ezért a DRH tervezete által megadott érték nehezen alkalmazható, viszont a létszám becsléséhez ez a leginkább használható forrásunk, ezért elengedhetetlen a számításhoz. A már kiszámolt bandérium és sereglétszámok segítségével a DRH alapján hozzávetőlegesen megadom az erdélyi-partiumi seregrészek részarányát a teljes sereget tekintve.

II. ELŐZMÉNYEK

Zsigmond Nikápolyt követő defenzív politikája két elemből állt: a végvárakból, illetve az ütközőállamokból. A végvárak kiépítése a portyázások megelőzését, illetve a Duna vonalának védelmét volt hivatott biztosítani. Az ütközőállamok kiépítése – eltekintve a boszniai konfliktustól – egyszerűbb volt, Lazarevics István szerb despota – aki 1389–1402 között török adófizető vazallus volt, azok ankarai vereségét követően lett Zsigmond híve –, illetve I. Mircea havasalföldi fejedelem is 1403-tól elismerték Zsigmond fennhatóságát, egészen halálukig [C. Tóth, 2009. p. 84].

Az oszmánok 1417-es hadjáratával – melynek során elfoglalták Szörényvárat –, illetve I. Mircea 1418-ban bekövetkezett halálával a vég-

várvonal teljessége és ütközőállamok rendszere felbomlott [Bárány et al., 2017. p. 36]. I. Mihály havasalföldi fejedelem [1419–1420] már kevésbé volt elhivatott Zsmond irányába, utóda, II. Radu [1420–1422] pedig már egyértelműen törökbarát politikát folytatott [C. Tóth, 2009. 84–85]. Vagyis Erdélyt, illetve a Szörényi Bánságot is közvetlen török támadás fenyegette. Szörényvár elestével pedig a végvárrendszer legkeletibb tagja török kézre került, ami a magyarországi hadjáratok kiindulópontja lehetett. Ezért volt sürgős annak visszaszerzése.

III. A HADSEREG LÉTSZÁMA

A magyar sereg létszámára vonatkozóan nincsenek korabeli leírásaink. Emellett a szakmunkák egyike sem próbált a létszám becslésével próbálkozni, vagyis ezt csak különböző források és szakirodalmi munkák segítségével igyekeztem a lehető legpontosabban megbecsülni.

Mielőtt a résztvevők kérdéskörébe belemennék, tisztázni kell, hogy a DRH tervezetének adatain kívül mi alapján igyekeztem megbecsülni a hadsereg létszámát. Ehhez elsősorban Tóth Dominik *Létszám, ellátmány, utánpótlás. Szempontok a középkori magyar haderő vizsgálatához* című tanulmányát [Tóth, 2016], illetve C. Tóth Norbert *Az 1395-ös lengyel betörés* című munkáját használtam [C. Tóth, 2008]. A DRH említett regiszterén belül három típusra lehet bontani az összeírt létszámokat: a konkrét számmal megadott értékekre [pl. III^c, ami 300 főt jelent], a meg nem adott értékekre [pl. egy vagy két bandérium, ld. 3. és 4. táblázat], illetve a lándzsában megadott értékekre [pl. *lancearum* L, vagyis 50 lándzsa] [DRH, 1976. p. 420–421]. A konkrét értékekkel ellentétben a bandérium és a lándzsa értéke nem meghatározott, ami már vezethet némi értékingadozáshoz. C. Tóth Norbert munkájában egy bandérium létszámát 400 főben határozta meg [C. Tóth, 2008. p. 461]. Ezt a számot alkalmaztam én is számításaimban [3. és 4. táblázat]. A lándzsa értéke ezzel szemben kicsit ingadozóbb, ugyanis egy lándzsa 3–4 főből állt [1 nehézlovas, 2–3 lovasíjász/könnyűlovas] [Bárány et al., 2017. p. 18], ami több száz lándzsa esetén már jelentős eltérést eredményez. Mivel pontosan nem lehet megadni a különböző nemesi bandériumok méretét, ezért mindkét értékkel folytattam számítását.

A sereg lehetséges létszáma így három részből tevődött össze: a biztos résztvevőkből [1. táblázat], a bizonytalan résztvevőkből [2. táblázat], illetve az esetleges megyei hadakból [3. és 4. táblázat]. A biztos

résztevők közül a legjelentősebbek Ozorai Pipo temesi ispán [C. Tóth, 2009. p. 85], Kórogyi Fülöp királynéi tárnokmester [ZsO. VII, 2001. 1089. sz.], Kaplyon nembeli Nagymihályi Albert dalmát-horvát bán [illetve vránai perjel] [ZsO. VII, 2001. 1066. sz.], Maróti János macsói bán [ZsO. VII, 2001. 529. sz.], ifj. Perényi János későbbi lovászmester [ZsO. VII, 2001. 1065. sz.], id. Rozgonyi János kincstartó, későbbi tárnokmester [ZsO. VII, 2001. 921. sz.], illetve Turóci Pál későbbi királynéi tárnokmester [ZsO. VII, 2001. 920. sz.]. Rajtuk kívül voltak még kiterjedt birtokokkal rendelkező köznemesek is, mint például somlyai Bátori Antal [ZsO. VII, 2001. 1080. sz.], vagy Bátmonostori Tóttós János későbbi nádorfehérvári kapitány [ZsO. VII, 2001. 1086. sz.].

A biztos résztvevőket a ZsO okleveleinek segítségével tudtam megállapítani. Ebben az esetben elsősorban a perhalasztó, illetve adományozó oklevelek regestáit vettem figyelembe [ZsO. VII, 2001]. Amelyik esetében a regesta alapján nem lehetett egyértelműen megállapítani a résztvevőket, ott az eredeti dokumentumot vizsgáltam meg. A biztos résztvevők tisztázását követően igyekeztem a bandériumaik számát megbecsülni. Két eset volt, amikor jelentősen eltértem a DRH tervezete által megadott értéktől: Ozorai Pipo temesi ispán, illetve Nagymihályi Albert dalmát-horvát bán esetében. Ozorai Pipo ugyanis jóval nagyobb, mintegy 1200 lándzsa fölött is rendelkezhetett a DRH tervezete szerint [DRH, 1976. p. 398], vagyis csak az ő bandériuma 3600–4800 főt tett volna ki. Ez azonban biztosan nem öltött ekkora méreteket támadó hadjáratok esetén, nagyjából 400 és 1200 fő közé tehető [Bárány et al., 2017. p. 27–28]. Ezekről az esetektől némiképp magasabb létszámmal számoltam feltevéseimnek megfelelően (400 lándzsával, ami körülbelül 1200–1600 főt jelentett), mivel itt a magyar királyi címhez tartozó, szövetséges területre irányuló hadjáratról van szó, ami talán lehetővé tette egy nagyobb bandérium kiállítását és ellátását [1. táblázat]. Nagymihályi Albert esetében a 150 lándzsát két tisztség bandériumainak adatai alapján becsültem: a dalmát-horvát báni bandérium [a DRH tervezete egy bandérium, vagyis körülbelül 400 fő kiállítását írta elő a dalmát-horvát bánnak], valamint a vránai johannita perjeli bandérium [ezt szintén egy bandériumban határozta meg a DRH tervezete, vagyis szintén 400 fő körüli létszámról beszélhetünk] [DRH, 1976. p. 418]. Hipotézisem szerint ez a két bandérium együtt 200 lándzsát, vagyis 600–800 főt jelentene, azonban a velencei konfliktus miatt ez a létszám minden bizonnyal alacsonyabbra

tehető, ezért 150 lándzsában, vagyis 450–600 főben maximáltam a Nagymihályi Albert által kiállított bandériumokat.

Több olyan eset volt, ahol nem tudtam a DRH tervezete alapján pontos adatot megadni, ezért részben saját becslésre hagyatkoztam. Ezeket három szempont alapján határoztam meg: hasonló tisztséget/tisztségeket betöltő személyek bandériumainak méretei, a személy, illetve annak családja kezén lévő birtokok mérete, valamint a családtagok által betöltött tisztségek. Erre jó példa Turóci Pál későbbi királynéi tárnokmester, akinek testvére, Balázs csepeli ispán is volt, illetve Pál fia, Benedek később ajtónállómester is volt [Engel, 2001]. Szintén jó példa Várdai Miklós esete, aki Turóci Pálhoz hasonlóan homo novusként viselt először országos tisztséget családján belül, kiterjedt famíliával is rendelkezett [pl. testvérei, unokatestvérei kapcsán a Bátoriak, a Váraskeszi Lépesek [utóbb egyik tagjuk, Váraskeszi Lépes Loránd erdélyi püspök lett] rokonságához tartozott, fiát pedig Perényi Katalinnal házасította ki, vagyis jelentős birtokokkal rendelkezhetett a család ahhoz, hogy jelentősebb bandériumot állítson ki] [Engel, 2001].

Volt olyan eset, ahol teljes mértékben saját becslésre hagyatkoztam, elsősorban a köznemesek esetén. Erre példa Rozsályi Kun Miklós. A családból korábban többen voltak szatmári alispánok, Rozsályi Kun Miklós, illetve családtagjai már nem viseltek életükben semmilyen tisztséget [Engel, 2001], így bandériumát sem becsültem többre 20 lándzsánál [60–80 főnél] többre [1. táblázat] (Ebben az esetben is maximum értéket adtam meg, szóval ennél valószínűleg kisebb méretű bandériumról lehetett szó esetében.).

A becsléseim szerint így 1125 lándzsa, vagyis a lándzsánkénti 3–4 fővel számolva 3375–4500 fő a maximális értéke a biztos résztvevők által kiállított bandériumoknak [1. táblázat]. Kiemelném, hogy ez csak becsült érték, így ezek a számok valószínűleg eltérnek a valódi értéktől, azonban az eltérés mértéke feltételezhetően nem számottevő.

A második részt a bizonytalan résztvevők jelentik. Mindössze egy esetben nem tudtam eldönteni, hogy az illető egyértelműen részt vett, vagy távol maradt a hadjáratról, Alsólendvai Bánfi László országnagy esetében [ZsO. VII, 2001. 1068. sz.] [2. táblázat]. A regesta tartalmazza, hogy az alperes nem jött el [„contra non venit”], a perhalasztás pedig általános királyi rendeletre történt [ZsO. VII, 2001. 1068. sz.], azonban sem a regesta, sem az eredeti oklevél nem tartalmazza a pontos indokot. Amennyiben Alsólendvai Bánfi László részt vett a hadjáratban, úgy a

bandériumával kiegészülve 3–400 fővel nőhetett a sereg mérete, vagyis 3700–4900 fő közé tehetjük a sereg azon részét, melyet a bárói, illetve nemesi bandériumok adhatták ki.

A harmadik részt a már említett megyei hadak tették ki, azonban ezek létszáma a legnehezebben megbecsülhető. Először is szükséges meghatározni, hogy mely vármegyék bandériumai csatlakozhattak a hadjáratához. Mivel Ozorai Pipo nemcsak temesi, hanem aradi, zárandi, csongrádi, csanádi, kevei és krassói ispán is volt, ezért ezek bandériumaival mindenképp számolni kell [Engel, 2001].

Emellett feltűnően sok köznemes érkezett azokból a megyékből, melyek a DRH katonai tervezete szerint az ország védelme szempontjából Erdélyhez tartoztak [4. táblázat]. Ilyen például Szatmár, Szabolcs, Kraszna vagy Bihar vármegye is. Konkrét hadparancs nincsen, ami meghatározná, hogy mely megyei bandériumoknak kell részt venni a hadjáratban, ezért két szempont alapján vettem be a számításaimba a vármegyék bandériumait: az adott vármegyéből egy vagy több köznemes vett részt a hadjáratban, illetve azt, hogy mely vármegye ispánja/alispánja vett részt a hadjáratban. Ezek alapján a hadjáratba bandériumot küldő megyék közé soroltam: Ung, Ugocsa, Máramaros, Szatmár, Szabolcs, Bereg és Kraszna vármegyéket.

Ung vármegye az egyetlen olyan megye, amely nem szerepel a DRH katonai tervezetében, viszont a Császlóciak birtokai itt találhatóak, így a bandériumát elküldő megyék közé soroltam, 100 fővel számolva Ung vármegye esetében. [C. Tóth, 2008. p. 460–461; ld. bővebben Engel P. [1985]. Ung megye településviszonyai és népessége a Zsigmond-korban IV/941. Budapest: Századok] Ugocsa, Szatmár és Máramaros vármegyéknek Perényi Péter országbíró volt az ispánja. Bár Perényi maga biztosan nem vett részt a hadjáratban [ZsO. VII, 2001. 1013. sz.], Pazonyi Mátyás máramarosi alispán, illetve korábbi szatmári alispán [Perényi familiárisa] biztos résztvevőként könnyen lehetett mindhárom megye bandériumának kapitánya [Engel, 2001]. Szabolcs és Bereg vármegye részvétele szintén elég valószínű, tekintve, hogy több köznemes, mint Károlyi András vagy Rozsályi Kun Miklós is részt vett a hadjáratban [ZsO. VII, 2001. 1077., ill. 1082. sz.]. Emellett szól az is, hogy Pálóci Máté volt ekkor Bereg és Szabolcs vármegyék ispánja [Engel, 2001], s bár semmilyen forrás nem igazolja részvételét a hadjáratban, familiárisa, Várdai Miklós lehetett a két vármegye bandériumának kapitánya [ZsO. VII, 2001. 1064.].

Mivelhogy Engel Pál szerint Kraszna ispánja 1341-től kezdve általában a szatmári ispán volt [Engel, 2001, Archontológia], ezért a várme-

gye bandériuma valószínűleg szintén résztvevőként számolható el. Ezt a tényt erősíti, hogy somlyai Bátori Antal krasznai földbirtokos is részt vett a hadjáraton [ZsO. VII, 2001. 1080. sz.], minden valószínűség szerint a bátyjával, Bátori János volt szatmári alispánnal, akinek a halálát Engel Pál erre az évre datálta [Engel, 2001].

Békés és Bihar ispánja Csáki Miklós erdélyi vajda volt [Engel, 2001], aki az al-dunai hadjáratban biztosan nem vett részt, ezzel ellentétben egy 1419. november 8-án kelt oklevelet a Brassó melletti táborból keltezte. Eszerint nagyon valószínű, hogy Békés és Bihar vármegye bandériumai is csatlakoztak a sereghöz, csak nem biztos, hogy az al-dunai sereghöz csatlakoztak, hanem Csáki Miklós erdélyi vajda seregéhez [ZsO. VII, 2001. 1080. sz.].

A fentebb említett megyéknek a DRH tervezete alapján összesen 3050 főt kellett volna kiállítaniuk [DRH, 1976. p. 419–420]. Mindazonáltal ez a létszám közel sem lehetett reális. Ahogy korábban említettem, C. Tóth Norbert Szabolcs vármegye kapcsán már megcáfolta az 1415–1417-es katonai tervezet által előírt számadatot. Persze nehéz meghatározni, hogy a tervezettel ellentétben mi lehetett a reális érték akár általában véve, akár 1-1 hadjárat kapcsán. Saját megfigyelésem szerint az előírt létszám felét [1475 fő], esetleg kétharmadát [1950 fő] tudták teljesíteni a vármegyék.

Összességében, a hipotézisem szerint a biztos résztvevők létszáma 7500 főben maximálható, esetleg további 400 fővel növelhető, amennyiben Alsólendvai Bánfi László bandériumát is hozzávesszük. Tekintettel arra, hogy minden valószínűség szerint 2 seregről beszélhetünk, a megyei bandériumok csatlakozása némiképp kérdéses. Az, hogy csak az al-dunai sereg cselekedetei maradtak fenn, részben talán annak is köszönhető, hogy Csáki Miklós serege feltehetően kisebb lélekszámú volt, feladata pedig I. Mihály havasalföldi vajda trónon tartása – elbizonytalanodása esetén sakkban tartása –, illetve a török sereg erőinek elvonása lehetett.

IV. AZ ERDÉLYI, ILLETVE KÉSŐBBI PARTIUMI VÁRMEGYEI RÉSZTVEVŐK

A ZsO-nak és a DRH-nek köszönhetően a hadsereg létszáma, illetve összetétele a legkönnyebben elemezhető. Szükséges már az elején tisztázni, hogy a lista, amit megadtam a biztos és bizonytalan résztvevőkkel, feltehetően hiányos. Maga a sereg létszáma is becslés, így a konkrét

számot, valamint számarányt nem lehet megadni, csak egy körülbelüli érték becslésére van lehetőség.

A sereg létszámát az előző fejezetben részletesen tárgyaltam, annak mindössze a részeredményeit, illetve végső eredményét vetem össze. A hadjáraton résztvevők számát a további számításokhoz maximális értéket fogok megadni. Ez becslésem szerint az al-dunai hadsereg esetén 8 000 [ld. IV. fejezet], az erdélyi sereg kapcsán 3000 főt jelent. Összesen tehát mintegy 11 000 emberről beszélünk, akik részt vettek a hadjáratban. Ez már önmagában is egy igen tekintélyes létszám, még ha ennél szinte biztosan alacsonyabb lehetett a valós létszám.

Ahhoz, hogy kiszámoljuk az erdélyi, illetve a későbbi partiumi származású, illetve ottani földekkel rendelkező birtokosok létszámarányát, először is meg kell határozni, mit nevezünk Partiumnak? Nehéz kérdés, hiszen anakronisztikus lenne e korban e névvel illetni, de itt a későbbi Ré-szekhez tartozó megyékre gondolok. Mint oly sok másban, úgy itt is a DRH tervezetének segítségét kértem. A korszakban azt a területet nevezhetjük „Partiumnak”, amit a DRH katonai tervezete Erdély védelméhez sorol [DRH, 1976. p. 420; 4. táblázat]. Ilyen Szabolcs, Szatmár, Bereg, Ugocsa, Máramaros, Külső-Szolnok, Kraszna és Ung vármegye. Viszont a Partium később kialakuló értelmezése kapcsán most kimaradnának olyan fontos megyék, melyek a DRH katonai tervezetében nem kaptak helyet, csak mint Temesköz védelmére lejegyzett vármegyei bandériumok [nyilván, hiszen akkor még Temesvár központtal képeztek egységet]. Erre jó példa többek közt Zaránd, Temes, Várad vagy Bihar vármegye [DRH, 1976. p. 419].

Éppen ezért én a két értelmezést együtt kezeltem, ezáltal az alábbi vármegyéket tekintettem – jelen kutatás céljából – „partiuminak” nevezett vármegyének: Ung, Ugocsa, Szabolcs, Szatmár, Bereg, Máramaros, Kraszna, Bihar, Várad, Temes, Torontál, Krassó, Csanád, Békés, Arad és Csongrád [3. és 4. táblázat].

Ezeknek a vármegyéknek a DRH tervezete alapján 3050 főt kellett volna kiállítaniuk [DRH, 1976. p. 419–420; ld. 3. és 4. táblázat]. Ez ilyen számban biztosan nem valósult meg [C. Tóth, 2008. p. 471–472], azonban, mivel korábban a teljes létszámmal számoltam, így jelen esetben is a DRH tervezete által megadott értékekkel végzem számításaimat [ld. 3. és 4. táblázat]. Ez a szám a teljes sereg 14%-a, azonban ebből még ki kell vonni azt a 3000 főt, ami az erdélyi sereget alkotta, valamint azokat a nemesi és bárói résztvevőket, akik saját bandériumaikkal vettek részt a hadjáratban.

Ezen utóbbi bandériumok számát is le tudjuk vonni, mivel sok résztvevő esetében ismert a birtokaik holléte, illetve a tisztségük is, ami megkönnyíti a számításainkat. Ilyen résztvevőnek számít: Bánházi György mg. [ZsO. VII, 2001. 1080. sz.], Bátori Antal mg. [ZsO. VII, 2001. 1080. sz.], Császlóci Bolgár János [ZsO. VII, 2001. 1096. sz.], Kállói Miklós [ZsO. VII, 2001. 1073. sz.], Károlyi András [ZsO. VII, 2001. 1082. sz.], Ozorai Pipo temesi ispán [C. Tóth, 2009. p. 85], Pazonyi Mátyás máramarosi alispán [ZsO. VII, 2001. 1072. sz.], ifj. Perényi János későbbi lovászmester [ZsO. VII, 2001. 1087. sz.], Rozsályi Kun Miklós [ZsO. VII, 2001. 1077. sz.], Szentpéteri László [ZsO. VII, 2001. 1011. sz.], illetve Várdai Miklós későbbi királynéi ajtónállómester [ZsO. VII, 2001. 1064. sz.]. Ezekhez a személyekhez becsléseim szerint 680 lándzsa tartozott, vagyis megközelítőleg 2720 fő [4 fő/lándzsával, vagyis maximális értékkel számolva]. [ld. 1. táblázat]. Ki kell emelni azt a tényezőt, hogy a bárói családokból származók bandériumai nem feltétlen ezen területről származnak, viszont itt már becslésekbe sem érdemes bocsátkozni a forráshiány miatt. Ezért a 680 lándzsát kell a létszamarányba beleilleszteni.

A nemesi bandériumok összlétszámát körülbelül 1125 lándzsában állapítottam meg, ami feltevéseim szerint nagyjából 4500 főt jelenthetett. Mindent összevetve ennek 60%-át tették ki azon nemesek és bárók bandériumai, amik a fenti értelemben vett „Partiumból” származnak. Magától értetődően a lándzsák esetében is lehet alacsonyabb értékkel számolni, ami némiképp csökkenti a nemesi-bárói bandériumok részvételi arányát a teljes sereghez képest. Ez azonban nem csökkenti a vizsgált területről származók arányát a többi nemesi-bárói bandériumhoz képest, sőt, tovább növelné az erdélyi-partiumi seregrész számarányát.

Az erdélyi sereg esetén a becsült 2–3000 fős sereget is elkönnyelhetjük erdélyi-partiumi származásúnak, tekintve, hogy az ország más területeiről érkezők az al-dunai fősereghez csatlakozhattak.

Összegezve tehát a kapott eredményeket, a két sereg – becsült – 11 000 fős létszámából 8770 főt tett ki a vizsgált területekről érkező bandériumok. Ez közel 80%-ot jelent, vagyis a sereg ötöde érkezett más területekről. Természetesen ez az érték valamivel alacsonyabb [~75%], ha a vármegyei bandériumok számát valójában csak a felére, 1525 főre csökkentjük. A DRH tervezete továbbá előír olyan országos tisztségek részvételét az ország védelmében, mint a nádor [250 lándzsa, vagyis maximum 1000 katona] vagy az országbíró [100 lándzsa] [DRH, 1976. p. 398]. Utóbbi esetében az aktuális országbíró, Perényi Péter nem, de a

fia, ifj. Perényi János részt vett a hadjáratban, az ő esetében az országbírói 100 lándzsával számoltam]. Garai Miklós nádor esetében viszont nem bizonyított, hogy kimaradt volna a hadjáratból, azonban se perhasztás, se hadparancs, se adományozás nem kötődik se hozzá, se familiárisaihoz, ezért nem számoltam vele. Amennyiben részt vett volna a DRH tervezete által előírt 250 lándzsával, úgy az erdélyi-partiumi résztvevők aránya nagyjából 69%-ra esne vissza [Mindemellett a további, más területekről származók aránya tovább csökkentené ezt az arányt, azonban 60–65% alá valószínűleg nem menne ez az érték.].

Így tehát megállapítható, hogy az erdélyi-partiumi területekről érkező résztvevők a teljes sereg 70–80%-át tehették ki, ami igen magas szám annak ellenére is, hogy a hadjárat célja Erdély és a déli végvárvonal biztosítása.

V. ÖSSZEGZÉS

Összességében elmondható, hogy a kezdeti várakozásaimnak megfelelően a három tézis mindegyikét sikerült megalapozni. Bár több olyan eset volt, amikor – igaz, külföldi segítséggel – Zsigmond nagyjából 20 000 fős sereget vezetett a törökök ellen, [Bárány et al., 2017. p. 18., ill. 35] a hadjáratban részt vevő, becsléseim szerint mintegy 9–11 000 ember igen jelentősnek mondható. Az erdélyi, illetve későbbi partiumi területről származók részvételi aránya korábbi várakozásaimat is felülmúlta – nagyjából 50–60%-ra számítottam a kutatás kezdetén –, orosz-lánrész vállalva a hadjáratból.

A tézisem, miszerint Zsigmond úgy készült erre a hadjáratra, hogy ez „döntő hadjárat” legyen, szintén egy megalapozott állítássá vált. Zsigmond kései csatlakozása a hadjáratához, illetve a sikert követően azonnal távozott csehországi ügyeinek intézése okán, vagyis nem ez a probléma foglalkoztatta leginkább, viszont az országba érkezve ez tűnhetett a legsürgetőbbnek. Ezen kívül a legjelentősebb hadjáratokra, mint például az 1396-os nikápolyi hadjáratra is – igaz, külföldi segédhadakkal együtt – legalább kétszer ekkora sereggel indult el [Bárány et al., 2017. p. 18], vagyis egy 9–11 000 fős sereggel a korábbi tapasztalatok alapján sem indított volna döntő hadjáratot. A hadjárat azonban mindenképp sikeresnek mondható, mely a magyar határok megerősítését eredményezte.

VI. FORRÁSJEGYZÉK

- 1415–17: *Constitutio prelati et baronibus regni Hungariae destinatarum*, DL 56715 [pp. 397–424]. In: Döry F. & Bónis G. & Bácskai V. [szerk.]. [1976]. *Decreta Regni Hungariae 1301–1457*. Budapest: Akadémia Kiadó.
- Skorka R. [ford. & szerk.]. [2008]. *Eberhard Windecke emlékirata Zsigmond királyról és koráról*. Budapest: História, MTA Történettudományi Intézete.
- †Mályusz E. & Borsa I. [szerk.]. [2001]. *Zsigmondkori oklevéltár VII. [1419–1420]*. Budapest: Magyar Országos Levéltár kiadványai II., Forráskiadványok 37.
- †Mályusz E. [szerk.]. [1951]. *Zsigmondkori Oklevéltár I. [1387–1399]*. Budapest: Magyar Országos Levéltár kiadványai II., Forráskiadványok 1. Akadémiai Kiadó.

VII. BIBLIOGRÁFIA

- †Engel P. & C. Tóth N. [2005]. *Itineraria regum et reginarum Hungariae [1382–1438]*. Budapest: MTA Támogatott Kutatóhelyek Irodája.
- Bánlaky J. [1935]. *A magyar nemzet hadtörténelme*. IX. kötet. [link: <https://mek.oszk.hu/09400/09477/>, letöltve: 2021. 04. 06.].
- Bárány A. & Szabó J. & Veszprémy L. [2017]. *A késő középkor hadtörténete [1387–1490]*. [pp. 223–288]. In: Hermann Róbert [szerk.]. *Magyarország hadtörténete I. A kezdetektől 1526-ig*. Budapest: Zrínyi Kiadó.
- C. Tóth N. [2008]. *Az 1395-ös lengyel betörés. [A lengyel–magyar kapcsolatok egy epizódja]. / The Polish incursion of 1395 [A chapter in the history of Polish–Hungarian relations]*. [pp. 447–485]. In: Neumann Tibor & Rácz György [szerk.]. „Honoris causa.” *Tanulmányok Engel Pál emlékére*. Piliscsaba–Budapest: MTA – Történettudomány Intézet.
- C. Tóth N. [2009]. *Magyarország története VI. – Luxemburgi Zsigmond uralkodása 1387–1437*. Budapest: Kossuth Kiadó.
- Engel P. [2001]. *Magyar középkori adattár*. Arcanum Digitéka.
- Mályusz E. [1984]. *Zsigmond király uralma Magyarországon*. Budapest: Gondolat.
- Pálosfalvi T. [2018]. *From Nicopolis to Mohács: A History of Ottoman–Hungarian Warfare, 1389–1526*. Leiden/Boston: Brill.

- Pilat, L. & Cristea, O. [2017]. *The Ottoman Threat and Crusading on the Eastern Border of Christendom during the 15th Century*. Leiden/Boston: Brill.
- Tóth D. [2016]. Létszám, ellátmány, utánpótlás. Szempontok a középkori magyar haderő vizsgálatához. [p. 142–157]. In: Farkas Csaba & Lados Tamás & Ribi András & Uhrin Dorottya (szerk.). *Magister Historiae II. Válogatott tanulmányok a 2014-ben és 2015-ben megrendezett középkorral foglalkozó, mesterszakos hallgatói konferenciák előadásai*ból. Budapest: ELTE BTK Történelemtudományi Doktori Iskola.
- Tóth D. [2018]. Mennyibe kerülhetett egy zsoldos fenntartása a középkor végi Magyarországon? *Az MH Összhaderőnemi Parancsnokság Szakmai-Tudományos Folyóirata*. [XVI.] 1. 132–142.
- Tóth-Szabó P. [1917]. *A cseh-huszita mozgalmak és uralom története Magyarországon*. Budapest: Hornyánszky Könyvnyomda.
- von Hammer-Purgstall, J. [1827]. *Gesichte Des Osmanischen Reiches I.: Von Der Gründung Des Osmanischen Reiches Bis Zur Eroberung Constantinopels 1300–1453*. Wien: Hartleben's Verlage.

VIII. RÖVIDÍTÉSJEGYÉK

CD.	Codex Diplomaticus
DL.	MNL OL Diplomatikai Levéltár
DRH.	Decreta Regni Hungariae
mg.	magister
MNL OL	Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára
n.a.	nincs adat
p.	pagina [oldal]
sz.	számú
ZsO.	Zsigmondkori Oklevéltár

IX. TÁBLÁZATOK, TÉRKÉPEK

Biztos résztvevők					
Személy	Tisztség	Bandérium becsült létszáma lándzsában	Becsült létszáma (3 fő/lándzsa)	Becsült létszám (4 fő/lándzsa)	Becsülés alapjául szolgáló forrás
Bánházi György	magister	25	75	100	Saját becslés
Bátori Antal	magister	40	120	160	Saját becslés a DRH alapján
Bátmonostori Töttös János	későbbi nándorfehérvári kapitány	40	120	160	Saját becslés a DRH alapján
Császlóci Bolgár János	köznemes	10	30	40	Saját becslés
Kállói Miklós	köznemes	10	30	40	Saját becslés
Károlyi András	köznemes	20	60	80	Saját becslés
Kórógyi Fülöp	királynéi tárnokmester	70	210	280	DRH
Maróti János	macsói bán	100	300	400	DRH

Nagymihályi Albert	dalmát-horvát bán és vránai perjel	150	450	600	DRH
Ozorai Pipo	temesi ispán	400	1200	1600	DRH alapján becsült
Pazonyi Mátyás	máramarosi alispán	25	75	100	DRH
ifj. Perényi János	későbbi lovászmester	100	300	400	DRH
id. Rozgonyi János	kincstartó, később tárnokmester	100	300	400	DRH
Rozsályi Kun Miklós	kőznemes	20	60	80	Saját becslés
Szentpéteri László	kőznemes	10	30	40	Saját becslés
Turóci Pál	udvari lovag, későbbi királynéi tárnokmester	40	120	160	Saját becslés a DRH alapján
Várdai Miklós	későbbi királynéi ajtónállómester	30	90	120	Saját becslés
Összesen	-	1125	3375	4500	-

1. táblázat: A ZsO alapján megállapított biztos résztvevők és bandériumaik.
[Saját szerkesztés.]

Bizonytalan résztvevők					
Személy	Tisztség	Bandérium becsült létszáma lándzsában	Becsült létszáma (3 fő/lándzsa)	Becsült létszám (4 fő/lándzsa)	Becsülés alapjául szolgáló forrás
Alsólendvai Bánfi László	országnagy, báró	100	300	400	Becsülés a DRH alapján
Összesen	-	-	300	400	-

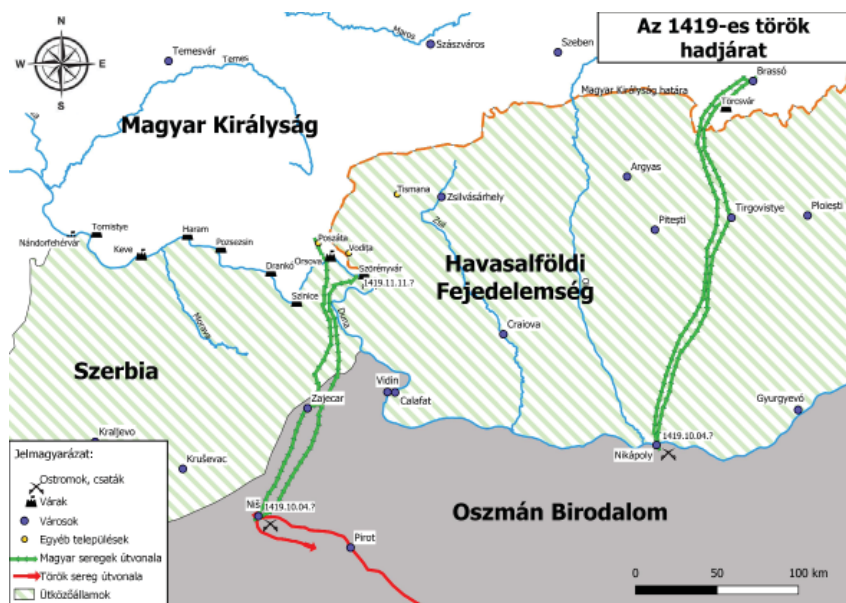
2. táblázat: A ZsO alapján feltételezett résztvevők és bandériumaik.
[Saját szerkesztés.]

A DRH által a Temesköz és Szörény védelmére előírt bandériumok és megyei hadak		
Egység	DRH által megadott egység	Létszám (fő)
Arad megye bandériuma	200	200
Csanád megye bandériuma	300	300
Csanádi püspök bandériuma	egy bandérium	400
Csongrád megye bandériuma	200	200
Kalocsai érsek bandériuma	egy bandérium	400
Keve megye bandériuma	100	100
Királyi bandérium	egy bandérium	400
Krassó megye bandériuma	100	100
Temes megye bandériuma	200	200
Torontál megye bandériuma	100	100
Váradi püspök bandériuma	egy bandérium	400
Zaránd megye bandériuma	300	300
Kunok, vlachok	200	200
Összesen	-	3300

3. táblázat: A DRH alapján a Temesköz és a Szörényi Bánság területének védelmére összeírt haderő. [Saját szerkesztés.].

A DRH által Erdély védelmére előírt bandériumok és megyei hadak		
Egység	DRH által megadott méret	Létszám (fő)
Békés megye bandériuma	200 fő	200
Bereg megye bandériuma	100 fő	100
Bihar megye bandériuma	600 fő	600
Erdélyi nemesség	300 fő	300
Erdélyi püspök bandériuma	egy bandérium	400
Erdélyi vajda bandériuma	két bandérium	800
Királyi bandérium	1000 lovas	1000
Kraszna megye bandériuma	100 fő	100
Külső- és Belső-Szolnok megye bandériumai	400 fő	400
Máramaros megye bandériuma	50 fő	50
Szabolcs megye bandériuma	200 fő	200
Szászok és székelyek	4000 fő	4000
Szatmár megye bandériuma	200 fő	200
Székely ispán bandériuma	két bandérium	800
Ugocsa megye bandériuma	100 fő	100
Összesen	-	9250

4. táblázat: A DRH alapján Erdély védelmére összeírt haderő. [Saját szerkesztés.]

5. térkép: Az 1419-es hadjáratot követő béke szerinti területi viszonyok.
[Saját szerkesztés.]

KIVONATOK

FARKAS CSILLA-BRIGITTA: Gazdasági elit Romániában

A Capital című folyóirat *A 300 leggazdagabb romániai* c. melléklete érdekesnél érdekesebb sikertörténeteket tár elénk, melyek nagyon sokat árulnak el az aktuális gazdasági elitről. Sokan úgy tartják, a kapcsolatok többet érnek, mint egy eredeti ötlet. Ennek a gondolatnak a forrása vélhetően a rendszerváltás utáni átmenetre vezethető vissza, amikor megtörtént a tervgazdaságról a piacgazdaságra való áttérés.

A kutatás empirikus tekintetben a 2019-es és a 2020-as évben kiadott Capital mellékletekre épül. Célom a Capital-ban szereplő romániai gazdasági elit elemzése. Az elemzés adatforrása egy, a 2019-es kiadvány alapján létrehozott adatbázis, amely a választott változók mentén lehetővé teszi a gazdasági elit egy szeletének elemzését, profilok alkotását. A tanulmány a 2020-as évre való kitekintéssel zárul.

Kulcsszavak: gazdasági elit, profilok, tervgazdaság, piacgazdaság, átmenet

PÁSZTÓ VIVIEN: A kulturális sokszínűség kutatása a szervezeti életben

A kutatás célja a szervezeti életben aktívan jelenlévő munkaerő kulturális sokszínűségének kutatása, illetve annak előnyeinek és hátrányainak feltárása, mindemellett annak a vizsgálata, hogy milyen mértékben befolyásolja az egyén és a szervezeti csoportok teljesítményét és hatékonyságát a munkaerőpiacon lévő kulturális sokféleségből eredő eltérő kulturális identitások hatása. Az eredmények ismertetik az esetlegesen máskultúrák közitérbe dolgozó és rutinszerző munkavállalók szemléletmódját és benyomásait, munkához való viszonyulásait. A begyűjtött adatok összesítésével olyan végkifejlet tárul elénk, miszerint a diverzitás menedzsment pozitív hozadéka diadalmaskodnak a velejáró előnytelenségei felett. Ezenkívül a sokszínűség menedzsment jelentős mértékben fejti ki hatását a szervezeti kreativitásra, miközben az egyén szakmai pályafutását nem befolyásolja.

Kulcsszavak: kultúra, diverzitás menedzsment, kulturális sokszínűség, munka, munkavállaló

LÁSZLÓ BEÁTA: Hegyköz és Várad-környék magyar népességű önkormányzatainak társadalmi és gazdasági állapota

A dolgozat témája Hegyköz és Nagyvárad környék magyar népességű önkormányzatainak gazdasági és társadalmi elemzése. 13 települést vizsgálók, 5 fő fejezet során. A dolgozat első fejezetében szakirodalmi áttekintést végzek, és bemutatom az elemzett térség jellemzőit. A második fejezet célja, hogy képet mutasson a térség demográfiai jellemzőiről, változásairól. A harmadik részben a helyi társadalom állapotával foglalkozom. A negyedik rész a térség gazdasági jellemzőit mutatja be. Végül Bors, Hegyközcstár és Szalárd polgármesterével, valamint Zatykó Gyulával, Nagyvárad polgármesterének tanácsadójával készített interjúk alapján következtetéseket vonok le a települések helyzetéről, valamint jövőképeiről.

Kulcsszavak: társadalom, gazdaság, Hegyköz, Nagyvárad, demográfia

TRIPO JOHANNA: A devizaárfolyam volatilitásának hatása a gabona kereskedelmére

Dolgozatomban a külföldi valutaárfolyamok volatilitásának hatását vizsgálom a közép-kelet-európai országok gabona exportjára nézve. Négy ország, Magyarország, Csehország, Lengyelország és Románia nemzeti valutája volatilitásának alakulását vizsgáltam az euróval szemben 2000. január 1. és 2019. december 31. között, napi nominális árfolyam adatok alapján. A modellekbe nem csak a nemzeti valuták euróval szembeni napi árfolyamvolatilitását építettem be, hanem vizsgáltam még, milyen más tényezők hatnak a gabonaexport mértékére. Az árfolyam volatilitás és a gabonaexport között mind a négy ország esetében negatív kapcsolatot mutattam ki, míg a GDP értéke pozitívan hatott a kereskedelemre.

Kulcsszavak: árfolyamvolatilitás, valutaárfolyamok, gabonaexport, gabonafélék, Közép-Kelet-Európa

BADON DÁVID: Értékteremtő folyamatok menedzsmentje szállítmányozási börzék esetén

A mai világban nehéz lépést tartani a gyorsan fejlődő technológiákkal, amelyek hatására a vásárlók igényei is egyre magasabb szintre emelkednek. Az egyre precízebb és jobb minőségű szolgáltatások és termékek eléréseért a vállalatoknak elengedhetetlen az értékteremtő folyamatok menedzsment ismeretek integrálása a vállalati döntéshozatalba. A szállítmányozási utak optimalizálásával és az üres járatok elkerülésé-

vel is hozzájárulhatnak a vállalatok a környezetkímélőbb működéshez. Ezekben a folyamatokban pedig a szállítmányozási börzék nyújtanak nagy segítséget. Dolgozatom témája az értékteremtő menedzsment és a szállítmányozási börzék kapcsolatára épül. Vállalatelemzési módszerekkel mint a SWOT, STEEPLE alkalmazva az adott témakörben, hasznos következtetéseket és javaslatokat fogalmazok meg.

Kulcsszavak: Logisztika, értékteremtő folyamatok menedzsment, szállítmányozás

ANGYAL OLÍVIA: Kortárs meseillusztrációk a Partiumban, a nagyváradi gyermekkönyvek alapján

A gyermekkönyv-illusztrációk a művészettörténelem egy periférikus ága. Az ezredforduló környékén bekövetkezett egy úgynevezett képi fordulat, amely nagy hatással volt az illusztrációkra: megváltoztak a kép és szöveg arányok, újabb technikák jelentek meg, és létrejött egy képi igényesség. Az illusztrációk stílusában is jelentős változások jöttek létre, ugyanis a korábbi dizájnirányzatoktól eltérően a 20. század avantgárd művészeti irányzatok stílusjegyeit kezdték újra alkalmazni.

Dolgozatom az erdélyi kortárs magyar gyermekkönyv-illusztrációk művészettörténeti kutatásához kapcsolódó tanulmány. Ez esetben a Nagyváradon megjelent gyermekkönyv-illusztrációkat vizsgálom, amelynek célja az ezredforduló után megjelent gyermekkönyv-illusztrációk gyűjtése, és részletes művészeti elemzése. Eredményei jelentősek az erdélyi gyermekkönyv-illusztrációk kutatásában.

Kulcsszavak: gyermekkönyv-illusztrációk, 20. század, képi fordulat, Nagyvárad, művészettörténelem, ezredforduló

LENGYEL EMESE: Az operett-tánc tematizálása a Táncművészet folyóiratban 1952 és 1956 között

A szocialista államhatalom igyekezett megújítani az operett műfaját, s egyszersmind kijelölni annak új funkcióját. A magánszínházi szervezet felszámolását [1949] követően a változás többek között érintette a közsínházi repertoárt – a fővárosban és vidéken is –, az új darabok témahasználatát, a zenei anyagát, valamint a táncokat is. A táncok operettben betöltött funkcióját tekintve több értelmezéssel találkozhatunk: látványelem vagy éppen az operett-cselekmény előbbre vitele az alkalmazásának célja. Az operett-tánc, az operett-koreográfiák értelmezése és problémája több évtizedes múltra nyúlik vissza, az operett-tánc köré

szerveződő diskurzusokat pedig segíthet megérteni, ha *Táncművészet*-ben megjelent írások tartalmára – többek között az előadáskritikákra és a kommentárookra – fókuszálunk. A jelenlegi tanulmány célja, hogy részletesen bemutassa, az operett-táncot miként tematizálták a *Táncművészet* folyóiratban 1952 és 1956 között. A forrásokat műfaj és tartalom alapján válogattam, majd kontextualizáltam. Célom, hogy átfogó képet kapjunk arról, hogy a 1950-es években milyen szakmai diskurzus alakult ki az operett műfaja, de kifejezetten az operett-tánc köré.

Az Innovációs és Technológiai Minisztérium ÚNKP-20-2 kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának szakmai támogatásával készült.

Kulcsszavak: államszocializmus, operett-tánc, szakmai diskurzusok, színpadi tánc

TESZLER MÁRIA MÓNIKA: A mi zenénk – a zene szerepe az interakciós készségek fejlesztésében

Dolgozatomban bemutatom, hogyan használok a zenét mint kommunikációs eszközt a sérült személyek fejlesztésében. Célom az önkifejezés, az éneklés és a kapcsolódás fejlesztése. Az interaktív zenélést Orff-hangszerekkel és emberi hanggal végeztem. Az első csoport tipikus, részképességzavaros gyerekekből áll, a második súlyos speciális nevelési igényű fiatalokból. Mindkét csoport hetente 12 ülésen vett részt, 30–40 percen át. Bemutatom a célkitűzéseket, a csoport erősségeit, fejlődési szükségleteit, a stratégiát, a használt zenés játékokat, az eredményeket. Míg a részképességzavarokkal küszködő tipikus gyerekek esetében zenés mesét, ritmusjátékokat vagy a Sárny-módszerből egy-egy adaptált játékot is alkalmazhattam, a súlyos fogyatékosok esetében a követendő kotta a személy megnyilvánulása volt.

Kulcsszavak: éntudat, kapcsolódás, speciális nevelési igény, Orff-hangszerek, zenés fejlesztés, önkifejezés

JANECSKÓ LILIÁNA LENKE: A komplex természettudományos oktatás attitűdvizsgálata tanárok és tanárjelöltek körében

Kutatásunk célja a gyakorló és a leendő tanárok komplex természettudományos oktatás iránti attitűdjének feltárása volt. Kutatásunk során 29 főt kérdeztünk online fókuszcsoportos interjúval. Az interjúszövegeket kvalitatívan elemeztem, nyílt, axiális, szelektív kódolás, intra- és interkódolás alapján. Publikációmban bemutatom azokat a tényezőket, amelyek komplex természettudományos oktatás iránti hozzáállás kiala-

kulásában játszottak szerepet a megkérdezett tanárszakos hallgatók és már meglévő tanárok körében, hozzájárulva ahhoz a kutatási eredményhez, hogy a levelezős tanárszakos hallgatók és a megkérdezett pedagógusok 100%-a, míg az osztatlan tanárszakos hallgatók 59%-a tanítana komplexen természettudományt.

Kulcsszavak: komplex oktatás, természettudomány, attitűd, fókuszcsoporthoz tartozó interjú, tanárképzés

PREISENDÖRFER TÍMEA: Ahány agy, annyi út. Tanulói többszörös intelligenciák megjelenése az alsó tagozatos angol nyelvelsajátítási folyamatban Magyarországon

Kutatásom arra keresi a választ, hogy jelennek meg a gardneri többszörös intelligenciák [TI] az általános iskolai alsó tagozatos angol nyelvelsajátítási folyamatban Magyarországon. Kutatási kérdéseim: Az alsó tagozaton angol nyelvet tanítók ismerik-e a TI teóriát? Lehetséges, hogy nem ismerik, de ösztönösen alkalmazzák? Azok a csoportok, ahol a tanító ismeri és alkalmazza is az elméletet, hatékonyabban sajátítják el a nyelvet? Módszertani triangulációt végzek, kvalitatív és kvantitatív módszereket is alkalmazok. Kérdőíves vizsgálatot folytatok, dokumentum másodelemzést végzek, valamint strukturált mélyinterjúk vizsgálati eredményeit vetem össze. A megkérdezettek 52,5%-a ismeri a teóriát, mások ösztönösen mozgósítják a tanulói intelligenciákat. Amennyiben a pedagógus tudatosan alkalmazza a TI megközelítést, a tanulók mélyebb tudást szerezhetnek.

Kulcsszavak: többszörös intelligenciák, angol nyelvoktatás, alsó tagozat, trianguláció, Gardner

SOÓS EVELIN: Változó családok, intergenerációs kapcsolatok

Napjaink fontos pedagógiai feladata a családok támogatása, ehhez elengedhetetlen a családokat érintő rendszerszintű változások, folyamatok, jellemzők alapos ismerete. A kutatás a fiatal szülőket érintő szerepváltozások okaira, folyamataira koncentrál a 18. századtól napjainkig. A téma kapcsán az intergenerációs kapcsolatok és konfliktusok is fókuszba kerültek. Online kérdőív segítségével gyűjtöttem adatokat falusi édesanyjaktól. A kérdések a 0-3 éves gyermekek nevelési-gondozási gyakorlatára, a szülői tevékenységekre, és a nagyszülők családi életbe történő bevonódásának mértékére fókuszáltak.

Kulcsszavak: szerepváltozások, család, generációk, konfliktus, nevelés

BACK ANNAMÁRIA: Logikus gondolkodás mérése a matematikában használt vizuális reprezentációk segítségével

A logikus gondolkodás a mai világban szinte elengedhetetlen ahhoz, hogy helyt álljunk életünk során. Mivel a logika és a matematika kéz a kézben jár, kutatásomban három matematikai logikafeladat segítségével mértem fel alanyaim problémamegoldó képességét, különböző vizuális reprezentációk felhasználásával: online, számítógépes játék formában, illetve kétkézi manipulálás útján. Véleményem és hipotézisem szerint is, a logika nem korfüggő, éppen ezért úgy a kisiskolások körében, mint az egyetemisták körében is elvégeztem a felmérést. Másik hipotézisem szerint azok az alanyok, akik kétkézi manipulálással oldották meg a feladatokat, pontosabban dolgoztak, motiváltabbak voltak és sikeresebben eljutottak a megoldáshoz, mint azok, akik számítógépes, online formában oldották meg a feladatokat. Felmérésem fényt deríthet arra, hogy az elmúlt egy évben az online oktatásban nevelkedett kisiskolások, azaz a digitális bennszülöttek jobban teljesítenek-e a számítógépes módszer felhasználásával, mint a szakirodalom szerint jól bevált kétkézi manipulálással.

Kulcsszavak: reprezentációk, problémamegoldás, matematikai modell

SZTRETYE (STRETEA) RENÁTA MÓNICA: Hallgatói lemorzsolódás kutatása öt közép-és kelet-európai ország magyar tannyelvű felsőoktatási intézményében

A felsőoktatási lemorzsolódás nagyban sújtja a hallgatókat napjainkban. A hallgatói lemorzsolódás okának tekinthetjük a hallgatói integrációt, a nem megfelelő intézményi rendszert, oktatók magatartásából adódó felelősségét, az anyagi helyzetet, továbbá a nem megfelelő középiskolai pályaaorientációt is stb. A diplomaszerzési arányok, amelyek alacsony tendenciát mutatnak, nagyban a felsőoktatási intézmény gyenge pontjai miatt kerülnek alacsonyabb szintre. A lemorzsolódás kutatása öt Közép – és Kelet Európai országot érintett, ahol magyar felsőoktatási intézmények működnek, ahol kisebbségi/ vagy hátrányos helyzetű hallgatók folytatják a tanulmányaikat [Magyarország, Románia, Szerbia, Ukrajna és Szlovákia].

Kulcsszavak: lemorzsolódás, felsőoktatás, tanulmány, képzések, anyagi helyzet, diplomaszerzés, pályaaorientáció

PRÉM MÓNIKA: Veszteség narratívák a kortárs erdélyi prózában. Létformák és peremhatárok Vida Gábor, Dragomán György, Tompa Andrea és Papp Sándor Zsigmond műveiben

Tapasztatjuk a kiemelt narratívák mentén, hogy létezik az erdélyi kortárs irodalomnak egy olyan jelentős szegmense, mely tematikájában és írói technikájában is különböző jegyeket képvisel. Törekszik arra, hogy szövegvilágában létrehozzon egy olyan színes, önmagába zárt peremvidéket, mely feltétlen alapot biztosít egy multikulturális világnak, ahol a különböző nyelvekhez, nemzetekhez tartozó, többirányú kötődéssel rendelkező egyének [elsősorban maguk az írók is] sajátos tapasztalattal, transzgenerációs emlékekkel érkeznek, áthozva az előző század geopolitikai határok átrendeződése során bekövetkezett kényszerű változások megéléseit. A kiemelt művekben a kultúrák és nemzetek határán kényszeresen megkonstruált peremlétek olykor abszurd és iszonytató helyzeteket szülnék [öngyűlöleti féllóra], s a feszültségek már nem csak a felszín alatt lappanganak, hanem megfogalmazódnak, feltörnek, behatolnak a kisemberek mindennapi életébe. Így erőteljesen hangsúlyozódik a narratívákban az autobiografikusság, önéletrajzi elemekkel gazdagítva a szereplők szövegvilágát, mely olykor a valóság és az illúzió határán mozgó kísérletek filmkockáinak tűnhetnek.

Kulcsszavak: erdélyi kortárs irodalom, erdélyi/romániai valóság, regionalizmus és határidentitás, egyéni és társadalmi traumák, önreflexió, kisebbségi létformák

SZABÓ KRISZTINA: Hasonlóságok és különbségek az erdélyi magyar disztópiákban

Kutatásom fő célja a disztópikus látásmód vizsgálata a 20. századi erdélyi magyar irodalomban, amely ugyancsak jelen van a 21. századi erdélyi magyar irodalomban is. Az erdélyi magyar irodalomban a 20. század első felétől kezdve hagyománya és folytonossága van a disztópikus alkotásoknak, emiatt is tartom kutatásra érdemesnek a témát. Alapkérdésem, hogy párbeszédet tartanak-e a művek egymást között vagy sem. Dolgozatom forrásai Tamási Áron, Bálint Tibor, Molter Károly, Bodor Ádám, Márton Evelin és Zágoni Balázs regényei. Szakirodalmi forrásaim az irodalomtudományi szakirodalom az erdélyi magyar disztópia tárgyában és a kortárs kritikák az előbbieken felsorolt regényekre vonatkozóan.

Kulcsszavak: erdélyi magyar irodalom, disztópia, párbeszéd, szabadság, sztálinizmus, kortárs

HUNYADI IRÉN IMOLA: Okoseszköz-használat idős személyek körében a romániai Bihar megyében

A kutatás célja feltárni a Nagyváradon és környékén élő, alacsony jövedelemmel rendelkező idősök digitális eszközök irányába való nyitottságát, használatukban való jártasságukat. Azért fontos foglalkozni a témával, mert a XXI. század technológiai fejlődése sok pozitív és negatív lehetőséget rejt magában, ami az időseket érintheti. A vizsgálat célcsoportját a nagyváradi *CE Szövetség* és a *Dorcas Alapítvány Granny* projektjében jelen lévő idősök képezték. A kutatáshoz kvantitatív módszert használtam, a kérdőívet választottam eszközként, a teljes lekérdezésre törekedtem, 150 személyből 114 személy vállalta a részvételt. A lekérdezés 2020 december és 2021 március közötti időszakban történt, és a begyűjtött adatokat SPSS program segítségével elemeztem. Az eredmények feltárták, hogy a megkérdezett idős személyek jelentős része nem rendelkezik okoseszközzel, nem ismeri és nem is szeretné megismerni őket.

Kulcsszavak: idősök, okoseszköz, okoseszköz-használat, Nagyvárad, kvantitatív

RANCZ TAMÁS: Inszomnia és életmód a koronavírus-járvány idején orvosok és asszisztensek körében

A gerinces élőlények egyik létszükséglete az alvás, felnőtteknél min. 7 óra, tizenévesek alvási igénye napi 9 óra. Éppen ezért nagyon fontos, hogy hogyan, mennyit, milyen körülmények között alszik az illető személy. Kutatásom célja megvizsgálni koronavírusos pácienseket kezelő és az egészségügy más területén dolgozó orvosok és asszisztensek alvási szokásait, inszomniára való hajlamát, főbb életmódbeli sajátosságait. A kérdőíves felmérés online zajlik, mérőeszközként az Athens Inszomnia Skálát használom kiegészítve demográfiai adatokra vonatkozó kérdésekkel, felmérve a járványhelyzet okozta változást. A kérdőívet 221 személy töltötte ki. A dolgozatban beszámolok a főbb eredményekről, következtetésekről.

Kulcsszavak: orvosok, asszisztensek, koronavírus-járvány, inszomnia, stressz, BMI, káros szenvedélyek

RUPARCSICS CSILLA: Sportolási szokásaink – vázlat a sportról, testmozgásról és arról, hogyan látjuk az iskolai testnevelést

Hol helyezkedik el a sport a mindennapok értékrendjében? Hogyan látjuk az iskolai testnevelést? Melyek azok a motivációk, okok amelyek hatására a rendszeres testmozgás mellett döntünk. Melyek azok a lehetséges akadályok, amelyek meggátolnak abban, hogy egészségünk érdekében eleget mozogjunk, sportoljunk. Az iskolai testnevelés szerepét elvitathatalanul fontosnak tartjuk a sportos életmód kialakításában, nagy mértékben hozzájárulhat a sporttal, testmozgással kapcsolatos szemléletünkhöz. Célunk volt megismerni a tantárggyal kapcsolatos gondolatokat. Az online felületen lekérdezett, 21 kérdést tartalmazó kérdőívre a válaszok többsége Romániából és Magyarországról érkezett. Kutatásunk során kiemelt figyelmet fordítottunk az iskolásokra és egyetemistákra, külön szólítottuk meg a még tanulókat.

Kulcsszavak: sport, testnevelés, iskolai testnevelés, testmozgás, régió

TÓTH DALMA: Nyírpilisi roma nők családtervezése

Ebben az írásban a nyírpilisi roma nők családtervezéssel kapcsolatos gondolatait mutatom be, melynek keretét etnográfiai olvasatban posztstrukturalista és metszetelméleti elmélet adja. A településen életvitelszerűen élő roma nők és az őket körülvevő környezet tapasztalatai lehetőséget adtak arra, hogy elmondják az őket övező véleményeket. Kritikai megközelítéssel tárgyalom a családalapításhoz, a családon belüli szerepekhez, a nők érvényesüléséhez és a gyermekneveléshez sorolható kulcsfogalmakat. Ezeken a témákon keresztül olyan kérdések foglalkoztatnak, amelyek a gyermeknevelési normákat befolyásoló tényezők gyakorlatára, a nők családon belüli szerepére, valamint a lokalitás sajátosságai nyomán kialakult élethelyzetek milyenségére vonatkoznak.

Kulcsszavak: családtervezés, roma nők, hátrányos helyzet, lokalitás, integráció

BARNA ANITA: Hajdúnánás-Tedej településrész fejlődéstörténete

Jelen tanulmány egy településtörténeti vizsgálatként meghatározott mikrokutatás eredményeit kíséri összegezni. A vizsgált terület közigazgatásilag Hajdúnánáshoz tartozó Tedej településrész. Tedej teljes területe 1858 óta hivatalosan Hajdúnánás városának részét képezi, annak legtávolabbi városrésze, mintegy 8 km-re fekszik a település központjától. Itt jött létre 1949-ben a Hajdúnánási Állami Gazdaság. A komplett

mezőgazdasági nagyüzem bővülésével párhuzamosan folyt a tedeji lakótelep kiépítése.

Tanulmányomban az állami gazdaság központjaként szolgáló szocialista mezőgazdasági nagyüzemet szeretném bemutatni különös tekintettel a hozzá tartozó lakótelep létrejöttével, betelepülésével járó folyamatokra. A dolgozat célja, hogy összefoglaló képet adjon általánosan Tedejről.

Kulcsszavak: Hajdúnánás, Tedej, állami gazdaság, mezőgazdasági nagyüzem, lakótelep, településtörténet, mikro kutatás

ÉLIÁS JÁNOS: Nagykunági diákok a debreceni, sárospataki és pápai református kollégiumokban a 16. századtól a 18. század első feléig

Tanulmányunk fő célja bemutatni a nagykunági származású diákok jelenlétét a mai Magyarország területén lévő református kollégiumokban a 16. századtól a 18. század első feléig egy, már korábban összeállított szempontsor alapján. A diákság alakulását összevetjük a Nagykunág 16–18. századi történelmi és demográfiai eseményeivel, melyet kiegészítünk továbbá a kollégiumtörténeti jellegű befolyásoló tényezőkkel is. A kutatás levéltári forrásokra épül: ennek megfelelően felhasználtunk egyházkerületi, egyházmegyei, valamint egyházközségi iratokat, illetve a kollégiumi diáknévsorokat [Debrecen, Pápa, Sárospatak].

Kulcsszavak: Nagykunág, kora újkor, Debreceni Református Kollégium, Pápai Református Kollégium, Sárospataki Református Kollégium, oktatástörténet

VARGA IMRE SOLT: Az 1419-es török hadjárat társadalmi vonatkozásai

Jelen tanulmányban Luxemburgi Zsigmond 1419-es török hadjáratán részt vevő magyar seregek létszámával, valamint az erdélyi-partiumi területekről származók számarányával foglalkozom. A kutatás célja az volt, hogy a források alapján egy hozzávetőleges értéket adjak a magyar sereg létszámáról, mivel ezt korábban még senki sem tette meg. A másik célja a sereg erdélyi-partiumi részarányának számítása, ami fontos tényező lehet az 1420-as évek havasalföldi-török hadjáratok vizsgálatakor, mely hadjáratokat a kutatásom további menetében fogok vizsgálni.

Kulcsszavak: középkor, oszmán, hadjárat, hadtörténet, létszám, származás

ABSTRACTS

FARKAS CSILLA-BRIGITTA: Economic Elite in Romania

The appendix, titled “The 300 Richest in Romania” of the magazine *Capital*, reveals many interesting success stories, providing much information about the current economic elite. Many people consider connections to be worth more than an original idea. The source of this idea can presumably be traced back to the transition after the regime change, when the conversion from a planned economy to a market economy took place.

This research is empirically based on the *Capital* appendices issued in 2019 and 2020. The aim of this paper is to analyze the Romanian economic elite present in the magazine *Capital*. The data source of the analysis is a database created based on the 2019 publication, which enables the analysis of a slice of the economic elite and the establishment of profiles along the selected variables. This study concludes with an outlook for the year 2020.

Keywords: economic elite, profiles, planned economy, market economy, transition

PÁSZTÓ VIVIEN: Research on the Cultural Diversity of Organizational Life

The aim of the research is to explore the cultural diversity of the actively present workforce in organizational life and to outline its advantages and disadvantages. The research examines the extent to which the performance and efficiency of individuals and organizational groups are influenced by the impact of different cultural identities resulting from cultural diversity in the labor market. The conclusions of the research provide an overview of the attitudes and impressions of employees who may work in other intercultural spaces. Based on the aggregation of the data collected the paper concludes that the positive returns of diversity management triumph over its disadvantages. Additionally, diversity management has a significant impact on organizational creativity without influencing the individual’s professional career.

Keywords: culture, diversity management, cultural diversity, job, employee

LÁSZLÓ BEÁTA: The Socio-Economic Situation of the Hungarian-Populated Municipalities of Hegyköz and Nagyvárád Area

The topic of the paper is the economic and social analysis of the Hungarian-populated local authorities of Hegyköz and Nagyvárád area. The paper analyses 13 settlements in 5 main chapters. The first chapter contains an overview of the literature and presents the characteristics of the analyzed area. The aim of the second chapter is to describe the demographic characteristics of the region and its changes. The third chapter considers the state of the local society. The fourth chapter presents the economic characteristics of the area. Finally, the last part of the paper provides the author's conclusions and visions about the analyzed area based on the interviews with the mayors of Bors, Hegyközcstätár, and Szalárd and with the adviser to the mayor of Nagyvárád, Zatykó Gyula.

Keywords: society, economy, Hegyköz, Nagyvárád, demography

TRIPO JOHANNA: The Effect of Foreign Exchange Rate Volatility on Grain Exports

The paper analyses the effect of foreign exchange rate volatility on grain exports from Central and Eastern European countries. It examines the volatility of the national currencies of four countries, Hungary, the Czech Republic, Poland, and Romania, against the euro between 01.01.2000 and 31.12.2019, based on daily nominal exchange rate data. The daily exchange rate volatility of national currencies against the euro was incorporated into the models, and other factors that affect the extent of grain exports were also examined. A negative connection between exchange rate volatility and grain exports was found in all four countries, while the value of GDP had a positive effect on trade.

Keywords: exchange rate volatility, exchange rates, grain exports, cereals, Central and Eastern Europe

BADON DÁVID: Management of Value-Creating Processes in the Case of Freight Exchanges

In today's world, it is hard to keep abreast with the rapidly evolving technologies that are also pushing consumer demands to ever-higher levels. To achieve increasingly precise and higher quality services and products, it is essential for companies to integrate value-creating process man-

agement knowledge into corporate decision-making. Companies can also contribute to more environmentally friendly operations by optimizing transport routes and avoiding empty runs. Freight exchanges provide great help in these processes. The paper focuses on the relationship between value-creating management and freight exchanges. Based on company analysis methods such as SWOT, STEEPLE applied on the given topic, the paper draws useful conclusions and provides suggestions.

Keywords: Logistics, value-creating processes management, freight forwarding

ANGYAL OLÍVIA: Contemporary Children's Book Illustrations in the Partium Region, Based on Children's Books Published in Nagyvárád

Children's book illustrations are a peripheral branch of art history. Around the turn of the millennium, a so-called pictorial shift took place, which had a great impact on illustrations: the proportions of text and image changed; new techniques and a visual fastidiousness appeared. Significant changes also took place in the style of illustrations, as, unlike previous design tendencies, the stylistic features of 20th-century avant-garde art trends began to be re-applied.

This paper is a study related to the art-historical research of contemporary Hungarian children's book illustrations in Transylvania. It analyses the illustrations from children's books published in Nagyvárád, the aim of which is to collect and analyze in detail the illustrations from children's books published after the turn of the millennium. Its results are significant in the research of Transylvanian children's books illustrations.

Keywords: children's book illustrations, 20th century, pictorial shift, Nagyvárád, art history, turn of the millennium

LENGYEL EMESE: Classification of Operetta Dance in Táncművészet Magazine between 1952 and 1956

The State Socialist regime sought to renew the genre of operetta, transform the way of performing it, and designate its function. The changes following the eradication of the private theater organization [1949] affected the dramaturgy of new pieces, the musical material, and the dances used. At that time, dance and choreography in operetta became an important question. It was an article written by choreographer Ágnes Roboz, published in 1952 in the magazine titled *Táncművészet* that included the issue of operetta dance in the agenda and brought the attention of the wider

professional community. Thus, this magazine is a determining platform of professional discourses on operetta dances. The research presents articles between 1952–1956: 16 articles in this period were written about the classification of the operetta's genre. The sources were selected and later contextualized by genre and content. The paper tries to depict the professional discourse that developed around the operetta genre, but specifically around operetta dance in the 1950s.

Supported by the ÚNKP-20-2 New National Excellence Program of the Ministry for Innovation and Technology.

Keywords: state socialism, operetta dance, professional discourse, stage dance

TESZLER MÁRIA MÓNICA: Our Music – The Role of Music in Interaction Skills Development

The paper presents how I used music as a device of communication with people with special needs. The aims were to improve self-expression, self-development, and connection abilities. The interactive music was performed by Orff instruments and the human voice. The first group consisted of children with typical specific learning disabilities. The second group consisted of teenagers with special educational needs. Both groups attended 12 sessions per week for 30–40 minutes. The paper presents the aims, strengths, and developmental needs of the groups. It furthermore presents the strategies, the music games used, and the results. While in the cases of typical children with specific learning disabilities I used musical tales, rhythmic exercises, or some adapted musical activities used from the Sárosi-method, in the cases of the teenagers with severe disabilities, my music sheet was the given person's way of manifestation.

Keywords: self-awareness, connection, special needs, Orff instruments, development by music, self-expression

JANECSKÓ LILIÁNA LENKE: An Investigation of Practicing and Prospective Teachers' Attitudes Towards Complex Science Education

The research aimed to explore the attitudes of practicing and prospective teachers towards complex science education. In the research, 29 people were interviewed with an online focus group interview. The interview texts were analyzed qualitatively, based on open, axial, selective coding, intra- and, inter coding. The paper presents the factors

that played a role in the formation of a complex attitude towards science education among the interviewed student teachers and teachers, contributing to the result of the research that 100% of correspondence students and educators surveyed, and 59% of the full-time student teachers would teach science in a complex way.

Keywords: science education, teacher training, integrated science, focus group interview, attitude

PREISENDÖRFER TÍMEA: Different Brains, Different Ways. Learners' Multiple Intelligences in the Teaching-Learning Process of EFL in Elementary Schools in Hungary

My research seeks to answer how Gardner's multiple intelligences appear in the teaching-learning process of EFL in elementary schools in Hungary. My research questions: Do lower grade English teachers know MI theory? Is it possible that they are unfamiliar but instinctively employed? Do groups where the teacher knows and applies the theory learn the language more effectively? I do methodological triangulation; I also use qualitative and quantitative methods. I conduct a questionnaire survey, perform a secondary document analysis, and compare the survey results of structured in-depth interviews. 52.5% of respondents are familiar with the theory, others instinctively mobilize student intelligence. If the educator consciously applies the MI approach, students can gain deeper knowledge.

Keywords: multiple intelligences, EFL teaching-learning process, elementary schools, triangulation, Gardner

SOÓS EVELIN: Changing Families, Intergenerational Relationships

One important pedagogical task today is to support families, for which a thorough knowledge of system-level changes affecting families, processes, and characteristics is essential. The research focuses on the reasons and processes behind role changes regarding young parents from the 18th century to the present day. Intergenerational relationships and conflicts are also a part of the research. The data were collected by an online questionnaire filled out by mothers from villages. The questions focused on parenting and nurturing practices, parenting activities, and the degree of involvement of grandparents in family life in the case of children between the age of 0-3.

Keywords: role changes, family, generations, conflicts, education

BACK ANNAMÁRIA: Measuring Logical Thinking Using Visual Representations Used in Mathematics

Teaching mathematics requires the use of various external representations, specific [objects], and visual [picture] models. The activity is much more efficient if pupils employ and combine several representations at the same time.

This paper focuses on a pedagogical experiment assessing the problem-solving skills of elementary school children and university students. The experimental and control groups solved the problems using various visual representations. We hypothesized that using different representations facilitates problem-solving to various extents. The hypothesis was proved as those participants who used cards were more likely to devise strategies and were more successful in solving the problem compared to the participants who used virtual cards.

Keywords: representations, problem-solving, a mathematical model

SZTRETVE (STRETEA) RENÁTA MÓNKA: Research on Student Dropout in Hungarian-Language Higher Education Institutions in Five Central and Eastern European Countries

Higher education dropouts are greatly afflicting students these days. Student integration, inadequate institutional system, responsibilities arising from the behavior of teachers, financial situation, as well as inadequate career orientation in secondary schools, etc. can be considered as reasons for student dropout. Graduation rates, which show a low trend, are largely lower due to the weak points of the higher education institution. The research concerning early school leaving involved five Central and Eastern European countries with Hungarian higher education institutions, where minority and / or disadvantaged students continue their studies [Hungary, Romania, Serbia, Ukraine, and Slovakia].

Keywords: dropout, higher education, study, training, financial situation, graduation, career orientation

PRÉM MÓNKA: Narratives of Loss in The Contemporary Transylvanian Prose. Ways of Life and Frontier in Gábor Vida, György Dragomán, Andrea Tompa and Sándor Zsigmond Papp's Works

Nowadays the presence of the Transylvanian Hungarian literature proves to be a challenge for contemporary writers and readers, as there are some particularities of these works which generate the interaction between

them. The Hungarian writers who were born in Transylvania were greatly influenced by the historical events of the last 100 years, especially by Communism and the Revolution of 1989, which has changed the lives of people in Romania and in Central – Eastern Europe. There is a variety of writing methods used by five writers in their highlighted novels [Tompá Andrea, *A hóhér háza*, Dragomán György, *A fehér király*, Papp Sándor Zsigmond, *Semmi kis életek* and Gyűlölet, Vida Gábor, *Ahol az ő lelke*] such as self-reflection, fragmented narratives and perspective of children. Through these techniques, the authors evoked some real historical events from the past and introduced them to contemporary literature. The recurrent fragmented narrative enforces the impact of the dictatorship and the fall of the Ceaușescu regime. These were extremely intense times where people were losing family members both physically and mentally. These happenings caused many social and individual traumas which led to border identities.

The research is based on the particularities of the highlighted novels, which have as main concepts the human fates and hopelessness in a dark era, such as in the dictatorial system, where the individual life had neither reason nor value.

Keywords: Contemporary Transylvanian literature, Transylvanian/ Romanian reality, regionalism and border identity, individual and collective social traumas, self-reflection, minority ways of life

SZABÓ KRISZTINA: Similarities and Differences in the Transylvanian Hungarian Dystopias

My research aims to examine the dystopian vision in 20th century Transylvanian Hungarian literature, which is also present in 21st-century Transylvanian Hungarian literature. Dystopic works have had a tradition and continuity in Hungarian literature in Transylvania since the first half of the 20th, which is why I considered the subject worthy of research. My question is whether the works hold a dialogue with each other or not. The sources of my paper are the novels of Áron Tamási, Károly Molter, Tibor Bálint, Ádám Bodor, Evelin Márton and Balázs Zágoni. My references are from the literature on the subject of Transylvanian Hungarian dystopian novels and contemporary critiques of the novels listed above.

Keywords: Transylvanian Hungarian literature, dystopia, dialogue, freedom, Stalinism, contemporary literature

HUNYADI IRÉN IMOLA: The Use of Smart Devices Among Elderly People in Bihor County, Romania

The research aims to explore the openness of the low-income elderly people living in and around Oradea towards digital devices and their familiarity with them. It is important to consider this topic because the technological advancement of the 21st century provides both positive and negative opportunities. The target group of the research was the elderly present in the *Granny* project of the CE Association of Oradea and the Dutch Dorcas Foundation. I used a quantitative method, and as a tool, I used a questionnaire intending to ask all 150 people, but only 114 people participated. The survey was conducted between December 2020, and March 2021, and the data collected were analyzed using SPSS software. The results revealed that a significant proportion of the elderly interviewed does not own a smart device, are not familiar with them, and do not want to be familiarized either.

Keywords: elderly, smart devices, usage of smart devices, Oradea, quantitative

RANCZ TAMÁS: Insomnia and Lifestyle During SARS-Associated Coronavirus Pandemic Period among Doctors and Nurses

One of the most important basic needs of all groups of vertebrates is sleep, for adults, the need is at least 7 hours and for teenagers, it is 9 hours. That is why the way, the duration, and the conditions in which one sleeps are immensely important.

The research aims to examine the sleep habits, the propensity to insomnia, and main lifestyle characteristics of physicians and nurses who treat SARS-COVID patients and work in other areas of health care. The questionnaire survey was conducted online, using the Athens Insomnia Scale as a measurement instrument, supplemented with demographic questions, to assess the change caused by the epidemic situation. The questionnaire was completed by 221 individuals. The paper contains the main results and conclusions.

Keywords: doctors, nurses, coronavirus pandemic, insomnia, stress, BMI, addictions

RUPARCSICS CSILLA: Our Sporting Habits – A Scheme on Sport, Exercise and Our Opinion about Physical Education Classes

Where do we place sport among the values of everyday life? How do we see physical education in schools? What are the motivations and reasons behind one's decision to regular exercise? What are the possible obstacles that prevent one from adequately exercising to stay healthy? The role of physical education classes in schools is undeniably important in the establishment of a healthy lifestyle, it can greatly contribute to one's approach to sports and physical activity. The aim was to explore the ideas regarding the subject. In the course of the research, special attention was paid to schoolchildren and students.

Keywords: sports, physical education, physical education in schools, exercise, region

TÓTH DALMA: Family Planning Among Gypsy Women in Nyírpilis

The research aims to present and analyze data about gypsy women from Nyírpilis, having as its framework the poststructuralist and intersectional theory. The experiences and the environment around the gypsy women living in the settlement provided an opportunity to discuss the opinions constructed about them. The key concepts of starting a family, roles within the family, women's empowerment, and parenting are discussed with a critical approach. Through these topics, the factors influencing norms, roles of women in the family, and special local life situations are analyzed. The intersectional approach makes it possible to confirm or refute my hypotheses about disadvantages.

Keywords: family planning, gypsy women, disadvantages, locality, integration

BARNA ANITA: The Historical Development of Hajdúnánás-Tedej

The aim of the paper is to summarize the results of a micro-research defined as a settlement history study. The examined area is the settlement of Tedej that administratively belongs to Hajdúnánás. The entire area of Tedej has been officially part of the town of Hajdúnánás since 1858. It is the outermost part of the town, about 8 km from the center. The Hajdúnánás State Farm was established here in 1949. In parallel with the expansion of the complete agricultural industry, the construction of the Tedej housing estate continued.

In this paper, I seek to present the large socialist agricultural enterprise serving as the center of the state economy, with special regard to the

processes associated with the establishment and inhabitation of the housing estate belonging to it. This paper aims to give a summary picture of Tedej in general.

Keywords: Hajdúnánás, Tedej, state economy, large agricultural farm, housing estate, settlement history, micro-research

ÉLIÁS JÁNOS: Students from Cumania Maior in the Reformed Colleges of Debrecen, Sárospatak and Pápa Between the 16th Century and the First Half of the 18th Century

This paper aims to present the presence of students from Greater Cumania in the Calvinist colleges of Hungary [Debrecen, Pápa, Sárospatak] between the 16th and the first half of the 18th century based on a previously compiled set of criteria. In the research, the historical and demographic events of Greater Cumania between the 16th and 18th centuries, and the history of the mentioned Calvinist colleges were taken into consideration. The research is based on the analysis of primary [archival] references: district, diocesan, and parish documents, as well as records of the Calvinist Colleges of Debrecen, Pápa, and Sárospatak.

Keywords: Greater Cumania, Early Modern Period, Calvinist College of Debrecen, Calvinist College of Pápa, Calvinist College of Sárospatak, history of education

VARGA IMRE SOLT: Social Aspects of the Turkish Campaign of 1419

The paper aims to present the number of Hungarian armies participating in the Turkish campaign of Sigismund of Luxembourg in 1419, as well as the number of people from the Transylvanian-Partium areas. The aim of the research was to give an approximate value to the number of the Hungarian army based on the sources, as no one has done so before. The other goal is to calculate the Transylvanian-Partium proportion of the army, which may be an important factor in the study of the Wallachia-Turkish campaigns in the 1420s, which I will examine in the further course of my research.

Keywords: Middle Ages, Ottoman, campaign, military history, strength, origin

